عشق ذوقیست همنشینِ حیات
بلکه چشمیست بر جبینِ حیات
آب در میوهٔ خرد عشقست
بلکه آبِ حیات خود عشقست
لذّتِ عشق عاشقان دانند
پاکبازانِ جان فشان دانند

شیخ فخرالدین عراقی رحمۃ اللہ علیہ

فوائد الفواد

ملفوظاتِ رُوحؒ افزای سُلطانؒ المشائخ حضرت خواجہ نظام الدّین اولیاؒ بدایونی

المتوفّی ۷۲۵ھ ہجری

قدّس اللہ سرّہ العزیز

اَلَآ اِنَّ اَوْلِيَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ
(القرآن)

فوائد الفواد

تالیف

امیر حسن علا سجزی معروف بہ خواجہ حسن دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

با تصحیح و مقدمہ و حواشی و فہارس

محمد لطیف ملک

ایم۔ اے

لاہور

سنہ ۱۳۸۶ ھ
۱۹۶۶ ع

طبع اوّل

۱۳۸۶ھ ـــــــ ۱۹۶۶ء

از نشریاتِ

ملکؒ سراج الدّین اینڈ سنز، پبلشرز

بازار کشمیری • لاہور

باعانتِ

محکمۂ اوقاف مغربی پاکستان - لاہور

مطبع علمی لاہور

قیمت : ۱۲ روپے

محتویات

فہرستِ مطالب

جلد اوّل از فوائد الفواد

(متضمّن بر ۳۴ مجلس، از ۳ شعبان ۷۰۷ھ تا ۲۹ ذی الحجّہ ۷۰۸ھ)

جلد دوم از فوائد الفواد

(منقسم بر ۳۸ مجلس، از ۹ شوال ۷۰۹ھ تا ۱۳ شوال ۷۱۲ھ)

جلد سوم از فوائد الفواد

(مشتمل بر ۱۷ مجلس از ۲۷ ذی القعدہ ۷۱۲ھ تا ۲۱ ذی الحجہ ۷۱۳ھ)

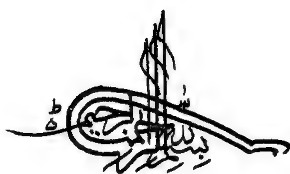
جلد چہارم از فوائد الفواد

(متضمن بر ۳۰ مجلس، از ۲۴ محرم ۷۱۴ ہجری تا ۲۳ رجب ۷۱۹ ہجری)

جلد پنجم از فوائد الفواد

(متضمن بر ۳۲ مجلس از ۲۱ شعبان ۷۱۹ھ تا ۲۰ شعبان ۷۲۲ھ)

مقدّمہ

سلسلۂ عالیہ چشتیہ کے گوہرِ درخشاں سلطان المشائخ حضرت خواجہ نظام الدّین اولیاء قدّس سرّہٗ نعمتِ خلافت سے مشرّف ہوئے تو ان کے صاحبِ نظر مرشدِ طریقت شیخ الشیوخ حضرت فرید الدّین گنج شکر قدّس اللہ سرّہ العزیز نے فرمایا:

"باری تعالیٰ ترا علم و عقل و عشق دادہ است و ہر کہ بدین سہ صفت موصوف باشد ازو خلافتِ مشائخ نیکو آید" [1]

نیز ان کے حق میں دُعا فرمائی،

"خدای تعالیٰ ترا نیک بخت گرداناد وَ اَسعدکَ اللہ فی الدّارین وَرَزَقکَ عِلماً نافِعاً وَ عَملاً مقبولاً از آن علمہائیکہ خدا یرا است و فرمود کہ تو درختی شوی کہ در سایۂ تو خلقی بیاساید" [2]

حضرت سلطان المشائخؒ کی زندگی تمام و کمال انہی اوصاف و کمالات سے متّصف تھی، علم و عقل و عشق کے حسین امتزاج کے ساتھ ان کی ذات علمِ نافع و عملِ مقبول کا بہترین نمونہ بن گئی اور ان کے شجرِ معرفت کے سائے میں خلقِ کثیر نے

---

[1] سیر الاولیاء مؤلفہ سیّد محمد مبارک امیر خورد دہلوی چرنجی لال ایڈیشن دہلی سنہ ۱۳۰۲ھ ص ۳۴۵ [2] ایضاً ص ۱۱۷

رُوحانی آسودگی حاصل کی۔

اسمِ گرامی محمّد بن احمد بن علی البخاری اور لقب سلطان المشائخ و محبوبِ الٰہی و نظام اولیاء ہے۔ آپ کے جدِّ پدری خواجہ علی بخاری اور جدِّ مادری خواجہ سیّد عرب دونوں بزرگ بخارا سے تشریف لائے اور کچھ مدّت لاہور میں رہ کر قبۃ الاسلام بدایون چلے گئے اور وہیں مستقل سکونت اختیار کی۔ حضرت نظام الدّین کی ولادت باسعادت بدایون ہی میں واقع ہوئی۔ تاریخِ ولادت کے بارے میں مؤرخین میں کچھ اختلاف ہے لیکن صاحبِ سیرالاولیاء نے آپ کی عمر کا حساب لگا کر ۶۳۶ ھجری کی تعیین کی ہے اور یہی سنِ ولادت پایۂ تحقیق کو پہنچتا ہے۔

حضرت کے والدِ بزرگوار خواجہ احمد آپ کے بچپن ہی میں انتقال فرما گئے اور بدایون میں مدفون ہوئے۔ حضرت نے ہوش سنبھالا تو والدہ ماجدہ نے آپ کو مکتب میں بٹھا دیا۔ آپ نے کلامِ مجید ختم کر کے مولانا علاء الدّین اصولی سے فقہ کی ابتدائی کتابیں پڑھیں اور خوردسالی ہی میں کہ سنِ شریف بارہ کے قریب ہوگا لُغت پڑھتے تھے۔ اسی زمانے میں ایک شخص ابوبکر خرّاط (جس کو ابوبکر قوّال بھی کہتے تھے) ملتان سے آپ کے استاد کی خدمت میں حاضر ہُوا اور اس کی زبانی حضرت شیخ فریدالدّین گنجشکر قدّس سرّہٗ کا حال سنتے ہی آپ کے دل میں ایسی محبّت وارادت پیدا ہوئی کہ ازخود رفتہ ہوگئے اور ہروقت 'شیخ فرید' کا نام وِردِ زبان رہنے لگا۔

بعد ازاں سولہ برس کی عمر میں آپ حصولِ تعلیم کی غرض سے دہلی تشریف لے گئے اور حُسنِ اتفاق سے شیخ الشیوخ کے برادرِ خورد شیخ نجیب الدّین متوکّل کے جوار میں فروکش ہوئے۔ دہلی میں آپ تین چار سال تحصیلِ علم اور مجاہدات میں مشغول رہے۔ اس مدت میں صدرِ ولایت خواجہ شمس الملک کی شاگردی میں مقاماتِ حریری پڑھی اور مولانا کمال الدّین زاہد سے جو وفورِ علم و کمال تقوٰے سے موصوف تھے

مشارق الانوار کا درس لیا اور حدیث کی اجازت حاصل کی۔ آپ نے ہر علم سے حظِ تمام و نصیبِ کامل پایا یہاں تک کہ طلبہ کے درمیان مولانا نظام الدین بحاث اور محفل شکن کے خطابات سے مشہور ہو گئے۔

اثنائے تعلیم میں کہ عمر شریف بیس سال کی تھی آپ کے دل میں حضرت شیخ فریدالدین گنج شکرؒ کی محبت کا جذبۂ اشتیاق غالب آیا، چنانچہ آپ اجودھن تشریف لے گئے اور ان کی خدمت میں بیعت ہو کر "کلیدِ گنجینۂ معنی بدست آورد"[۱] مرشدِ طریقت کے ساتھ سب سے پہلی ملاقات کی تفصیل فوائد الفواد میں موجود ہے[۲] شیخ الشیوخ نے آپ کو دیکھتے ہی زبانِ مبارک سے فرمایا ؎

ای آتشِ فراقت دلہا کباب کردہ سیلابِ اشتیاقت جانہا خراب کردہ

حضرت شیخ الشیوخ سے آپ نے قرآن مجید کے چھ پارے کامل تجوید کے ساتھ پڑھے اور عوارف المعارف کے چھ ابواب کی سند حاصل کی، اس کے علاوہ آپ نے تمہیدِ ابوشکور سالمی اور بعض دیگر کتابیں بھی ان سے پڑھیں۔

خلعتِ خلافت سے سرفراز ہونے کے بعد حضرت خواجہؒ دہلی میں اقامت فرما کر ریاضت و مجاہدہ اور ارشاد و تربیت میں مصروف ہوئے۔ دہلی میں پہلے تو آپ مختلف قیام گاہوں میں سکونت فرماتے رہے[۳] لیکن آخر کار باشارتِ غیبی دہلی سے متصل غیاث پور میں مقیم ہو گئے جہاں اس وقت آپ کی خانقاہ ہے[۴]۔

آپ نے ۱۸ ماہ ربیع الثانی ۷۲۵ھ کو بروز چہار شنبہ طلوعِ آفتاب

۱؎ آئینِ اکبری جلد سوم ۲؎ فوائد الفواد جلد اوّل مجلس ۲۸

۳؎ برائے تفصیل ملاحظہ ہو فوائد الفواد جلد چہارم مجلس نوزدہم

۴؎ یہ مقام اب بستی نظام الدین اولیاءؒ کہلاتا ہے۔

کے بعد اِس دارِ فنا سے دارِ بقا کو رحلت فرمائی۔ منقول ہے کہ آخر عمر میں جب سن شریف ۸۰ برس سے زائد ہوگیا تھا بکثرت مجاہدہ فرماتے تھے اور صوم دوام رکھتے تھے۔[1] رحلت سے چالیس روز پہلے استغراق و تحیّر کی کیفیت پیدا ہوگئی تھی، الوداع کے وقت بار بار نماز پڑھتے تھے اور فرماتے تھے "می رویم و می رویم و می رویم"

نمازِ جنازہ شیخ الاسلام رکن الدّین نبیرۂ شیخ الاسلام بہاء الدّین زکریّا قدّس سرّہٗ نے پڑھائی، اور بعد میں فرمایا کہ "امروز مرا تحقیق شد کہ چہار سال کہ مرا در شہر دہلی داشتند مقصود این بود کہ بشرفِ امامتِ نمازِ جنازۂ سلطان المشائخ مشرّف شوم"[2]

حضرت خواجہ نظام الدّین اولیاء قدّس سرّہٗ کے مریدوں کا دائرہ اگرچہ بہت وسیع ہے لیکن ان میں چار مرید "فاضل و کامل مشہور و معروف" ہیں یعنی حضرت امیر خسرو، شیخ نصیر الدّین چراغ دہلی، شیخ برہان الدّین غریب اور شیخ حسن دہلوی[3] رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

اکابرِ خواجگانِ چشت نے اپنے افکار و تعلیمات کو آیندہ نسلوں تک پہنچانے کے لیے خود تو کسی تصنیف کا سہارا نہیں لیا لیکن ان کے مریدانِ باصفا میں سے صاحبِ کمال حضرات ان کے ارشاداتِ عالیہ کو جمع کرنے کی سعی میں لگے رہتے تھے اور مختلف مجالس میں جو انفاسِ متبرکہ مرشدِ طریقت کی زبانِ فیض ترجمان سے سنتے انہیں قلمبند کرکے مرتّب کرلیتے تھے، انہی یادداشتوں کو ادب میں "ملفوظات" کے نام سے یاد کیا جاتا ہے۔ حضرت خواجہ کے ملفوظاتِ مبارک جمع و مرتّب کرنے کی سعادت بھی

---

[1] اخبار الاخیار فی اسرار الابرار [2] سیر الاولیاء ص ۱۵۵ [3] سفینۃ الاولیاء، مؤلفہ شاہزادہ محمد داراشکوہ۔

چند مریدانِ باکمال کو میسر ہوئی لیکن تمام تذکرہ نگار متفق اللفظ ہیں کہ جو درجۂ استناد اور قبولِ عام فوائد الفواد کو نصیب ہوا وہ کسی اور مجموعۂ ملفوظات کے حصے میں نہیں آیا۔[۱] اس مجموعہ کے استناد کی سب سے بڑی وجہ یہ ہے کہ ان یادداشتوں کو حضرت سلطان المشائخ خود بھی ملاحظہ فرمایا کرتے تھے اور جو الفاظ مرتب کو یاد نہیں رہتے تھے ان کا اعادہ فرمادیا کرتے تھے۔[۲]

فوائد الفواد کو اس کے ادبی حسن و شگفتہ طرزِ نگارش اور عارفانہ مندرجات کی بنا پر برِ صغیر پاک و ہند کے متصوفانہ ادب میں نہایت ممتاز و منفرد مقام حاصل ہے۔ خواجہ امیر حسن کی اس تالیف کے بارے میں خود صاحبِ ملفوظ نے جو رائے ظاہر کی تھی اس کے پیشِ نظر اس کتاب کی عظمت و اہمیت میں کوئی شبہ باقی نہیں رہتا۔ فوائد الفواد ہی میں مذکور ہے کہ حضرت خواجہؒ کے فرمان کے مطابق اس کی ایک جلد خدمت میں پیش کی گئی تو مؤلف سے فرمایا کہ "نیکو نبشتہ ای و درویشانہ نبشتہ ای و نام ہم نیکو کردہ ای!"[۳] معاصر مصنف سید مبارک امیر خورد دہلویؒ اعتراف کرتے ہیں کہ " امیر حسن علا سجزی .... از ملفوظاتِ روح افزای سلطان المشائخ فوایدی بنشت و عین تقریرِ سلطان المشائخ بقدرِ امکان رعایت کرد کہ امروز آن 'فوائد الفواد' مقبولِ اہلِ دلانِ عالم شدہ است و دستورِ عاشقان

---

[۱] 'فوائد الفواد' کے علاوہ مندرجہ ذیل مجموعوں کے نام قابلِ ذکر ہیں:۔
• افضل الفوائد مرتبہ حضرت امیر خسرو دہلویؒ • دُررِ نظامی مرتبہ شیخ علی محمود جاندارؒ۔
• انوار المجالس مرتبہ خواجہ محمد • تحفۃ الابرار و کرامۃ الاخیار مرتبہ خواجہ عزیز الدین صوفیؒ۔

[۲] فوائد الفواد جلد اوّل مجلس ۲۸ [۳] فوائد الفواد جلد چہارم مجلس اوّل۔

گشتہ و شرق و غربِ عالم گرفتہ[1]..." بعد کے تذکرہ نگاروں میں شیخ جمالیؔ فرماتے ہیں کہ..." آن کتاب اہل اللہ را مونسِ جان و ہادیٔ راہ است چنانکہ بارہا خواجہ خسرو رحمۃ اللہ علیہ بر زبان راندی کہ ای کاش تشریفِ قبولِ لنسخۂ فوائد الفواد بمن منسوب گشتی و تمام تصانیفِ من بخواجہ حسن بودی[2]!" اور شیخ عبدالحق محدث دہلوی اخبار الاخیار میں لکھتے ہیں کہ" میر حسن را کتابی ست مسمّیٰ بفوائد الفواد، درانجا ملفوظاتِ شیخ را جمع کردہ است در غایتِ متانتِ الفاظ و لطافتِ معانی آن کتاب درمیانِ خلفاء و مریدانِ شیخ نظام الدین دستور ست[3]."

موضوعات کے تنوّع کے لحاظ سے فوائد الفواد ایک بیش بہا ذخیرہ ہے جس میں تصوّف، فقہ، حدیث، تفسیر، لغت، تاریخ، سیرت، حکایات واحوالِ مشائخ غرض ہر باب کے فوائد شامل ہیں۔ حضرت سلطان المشائخؒ کی زندگی کے یہ آخری پندرہ سال جن کو یہ ملفوظات محیط ہیں فی الحقیقت آپ کے علمی و روحانی کمال کا زمانہ ہے لہذا جس موضوع پر بھی اظہارِ خیال فرمایا ہے علم و عرفان کے موتی بکھیر دیئے ہیں۔ تمام مجالس تصوّف و معرفت، وعظ و نصیحت اور حقائق و معارف سے برنیز ہیں، انتخابِ اشعار، تمثیلات اور لطائف و نکات سب آپ کے علمی و ادبی ذوق، تبحّر، سوز و گداز، عشق و محبت، تفقّہ فی الدّین اور

---

[1] سیر الاولیاء ص ۳۰۸، ایضاً ص ۵۸۹ ۔ [2] سیر العارفین مولانا جمالی مطبع رضوی ۱۳۱۱ھ ص ۸۷ ۔ [3] اخبار الاخیار فی اسرار الابرار مطبع مجتبائی دہلی ص ۱۰۱ ۔
نیز ملاحظہ ہو نفحات الانس جامی، تاریخِ فیروز شاہی ضیاء برنی، تاریخِ فرشتہ، خزینۃ الاصفیاء مفتی غلام سرور لاہوری۔

فضل وکمال پر دلالت کرتے ہیں۔

جامعِ ملفوظات حضرت امیر حسن علا سجزی (المتوفی ۷۳۸ھ) جو ایک مسلّم الثبوت شاعر اور فاضلِ روزگار میں سے تھے ابتداء میں اہلِ عشرت کے ساتھ محبّانہ میل جول رکھتے تھے لیکن جب آخر عمر میں حضرت سلطان المشائخ کی نظرِ کیمیا اثر سے مخصوص ہوئے اور توفیقِ توبہ نصیب ہوئی تو خلا و ملا میں شیخ کی ملازمت میں رہنے لگے اور 'گلزارِ ابرار' کے بیان کے مطابق "جو کچھ پیر بزرگوار کی زبان سے وقتاً فوقتاً سنا اکثر فوائد کو بے تغیّر و تبدّل لکھتے گئے اور چند روز میں ایک کتاب تیار ہوگئی جس میں انواع و اقسام کے حقائق، سلوک کی باتیں، نصیحتیں اور مسائل درج ہیں 'فوائد الفواد' نام رکھا گیا، چونکہ اس کتاب کی اکثر عبارت شیخ کی ہی زبانِ مبارک سے نکلی ہوئی ہے لہٰذا اس کتاب کو ملفوظاتِ شیخ نظام بھی کہتے ہیں۔ عجیب مقبول مجموعہ ہے[1]۔"

ملفوظات کا یہ گرانبہا مجموعہ پانچ جلدوں میں تقسیم ہے اور اس میں شعبان ۷۰۷ھ سے شعبان ۷۲۲ھ تک کل ۱۸۸ مجالس کے ملفوظات جمع ہیں[2]:

جلد اوّل شعبان ۷۰۷ھ سے ذی الحجہ ۷۰۸ھ تک
۳۴ مجالس پر مشتمل ہے،

جلد دوم میں شوّال ۷۰۹ھ سے شوّال ۷۱۲ھ تک ۳۸
مجالس کا تذکرہ ہے۔

جلد سوم میں ذی القعدہ ۷۱۲ھ سے ذی الحجہ ۷۱۳ھ تک

---

[1] 'اذکارِ ابرار' ترجمۂ گلزارِ ابرار مصنّفہ مولوی محمّد غوثی

[2] مولینا عبد الماجد دریابادی نے 'تصوّفِ اسلام' میں مجالس کی جو تعداد درج کی ہے وہ ترمیم طلب ہے۔

۱۷ مجالس کا بیان ہے۔

جلد چہارم میں محرم ۷۱۴ھ سے رجب ۷۱۹ھ تک ۶۷ مجالس شامل ہیں، اور

جلد پنجم شعبان ۷۱۹ھ سے شروع ہو کر شعبان ۷۲۲ھ تک ۳۲ مجالس پر ختم ہوتی ہے۔

مذکورہ بالا ترتیب سے ظاہر ہے کہ یہ مجالس درمیانی وقفوں کے ساتھ کل پندرہ سال کی مدّت تک پھیلی ہوئی ہیں۔ ان کا آغاز اس وقت ہوتا ہے جب حضرت سلطان المشائخؒ کی عمر ۷۰ سال سے متجاوز ہو چکی تھی اور سب سے آخری مجلس جس کا تذکرہ اس مجموعہ میں درج کیا گیا ہے اس کی تاریخ ۲۰ شعبان ۷۲۲ ہجری یعنی حضرت خواجہؒ کی وفات سے تقریباً ڈھائی سال پہلے ہے، لہٰذا اس مجموعۂ ملفوظات کو حضرت خواجہؒ کی تعلیمات کا ماحصل اور ان کے افکار و خیالات کا لُبِّ لباب سمجھنا چاہیئے۔

فوائد الفواد کا زیرِ نظر متن اس کتاب کے تین قدیم مطبوعہ نسخوں کے موازنہ و مقابلہ کے بعد مدوّن کیا گیا ہے، علاوہ ازیں تصحیح و تنقیح کے سلسلے میں اس کے تین مختلف اُردو تراجم بھی پیشِ نظر رہے ہیں۔ ان نسخوں اور تراجم کے عنوانات یہ ہیں:

(۱) سپاسِ نیاز اساس شاہدِ لم یزل و لایزال را کہ ملفوظاتِ جناب تقدّس آیات حضرت سلطان المشائخ محبوب الٰہی محمّد نظام الدّین قدّس اللہ سرّہٗ العزیز الملقّب بہ فوائد الفواد تالیفِ ملک الکلام مقبولِ بارگاہِ خلّاق علّام حضرت امیر حسن علاء سجزی

المعروف بہ حسن دہلوی سلطان الشعراء افتخار الامرأ والفقراء بّرد اللہ مضجعہ و نوّر اللہ مرقدہٗ در مطبع نامی منشی نولکشور واقع لکھنؤ طبع شد (تاریخِ طباعت ماہ اکتوبر ۱۹۰۸ سنہ عیسوی مطابق ماہ رمضان المبارک ۱۳۲۶ سنہ ہجری، بار چہارم)

(۲) الحمد للہ والمنّتہ کہ در پنج جلد کتاب ملفوظاتِ حضرت شاہ نظام الدّین رحمتہ اللہ علیہ مسمّیٰ بہ فوائد الفواد از تصنیفِ مرید خاص حسن علاء سجزی مرحوم حسبِ فرمائش شیخ رحیم بخش صاحب تاجر کتب دہلی در مطبع حسنی باہتمام احمد حسن خان انطباع یافت (تاریخِ طباعت ۱۲۸۲ ہجری)

(۳) الحمد للہ والمنّتہ کہ نسخۂ کتاب مستطاب بتصحیح تمام و کمال المسمّیٰ بہ فوائد الفواد حسبِ فرمائش لالہ مکھن لال و خلیفہ نبی بخش تاجرانِ کتب شہر دہلی در مطبع ہندو پریس باہتمام پیارے لعل طبع شد (تاریخِ طباعت دہم ربیع الاوّل ۱۲۸۲ سنہ ہجری مطابق ۴ اگست ۱۸۶۵ سنہ عیسوی)

(۴) ارشادِ محبوبؒ یعنی فوائد الفواد کا اُردو ترجمہ، زیرِ اہتمام غلامِ غلامانِ محبوبؒ شیخ مسلم احمد نظامی ایم اے۔ مطبوعہ دہلی (یہ ترجمہ مولوی غلام احمد خان بریان کے ترجمہ کا نظرِ ثانی شدہ ایڈیشن ہے جو مسلم پریس دہلی سے ۱۳۱۳ھ میں شائع ہوا تھا)

(۵) پنج گنج ملفوظات خواجگانِ چشت اہلِ بہشت حصہ دوم جس میں ترجمۂ ملفوظات حضرت بابا صاحب مسمّٰی بہ اسرار الاولیاء و ترجمۂ ملفوظاتِ حضرت محبوب الٰہی مسمّٰی بہ فوائد الفواد مندرج ہے۔ مطبع مجتبائی دہلی ماہ جمادی الاولیٰ سنہ ۱۳۳۴ھ مطابق ماہ اپریل سنہ ۱۹۱۶ء۔

(۶) اُردو ترجمہ کتاب فوائد الفواد۔ مطبوعہ اللہ والے کی قومی دکان، بازار کشمیری لاہور۔ رجب المرجب سنہ ۱۳۷۵ھ مطابق مارچ سنہ ۱۹۵۶ء

فوائد الفواد فارسی کے مطبوعہ نسخے (۱ تا ۳) جن پر النادر کالمعدوم کا حکم صادق آتا ہے چونکہ مختلف قلمی نسخوں کی مدد سے طبع شدہ ہیں[۱] اس لئے تینوں نسخوں میں بہت اختلاف و تصرّف نظر آتا ہے اور اکثر مقامات پر اشخاص و اماکن کے نام اور فقرے کے فقرے بالکل مسخ ہو گئے ہیں، لہٰذا متن کی صحت متعیّن کرنے میں حتی الوسع تحقیق و تفحّص سے کام لیا گیا ہے اور اختلافاتِ نسخ میں صرف ناگزیر اندراجات پر اکتفا کی ہے، علاوہ ازیں اُس صورت میں بھی جہاں لغوی و لسانی اعتبار سے کسی متبادل عبارت کو نظر انداز نہ کیا جا سکتا ہو نسخۂ بدل حواشی میں دے دیا گیا ہے۔ حواشی میں نَ، حَ اور ہَ کی علامات بالترتیب نسخۂ مطبع نولکشور، نسخۂ مطبع حسنی اور نسخۂ مطبع ہندو پریس کے لئے استعمال کی گئی ہیں آغازِ کتاب میں موضوعات کی مفصّل فہرست اور آخر میں ضروری فہارس کے انضمام سے متن کی افادی حیثیت میں مزید اضافہ ہو گیا ہے۔

---

[۱] نسخۂ مطبع حسنی کے خاتمہ میں یہ صراحت موجود ہے کہ یہ نسخہ ایک قدیم قلمی نسخے کی رو سے طبع کیا گیا ہے۔

متذکرہ صدر فارسی نسخوں اور اُردو تراجم کے علاوہ متن کی تصحیح و تشخیص میں بعض دیگر قدیم مآخذ و اسناد سے بھی رجوع کیا گیا ہے اور جہاں ضرورت محسوس ہوئی ان کا حوالہ حواشی میں درج کر دیا ہے۔ قدیم مآخذ میں سب سے زیادہ اہم سیرالاولیاء (علامتِ حوالہ: س) ہے جو مشائخِ چشتیہ اور حضرت خواجہؒ کے حالات و کمالات میں ان کے ایک مرید مولانا سیّد محمّد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خوردؒ کی نادر تصنیف ہے۔ اس کے علاوہ سیر العارفینِ شیخ جمالی، خیر المجالسِ مولانا حمید قلندر، اخبار الاخیارِ شیخ عبد الحق محدّث دہلوی، راحت القلوب، اسرار الاولیاء، خزینۃ الاصفیا اور دیگر کتبِ تذکرہ و سیر سے جا بجا استفادہ کیا ہے۔ متنِ کتاب میں جو قدیم عربی ابیات منقول ہیں ان کی تصحیح استادِ معظّم مولانا عبد العزیز میمن صاحب نے فرمائی ہے جس کے لئے راقم سطور سراپا سپاس ہے۔

بحمد اللہ کہ انتہائی کاوش و دیدہ ریزی کے بعد اس رُوح پرور ملفوظ کا علمی و انتقادی متن کامل طور پر مرتّب ہو کر اہلِ ذوق کی دسترس میں آگیا ہے۔ راقم الحروف ان تمام احباب کا مرہونِ منّت ہے جنہوں نے بعض کمیاب کتابیں فراہم کر کے تصحیح و تدوین کے کام میں اعانت فرمائی۔ محترم مولوی محمد شمس الدّین صاحب تاجر کتب لاہور نے اس مقصد کے لئے نہ صرف فوائد الفواد کا ایک قدیم نسخہ (مطبع حسنی) بہم پہنچایا بلکہ بطیبِ خاطر اپنے کتب خانے کی بعض دیگر اہم کتابوں سے بھی استفادہ کرنے کا موقع دیا۔ اس نوازش کے لئے میں ان کا تہ دل سے ممنون ہوں۔ اسی طرح ہندو پریس کے نسخے کے لئے محبّی عالمگیر شجاع

صاحب کا سپاس گزار ہوں کہ انہوں نے اپنے ذاتی کلکشن سے یہ قدیم و نایاب نسخہ عنایت فرمایا۔

آخر میں مجھے ڈاکٹر شیخ محمد اکرام صاحب سابق ناظمِ اعلیٰ اوقاف کا شکریہ ادا کرنا ہے کہ یہ موصوف ہی کی تحریک و تشویق کا نتیجہ تھا کہ تصوّف کا یہ نادرِ روزگار صحیفہ جو اُن کی رائے میں "فی التحقیقت اسلامی ہند و پاکستان کی ابتدائی روحانی و ادبی تاریخ کا اصل سرچشمہ ہے[1]" محکمۂ اوقاف کے اوّلین اشاعتی منصوبے میں شامل کیا گیا۔ ان کے علاوہ سیّد غلام شبّیر بخاری صاحب سابق مشیرِ تعلیم محکمۂ اوقاف کا شکر گزار ہوں کہ ابتداء میں ان کی رہنمائی اور مخلصانہ مشورے شاملِ حال رہے۔ موجودہ مشیرِ تعلیم و مطبوعات پروفیسر میرزا مقبول بیگ بدخشانی صاحب بھی لائقِ تشکّر ہیں کہ انہوں نے اس کتاب کی تکمیل اور طباعت کے مراحل میں ہر ممکن طریقے سے تعاون کیا۔ امیدِ واثق ہے کہ محکمۂ اوقاف کے اِس علمی و تحقیقی منصوبے کے تحت سلف صالحین کے اوراقِ پارینہ تہذیب و تنقیح کے ساتھ طبع ہو کر اہلِ قلب کے "داغہائے سینہ" کو تازہ کرتے رہیں گے ؎

بہارِ انجمنِ عشق رنگہا دارد
چراغِ دیدہ بدست آر و جلوۂ دریاب بیدلؔ

لطیف ملک

لاہور

۲۸ ربیع الاوّل ۱۳۸۶ھ مطابق ۱۸ جولائی ۱۹۶۶ء

---

[1] ملاحظہ ہو "آبِ کوثر" مؤلفہ ڈاکٹر شیخ محمد اکرام

مناجات

الٰهی صحبتِ دوستانِ تو آبِ جانست و صحبتِ غیرِ ایشان تابِ جانست! الٰهی اگر با اولیای تو نه همراهم امّا چون سگِ اصحابِ کهف بر درگاهم! الٰهی علمی ده که در آن آتشِ هوا نبود و عملی ده که در آن آبِ زرق و ریا نبود! الٰهی بیاموز تا معرفت بدانیم و چراغی برافروز تا در تاریکی نمانیم! الٰهی قبلهٔ عارفان خورشیدِ رُوی تُست و محرابِ جانها طاقِ ابرُوی تُست و مسجدِ اقصیٰ دلها حریمِ کُوی تُست، نظر بسُوی ما فرما که نظرِ ما بسُوی تُست!

پیرِ هرات

خواجه عبدالله انصاریؒ

فوائد الفواد

متنِ علمی و انتقادی

صحفی که جمع کرده تحفیست پیشِ یاران
حسنِ علاءِ سجزی یکی از امیدواران

حسن سجزی دهلویؒ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

این جواہر غیبی و این زواہر لاریبی از خزانۂ تلقین و نہانخانۂ یقین خواجۂ راستین که لقب یافته وَمَا اَرْسَلْنَاکَ اِلَّا رَحْمَۃً لِّلْعَالَمِیْنَ ملک الفقراء و المساکین شیخ نظام الحق والشّرع والہدیٰ والدّین متّع اللہ المسلمین بطول بقایہ آمین جمع کردہ می آید و آنچہ ازان شمعِ جمع ملکوت بسمع می رسد[1] چہ عین لفظِ مبارکِ او و چہ معانئ آن بقدرِ فہم مختصرِ خود نبشتہ می شود و این مجموعہ را چون دلہای دردمندان ازو فائدہ ہا می گیرند[2] فوائد الفواد نام کردہ شد واللہ المستعان وعلیہ التّکلان

مجلسِ اوّل

یک شنبہ سوم ماہِ مبارکِ شعبان عمّت میامنہ سنہ سبع و سبعمائۃ[707] بندۂ گناہگار اُمیدوار برحمتِ پروردگار حسن علاءِ سجزی را کہ بانئ این مبانی و جامعِ این

---

1. ن : رسید 2. ن : باید

معانی است دولتِ پای بوسِ آن شاهِ فلک جاه ملک[1] دستگاه حاصل شد ہمان زمان بفرِ[2] نظرِ لانظیرِ آن قطب آفتاب ضمیر منیرِ سرّا ونرکِ آلایش چہار طبع گرفت وسرِ او بکلاهِ چہار ترکِ آن ناصیهٔ اصفیا زینت یافت الحمد للّٰه علی ذالك

آن روز بعد از انکه بر صلوٰة مکتوبات وصلوٰة چاشت وشش رکعت بعد صلوٰة المغرب وصومِ ایامِ بیض ملازمت فرمود بر لفظِ مبارک راند که تائب[3] با متقی برابر است زیراکه[4] متقی آنست که مثلاً در ہمه[5] عمرِ خویش شرب نکرده باشد یا[6] معصیتی بوجود نیاورده[7] و تائب آنست که گناه[8] کرده باشد و انابت آورده، بعد ازان فرمود که ہر دو برابر باشند بحکمِ این حدیث که اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ کَمَنْ لَّا ذَنْبَ لَہٗ، و این معنی ہم درین محل فرمودند که آنکه معصیت کرده باشد و از[9] معصیت ذوقہا گرفته چون تائب شود و طاعت کند ہر آئینه از طاعت نیز ذوقہا گیرد و ممکن است که یک ذرّه ازان راحت که در طاعت یابد آن ذرّه خرمن ہای معاصی را بسوزد؛

لختی سخن دران افتاد که مردانِ خدا خود را پوشیده داشته اند وحق تعالیٰ ایشان را ظاہر گردانیده است. بر لفظِ مبارک راند که خواجه ابوالحسن نوری نوّر اللہ مضجعہ در مناجات می گفت الٰہی استرنی فی بلادك بین عبادك، از ہاتفی آواز شنید که

---

[1] ح: بجای ملک دستگاه، ملایک بارگاه، دارد

[2] ن و ه: بعزِ

[3] ح: و

[4] ح و ه: زیراکه، ندارد

[5] ن: تمام

[6] ح: و

[7] ح و ه: گناه، ندارد

[8] ح: معصیتی

[9] ح: ازان بجای از

یا ابا الحسن الحق لا یستره شیئ یعنی حق را چیزی نمی پوشد و حق هرگز پوشیده نماند!

این حکایت هم در ان محل فرمود که در خطهٔ ناگور بزرگی بود او را حمید الدین سوالی گفتندی علیه الرحمة و الغفران ازو سوال کردند که بعضی از مشائخ نقل می کنند و بعد از نقلِ ایشان هیچ کس نامِ ایشان نمی گیرد و بعضی چون نقل می کنند نام و صیتِ ایشان با قصای[1] عالم می رسد این تفاوتِ احوال از کجاست؟ جواب داد که آنکه در حالتِ حیات در اشتهارِ خود کوشیده است بعد از وفاتِ او نام و صیتِ او مندرس می شود و آنکه در حالتِ حیات خود را پوشیده داشته است[2] بعد از وفات نام و صیتِ او بهمه[3] جهان می رسد!

لختی سخن در مشائخ کبار افتاد و ترقیِ درجاتِ ایشان بر ابدال. بر لفظِ مبارک راند که مردی در خانقاهِ حضرت شیخ عبد القادر گیلانی قدس الله سره العزیز در آمد یکی را دید بر درِ خانقاه افتاده و دست و پای او شکسته و خراب شده. آن مرد پیشِ شیخ رفت و حکایتِ آن افتاده باز گفت و دعا درخواست شیخ فرمود خاموش باش که او بی ادبی کرده است![4] آن آینده پرسید که او چه بی ادبی کرده است؟ شیخ فرمود که او یکی از ابدال است دوش او با دو یارِ دیگر بحکم طیرانی که ایشان راست در هوا می پریدند، چون بر سرِ این خانقاه رسیدند یکی یار او از خانقاه منحرف شد و بطریقِ[5] ادب[6] جانبِ راست شده گذشت، یارِ دیگرِ او نیز از خانقاه جانبِ چپ شده گذشت[7] این خواست که

---

[1] ه : در اقصای [2] ه : بود
[3] ه : در همه
[4] ن و ح : بجای "خاموش باش که او بی ادبی کرده است" "باش که او بی ادبست" دارد
[5] ن و ه : از طریق [6] ه : آداب
[7] ه : بعد از "گذشت" این جمله دارد "دو یارانِ او از خانقاه منحرف شده بگذشتند"

بی ادب وار بر بالای خانقاه بگذرد بیفتاد!

این معنی نیز همدرین محل فرمودند در نگاهداشتِ ادب پیر و حُسنِ جواب در نظرِ پیر، بر لفظِ مبارک راند که خواجه جُنید بغدادی قدس الله سرہ العزیز وقتی در شبِ عیدی در خانقاهِ خود نشسته بود و چهار تن از مردانِ غیب بخدمتِ او حاضر بودند، روی بسوی یکی از ایشان کرد و گفت که تو بامداد نمازِ عید کجا خواهی گزارد؟ آن مرد گفت در مکهٔ مبارک، بعد ازان دوم را پرسید که تو کجا خواهی گزارد؟ آن مرد گفت در مدینهٔ معظّم، بعد ازان سوم را پرسید که تو کجا خواهی گزارد؟ او گفت در بیت المقدّس، بعد ازان چهارم را پرسید که تو کجا خواهی گزارد؟ او خدمت کرد و گفت هم در بغداد در خدمتِ خواجه. خواجه در بابِ او چنین[1] فرمود که انت ازهدهم و اعلمهم و افضلهم!

لختی سخن در تزکیه اُفتاد. بر لفظِ مبارک راند که کمالِ مرد در چهار چیز پیدا می شود قِلّة الطّعام و قِلّة الکلام و قِلّة المنام و قِلّة الصّحبة مع الانام.

لختی سخن در جد و اجتهاد اُفتاد. بنده را درین معنی این دو بیت از لفظِ دُرربارِ ایشان استماع[2] افتاد، ابیات

گرچه ایزد دهد هدایتِ دین — بنده را اجتهاد باید کرد
نامهٔ کان[3] بحشر خواهی خواند — هم ازین جا سواد باید کرد

---

[1] ن: 'چنین' ندارد ط: همچنین

[2] ط: سماع [3] ن: کان را

مجلسِ دوم

آدینه هشتم ماهِ مبارک شعبان سنه مذکور بعد از نماز دولتِ پابوس حاصل شد۔ بنده را غلامی بود ملیح نام، او را بشکرانهٔ ارادت همراه[1] آورد و در نظرِ خواجه ذَکَرَهُ اللهُ بِالْخَیْر از او گذرانیده شد و دعای خیر ارزانی داشت۔ همان زمان غلامِ مذکور سر در قدمِ مخدومِ عالمیان آورد و بشرفِ بیعت مشرّف گشت والحمد لله علی ذالک،

درین محل خدمتِ خواجه ادام الله برکاته بر لفظِ مبارک راند که درین راه خواجگی و غلامی در میان نیست هر که در عالمِ محبت درست[2] آمد کار او ساخته شد! در اثنای این معنی فرمود که پیری بود در غزنین، غلامی داشت زیرک نام، و این زیرک در غایتِ صدق و صلاحیّت بود۔ چون آن پیر بزرگوار را وقتِ نقل شد مریدان پرسیدند که بر جای تو که نشیند؟ گفت زیرک، و آن پیر را چهار پسر بودند صاحب اختیار و جلد[3] زیرک گفت ای خواجه مرا پسران تو نگذارند که بر جای تو بنشینم هر آئینه ایشان با من خصومت کنند۔ پیر گفت تو بدل فارغ بنشین اگر ایشان با تو مخاصمتی کنند من شرِّ ایشان را از تو دفع خواهم کرد، الغرض چون پیر بجوارِ رحمتِ حق پیوست زیرک بجای خواجه[5] بنشست۔ پسرانِ پیر

---

[1] ن و ح: بجای 'همراه آورد' 'هم دارد' [2] ن: راست

[3] ج: بجای 'چهار پسر بودند صاحبِ اختیار و جلد' 'چند پسر بود با اختیار' دارد
ت: 'چهار پسر بودند اختیار و اجلد و اجیا و اجلا'

[4] جلد بالفتح بمعنی چست و چالاک و تیز و شتاب و بدین معنی مشترک است در عربی و فارسی (منتخب)

[5] ن و ح: او

خصومت آغاز کردند که تو غلامی[1] از غلامانِ ما باشی ترا چه زهره باشد که بر جای پدرِ ما بنشینی؟ چون تعنّدِ ایشان بسیار شد زیرک بسرِ روضۂ پیر آمد و گفت ای خواجه تو گفته بودی که اگر پسرانِ من ترا مزاحمت نمایند من شرِّ ایشان از تو دفع خواهم کرد، اکنون ایشان در ایذای من شده اند ترا وعدۂ خود بوفا باید رسانید. این بگفت و بمقامِ خود باز آمد. همدران چند روز کافران در نواحی[2] غزنین بتاختند، خلقی بمحاربۂ ایشان بیرون آمدند، هر چهار پسران پیر نیز بران[3] آمدند و بحرب پیوستند و هر چهار شهادت یافتند. آن مقام بی مزاحمت بر زیرک مقرّر ماند!

ملیح مذکور را بعد ازان که ارادت آورد دوگانه نماز فرمود، دران محل بر لفظِ مبارک راند که این دوگانه را نیّت چه باید کرد، گفت برای[4] نفی ما سوی اللّٰہ۔

مجلسِ سوم

آدینه پانزدهم ماهِ مبارک شعبان سنۃ المذکور بعد از نماز دولتِ پای بوس حاصل شد۔ جوالقی درآمده ساعتی بنشست و برخاست و برفت۔ خواجه ذَکَرَہُ اللّٰہُ بِالْخَیر فرمود که ازین بابت مردم بخدمتِ شیخ بهاؤالدین زکریا رحمۃ اللہ علیه کم راه یافتندی اما بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین رحمۃ اللہ علیه رحمۃً واسعۃً از هر جنس

---

[1] ن : بجای 'غلامی از غلامانِ ما' 'غلامِ ما' دارد [2] ن : آن ناحیۂ ؛ ناحیت
[3] ن : 'بران آمدند' ندارد
[4] ح : بجای 'برای نفی ما سوی اللّٰہ' 'دعا عمّا سوی اللّٰہ' دارد

درویش[1] وغیر آن برسیدی[2]۔

بعد ازان فرمود که درمیانِ هر عامی خاصی هست، همدرین باب حکایت فرمود که شیخ بهاءالدین زکریا کثیر السیاحت بود، وقتی بر سرِ جمعی از جوالقیان برسید درمیانِ ایشان نشست نوری وران جمع پیدا شد[3]، چون نیکو نگاه کرد یکی را از انجمله دید که نوری ازو ساطع می شد، آهسته نزدیکِ او برفت و با او گفت که تو درمیانِ این قوم چه کنی؟ او جواب داد یا زکریا! ندانی که درمیانِ هر عامی خاصی هست!

همدرین باب حکایت فرمود که وقتی بزرگی درمیانِ جمعی هم ازین بابت برسید۔ یکی را دید که در دو رکعت نماز قرآن تمام کرد۔ آن بزرگ حیران شده[4] با خود گفت که درین شکلی[5] که این مرد است این نوع طاعت ازو غریب باشد نه[6] همانا که درین کار مستقیم تواند بود! الغرض چون از ایشان بگذشت بعد از ده سال باز بر سرِ آن جمعی رسید آن درویش را همبران قرار دید۔ آنگاه گفت حقیقت معلوم کردم که درمیانِ هر عامی خاصی هست!

مجلسِ چهارم

آدینه بست و دوم ماهِ مبارک شعبان دامت حرمته سنه مذکور بعد از نماز دولتِ پائبوس حاصل شد۔ فرمود که بین العشائین شش رکعت

---

[1] ه : درویشان
[2] ح و ه : برسیدندی
[3] ح : بجای 'پیدا شد' 'معائنه کرد' دارد
[4] ن و ح : بماند
[5] ن : مسکنه
[6] ح : 'نه' ندارد

اوابین[1] که گفته ام میگزاری؟ گفتم آری۔ بعدازان از روزهٔ ایامِ بیض پرسید که می داری؟ گفتم می دارم۔ بعدازان از نمازِ چاشت پرسید که می گزاری؟ گفتم می گزارم۔ بعدازان چهار رکعت صلوٰۃ السعادت فرمود۔ آن روز این سعادت بر سعادتِ دیگر ضم شده! والحمد للهِ علیٰ ذالک

مجلسِ پنجم

آدینه سیزدهم[2] ماه مبارکِ رمضان سنة المذکور پیش از نماز دولتِ پای بوس حاصل شد۔ فرمود که پیش از نماز بغیرِ معهود آمدن چو لُست[3]؟ عرض افتاد که نمازِ تراویح باقتدای مولانا ظهیرالدین حافظ سلمه الله تعالیٰ گزارده می شود و او هرشبی سه سیپاره می خواند، بنده می خواهد که تا ده شب متواتر بی فاصله در عقبِ او نماز بگزارد تا ثوابِ ختمِ قرآن حاصل شود، اگر فرمان باشد بعد از نمازِ جمعه بازگشته شود تا تراویح گزارده آید؟ فرمود نیکو باشد!

بعدازان مناسبِ این معنی حکایت فرمود که شیخ بهاءالدین زکریا رحمتہ اللہ علیه شبی روی بسوی حاضران کرد و گفت کسی باشد از شما که امشب دو رکعت نماز کند و در یک رکعت ختمِ قرآن کند؟ از حاضران کسی این معنی را متکفل[4] نشد۔ شیخ بهاءالدین

---

[1] ن و ه: 'اوابین' ندارد [2] ن: پنجم

[3] ن و ه: 'چه بود' بجای 'چو لُست' دارد [4] ه: بجای 'متکفل نشد' 'تکفل نکرد' دارد

پیش رفت و دریک رکعت ختمِ قرآن کرد و چهار سیپاره دیگر بخواند و در رکعتِ دوم سورهٔ اخلاص خوانده نماز تمام کرد!

ملایم این معنی حکایتِ دیگر فرمود که شیخ بهاءالدین علیه الرحمة می گفت که هرچه بمن رسید از نماز رسید و اورادِ مشائخ وزهّاد، همه بکردم مگر یک چیز نتوانستم کرد و آنچنان بود که بمن رسانیدند که فلان بزرگ از آغازِ صبح تا طلوعِ آفتاب ختمِ قرآن می کند، هرچند که بخواستم نتوانستم!

هم درین محل حکایتِ دیگر فرمود که قاضی حمیدالدین ناگوری رحمة الله علیه وقتی طوافِ کعبهٔ مبارک می کرد، بزرگی را در طوافِ کعبه بدید، در عقبِ آن بزرگ رفتن گرفت هرجاکه او قدم می نهاد قاضی حمیدالدین قدمِ خود آنجا می نهاد۔ آن پیرِ روشن ضمیر بدان حال اطلاع یافت گفت متابعتِ ظاهر چه می کنی متابعتِ آن کن که من می کنم. ا قاضی حمیدالدین علیه الرحمة پرسید که شما چه می کنید؟ پیر گفت من روزی هفصد بار[1] ختمِ قرآن می کنم۔ قاضی حمیدالدین بغایت متعجّب شد و با خود اندیشه کرد که مگر معانی قرآن برخاطر بوہم می گذراند و موہوم می خواند۔ پیر سر برآورد[2] و گفت ملفوظًا لا موهومًا! چون خواجه ذکرہ الله بالخیر این حکایت تمام کرد اعزالدین علی شاہ سلمہ الله تعالیٰ که یکی از مریدانِ خاص بود سوال کرد که این مگر کرامت باشد؟ خواجه فرمود آری کرامت باشد، هر معامله که بعقل باز خواند آن دیگر است و آنچه در عقل را گنجائی[3] نباشد آن کرامت باشد۔

لختی سخن در طاعتِ مشائخ افتاد۔ فرمود که شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمة الله علیه

---

[1] ه: 'بار' ندارد [2] ن و ه: 'پس کرد' بجای 'برآورد' دارد
[3] ه: گنجایشی

می گفت که آنچه[1] بمن رسید از نمازِ حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم آن ہمہ بکردم تا آنگاہ که معلوم شد[2] که حضرتِ رسالت پناہ وقتی نمازِ معکوس گزاردہ است، برفتم وپای خود برسن[3] بستم وخود را سرنگون درچاہی درآویختم وہمچنان نماز کردم۔ چون این حکایت تمام فرمود روی بسوی بندۂ کمینہ کرد وفرمود که ہرکه بود بحسنِ عمل بمقامی رسید، اگرچہ فیضِ ایزدی نازل است امّا جد وجہد خود باید کرد۔

مجلسِ ششم

آدینہ پنجم ماہ شوّال سنہ مذکور بعد از نماز دولتِ پای بوس حاصل شد۔ سخن در ترک وتجرید افتاد ودر اثنای آن فرمود که درویشی بود در غایتِ فقر ومسکنت، شکمِ او از غایتِ گرسنگی با پشت چفسیدہ[4] در راہی می رفت، خواجہ محمود[5] پتوہ که یارِ ماست یک دانگ پیشِ او نہاد۔ او جواب داد که من امروز کنجارہ سیر خوردہ ام از جانبِ قوّت استغناء[6] تمام کردہ ام مرا امروز بدین دانگ حاجت نیست۔ بعد از ان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر درغایتِ صدقِ او تعجّب می کرد ومی فرمود که زہی قناعت وقوّتِ[7] صبر!

این حکایت ہم درین محل فرمود در قناعت وطمع بریدن از غیرِ حق سبحانہ وتعالی۔

۱۔ ف: ہرچہ
۲۔ ن و ح: کردم
۳۔ ۃ: برشتہ
۴۔ ح و ۃ: چسپیدہ
۵۔ ن: محمد
۶۔ ح و ۃ: استیفاء
۷۔ ن: بجای 'قوتِ صبر' 'قوت وصبر' دارد

فرمود بزرگی بود که او را شیخ علی گفتندی، وقتی خرقهٔ خود می دوخت و پای دراز کرده بود و عطفِ خرقه بر ران[1] انداخته بخیه می زد. درین میان گفتندش که خلیفه می رسد، او هیچ از قاعدهٔ خود نگشت همبران قرار بود، گفت بیاید. خلیفه درآمد و سلام کرد و نشست. شیخ جوابِ سلام داد. مگر حاجبی که برابرِ خلیفه آمده بود گفت شیخ پای گرد آر! اشیخ بگفتارِ او هیچ التفات نکرد. تا یک دو بار حاجب همین حرف تکرار کرد[2]. الغرض چون وقتِ مراجعتِ خلیفه شد، شیخ یک دستِ حاجب گرفت و یک دستِ خلیفه. بعد ازان گفت که من دستهای خود گرد آورده ام روا باشد که پای را گرد نیارم یعنی از شما هیچ طمع ندارم و نداشته ام و هیچ نمی گیرم دستِ خود گرد آورده ام اگر پای گرد نیارم توانم!

لختی سخن در اصلِ سلوک اُفتاد و آنچه مُخِّ معنی بوده[3] است. درین میان فرمود که مردی بخدمتِ خواجه اجل شیرازی[4] آمد رحمة الله علیه والغفران و ارادت آورد منتظرِ فرمانِ خواجه می بود تا او را از نماز و روزه و اوراد چه می فرماید. خواجه همین گفت که آنچه برخود روا نداری بر غیری نیز روا مدار و خود را همان خواه که دیگری را. الغرض آن مرد باز گشت و بعد ازمدتی باز آمد بخدمتِ خواجه اجل شیرازی علیه الرحمة عرضداشت کرد که من آن روز که بخدمت پیوستم منتظر بودم تا خواجه مرا نمازی و اورادی فرماید، هیچ نفرمود امروز منتظر نیز هستم. خواجه گفت که آن روز نخته، تو چه بود؟ مرید حیران ماند هیچ جواب نداد. خواجه تبسم فرمود و گفت که

---

[1] ن: 'بران' بجای 'برران' دارد [2] ن وه: می کرد [3] ه ک: 'بوده' ندارد

[4] ح: سرزی - مثنوی معنوی دفتر پنجم: 'سرزی' (درباره او رجوع شود بمقالهٔ آقای گویا اعتمادی، در شمارهٔ ششم سالِ سوم مجلهٔ 'آریانا'، کابل)

آن روز ترا گفتم آنچه برخود نه پسندی بر دیگری مپسند و خود را همان خواه که غیری را خواهی، تو آن[1] سخن یاد نداشتی پس چون تختۂ اوّل درست نکردی تختۂ دیگر چگونہ دہم؟

بعد از اتمامِ این حکایت فرمود که بزرگی بود پارسا[2]، بارہا می گفت که نماز و روزه و تسبیح و اوراد ہمہ حوائجِ[3] دیگ است، اصل در دیگ گوشت می باید، چون گوشت نباشد ازین حوائج[3] ہیچ نکشاید۔ ازان بزرگ پرسیدند که تو بارہا این تمثیل می فرمائی[4] امّا شرح بگو۔ آن بزرگ گفت که گوشت ترکِ دُنیاست و نماز و روزه و اوراد و تسبیح حوائجِ آن، اوّل مرد را باید که ترکِ شے[5] دنیا گیرد و تعلّقِ او بہیچ چیز نباشد اگر او را نماز و روزه و اوراد وغیرِ آن باشد یا نباشد باک نیست، امّا چون دوستیٔ دُنیا در دل باشد از ادعیه و اوراد وغیرِ[6] آن ہیچ سُود ندارد۔ بعد ازان خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که اگر روغن و پلپل[7] و سیرو پیاز در دیگ کنند و آبی دران بیندازند و شوربای کنند آن را شوربای زُور گویند و مُزور ہم گویند یعنی شوربای دروغ، پس شوربای اصل آن باشد که از گوشت باشد خواہ حوائج[3] باشد یا[8] نباشد!

بعد ازان در تحقیقِ ترکِ دُنیا این لفظ بزبانِ مبارک راند که ترکِ دنیا آن نیست که کسی خود را برہنہ کند مثلاً[9] لنگوتہ[10] به بندد بنشیند، ترکِ دُنیا آنست که لباس پوشد و

---

[1] ن: بجای آن سخن یاد نداشتی "آن تخته بیاد نداشتی" دارد

[2] ح و ه: پارسا ندارد

[3] ن: "صوائح" دارد که بجای "مصالح" بغلط طبع شده

[4] ح: بما

[5] ن: بجای "ترک دنیا گیرد" "تارکِ دنیا شود" دارد

[6] ه: "جز" بجای "غیر"

[7] ه: فلفل

[8] ح و ه: خواه

[9] ه: "مثلاً" ندارد

[10] لنگوته: ہندی لنگوٹا و لنگوٹه، لُنگی باشد کوچک که درویشان و فقیران و مردم بے سرو پا بر میان بندند (بُرہان)

طعام بخورد اما آنچه می رسد[۱] روان می دارد و جمع نکند و با[۲] او میل نه کند و خاطر را بچیزی متعلق ندارد۔

مجلسِ هفتم

آدینه نوزدهم ماهِ شوال سنة المذکور بعد از نماز سعادتِ پایبوس[۳] حاصل شد سخن در آدابِ تصوّف و اشاراتِ مشایخ و اصطلاحاتِ ایشان افتاد۔ بر لفظِ مبارک راند که شیخ جمال الدّین بسطامی شیخ الاسلام حضرتِ دهلی رحمتہ اللہ علیہ مراسمِ اہلِ صفّہ و آدابِ ایشان نیکو دانستی تا وقتی کوزۂ آب در نظرِ ایشان آوردند که آن کوزه چهار گوشه داشت یعنی چهار جائی گرفتن داشت۔ بزرگی حاضر بود او گفت این را کوزۂ لقمانی گویند۔ شیخ جمال الدین بسطامی گفت که چرا کوزۂ لقمانی گویند؟ آن بزرگ ساکت شد۔ بعد ازان شیخ جمال الدین حکایت کرد که بزرگی بود او را شیخ لقمان سرخسی گفتندی رحمتہ اللہ علیہ، مناقبِ او بسیار است تا از و می آرند که مگر جمعۂ ازو فوت شد یا شعاری از ظواہرِ شرع واللہ اعلم، ایمۂ آن شهر باحتسابِ او بیرون آمدند با او گفتند که ایمۂ شهر می آیند تا با تو بحث کنند۔ شیخ لقمان پرسید که سوار می آیند یا پیاده؟ گفتند که سوار می آیند۔ آن زمان شیخ بر دیواری نشسته بود، دیوار را گفت که

---

[۱] ن: بجای 'روان می دارد و جمع نکند و با او میل نکند،' روا بدارد و بجمعِ او میل نکند' دارد۔

[۲] ع: بجای 'با او میل نکند' 'مزید نکند' دارد

[۳] ح: بیتر

بفرمانِ خدای عزّ و جلّ روان شو! دیوار در حال روان شد، مقصود آنکه این شیخ لقمان وقتی از مریدی کوزهٔ آب طلبید، مرید کوزهٔ پیش آورد، هیچ گوشه و جای گرفتن نداشت. شیخ فرمود که کوزه بباید آورد که او را گوشهٔ باشد و بتوان گرفت. مرید رفت و کوزهٔ با یک گوشه بساخت و پیشِ شیخ آورد همان گوشه بدست گرفته، شیخ تبسم کرد و گفت این گوشه تو گرفته ای من کدام جای بگیرم برو کوزهٔ دو گوشه بساز و بیار! باز مرید رفت کوزهٔ با دو گوشه بساخت و پیش آورد یک گوشه بیک دست گرفت و گوشهٔ دیگر بدستِ دیگر. باز شیخ فرمود که هر دو طرف تو گرفتی من از کدام جا بگیرم برو کوزهٔ سه گوشه بساز! مرید رفت کوزهٔ سه گوشه بساخت دو گوشه بهر دو دست گرفت گوشهٔ سوم جانبِ سینهٔ خود کرد، شیخ تبسّم فرمود و گفت برو کوزهٔ چهار گوشه بساز! بعد از آن مرید این چنین کوزهٔ چهار گوشه بساخت و بیاورد، غرض آنکه این کوزه را کوزهٔ لقمانی بسببِ این معنی گویند.

مجلسِ ہشتم

آدینه بست و ششم ماهِ شوّال سنه مذکور بعد از نماز دولتِ پای بوس حاصل شد[1]. سخن در نماز افتاد و حضورِ امام و مقتدیان. می فرمود که اوّلِ حضور آنست که مصلی آنچه خواند معانیٔ آن بر دل بگذراند[2]!

بعد از آن فرمود که مردی بود از مریدانِ شیخ الاسلام بهاء الدین زکریّا رحمته الله علیه

---

[1] ح: بجای 'حاصل شد' 'بدست آمد' دارد [2] ح: راند

اوراحسن افغان گفتندی، صاحبِ ولایت بود در غایتِ بزرگی چنانکه شیخ بهاء الدین می فرمود که اگر فردا مرا گویند که بدرگاهِ ما چه آوردی من گویم حسن افغان را آورده ام! وقتی این حسن در کوئی می گذشت بمسجدی رسید مؤذن تکبیر گفت و امامی پیش رفت و خلقی بجماعت پیوست۔ خواجه حسن نیز درآمد و اقتدا کرد۔ چون نماز تمام شد وخلق بازگشت خواجه حسن نزدیکِ امام رفت و گفت ای خواجه تو نماز شروع کردی ومن بتو پیوستم، تو از ینجا بدہلی رفتی و بردگان خریدی و بازگشتی وآن بردگان را بخراسان بُردی و از انجا بملتان بازآمدی و از انجا بمسجد آمدی، من بدنبالِ[1] تو سرگشته شده می گشتم آخر این چه نماز است؟

بعد ازان ہم در شرحِ بزرگیٔ او می فرمود که وقتی در موضعی مسجدی بنا می کردند۔ خواجه حسن آنجا رسید اہلِ عمارت را گفت که محراب ہمچنین راست کنید که قبله این طرف است! این سخن گفت وجانبی اشارت کرد۔ دانشمندی آنجا حاضر بود نزاع آورد و گفت نی سمتِ قبله برطرفِ دیگر است۔ الغرض میانِ ایشان سخن بسیار شد۔ خواجه حسن دانشمند را گفت روی جانبِ آن جہت کن که من می گویم و نیکو ببین! دانشمند روی بدان جہت کرد کعبه را معاینه کرد ہمدران سمتی که خواجه حسن می گفت!

بعد ازان از احوالِ او شرح داد که او اُمّی بود و ہیچ نخوانده، خلقی می آمدند و کاغذی و لوحی پیشِ او می داشتند چند سطر برانجا نبشته بعضی نظم و بعضی نثر و بعضی عربی و بعضی پارسی از ہربابت چند سطری می نوشتند و درمیانِ آن سطرہا

---

[1] ط ح و ک : دنباله

یک سطر از آیتِ قرآن ہم نوشتند۔ آنگاه از وی پرسیدند که در میانِ این سطرہا سطرِ قرآن کدام است؟ او اشارت بآیتِ قرآن می کردی که اینست! او را گفتندی که تو قرآن نخوانده ای چه دانی که این آیتِ قرآنست؟ گفتی نوری که درین سطر می بینم در سطرہای دیگر نیست!

ہم ملائمِ حالِ آن بزرگ لختی سخن در استغراقِ ذوقِ نماز افتاد۔ فرمود که مردی بود او را خواجه کریم گفتندی او نگر در[1] دہلی اوّلِ حال نویسنده بود، آخرہا روی از اشتغالِ دُنیا بگردانید و یکی از واصلان شد چنانچه بارہا گفتی تا گورِ من در دہلی است ہیچ کافری استیلا نیابد! حالِ حضورِ نماز او بیان فرمود که وقتی نمازِ شام پیشِ دروازه کمال بہ نماز مشغول بود مگر دران ایام تشویشِ میو[2] آن بوده[3] است کسی بیگاه حوالیٔ آن دروازه و آن طرفہا نتوانستی رفت۔ این خواجه کریم بہ نماز مشغول شد، یارانِ او بر دروازه ایستاده بودند او را آواز می دادند که زود بشہر درآی و دربانِ دروازه نیز غلبه می کرد۔ الغرض این خواجه کریم نمازِ خود با حضورِ تمام بگزارد، آنگاه که ازانجا باز گشت او را گفتند که تو ہیچ آوازِ ما نشنیدی؟ گفت نی۔ گفتند عجب چندین غلبه که کردیم تو نشنیدی! گفت عجب از کسی است که او در نماز باشد و غلبهٔ کسی بشنود! بعدازان فرمود که آن خواجه کریم چون روی بخدای عزّ و جلّ آورد ہرگز در ہمه عمرِ خود درم و دینار بدستِ خود نگرفت!

بعدازان خواجه ذکرالله بالخیر در ترکِ دُنیا و لذات آن سخن در پیوست۔ می فرمود که ہمت بلند باید کرد و بآلایشِ دُنیا مشغول نباید گشت و از سرِ شہوات باید

---

[1] ح و ع: 'در دہلی' ندارد
[2] یعنی قوم میو۔ میواتیان، ن: میوه
[3] ح و ع: 'بود' بجای 'بوده است' دارد

برخاست[1] - آنگاه این دو مصرع بر لفظِ مبارک راند ؎

یک لحظہ ز شهوتی که داری برخیز   تا بنشیند هزار شاهد پیشت[2]!

مجلس نهم

پنجشنبه دهم ماهِ ذوالقعده سنه مذکور دولتِ پایبوس حاصل شد. فرمود که چگونه است که امروز آمدی یعنی نوبتِ آدینه مقرّر بود. بنده عرضداشت کرد که این سعادت امروز مساعدت نمود هر وقت که دولت روی نماید هر آئینه سعادتِ پابوس حاصل شود. فرمود که نیکو کردی[3] و هرچه از غیب آید نیکو باشد!

بعدازان سخن در اثرِ صحبت افتاد. فرمود که صحبت را اثری قویست!

بعدازان در ترکِ دُنیا غلو فرمود و در اثنای آن بر لفظِ مبارک راند کیست[4] که از سرِ خسیسی برنخاست که او را چیزی شریفی[5] اقدام نکرد؟

---

[1] ن: گذشت [2] ن: 'در پیش' بجای 'پیشت' دارد

[3] ه: آمدی [4] ن و ح: که بود

[5] ح: بشریفی

مجلسِ دہم

سہ شنبہ پانزدہم ماہِ مذکور سعادتِ پای بوس حاصل[1] شد۔ جمعی از عزیزان چون مولانا وجیہ الدّین پائلی و مولانا حسام الدّین حاجی و مولانا تاج الدین بابر او و مولانا جمال الدّین و یارانِ دیگر حاضر بودند۔ طعام پیش آوردند۔ فرمود ہر کہ صایم نیست بخورد۔ بیشتری ازان جمع چون ایّامِ بیض بود صایم بودند۔ بعد ازان طعام نزدیکِ دو سہ کس کہ روزہ نداشتہ بودند فرستاد۔ آنگاہ بر لفظِ مبارک راند کہ چون عزیزان بر[2]سند طعام پیش باید آورد و کسی را نباید پرسید کہ تو صایمی زیرا کہ اگر صایم نخواہد بود خود خواہد خورد، و حکمت دران چیست کہ نہ پرسند کہ تو صایمی زیرا کہ اگر بگوید کہ صایمم ریا را تداخلی[3] باشد و اگر آن صایم مردی باشد راسخ و صادق کہ ریا را برو گذر نباشد گوید آری صایمم حالی طاعتِ او را در دفترِ علانیہ نویسند و اگر گوید صایم نہ ام دروغ گفتہ باشد و اگر ساکت شود استحقارِ سائل کردہ باشد!

مجلسِ یازدہم

دوشنبہ بست و یکم ماہِ مذکور دولتِ پائبوس حاصل شد۔ سخن در برکتِ[4] قدمِ نیک مردان افتاد۔ فرمود کہ ہر موضعی کہ ہست بہ یمنِ اقدامِ ایشان مروّح است چنانچہ

---

[1] ک: 'روی نمود' بجای 'حاصل شد' وارد

[2] ح: بنشیند

[3] ح: مدخلی

[4] ک: منزلت برکت

مسجدِ جامع دہلی۔ بعد ازان فرمود کہ اقدامِ[1] چند اولیاء و بزرگان آنجا رسیدہ باشد کہ آن مقام چنان راحت دارد!

در اثنای آن فرمود کہ از محمود کبیر شنیدہ ام کہ او گفت کہ سحرگاہی بزرگی را دیدم کہ بر بالای کنگرہای ملمّع مسجدِ جامع آدینہ کہ بر سرِ طاقہای محرابست می آمد و می رفت، بشکلِ[2] مرغی در غایتِ سرعت بی تشویش ازین سر تا آن سر می آمد و می رفت و من از دُور نظّارہ می کردم۔ چون نزدیکِ صبح شد ازان کنگرہا فرود آمد، پیش رفتم و سلام کردم۔ مرا گفت کہ دیدی؟ گفتم دیدم۔ گفت پیشِ کسی مگوی!

درین میان کاتب عرضداشت کرد کہ بیشتر از بزرگان احوالِ خود را مستور داشتہ اند حکمت چیست؟ فرمود کہ اگر سرّ فاش کنند محرمیتِ سرِّ دیگر را نشاید، چون یکی با یکی رازی گوید و آن شنوندہ آشکارا کند پیش آن گویندہ باز رازی دیگر نگوید۔ بندہ عرضداشت کرد چگونہ است کہ خواجہ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ بارہا از غیب سخنان[3] بر سرِ زبان آوردہ است؟ فرمود کہ آن زمان کہ اولیاء در غلباتِ شوق می باشند از سرِ سکر چیزی می گویند اما آنکہ کاملست ہیچ[4] نوع از اسرار بیرون ندہد۔ بعد ازان دو بار این یک مصراع بر لفظِ مبارک راند ع

مردان ہزار دریا خورند و تشنہ رفتند!

بعد ازان فرمود کہ حوصلۂ وسیعی می باید کہ اسرار را شاید، و اہلِ این معنی

---

[1] ن: بجای کہ اقدام چند "تاچند قدم" دارد - ھ: "تا قدم چند"

[2] ح و ھ: بر شکل

[3] ھ: سخنہا

[4] بجای ہیچ نوع از اسرار، "بہیچ نوع اسرار" دارد

بتمامی[1] اصحابِ صحو اند۔ بندہ پرسید کہ مرتبۂ اصحابِ سُکر بالاتر یا مرتبۂ اصحابِ صحو؟ فرمود کہ مرتبۂ اصحابِ صحو، واللہ اعلم

مجلسِ دوازدہم

چہار شنبہ چہاردہم ماہِ ذی الحجہ سنہ مذکور سعادتِ پای بوس دریافتہ شد۔ سخن در قبولِ نفس افتادہ بود۔ بر لفظِ مبارک راند کہ طاعتی و وردی کہ از نفسِ صاحب نعمتی پذیرفتہ[2] می شود در ادای آن راحتی دیگر است۔ بعد ازان فرمود کہ چند ورد است کہ من بر خود واجب کردہ ام و چند ورد دیگر است کہ از خواجۂ خود یافتہ ام، در وقتِ ادای ہر دو ورد راحتہا را تفاذ[3] نہا است از آسمان تا زمین!

لختی سخن در ترکِ اختیار افتاد یعنی باختیارِ خود کاری[4] نمی باید کرد۔ بر لفظِ مبارک راند مردم کہ محکومِ دیگری باشد بہ کہ خود حاکم باشد!

بعد ازان فرمود کہ شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ روزِ جمعہ بجہتِ نماز از خانقاہ بیرون آمد، مریدان را پرسید کہ راہِ مسجدِ آدینہ کدام است چگونہ می باید رفت؟ یکی از حاضران گفت کہ راہ اینست۔ از و پرسیدند کہ چندین بار بہ نمازِ جمعہ رفتہ ای راہ نمی دانی؟ گفت می دانم امّا بدان[5] پرسیدم تا حالی محکومِ دیگری باشم!

---

[1] ح و ھ: 'بتمامی' ندارد
[2] ح: شنیدہ
[3] ن: چہ تفاد تہا
[4] ح: ہیچ کاری
[5] ن: برای آن

بعد ازان در ترکِ وطن و محبّتِ خانه و کاخ و مثلِ آن وعظ فرمود و این ابیات بر لفظِ مبارک راند ؎

دشت و کهسار گیر همچو وحوش — خانمان را بمان بگربه و موش
قُوتِ عیسیٰ چو ز آسمان سازند — هم بدان جاش خانه پرداز ند[۱]
خانه را گر[۲] برای قُوت کنند — مور و زنبور و عنکبوت کنند

مجلسِ سیزدهم

یک شنبه سوم ماهِ محرّم الحرام سنه ثمان وسبعمائته دولتِ پائبوس میسّر شد. سخن در طاعت اُفتاد. فرمود که طاعتی است لازمه و طاعتی است متعدّیه. طاعتِ لازمه آنست که منفعتِ آن همان یک نفس طاعت کننده را باشد و آن نماز است و روزه و حج و اوراد و تسبیحات و آنچه بدان ماند، امّا طاعتِ متعدّیه آنست که ازو[۳] منفعتی و راحتی بدیگری رسد باتّفاقی و اشفاقی و بدانچه دسترس شود لطف در حقِ غیری کند، آن را طاعتِ متعدّیه گویند و ثواب آن بیحدّ و اندازه است، و در طاعتِ لازمه اخلاص می باید تا قبول شود[۴] امّا در طاعتِ متعدّیه هرگونه که باشد[۵] و بکند مثاب باشد والله الموفّق

---

۱ ن: بردارند ۲ ح. بجای 'گربرای' 'که بهر' دارد س: 'خانه کان ازبرای' بجای 'خانه را گر برای'
۳ ح و ک: ازتو ۴ ن: افتد
۵ ک: 'باشدو' ندارد

مجلسِ چهاردهم

پنجشنبه هفتم ماهِ مذکور دولتِ پای بوس حاصل شد. سخن در وِلایت و وَلایت افتاده می فرمودند که شیخ را هم وَلایت باشد و هم وِلایت. وَلایت آنست [1] چون تائب شود و طاعت کند هرآئینه از طاعت ها ذوق گیرد ممکن آنست که مریدان را بخدا رساند و آدابِ طریقت تعلیم فرماید و آنچه میانِ او و میانِ خلق است آن را وَلایت گویند امّا آنچه میانِ او و میانِ حق است آن وِلایت است و آن خاص محبّت است، و چون شیخ از دنیا نقل کند وِلایت با خود ببرد امّا وَلایت بکسی تسلیم کند بدهد [2] آن کس را که او خواهد و اگر او ندهد روا باشد که حق عزّ و جلّ آن وَلایتِ او بدیگری دهد امّا وِلایت که همراهِ او باشد آن را با خود ببرد.

درین باب حکایتی فرمود که بزرگی مریدی را بخدمتِ بزرگی فرستاد و استطلاع کرد که شب را بر بساطِ عالم چه گذشت؟ او جواب فرستاد که شب را شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس الله سره العزیز در مسجدِ مهنه نقل کرد. باز آن بزرگ کس فرستاد و پرسید که ولایتِ او بکه دادند؟ او جواب گفت که آن را خبر ندارم آنچه معلوم شده بود اعلام دادم. بعد از آن ایشان را معلوم شد که ولایتِ او بشمس العارفین دادند علیه الرحمة والغفران، هم در شب بر درِ شمس العارفین آمدند. شمس العارفین ایشان را که پیش

---

[1] ن و ح: چون تائب ... ممکن آنست، ندارد [2] ه: 'بدهد' ندارد

از انکه سخنی گویند گفت خدای تعالی را چند[1] آن شمس العارفین اند تا بکدام شمس العارفین داده اند؟

بعد ازان حکایت شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ اللہ علیہ که برادر شیخ الاسلام فریدالدین بود قدس اللہ سرہ العزیز می فرمود که چون او برای تعلیم و تحصیل بدرس رفت مدرس پرسید که نجیب الدین متوکل شمائید؟ او جواب داد که من نجیب الدین متاکلم تا متوکل که تواند بود! بعد ازان مدرس فرمود که برادر شیخ الاسلام فریدالدین شمائید؟ او جواب داد که برادر صوری منم تا برادر معنوی که باشد!

لختی سخن در بخشائش[2] اصحاب نعمت افتاد که در حق اصحاب خدمت نظر ها می کنند. درانثنای آن فرمود که خواجه بود صاحب[3] نعمت و فتوت[4] گاه گاه بخدمت قاضی عین القضاة خرچی بفرستادی علیہ الرحمۃ والغفران، همانا که وقتی قاضی عین القضاة علیہ الرحمۃ از دیگری چیزی توقع کرد و غرض خود بوفا رسانید آن خواجه بشنید خاطر[5] گرفته گردانید و بخدمت عین القضاة عتاب فرستاد که چرا بایست از دیگری چیزی گرفت و این دولت هم بر من ارزانی نداشت؟ عین القضاة علیہ الرحمۃ برو نبشت که برای این مصلحت مرنج رها کن تا دیگری نیز دولت بیابد و ازانها مباش که یکی می گفت اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنِیْ وَمُحَمَّدًا وَّلَا تَرْحَمْ مَعَنَا اَحَدًا" و ازانها مباش که یکی گفته است ؎

ای باغبان بیا و در باغ باز کن — چون من درآیم و بت[6] من درفراز کن!

---

[1] ن: چند
[2] ح وه: بخشش
[3] ح وه: با
[4] ح وه: ثروت
[5] ح: بجای خاطر گرفته گردانید 'خاطر کوفته کرد' دارد
[6] ه: 'ازپس من' بجای 'و بت من' دارد

همان روز امیر[1] چهجو برادرزادهٔ کاتب ارادت آورد و بیعت کرد و شمس الدّین برادرِ او محلوق شد و همین روز نبیسهٔ شیخ جلال الدّین هانسوی علیه الرحمته محلوق شد و مولانا برهان الدین غریب سلمه الله تعالیٰ بتجدید محلوق شد و شیخ عثمان سیوستانی کلاه درخواست کرد و یافت و شمس الدّین خرقه یافت، روزی بس باراحت بود!

درین محل حکایتِ شیخ بدرالدّین غزنوی رحمته الله علیه فرمود که چون او بخدمتِ شیخ الاسلام قطب الدین اوشی قدس سرهٗ آمد و موی سر فرود آورد شیخ می فرمود که ؎

بحقیقت چراغ کشته شود   چون برون رفت از سرش روغن!

مجلسِ پانزدهم

چهارشنبه ششم ماه جمادی الاولیٰ سنه مذکور از لشکرِ خضرآباد آمده شد دولتِ پای بوس حاصل گشت. سخن در مردانِ غیب افتاده بود که ایشان کسی را که قابل می بینند و عالی همت در طاعت و مجاهده در می یابند می ربایند. در اثنای آن فرمود که نصیر لقب جوانی بود در بداؤن از و شنودم که او گفت پدرِ من از[2] واصلان بود تا شبی او را از پیشِ در آواز دادند. او بیرون آمد، ما اندرون همین سلامی و علیکی شنیدیم و این قدر هم شنیدیم که پدرِ ما می گفت که فرزندان و اهلِ بیت را وداع کنم گفتند

---

[1] ن : امیر چهجو

[2] ن : بجایٔ 'از واصلان بود' 'مردی واصل بود' دارد

فرصت بر نمی گیرد۔ بعد ازان ہیچ معلوم نکردیم[1] کہ ایشان و پدرِ من کجا شدند!

ہمدرین باب حکایتِ شیخ شہاب الدّین سہروردی فرمود رحمتہ اللہ علیہ کہ او کتابی نبشتہ است و درانجا یاد کردہ کہ ہم درعہدِ ما جوانی بود او را قزوینی گفتندی علیہ الرحمۃ، درخانۂ او مردانِ غیب جمع شدندی چنانچہ وقتِ نماز خلق صف درصف بایستادی یکی از مردانِ غیب امامت کردی، جماعت قرأتِ بلند می شنیدند و تسبیحات و آنچہ در نماز است امّا او را نمی دیدند، ہمین آن[2] قزوینی می دید۔ شیخ شہاب الدّین می فرمود کہ ہم ازان مردانِ غیب یکی یک مُہرہ بدستِ آن قزوینی بر من فرستادہ است و آن مُہرہ بر من ہست۔

ہمدرین محل حکایت فرمود کہ مردی بود علی نام، ہر بار مردانِ غیب بر درِ حجرۂ او بیامدندی و گفتندی سلامٌ علیک! خواجہ علی ہمین آواز شنیدی و پس چندین بار ہمچنان بود، تا رُوزی ہمہ بیامدند و گفتند سلام علیک ای خواجہ علی! خواجہ علی علیک داد و گفت ای مردان ہمین سلام خواہید گفت و آواز خواہید داد و ہیچ خود را نخواہید نمود؟ بعد ازانکہ این سخن بگفت پیش ازان آواز ہم نشنید۔ درین میان بندہ عرضداشت کرد مگر خواجہ علی آن سخن کہ گفت گستاخی کرد۔ فرمود کہ آری بدان انبساطی کہ کرد ازان دولت ہم محروم بماند[3]!

بعد ازان فرمود کہ مردانِ غیب اوّل آواز می دہند و سخن می شنوانند بعد ازان ملاقات می کنند بعد ازان می رُبایند۔ در آخرِ این حکایت بر لفظِ مبارک راند کہ تا چہ مقامِ باراحت است آنجا کہ این کس را می برند!

---

۱ ح و ۵ : بجای 'معلوم نکردیم' 'ندانم' دارد ۲ ۵ : این

۳ ن : 'باز ماند' بجای 'محروم بماند' دارد

مجلسِ شانزدہم

دوشنبہ نوزدہم ماہِ مذکور سعادتِ پای بوس میسّر شد. سخن در سلوک افتاد.
فرمود که رونده روی بکمال دارد یعنی سالک تا در سلوک است امید وارِ کمالیّت است.
بعد ازان فرمود که سالک است و واقف است و راجع، امّا سالک آنست که او راه رود و واقف آنست که او را وقفه افتد. بنده عرضداشت کرد که سالک را هم وقفه باشد؟ فرمود که آری هرگاه که سالک را در طاعت فتوری افتد چنانکه از ذوقِ طاعت بماند او را وقفه باشد، اگر زود در[1] یابد و بانابت پیوندد باز سالک تواند بود واگر عیاذاً باللّٰہ هم بران بماند بیم آن باشد که راجع شود!
بعد ازان لغزشِ این راه را بر هفت قسمت بیان فرمود اعراض، حجاب، تفاصل، سلبِ مزید، سلبِ قدیم، تسلّی، عداوت. این قسمت را تمثیل و تفصیل فرمود که دو دوست باشند عاشق و معشوق مستغرقِ محبّتِ یکدیگر، درین میان اگر از عاشق حرکتی یا سکنتی یا قولی[2] یا فعلی در وجود آید که نه پسندیدهٔ دوستِ او بود آن دوست ازو اعراض کند یعنی روی بگرداند، پس عاشق را واجب است که درحال باستغفار مشغول شود و بمعذرت پیوندد هرآئینه دوستِ او ازو راضی شود آن[3] اندک اعراضی که بوده باشد ناچیز گردد، واگر آن محب همبران خطا اصرار کند و عذرِ آن نخواهد آن اعراض به

---

1. ه: کار دریابد
2. ن: بجای 'یا قولی یا فعلی' 'یا تعویق' دارد
3. ن: بجای 'آن اندک اعراضی' 'اندک مایه اعراض' دارد

حجاب کند معشوق حجابی درمیان آرد، ہمین کہ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر در تمثیلِ حجاب بدین سخن رسیدہ دست بالا کرد و آستین پیشِ روی مبارک داشت و فرمود کہ مثلاً ہمچنین حجابی شود میانِ محب و محبوب! پس محب را واجب آید کہ در اعتذار کوشد و بتوبہ[1] گراید، و اگر دران باب ہم آہستگی کند آن حجاب بہ انفاصل کشد، چہ شود یعنی آن دوست ازو جدائی گزیند؛ پس اوّل اعراضی بیش نبود چون عذر نخواست حجاب شد و چون ہمبران ناپسندیدگی مصر ماند انفاصل شد؛ پس اگر ہم آن دوست مستغفر نشود سلبِ مزید شود؛ مزیدی کہ اورا بود در اوراد و ذوقِ طاعت و عبادت و غیرِ آن آن مزید ازو باز ستانند، پس اگر ہم عذرِ آن نخواہد و بران بطالت بماند سلبِ قدیم شود طاعتی و راحتی کہ پیش از مزید داشتہ است آن را ہم بستانند، پس اگر اینجا ہم در توبہ تقصیری رود بعد ازان تسلی شود، تسلّی چہ باشد یعنی دوستِ اورا بر جدائی او دل بیارآید[2]، پس اگر باز ہم در انابت اہمال رود عداوت پیدا شود و آن محبت کہ بودہ باشد بعداوت مبدل شود نعوذ باللہ منہا۔[3]

مجلسِ ہفدہم

دوشنبہ بست و پنجم ماہِ مذکور دولتِ پای بوس دریافتہ شد سخن در فضیلتِ اطعام افتاد؛ بر لفظِ مبارک راند کہ نیکو چیزیست طعام بخلق دادن!

---

[1] ن = پیوستہ بتوبہ
[2] ن و ح = بیارابد
[3] نعوذ باللہ منہا بالعین والراس

درأثنای آن فرمود که خواجه علی پسرِ خواجه بزرگ شیخ رکن الدین[1] حشرهم الله بالخیر اجمعین در خروجِ کفارِ تتار گرفتار شد. او را پیشِ چنگیزخان بردند. یکی از مریدان آن خانواده آنجا حاضر بود، همانا که آنجا مکنتی داشت چون خواجه علی را اسیر دید حیران ماند با خود اندیشید که طریقِ خلاصِ او چگونه باشد و او را به چه نوع پیشِ چنگیزخان ذکر کنم؟ اگر گویم که از دودمانِ کرامت و بزرگیست او چه معلوم[2] کند و اگر ذکرِ طاعت و عبادت کنم هم مؤثر نیاید، در جمله بعد از تاملِ بسیار پیشِ چنگیزخان رفت و گفت که پدرِ این مرد مردی بزرگ بود طعام بخلق دادی او را خلاص باید داد. چنگیزخان گفت خلقِ خود را طعام دادی یا خلقِ بیگانه را؟ آن مرد گفت که خلقِ بیگانه را، خلقِ خود را همه کس طعام می دهد امّا پدرِ او خلقِ بیگانه را طعام دادی. چنگیزخان ازین سخن خوش شد گفت چه نیک کسی بود[3] که خلقِ خدا را طعام می داد! پس در حال فرمود که او را مخلص کنند، و خلعتی هم بداد و عذر خواست.

بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که طعام دادن در کل مذاهب پسندیده است.

بعد ازان سخن در خطره[4] و عزیمت و فعل افتاد فرمود که اوّل خطره است یعنی اوّل چیزی در دلِ مردم بگذرد، بعد ازان عزیمت است یعنی بران اندیشه دل بنهد[5] و بعد ازان فعل است یعنی آن عزیمت را بفعل رساند. بعد ازان فرمود که عوام را تا فعل نکنند نگیرند امّا خواص را هم در خطره مواخذه باشد، باید که مردم در هر حالی بخدای گریزند زیرا که خطره و عزیمت و فعل همه آفریدهٔ حق است در همه احوال بحق پناه جوید!

---

[1] ح و ه: رکن الدین چشتی رحمة الله علیهم اجمعین [2] ن: 'داند' بجای 'معلوم کند' دارد

[3] ه: بجای 'گفت چه نیک کسی بود' 'که بزرگ کسی بوده باشد' دارد

[4] ه: خطرت [5] ن: می بندد

بعد از آن فرمود که شیخ ابو سعید ابوالخیر رحمتہ اللہ علیہ گفتی که هیچ خطرہ[1] در دل من نگذشت که نہ من بفعلِ آن متہم شدم اگرچہ ہرگز آن فعل نکردہ بودم، تا وقتی درویشی صادقی تمامی در خانقاہِ او آمد شیخ ابوسعید ابوالخیر کمالِ معرفتِ او بدید و دانست که او چہ مرد است! وقتِ افطار دخترِ خود را فرمود تا کوزۂ آب پیشِ او برد، دختر اگرچہ خُرد بود با ادبِ تمام و غایتِ حرمت آب پیشِ آن درویش برد۔ شیخ ابوسعید را ادبِ دختر بغایت پسندیدہ نمود[2] در خاطر گذر را یند که تا کدام بندہ نیک بخت خواہد بود که این دختر در حبالۂ[3] او خواہد آمد! چون این اندیشہ در خاطرِ شیخ گذشت حسن مؤذن را که خادمِ خانقاہ بود در بازار فرستاد گفت برو خبر بیار که در شہر چہ آوازا[4] است؟ حسن مؤذن در بازار رفت و باز آمدہ پیشِ شیخ رفت و گفت که در بازار امروز[5] سخنی شنیدہ ام که ہیچ گوشی طاقتِ شنیدنِ آن ندارد۔ شیخ فرمود که بگو۔ حسن گفت آن سخن بر زبانِ من چگونہ رود؟ شیخ فرمان داد که آنچہ شنیدہ ای بباید گفت۔ حسن مؤذن گفت در بازار یکی مرد دیگری را می گفت که شیخ ابوسعید می خواہد تا دخترِ خود را در حبالۂ خود آرد۔ شیخ بخندید و گفت ہمان خطرہ مرا[6] بر من مواخذہ کردند!

چون خواجہ ذکرہٗ اللہ بالخیر این حکایت تمام کرد بندہ عرضداشت کرد که ازین حکایت معلوم می شود که شیخ ابوسعید ابوالخیر در عہدِ خود نیکبخت ترینِ بندگان[7] بودہ است۔

---

[1] ہ : خطرتی
[2] ح : آمد
[3] ح : حبالۂ نکاح
[4] ح : آوازہ
[5] ح و ہ : 'امروز' ندارد
[6] ہ : را
[7] ہ : بزرگان ن : مردان

گفت آری، و بنده را درین سخن استحسان فرمود۔

لختی سخن در استقامتِ توبه افتاد، بر لفظِ مبارک راند که اگر یکی از شراب توبه کند هرآئینه حریفان و قرینانِ پیشینه او را مزاحمت نمایند و هر بار بشراب خوردن بموضعی که ذوق گرفته باشند او را طلب کنند و جهد کنند تا او باز شراب خورد، و این معنی آنگاه باشد که او را اندک میلی[2] در دل مانده باشد و اگر تائب دل ازان اندیشه کلّی صاف کند هیچ قرینی و حریفی او را مزاحمت نتواند نمود، دلیل بر صدقِ توبهٔ او برشکستن قرینان و حریفانِ او باشد ازو! بعد ازان می فرمود که هر کرا که بمعصیتی و فسقی مردمان برزبان گیرند آنگاه باشد که اندک مایه[1] دلِ آن کس بدان فسق و معصیت مائل باشد، امّا چون تائب دلِ خود تمام ازان ناشائسته باز دارد، هیچ کس او را بدان جُرم و جنایت یاد نکند، این همه معانی دلیلِ استقامتِ توبه است یعنی تا تائب بر سرِ توبه مستقیم است نه او را کسی بمعصیت تواند خواند و نه بفسق نامِ او برزبان تواند راند، امّا اگر مائل باشد بدان گناه و بدان معصیت هرآئینه هم او را در طلب مزاحمت نمایند و هم برزبان ذکرِ او بفسق و فجور برند۔

لختی ذکرِ حیدر زاویه افتاد علیه الرحمة، بر لفظِ مبارک راند که او ترک بچّه بود و درویشی صاحبِ حال بود، در آنچه خروجِ چنگیزخان شد کفّار روی جانبِ هندوستان نهادند، دران ایّام او روزی روی سوی یاران کرد و گفت از مغلان گریزید که ایشان غالب خواهند آمد! پرسیدند که چگونه؟[3] گفت ایشان درویشی را برابرِ خود می آید

---

[1] ح: مایه میل ک: مایه هوای

[2] ح د ہ: میلی

[3] ن: بجای «که چگونه» «از کجا می گوئی» دارد

و خود در پناهِ آن درویش می آیند، من در سرِ آن درویش کُشتی گرفتم او مرا بزمین زد اکنون حقیقت آنست که ایشان غالب خواهند آمد شما بگریزید بعد ازان خود در غاری رفت و ناپیدا شد، عاقبت هم چنان شد که او گفته بود!

بعد ازین بر این حکایت بنده عرضداشت کرد که این طائفه که طوق و دست کلهٔ آهنین در دست و گردن می کنند متابعتِ اوست؟ فرمود که آری ولیکن او را حالی پیدا شده بود دران حال آهنِ[1] گرم تافته برمی گرفت و بدستِ خود گاه طوق می ساخت و گاه دست کلهٔ می کرد آهن بر دستِ او چون موم شده بود، و این طائفه که هستند طوق و دست کله می کنند[2] امّا آن حال کجاست؟

لختی سخن دران افتاد که حیات آنست که درویش بذکرِ حق مشغول باشد. بعد ازان فرمود که بزرگی بود او را میره[3] گرامی می گفتند. درویشی را آرزوی آن شد که بزیارتِ او آید، و این درویش را کرامتی بود که هر خواب که دیدی راست بودی، تعبیرِ آن خواب عینِ آن بودی که دیده بودی تا وقتی او را اشتیاقِ میره گرامی غالب گشت، روان شد بجائی که میره گرامی بوده است. در اثنای راه بمنزلی نزول کرده بود و در خواب شده بود، در خواب شنیده که میره گرامی مُرد. چون بامداد شد برخاست گفت که دریغ چندین راه بهوسِ[4] او قطع کردم و او بمُرد، اکنون چه باید کرد، باری بر رَم بموضعی

---

[1] ح: آهن گرم تافته برمی گرفت و بدستِ خود، آهن تافته می کرد او بدستِ خود، دارد
[2] ه: می سازند، بجای، می کنند،
[3] ن: میرک گرامی. ترجمه غلام احمد خان بریان، خواجه میر گرامی. س: امیر گرامی
[4] ن: بهوای

که او بود و گورِ او را زیارت کنم. چون برسید بمقامی که میره گرامی بود از هرکسی پرسیدن گرفت که گورِ میره گرامی کجاست؟ همه گفتند او زنده[1] است گورِ او چه می پرسی! این درویش حیران ماند که خوابِ من چرا دروغ شد. الغرض بخدمتِ میره گرامی درآمد و سلام کرد. میره گرامی علیک داد و گفت ای خواجه خوابِ تو بمعنی راست بود زیرا که من پیوسته مشغولِ یادِ حق می باشم آنشب[2] بغیرِ او مشغول شدم این ندا بعالم در دادند که میره گرامی مُرد! والله اعلم

مجلسِ هجدهم

پنجشنبه سیزدهم ماهِ جمادی الاُخری سنة المذکور دولتِ پابوس دریافته شد.

سخن در صوم افتاده بود. بر لفظِ مبارک راند که در روایتی آمده است که رسول صلی الله علیه وسلم هر ماه سه روز روزه داشتی[3] امّا معلوم نیست که آن سه روزه کدام است؟ بعد ازان فرمود که آدابِ درویشی آنست که ثلث سال روزه داشته شود یعنی در سالی چهار ماه. بعد ازان فرمود که این را قسمتی کرده اند آنانکه سه ماه روزه دارند ده محرّم و ده ذی الحجه نیز دارند و ده روز دیگر از روزهای متبرک و مواسم بدارند همان ثلث سال می شود. بعد ازان فرمود که این را نوعِ دیگر نیز تعیّن کرده اند که اگر در هفته دو روز روزه دارند مثلاً دوشنبه و پنجشنبه همان ثلث سال می شود.

---

[1] ن و ح: حیّ و قائم و زنده. [2] ن: اِمشب

[3] ح: بجای 'هر ماه سه روز ... کدام است' 'سه ماه را روزه داشتی امّا معلوم نیست که آن سه ماه کدام بوده است' دارد ن: بجای 'سه ماه را' که در ح آمده 'هر ماه' دارد

لحتی ذکرِ صائم الدّہر افتاد. فرمود که رسول الله فرموده است صلی الله علیه وسلّم
من[۱] صام الدّهر لاصام ولا افطر، و در حدیثِ دیگر آمده که من صام الدّهر ضیّقت[۲]
علیه جهنّم[۳] و عقد التسعین، اکنون تطبیق[۴] این دو حدیث چگونه بود؟ در آنکه فرمود که
من صام الدهر لاصام ولا افطر معنی چنین باشد که هر که پیوسته روزه دارد با آن
پنج روز هم عیدین و ایامِ تشریق پس همچنان[۵] باشد که او نه روزه داشته است و نه
افطار کرده، و هر که پیوسته روزه دارد و این پنج روز افطار کند تنگ شود برو دوزخ
و عقدِ نود بگرفت یعنی آن کس را گنجائی نباشد در دوزخ همچنین که در عقدِ نود هیچ چیز را
گنجائی[۶] نیست!

بعد از آن خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که آنکه پیوسته روزه می دارد او را عادت
می شود و رنجِ روزه برو آسان می گردد پس ثواب در آن بیشتر باشد که روزه دارند که آن بر نفس
دشوارتر آید، و آن[۷] روزه را روزهٔ داودی گویند که یک روزه روزه دارد و یک روز
افطار کند.

---

۱ ن: من صام الدهر کله، بجای 'من صام الدهر' دارد ۲ ح و ه: یضیق
۳ س: 'هکذا و عقد تسعین' بجای 'و عقد التسعین' ۴ ن و ه: توفیق
۵ ح: بجای 'همچنان باشد که او نه' 'گوئی او نه' دارد
۶ ه: گنجایشی
۷ ن و ح: بجای 'و آن روزه را روزهٔ داودی گویند' 'و آن روزهٔ داودیست' دارد

مجلسِ نوزدهم

چهارشنبه نوزدهم ماهِ مذکور دولتِ پای بوس دریافته شد. همین که بنده روی بر زمین آورد فرمود که بعد ادای صلوٰة ظهر ده رکعت نماز کن به پنج سلام و دران ده رکعت ده سورهٔ آخرِ قرآن بخوانُ بعد ازان فرمود که این صلوٰة را صلوٰة الخضر خوانند تحقیق[1] اینست که این نماز مهتر خضر است علیه السلام تا هر که این نماز پیوسته بگزارد با خضر علیه السلام ملاقی شود۔

بعد ازان در نماز های سنّت سوره تعیّن فرمودُ در سنّتِ نمازِ بامداد بعد از فاتحه الم نشرح و الم تر کیف و در هر چهار سنّتِ نمازِ پیشین سوره قل یا ایها الکافرون تا قل هو الله احد و در دو رکعتِ سنّتِ نمازِ پیشین آیة الکرسی و آمن الرسول و در سنّتِ نمازِ دیگر اذا زلزلت الارض تا الهٰکم التکاثر و در سنّتِ نمازِ شام سورة الکافرون و سورة الاخلاص و در سنّتِ نمازِ خفتن آیة الکرسی و آمن الرسول و شهد الله و قل اللّٰهم مالک الملک و در دو رکعتِ سنّتِ نمازِ خفتن قل یا ایها الکافرون و اخلاص و در نمازِ وتر انّا انزلنٰه و سورة الکافرون و سورة الاخلاص۔

---

[1] ح د ٨ : حقیقت

مجلس بستم

پنجشنبه بست و هفتم ماهِ مذکور سعادتِ پائبوس حاصل آمد سخن در صبرِ جمیل افتاده بود در معنی آنکه خلق بر وفاتِ اعزّه هرچه صبر کنند[1] کاری شگرف تواند بود بر خلاف آنکه جزع می کنند و بنامِ آن رفته آواز می کنند این نوع چیزی نیست.

درین میان فرمود می آرند که بقراط حکیم را بست پسر بود، در یک روز هر بست پسر او بمردند؛ مگر سقفی بر ایشان افتاد هر بست پسر ہلاک شدند. چون این خبر به بقراط رسانیدند از اندک و بسیار مزاجِ خود متغیّر نکرد!

هم ملایم این معنی[2] حکایت فرمود که مجنون را خبر کردند که لیلی بمرد. گفت غرامت[3] بر منست، چرا کسی را دوست گیرم که بمیرد!

بعد ازان چون شب در آمد شبِ آدینه بود عورتی بخدمتِ ایشان آمد و بیعت کرد، در ثمرۂ صلاحیتِ عورات بسیار فائده بیان کرد. درین میان فرمود که عورتی بود در اندرپت فاطمه[4] نام گفتندی در غایتِ عفّت و صلاحیّت چنانکه بارہا بر لفظِ مبارکِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدس الله سرّہ العزیز رفته بود که آن زن مردیست که او را در صورتِ زنان فرستاده اند[5]!

بعد ازان فرمود که درویشان که دعا می کنند بحرمتِ نیک زنان و نیک مردان

---

[1] ح: کنند

[2] ن: حال   [3] ن: ندامت

[4] یعنی بی بی فاطمه سام؛ ن و ح: فاطمه نام گفتندی ندارد   [5] ن: آفریده فرستاده اند

اوّل نیک زنان را یاد می کنند باعتبار آنکه نیک زنان غریب باشند۔

بعد ازان فرمود که چون[1] شیر از بیشه بیرون آید کسی نپرسد که این شیر نر است یا ماده، یعنی می باید که فرزندِ آدم بطاعت و تقوی معروف[2] آید خواه مرد باشد خواه زن!

بعد ازان در فضیلتِ پارسایان و حکایتِ ایشان این دو مصراع بر لفظِ مبارک راند[3]

گر نیک آیم مرا از یشان گیرند ۔ ور بد باشم مرا بدیشان بخشند

مجلس بست و یکم

شنبه سیزدهم ماه مبارکِ رجب سنه مذکور دولتِ پای بوس دریافته شد۔ بنده را پرسیدند که مصاحبت بیشتر با کیان می کنی؟ بنده بعضی از یارانِ بزرگِ آن جناب را نام بُرد و گفت که بخدمتِ ایشان می باشم۔ محمدت فرمود و این بیت برزبانِ مبارک راند ؎

باعاشقان نشین و غمِ[3] عاشقی گزین ۔ باهر که نیست عاشق[4] کم شو باو قرین

این بیت بگفت بعد ازان فرمود که این گفتهٔ شیخ ابوسعید ابوالخیر است رحمة الله بعد ازان فرمود که طریقِ[5] مشایخ آنست که چون از حالِ کسی استطلاع کنند پُرسند که با کیان صحبت دارد، هم ازان جا معلوم شود که او از کدام قبیل[6] است!

---

[1] ن 'شیری که' بجای 'چون شیر' دارد [2] ح و ۸: بیرون [3] نسخهٔ بدل: همه

[4] ح: بجای 'کم شو باو قرین' 'باو مشو قرین' دارد ن: 'کم کن ازو قرین'

[5] ح و ۸: طریقه [6] ن و ج: قبیله

لختی سخن در فضیلتِ لیلة[1] الرغائب افتاد۔ فرمود که رغائب جمع رغیب است یعنی چیزهای بسیار است درین شب بر لفظِ مبارک راند که نمازی که در لیلة الرغائب آمده است هر که آن را بگزارد او دران سال نمیرد۔ بعد ازان فرمود که یکی بود پیوسته این نماز بگزاردی آن سال که فوتِ او بود چون سال تمام شد آن شب که لیلة الرغائب خواهد بود روزِ آن وفات یافت یعنی آن سال تمام نزیست!

لختی سخن در نمازِ حضرت خواجه اویس قرنی افتاد رضی اللہ عنه۔ فرمود که این نماز در سوم و چهارم و پنجم رجب است۔ بعد ازان فرمود که در سیزدهم و چهار دهم و پانزدهم هم آورده اند۔ بعد ازان فرمود که بروایتی[2] هم چنین است بست و سوم یا بست و چهارم یا بست و پنجم۔

بعد ازان در فضیلتِ این نماز بسیار[3] مبالغت نمود۔ هم دران محل حکایت کرد که در مدرسهٔ معزّی دانشمندی بود او را مولانا زین الدین گفتندی - مردی دانشمندی بود هر مسئله که ازو پرسیدندی جوابِ شافی گفتی و در مباحثه بعبارتِ دانشمندانه درآمدی۔ از حالِ تعلّمِ او استکشاف کردند۔ گفت من هیچ نخوانده ام و شاگردی هیچ کس نکرده ام، چون بزرگ شدم وقتی نمازِ خواجه اویس قرنی بگزاردم و دعا کردم که الٰهی من در کبرسن رسیدم و هیچ تعلّمی[4] نکردم مرا علمی کرامت کن! حق تعالیٰ

---

1 لیلة الرغائب آن را گویند که شبِ اوّل آدینه ماه رجب باشد (ه)

2 ح : بجای 'بروایتی هم چنین است' 'نیز روایت کرده اند' دارد

3 ه : 'بمبالغتِ بسیار فرمود' بجای 'بسیار مبالغت نمود' دارد

4 ح و ه : بجای 'هیچ تعلّمی نکردم' 'هیچ تعلیم نگرفته ام' دارد

به برکتِ این نماز درِ علم بر من بگشاد تا در هر مسئله که سخن افتد[1] من بخوبی شارح شوم و بدرستیِ تمام بیان کنم !

بعدازان فرمود که در آخرِ رجب نیز نمازی آمده است بجهتِ درازیِ عمر. درین معنی حکایت فرمود که شیخ بدرالدین غزنوی علیه الرحمة والغفران پیوسته این نماز بگزاردی.

بعدازان فرمود که از شیخ نظام الدین پسرِ شیخ ضیاء الدین پانی پتی علیه الرحمة شنیده ام که دران سال که نوبتِ شیخ بدرالدین غزنوی علیه الرحمة والغفران بود آن سال او آن نماز نگزارد[2]. او را گفتند که امسال این نماز چرا نگزاردی[3]؟ گفت[4] مرا از عمر چیزی نمانده[5] است. همان[6] سال نقلِ او بود !

مجلسِ بست ودوم

سه شنبه بست وسوم ماهِ رجب سنه مذکور دولتِ پابوس حاصل آمد. سخن در کعبه و عمارت و خرابیِ آن افتاده بود. بر لفظِ مبارک راند که کعبه را دو بار خراب کرده اند. رسول الله علیه الصلوٰة والسلام فرموده است که کعبه را دو بار خراب کنند بارِ سوم بر آسمان برند و این در آخر زمان باشد بعدازان قیامت قائم شود، و آنچنان باشد که چون قیامت نزدیک آید بتان را بیارند در کعبه نهند[7] و آن قبله

---

[1] ح: می افتند
[2] ه: نکرد
[3] ه: نکردی
[4] ه: 'نماند' بجای 'نمانده است' دارد
[5] ه: گفتند همان
[6] ن: جا دهند' بجای 'نهند'

که نامِ او اوس[1] باشد زنان بیایند و در پیشِ آن بُتان پای کوبند آنگاه کعبه را بر آسمان برند!

مجلسِ بست و سوم

شنبه[2] یازدهم ماهِ شعبان سنه مذکور سعادتِ پابوس بدست آمد۔ بنده را پیش طلبیده فرمود که باید پیوسته مشغول بطاعت و عبادت باشی و باوراد و ادعیه خواندن جهد کنی داگرچه هم مطالعهٔ کتبِ مشائخ باشد مشغول باشی و بیکار نباشی آنگاه به تشریفِ خاص مشرّف گردانید کلاه و دراع خلعت فرمود والحمدلله ربّ العٰلمین۔

مجلسِ بست و چهارم

شنبه[3] بست و پنجم ماهِ مذکور سعادتِ پای بوس حاصل شد۔ سخن در قرآن خواندن و قیامِ شب افتاده بود و طایفه که در مسجد قیام می کنند، بنده عرضداشت کرد که اگر در خانهٔ خود قیام کنند چگونه باشد؟ فرمود که درخانهٔ خود یک سیپاره بخوانند بهتر که در مسجد ختم کنند۔ بعد ازان ذکرِ یکی افتاد که در ایّامِ سابق[4] در مسجدِ دمشق[5] دائماً شب بیداری بودی و همه شب قیام کردی باُمیدِ شغلِ شیخ الاسلامی، درین میان خواجه ذکره الله بالخیر چشم پُر آب کرد و بلفظِ مبارک راند که بسوز اوّل شیخ الاسلامی را

---

[1] ن: اوسی
[2] ن: بجای شنبه یازدهم، چهارشنبه پانزدهم، دارد
[3] ن: چهارشنبه
[4] ل: سالفه
[5] ح و ن: جامع

و پس خانقاه را و بعدازان خود را!

درین میان حکایت کرد که بقالی بود علیه الرحمة که مدت بست و پنج سال[1] صائم بود و هیچ کس را بر حالِ او اطلاع نبود تا بغایتی که اهلِ بیتِ او را هم معلوم نبود که او صائم می باشد، اگر در خانه بودی چنان نمودی که در دکان چیزی خورده است و اگر در دکان بودی چنان نمودی که در خانه چیزی خورده است! بعدازان فرمود که اصل[2] نیتِ صالح می باید زیرا که خلق[3] را نظر بر عمل است اما خدای را نظر بر نیت است، چون نیت بر خدای باشد اندک عمل پسندیده است!

درین باب حکایت فرمود که در مسجدِ آدینهٔ دمشق وقف بسیار است، متولیِّ آن موضع بس قوی حال می باشد گوئی دوم بادشاه است تا بغایتی که اگر بادشاه را مالی حاجت باشد از متولی قرض کند، الغرض درویشی بطمعِ آن اوقاف در مسجدِ جامع دمشق طاعت و عبادت آغاز کرد که مگر شهرتی یابد و تولیت باو دهند، مدتی بطاعت مشغول بود هیچ کس نامِ او بر زبان نراند تا شبی ازان طاعتِ[4] ریائی پشیمان شد با خدای تعالی عهد کرد که ترا خاص برای تو خواهم پرستید نه بطمعِ آن شغل! این عهد کرده همان طاعتی که می کرد ازان هیچ نقصان نکرد به نیتِ صالح بدان مشغول شد، همدران نزدیکی او را بجهتِ شغلِ تولیت طلب کردند. گفت نی، من آن[5] را تارک شده ام

---

[1] ح: بجای 'بست و پنج سال' 'بیست و سه سال' دارد۔ ع: بیست سال

[2] ه: اوّل

[3] ن: بجای 'خلق را نظر' 'نظرِ خلق' دارد

[4] ح و ه: عبادت

[5] ن: 'ازان' بجای 'آن را' دارد

بسیار در طلبِ آن بودم اکنون چون[1] ترک گرفتم بمن می دہند' الغرض ہمچنان بخدای مشغول شد و بدان شغل آلوده نگشت' الحمدللہ علی التوفیق

مجلسِ بست و پنجم

آدینه[2] نہم ماہ مبارکِ رمضان عمّت میامنہ به سعادتِ پا بوس مشرّف شده[3] آمد۔ یکی از حاضران حکایت کرد که مردی بود در غایتِ صلاحیّت و بخدمتِ درویشان عظیم مشتاق اورا گفتم که چرا بخدمتِ خواجه نمی پیوندی؟ جواب داد که من وقتی به نیّتِ بیعت آنجا رفته بودم جامۂ خوابہا[4] گسترده دیدم و شمعہا[5] افروخته اعتقادِ من دگرگون[6] شد باز گشتم۔ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر چون این سخن بشنید روی سوی حاضران کرد و فرمود که اینجا جامۂ خوابہا و شمعہا کی بود؟ بعد ازان تبسّم فرمود و گفت که چون اورا دولتِ بیعت روزی نبود بدو ہمچنان نمودند! درین میان بنده عرضداشت کرد که با آنکه جامۂ خوابہا و شمعہا باشد اعتقاد چرا فاسد[7] باید کرد؟ بر لفظِ مبارک راند که بعضی را باندک چیزی[8] اعتقاد می گردد و بعضی را اعتقاد[9] محکم می باشد و رسوخی تمام در ارادت!

لختی سخن در نگاہداشتِ فرمانِ پیر افتاد۔ فرمود که وقتی شیخ الاسلام فریدالدین

---

1. بجای 'چون ترک گرفتم' 'که تارک شده ام' دارد
2. ه : سشنبه
3. ح : گشته
4. ن : خوانہا
5. ن : مشعلہا
6. ن : دیگر
7. ن : چیز
8. ه : عقیده

قدس اللہ سرہٗ العزیز دُعائی بر دست داشت می فرمود کہ کسی باشد کہ این دُعا را یاد گیرد؟ من معلوم کردم کہ ایشان را مقصود آنست کہ من یاد گیرم۔ من خدمت کردم و گفتم اگر فرمان باشد بندہ یاد گیرد۔ آن دعا بمن داد۔ گفتم کہ یک بار بخدمتِ شیخ بخوانم آنگاہ یاد گیرم۔ فرمود کہ بخوان۔ چون بخواندم اعرابی را اصلاح فرمود کہ ہمچنین بخوان۔ من ہمچنان کہ شیخ فرمود بخواندم اگرچہ ہمچنان کہ من خواندہ بودم ہم معنی داشت۔ القصہ ہمان زمان آن دعا در[1] خاطر یاد ماند۔ عرضداشت کردم کہ دُعا یاد گرفتم فرمان شود تا بخوانم۔ فرمود کہ بخوان۔ بخواندم و آن اعراب کہ شیخ فرمودہ بود ہمچنان خواندہ شد! چون از خدمتِ شیخ بیرون آمدم مولانا بدرالدین اسحٰق علیہ الرحمۃ والغفران مرا گفت کہ نیکو کردی کہ آن اعراب ہمچنان خواندی کہ شیخ فرمودہ بود! گفتم اگر سیبویہ[2] کہ واضع این علم بودہ است وآن دیگران کہ بانئ قواعدِ این علم بودہ اند بیایند و مرا بگویند کہ اعراب ہمچنان ست کہ تو خواندی من ہمچنان بخوانم کہ شیخ فرمودہ۔ مولانا بدرالدین گفت کہ این آداب کہ تو نگاہ می داری از ما ہیچ کس را میسر نمی شود!

لختی سخن در آدابِ خدمتِ پیر اُفتاد۔ می فرمود کہ از خدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہٗ العزیز شنیدم کہ من در مدتِ عمرِ خود یک جرأت کردہ ام بخدمتِ پیرِ خود شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہٗ العزیز وآنچنان بود کہ من وقتی از شیخ اجازت طلبیدم تا چلۂ[3]

---

[1] ح و ھ : بر
[2] سیبویہ (متولد در حدود ۱۵۶ ہجری) مؤلف 'الکتاب'
[3] ت : یک چلہ

برآرم[1] و عزلت گیرم[2]، شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز فرمود که حاجت نیست ازین شهرت حاصل آید از خواجگانِ ما همچنین نیامده است! من جواب دادم که وقتِ شیخ بر من حاضر است که مرا هیچ نیتِ شهرت نیست من برای شهرت نمی گویم. شیخ قطب الدین ساکت شد. بعد ازان من[4] در بقیهٔ عمرِ خود ازین سخن پشیمانی ها خوردم و استغفار ها کردم که چرا جوابی دادم که نه موافقِ حکمِ ایشان بوده است!

چون این حکایت تمام شد خواجه ذکره الله بالخیر حکایت کرد که مرا هم یک بار جراَتی رفت بخدمتِ شیخ بی قصدِ من، و آنچنان بود که روزی نسخهٔ عوارف[5] بخدمتِ شیخ بود. ازان فوائد می فرمود، همانا که نسخهٔ بود بخطِ باریک نبشته یا سقیم گونه شیخ را در بیانِ[6] آن اندک مایه کلفتی می بود، و من وقتی نسخهٔ دیگر دیده بودم بخدمتِ شیخ نجیب الدین متوکل رحمته الله علیه، مرا ازان یاد آمد گفتم شیخ نجیب الدین نسخهٔ صحیح دارد، مگر این سخن برخاطرِ گرامیِ ایشان گران آمد ساعتی شد بر لفظِ مبارک راند که[7] یعنی درویش را قوتِ تصحیحِ نسخهٔ سقیم نیست! یک دو بار این لفظ بر زبانِ مبارک راند و مرا هیچ بر دل نه که در معنیِ که می فرماید[8] اگر من قاصد و عامد بران نیت گفته باشم آنگاه در حقِ خود گمان برم که این سخن در بابِ منست. چون دو سه بار این سخن بگفت مولانا بدرالدین اسحق علیه الرحمته الغفران مرا گفت که شیخ این سخن در بابِ تو می فرماید. من برخاستم و سر برهنه کردم و در پای

---

[1] ه: 'بدارم' بجای 'برآرم'

[2] ح د ه 'و عزلت گیرم' ندارد

[3] ح د ه: آن

[4] ن: بجای من در بقیهٔ عمرِ خود 'در همه عمرِ خود' دارد

[5] یعنی عوارف المعارف تالیفِ شیخ شهاب الدین سهروردیؒ

[6] ن د ه: میانِ

[7] ح: بجای که یعنی درویش را 'که درویش را کو' دارد

[8] ح: بجای که می فرماید 'گرامی فرمایند' دارد

شیخ افتادم و گفتم نعوذ باللہ منہا کہ مرا مقصود ازین سخن کنایتی[1] بہ مخدوم بودہ باشد، من نسخہ دیدہ بودم ازان حکایت کردم مرا اصلا چیزی دیگر در خاطر نبودہ، ہر چند کہ من معذرت می کردم اثرِ بی رضائی را ہمچنان در شیخ می دیدم۔ چون ازانجا برخاستم ندانستم کہ چہ[2] کنم، مبادا ہیچ کس را آنچنان روز و آنچنان غم کہ مرا دران[3] روز بود، گریہ در من افتاد مضطرب و حیران بیرون آمدم تا برسیدم بر لب[4] چاہی، خواستم کہ خود را دران چاہ اندازم۔ باز تامّل کردم و با خود گفتم کہ گدائی[5] مُردہ مُردہ گیر امّا این بدنامی مبادا بکہ باز گردد! درین حیرت[6] و حسرت سراسیمہ وار بجانبِ صحرای بیرون رفتم و با خود گریہ و زاری می کردم خدا داند[7] تا آن ساعت این کس را چہ حال بود! الغرض خدمتِ شیخ را پسری بود شہاب الدین لقب، میانِ من و او طریقِ مودّت مسلوک بود، او را ازین حال خبر شد، بخدمتِ شیخ رفت و از حالِ من بطریقِ بہتر باز گفت۔ خدمتِ شیخ محمد پسر خود را بطلبِ من فرستاد، بیامدم و سر در قدمِ مبارک آوردم آنگاہ خوشنود شد۔ دوم روز مرا پیش طلبید و شفقت و مرحمت بسیار فرمود و گفت این ہمہ برای کمالِ حالِ تو می کردم! این لفظ آن روز از خدمتِ ایشان شنیدم کہ پیر مشاطہ مرید باشد! آنگاہ مرا خلعت فرمود و بخسوتِ خاص مشرّف گردانید۔ والحمد للہ ربّ العالمین

---

[1] ح: بجای "کنایتی بہ مخدوم بودہ باشد" سقیم نسخہ کتابخانہ "مخدوم باشد" دارد

[2] ۵: چگونہ [3] ن ۵: آن

[4] ح: لب

[5] در ہر نسخہ "گدای مردہ گیر" آمدہ از "اخبار الاخیار فی اسرار الابرار" تالیف شیخ عبدالحق محدث دہلوی تصحیح شدہ

[6] بجای "حیرت و حسرت" "محنت و حیرت" دارد [7] ن و ح: می داند

مجلسِ بست و ششم

چهارشنبه بست و یکم ماهِ مذکور سنه مذکور بدولتِ پابوس رسیده شد۔ سخن در جهدِ طاعت افتاد۔ بر لفظِ مبارک راند اوّل که مردم آغازِ طاعتی می کنند هر آئینه بر نفس گران می آید و دشوار می نماید امّا چون این کس بصدق خوض می کند حق تبارک و تعالیٰ توفیق ارزانی می دارد و آن کار بر وی سهل[1] می گرداند، همچنین هر کاری که هست اوّل دشوار می نماید چون مردم آغاز می کنند بآسانی تمام می شود!

بعد ازان حکایت فرمود که شیخ نجیب الدین متوکّل رحمتہ اللہ علیہ بارہا می خواست تا جوامع الحکایات را نسخه بنویساند، وجه معاش تنگ می بود و اسباب کتابت و اجرتِ نسّاخ عظیم متعذّر، تا اگر کاغذ[2] حاصل کردی وجه کتابت نبودی و اگر وجهی[3] بدست آمدی کاغذ و اسبابِ دیگری نبودی[4]، الغرض یک روز نسّاخی حمید لقب بخدمت او آمد، شیخ نجیب الدین گفت که دیر بازاست تا می خواهم جوامع الحکایات را بنویسانم هیچ گونه میسّر نمی شود۔ حمید گفت حالی چه موجود داری؟ شیخ گفت یک درم۔ حمید آن یک درم بستد و ازان کاغذ خریده آورد و در کتابت شد۔ معلوم است که یک درم را چند کاغذ

---

[1] ن : آسان

[2] ن دہ : کاتب

[3] ن : وجہ کتابت

[4] ح دہ : تمام نشدی

موجود شده باشد! فی الجمله او هنوز[1] آن کاغذ ها را تمام نوشته بود که فتوحی دیگر[2] رسید واسباب کاغذ دیگر و غیر[3] آن موجود شد و اجرت کتابت هم ازان پیدا شد. بعد ازان متواتر رسیدن گرفت و آن کتاب بزودی و خوبی تمام شد. مقصود آنکه چون دران کار شروع رفت باتمام رسید!

لختی سخن در مناقب[4] شیخ نجیب الدین متوکل و خوبی اعتقاد او پیوست، فرمود روزی بخدمت او نشسته بودم و آن روز مجرّد بودم، روی سوی او کردم و گفتم که یک بار سورهٔ فاتحه بخوان بر نیت آنکه من قاضی شوم! شیخ نجیب الدین ساکت شد، مرا همچنین گمان رفت[5] که مگر نشنید[6]، دوم بار گفتم که یک بار سورهٔ فاتحه بخوان بر نیت آنکه من جائی قاضی شوم! هم هیچ جواب نداد تا سوم کرّت چون باز گفتم بخندید و گفت تو[7] قاضی مشو تو چیزی دیگر شو! الغرض خدمت خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود تا چه او را ازین کار تنفّر بود که فاتحه نخواند!

لختی سخن در آمرزش افتاد فرمود که در حدیث آمده است که اگر مردی را یک درم در کیسه باشد تا بوقت حاجت خواهد آن درم را از کیسه بیرون کشد[8] آن درم در گوشهٔ کیسه خزیده بماند چنانکه بدست آن مرد نیاید گمان برد که گم شد هر آئینه مغموم گردد حق تعالی

---

[1]: بجای 'آن کاغذ ها را' 'ازان کاغذ' دارد [2] ح و ه: 'دیگر' ندارد
[3] ن: 'مجر' بجای 'غیر' [4] ن: حقائق مناقب
[5] ن: شد
[6] ن: نشنوده باشد [7] ه: الی که تو
[8] ه: کند

او را بیامرزد! بعدازان خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارک راند که گوئی آن حدیث درباب کسی معهود[1] است که او را همان یک درم بوده باشد زیرا که اگر مردی را بسیار درم باشد و یکی گم شود او[2] مغموم نگردد امّا آن کس را که همان یک درم باشد و آن گم شود مغموم گردد حق تعالی او را بیامرزد! کشفِ این معانی درین روز بود و خلعت و کفش خاص همین روز بود که بخشید!

والحمد للّٰہ رب العٰلمین

مجلسِ بست و هفتم

چهارشنبه بست و هشتم ماهِ مذکور سنهٔ المذکور دولتِ پای بوس حاصل شد، بعادت بربامِ دهلیز نشسته بودند، نزدیکِ در نردبانی بود. چون بنده روی بر زمین آورد اشارت فرمود که همین جا برسرِ نردبان بنشین! بنشستم، هر باری که یک طبقِ در را باد می زد بسته می شد. بنده آن در را محکم به یکدست گرفت تا بایستد. ساعتی شد در بنده نظر کرد، دید که در گرفته مانده ام. فرمود که چرا نمی گذاری؟ بنده سر بر زمین نهاد و گفت که من این در گرفته ام. تبسم فرمود و گفت این در گرفته ای محکم گرفته ای! بعدازان برلفظِ مبارک راند که شیخ بهاء الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ بارها گفتی که هر دری و هر سری مباش[3] شید یک در گیرید و محکم گیرید!

---

[1] ح: معمول

[2] ح و ه: بجای 'او مغموم نگردد' 'چندان غم نباشد' دارد

[3] ن: نباشید

بعد ازان حکایت کرد که دیوانهٔ روزی وقتِ صباح بر دروازهٔ ایستاده بود، چون در دروازه بکشادند خلق بیرون آمد هر کسی بجانبی روان شد یکی راست و یکی چپ و یکی مقابل هر کسی بطرفی می رفت۔ دیوانه چون این بدید گفت که اینها پریشان و مختلف و مخالف[1] می روند ازان بجائی نمی رسند، اگر همه یک ره روند بمقصود برسند!

لختی سخن در قلتِ طعام افتاد و منفعت و مضرتِ آنچه بر سرِ سیری چیزی خورند۔ بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که بر سر سیری چیزی خوردن روا نیست مگر دو کس را، یکی آن کس را که بر[2] و مهمانی رسیده باشد، اگرچه آن کس سیر باشد امّا برای آنکه تا مهمانِ او چیزی بخورد او را[3] روا باشد که قدری بر سرِ سیری زیادت بکار برد[4]، دوم صایمی را که وجهِ سحور نباشد[5] و چون بداند که وقتِ سحر چیزی نخواهد بود اگر بر سرِ سیری چیزی زیادت بکار برد روا باشد۔

لختی سخن در دعای ماثوره افتاد۔ فرمود که اگر کسی برنجی و بلائی گرفتار شده باشد چنانکه بہیچ علاجی دفع نگردد در روزِ آدینہ بعد ادای نمازِ دیگر[6] تا وقتِ غروب[7] بہیچ چیز مشغول نشود مگر بذکرِ این سہ اسم و این را یکبارگی گوید، آن سہ اسم اینست یَا اللّٰہُ یَا رَحمٰنُ یَا رَحِیمُ، بالقطع ازان رنج خلاص[8] یابد!

---

[1] ح و ه: 'و مخالف' ندارد
[2] ح: او را
[3] ن و ه: بجای زیادت بکار برد 'بخورد' دارد
[4] ح: ندارد
[5] ن: نمازِ شام
[6] ح: خلاصی

مجلسِ بیست و هشتم

شنبه هشتم ماهِ شوال سنة المذکور بسعادتِ پای بوس رسیده شد. آن روز بندهٔ[1] کمینه از حالِ جمع کردنِ این معانی عرضداشت کرد، وقتی صالح بود و خلوتی با راحت! بنده روی بزمین آورد و گفت که عرضداشتی دارم اگر فرمان باشد عرضه دارم. فرمود که بباید گفت. بنده گفت که از سالی زیادت باشد که در بندگیِ مخدوم پیوسته ام و هر بار که سعادتِ پای بوس حاصل شده است از لفظِ دُرربار فوائد شنیده ام چه وعظ و نصیحت و ترغیب در طاعت و چه حکایاتِ مشائخ و احوالِ ایشان از هر باب[2] کلماتِ روح افزای بسمعِ کاتب رسیده است و خواسته ام که آن دستورِ حالِ این بیچاره باشد بلکه[3] دلیلِ راهِ این شکسته، بقدرِ فهمِ خود در قلم آورده ام، هم بنابران که بارها بر لفظِ مبارک رفته است که کتابِ مشائخ و اشاراتِ[4] ایشان که در سلوک رانده اند در نظر می باید داشت پس هیچ مجموعهٔ[5] ورای انفاسِ جان بخشِ مخدومی نتواند بود، بر حکمِ این مقدمه بنده آنچه از لفظِ مبارک شنیده است جمع کرده است و تا این زمان اظهار نکرده است منتظرِ فرمان است تا چه فرمان صادر گردد!

---

[1] ك : بجای 'بنده کمینه' 'این بنده کمتر' دارد [2] ن ده : بابت

[3] ح : و

[4] ح ده : بجای 'اشاراتِ ایشان که' 'اشارتی که ایشان' دارد

[5] ح ده : مجموعی

چون خواجه ذکرالله بالخیر این عرضداشت[1] استماع فرمود حکایت کرد که من چون بخدمت شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز پیوستم همین معنی در خاطر کردم که آنچه از لفظ مبارک ایشان خواهم شنید بجا هم بنشت. اوّل روز که دولت دست بوس[2] دریافتم نخست سخنی که از شیخ شنیدم این بود که برزبان راند ؎

ای آتش فراقت دلها کباب کرده — سیلاب اشتیاقت جانها خراب کرده!

بعدازان خواستم که شرح اشتیاق پابوس بخدمت ایشان اندکی باز دانم دهشت حضور حضرت شیخ غلبه کرد[3] همین قدر گفتم که اشتیاق پای بوس عالی عظیم غالب شده بود[4]! شیخ چون اثر دهشت درمن دید این لفظ برزبان مبارک راند لِکُلِّ دَاخِلٍ دَهْشَۃٌ. الغرض آن روز هرچه از شیخ شنودم[5] چون بمقام خود باز آمدم برجائی نسخه کردم، بعدازان هربار آنچه سماع می افتاد درقلم می آوردم تا این معنی بخدمت شیخ بازنمودم. بعدازان هرگاه که حکایتی و اشارتی بیان کردی می فرمودی که حاضر هستی تا آن غایت که اگر من غایب بودمی چون باز بخدمت پیوستمی فائده که درغیبت فرموده بودی آن را اعاده کردی!

بعدازان خواجه ذکرالله بالخیر فرمود که کرامتی معائنه کردم همدران ایام مردی مرا کاغذهای سپید داد یک جا جلد کرده، من آن را بستدم و فوائد شیخ الاسلام همه درانجا ثبت کردم، بالا بنشتم که سبحان الله والحمد لله ولااله الا الله،

---

[1] ن: التماس

[2] ن: پابوس

[3] ن دھ: کرده بود

[4] ن: بجای 'شده بود' 'بوده است' دارد ھ 'بود'

[5] ن، شنوده شد

واللّٰه اکبر ولا حول ولا قوة الا باللّٰه العلی العظیم بعدازان کلماتی که از شیخ استماع داشتم بنوشتم و تا این غایت آن مجموع برمن هست۔

بعدازتقریر این احوال بنده را گفت که آن کاغذ ها که در قلم آورده ای بیاورده ای؟ بنده عرضداشت کرد که آری آورده ام۔ فرمود که بیار! بنده شش تای کاغذ که در قلم آورده بود بیاورد و بدستِ مبارکِ ایشان داد۔ بشرفِ مطالعه ارزانی داشت و استحسان کرد و فرمود که نیکو نبشته ای و هر جای که می رسید می گفت نیکو نبشته ای! یک دو جای بیاضی گذاشته بودم فرمود که بیاض چرا گذاشته ای؟ عرضداشت کردم که بقیهٔ آن حروف نیکو معلوم نکرده بودم۔ شفقت فرموده بقیهٔ هر کلمه بیان کرد تا آن کلمات تمام شد۔ این بود شفقت و مرحمت و شکسته پروری آن[1] روز الحمد للّٰه رب العٰلمین

لختی سخن در فضل و رحمتِ[2] باری تعالیٰ افتاد که برعکسِ اندیشهٔ خلق کارسازی می فرماید۔ بعدازان حکایت فرمود که خلیفه از خلفای بغداد جوانی را حبس کرده، مادرِ آن جوان بیامد و پیشِ خلیفه زاری کرد تا پسرِ او را خلاص دهد۔ خلیفه گفت من حکم کرده ام که او پیوسته در حبس باشد و تا آنگاه که یک تن از آلِ من خلیفه باشد پسرِ تو در حبس باشد من این چنین حکم کرده ام! زال چون این بشنید آب در دیده گردانید روی سوی آسمان کرد و گفت که خلیفه خود این[3] حکم کرده تو چه حکم کنی؟ خلیفه این سخن بشنید دلش بگشت فرمان داد تا پسرِ او را مخلص کنند۔ بعدازان یک اسپِ قیمتی بدان پسر بخشید و فرمود تا آن پسر را بران اسپ سوار کرده در بغداد بگردانند و پیشِ او

---

[1] ن : ایشان، بجای "آن روز"

[2] ۴ : مرحمت

[3] ن دح : بجای "این حکم کرده تو چه حکم کنی" "این حکم کرده تا تو چه حکم خواهی کرد" دارد

این ندا کنند هذا عتیق الله علی رغم خلیفة الله' هذا عطاء الله علی رغم الخلیفه!

لختی سخن در بخشش پیر افتاد و قابلیت مرید. درین میان حکایت فرمود که مردی بود یوسف نام از مریدان شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز' وقتی بخدمت شیخ عتاب گونه می کرد که من چندین سال در بندگی می باشم هر کسی از خدمت شیخ بخششی یافت مرا بایستی که پیش از همه بودی' این و مانند این می گفت تا شیخ الاسلام فرمود که از جانب من تقصیری نیست از جانب تو نیز استعداوی و قابلیتی می باید و نیز من از آن خود می کنم اگر خدا تعالی ندهد آن راچه توان کرد، مرید همچنان بر سر شکایت بود تا درین میان نظر شیخ بر پسر کی خرد سال افتاد. او را گفت بیا! همانجا که شیخ نشسته بود و در مقابل خشت ها انبار کرده بودند. شیخ آن کودک خرد را گفت برو از آن خشت ها برای من بیار. کودک برفت و یک خشت درست آورده پیش شیخ نهاد. یاری بخدمت شیخ نشسته بود، شیخ باز آن کودک را گفت که برو یک خشت دیگر برای این یار بیار. آن کودک برفت و یک خشت باز درست آورده پیش آن یار نهاد. باز شیخ آن کودک را گفت باز برو و یک خشت برای این یار بیار، و این اشارت بدان یوسف کرد. آن کودک برفت نیم خشت بیاورد و پیش او نهاد! شیخ گفت من این راچه کنم من از آن خود کردم اما چون ترا روزی همین قدر باشد بر من چه آید؟

---

۱ ن : حکایت ۲ ن : توده

۳ ح : بآن

مجلسِ بست و نهم

پنجشنبه بستم ماهِ شوّال سنه مذکور دولتِ پابوس حاصل شد حکایتِ شیخ عثمان حرب آبادی رحمتہ اللہ علیہ درافتاد. برلفظِ مبارک راند که بس بزرگ کسی بود او را تفسیر بست. بعدازان فرمود که او ساکنِ غزنین بود، سبزی پختی وفروختی، از شلغم و چقندر و مانندِ آن دیگ می پختی و آن را می فروختی. بعدازان دربیانِ عنایتِ غیبی این بیت برزبانِ مبارک راند ؎

حق لبشبان تاجِ نبوّت دهد　　　ورنه نبوّت چه شناسد شبان!

یعنی موسیٰ پیغمبر علیہ السّلام. بعدازان از احوالِ او بیان کرد که اگر کسی بیامدی و درمِ قلب بدو دادی و آنچه او پخته بودی بخریدی او آن درم بستدی، اگرچه بدانستی که قلب است. بر روی خرنده چیزی نگفتی، و آنکه درمِ سره بیاوردی او را نیز بدادی تاخلق راچنان معلوم شد که اوقلب و سره را فرق نمی کند، و بیشتری می آمدند و درمِ قلب را می دادند و او بجای سره می گرفت وبایشان پیدا نمی کرد و طعام بدیشان می داد تا وقتِ نقلِ او شد روی سوی آسمان کرد و گفت خداوندا تو داناتری که خلق مرا درمِ قلب دادند و من بجای سره قبول کردم و بر روی ایشان ردّ نکرده ام[1] اگرازمن طاعتِ قلبی در وجود آمده است بکرمِ خود بر روی من ردّ مکن!

---

[1] ت: نکردم، بجای 'نکرده ام' دارد

بعدازان فرمود که وقتی درویشی صاحبدلی[1] بروی برآمد و طعامی از دیگ او طلب نمود ۔ شیخ عثمان کفگیر در دیگ کرد، چون برآورد همه دُر و مروارید بود۔ آن درویش گفت که من این را چه کنم؟ باز شیخ عثمان کفگیر در دیگ کرد و برآورد، همه زر برآمد۔ آن درویش گفت آن همه سنگریزه بود و این همه سنگ کار[2] نیاید ازین دیگ چیزی بخش که من بخورم۔ بارِ سوم شیخ کفگیر برآورد همان سبزی بیرون آمد که پخته بود۔ آن درویش چون این حال بدید شیخ را گفت اکنون ترا این جا بیش نباید بود۔ همدران چند روز شیخ عثمان رحمة الله علیه از دُنیا نقل کرد!

بعدازان خواجه ذکرالله بالخیر فرمود که چون درویش را[3] ازین بابت چیزی کشف شود[4] او را رُوی بودن این جا نباشد، و حکیم سنائیؒ این معنی را نظم کرده است ؎

بیش[5] منما جمالِ جان[6] افروز چون نمودی برو سپند بسوز

آن جمالِ تو چیست مستیٔ تو وان سپندِ تو چیست هستیٔ تو

بعدازان برلفظِ مبارک راند که آنچه اولیا، بیرون می دهند از مستیٔ ایشان است که ایشان اصحابِ سُکر اند برخلافِ انبیا که اصحابِ صحو اند۔ سنائیؒ آن را مستی می گوید یعنی چون سرّ کشف کردی بیش درنگ نباید کرد آن را بدین عبارت گفته ؎

آن جمالِ تو چیست مستیٔ تو وان سپندِ تو چیست هستیٔ تو

---

[1] ن: صاحب حالی ه: صاحب نعمتی [2] ن و ه: 'کار نیاید' ندارد

[3] ح و ه: 'را' ندارد [4] ح و ه: کند

[5] در س این مصرع چنین آمده: 'هیچ منمای رُوی شهرافروز' [6] ن و ه: شهر

بعدازان بر لفظِ مبارک راند که مردرا کشف و کرامت[1] حجابِ راه است کار استقامت محبّت دارد، والحمد للّٰہ علیٰ ذالک

مجلسِ سی ام

دوشنبہ بیست و سوم ماہِ ذوالقعدہ سنۃ المذکور سعادتِ پای بوس بدست آمد۔ جوانی درآمد۔ خواجہ ذکرہُ اللّٰہ بالخیر ازو پرسید که جدّ تو مریدِ کدام پیر بودہ است؟ او جواب داد که مریدِ شیخ جلال الدّین تبریزی رحمۃ اللّٰہ علیہ خواجہ فرمود که شیخ جلال الدّین رحمۃ اللّٰہ علیہ کم کسی را دست دادی وہم چنین قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللّٰہ علیہ دران مجلس مولانا برہان الدین غریب عصمہ اللّٰہ حاضر بود، پرسید که بزرگی و شیخی ایشان مقرّر باشد من اللّٰہ و من الشیخ، چرا باید که ایشان دست بکسی ندہند؟ خواجہ ذکرہُ اللّٰہ بالخیر فرمود که در بزرگی و شیخی ایشان ہیچ نقصانی نباشد اگر مرید گیرند یا نگیرند، و این آن را ماند که دو مرد باشند ہر دو را صفتِ رجولیت مقرّر اما یکی را فرزندان شوند و دیگری را نشوند، او را که فرزندان نشوند نہ آنست که در فحلیِ او ہیچ تفاوتی باشد اما این چنین بسیار معائنہ افتادہ است، انبیا را نیز در امّت مثلِ این بودہ است تا آوردہ اند که فردای قیامت، آمنّا وصدّقنا، ہر پیغامبری که بیاید امّتِ او برابرِ او، با یکی امت بسیار و با یکی اندک و پیغامبری بباید که برابرِ او یک کس باشد، اکنون در نبوّتِ ایشان نقصان و فتوری صورت نہ بندد، مثلِ شیخ و مریدان برین قیاس باید کرد[2]!

---

[1] ن : کرامات   [2] ہ : گرفت

مجلس سی و پنجم

یک شنبه بست و نهم ماهِ ذوالقعده سنه مذکور دولتِ پای بوس حاصل گشت، سخن در سماع افتاده و وجدی که پیدا می شود. بر لفظِ مبارک راند که در نود و نه نام آنجا که می خوانند الواجد الماجد، معنی الواجد یعنی الغنی[1] بعدازان فرمود که معنی الواجد از وجد هم آمده است یعنی بخشنده وجد چنین که شکور اسم اوست، شکور آن را گویند که شکر گوید امّا این جا بمعنی آنست که پذیرنده شکرِ بندگان، هم چنین الواجد ظاهر آن را ماند که صاحبِ وجد باشد واین در حقِ باری تعالی و تقدّس درست نیاید، پس این جا واجد بمعنی معطی[2] الوجد است.

بعدازان ذکرِ شیخ شهاب الدّین سهروردی افتاد رحمة الله علیه که او سماع نشنیدی. بر لفظِ مبارک راند که شیخ نجم الدین کبری علیه الرحمة والرضوان گفتی که هر نعمتی که در بشر ممکن است شیخ شهاب الدین را داده اند[3] الّا ذوقِ سماع!

بعدازان سخن در استغراقِ شغلِ شیخ شهاب الدین افتاد فرمود که وقتی شیخ اوحد کرمانی رحمة الله علیه بر شیخ شهاب الدین آمد. شیخ مصلّای خود به پیچید و زیر زانو نهاد و این معنی نزدیکِ مشائخ غایتِ تعظیم داشته باشد.[4] الغرض چون شب درآمد شیخ اوحد

---

[1] ه: بالفتح اندوهگین شدن و بالکسر توانگر شدن معنی الواجد یعنی الغنی، بجای معنی الواجد یعنی الغنی، دارد

[2] ن: المعطی

[3] ه: داده اند

[4] ن: بجای غایتِ تعظیم داشته باشد، عظیم التعظیم است، دارد

سماع طلبید. شیخ شهاب الدین قوّالان را طلب فرمود و مقامِ سماع مرتّب کرد و خود بگوشهٔ رفت و بطاعت و ذکر مشغول گشت. شیخ اوحد و آنها که اهلِ سماع بودند بسماع مشغول شدند. چون بامداد شد خادمِ خانقاه بخدمتِ شیخ شهاب الدین آمد رحمته الله علیه و گفت که شب را سماع بود هر آئینه آن جماعت را نهاری باید. شیخ فرمود شب را سماع بود؟[1] خادم گفت بود. شیخ گفت من خبر ندارم. بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که غایتِ استغراق و وقتِ شیخ شهاب الدین نگرید که چنان در ذکر مشغول بوده است که از غلبهٔ سماعِ او خبر نداشته و هر بار که سماع فرو داشت می کردند و اهلِ سماع قرآن خواندندی شیخ می شنیدند و شیخ سماعِ ایشان با چندین غلبه نمی شنید بباید دانست که تا چه حد[2] مشغول بوده باشند!

لختی سخن در ذکرِ مزارهای لهاور[3] افتاد. بر لفظِ مبارک راند که بسیار بزرگان آنجا خفته اند. بعد ازان بنده را پرسید که تو لهاور دیده ای؟ بنده گفت آری دیده ام و زیارتِ بعضی[4] بزرگانِ آنجای کرده ام چون شیخ حسین زنجانی رحمته الله علیه و اولیای دیگر.

بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که شیخ حسین زنجانی و شیخ علی هجویری رحمته الله علیهما هر دو مرید یک پیر بوده اند و آن پیر قطبِ عهد بوده است. شیخ حسین زنجانی از دیر باز ساکنِ لهاور بود. بعد از چندگاه پیرِ ایشان خواجه علی هجویری را فرمود که در لهاور رو و ساکن شو. شیخ علی هجویری عرضداشت کرد که حسین زنجانی آنجا هست. پیر فرمود که تو برو. چون علی هجویری بحکمِ اشارتِ ایشان در لهاور در آمد شب بود بامدادِ آن جنازهٔ شیخ حسین زنجانی را بیرون آوردند!

لختی سخن در نظم افتاد. بر لفظِ مبارک راند که بعضی مشایخ را نظم خوب و بسیار[5] است چون شیخ

---

[1] ن: بلی [2] ح: بجای "مشغول بوده باشند" "ایشان را مشغولی بوده باشد" دارد [3] لهاور: نامِ شهر لاهور است [4] ه: بجای "بعضی بزرگانِ آنجای" "بعضی ازان بزرگان" دارد [5] ح د ه: بجای "خوب و بسیار" "خوب بسیار" دارد

اوحدکرمانی را و شیخ ابوسعید ابوالخیر را و دیگر بزرگان را رحمتہ اللہ علیہم اجمعین علی الخصوص شیخ سیف الدین باخرزی را رحمتہ اللہ علیہ کہ او را غلو تمام بود و خوب گفتہ است تا بغایتی کہ مریدان بخدمتِ او باز نمودند کہ از ہر شیخی کتابی و تالیفی ماندہ است تو چرا چیزی نمی نویسی؟ جواب داد کہ ہر بیتی کہ از آنِ ماست برابرِ کتابست!

ہمین روز بندۂ امیدوار را نمازِ اشراق فرمود دو رکعت در رکعتِ اول بعد از فاتحہ آیتہ الکرسی تا خالدون و در رکعتِ دوم بعد از فاتحہ اٰمَنَ الرَّسُوْلُ تا آخر سورہ و آیہ اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ تا وَاللّٰہُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ بعد ازان فرمود دو رکعت دیگر استعاذہ در رکعتِ اول بعد فاتحہ سورۃ الفلق و در رکعتِ دوم سورۃ الناس[1] بعد ازان دو رکعتِ استخارہ فرمود در رکعتِ اول بعد از فاتحہ سورۃ الکافرون و در رکعتِ دوم بعد از فاتحہ سورۃ الاخلاص و متعاقبِ این دوگانہ ہا ادعیہ کہ آمدہ است.

بعد ازان فرمود کہ دو رکعت دیگر ست خواہم گفت۔ این سخن بر زبانِ مبارک راند و چشم پُر آب کرد و گفت آن روز کہ شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا نمازِ اشراق فرمود اول ہمین شش رکعت فرمود و گفت آن دو دیگر ہم خواہم گفت!

مجلسِ سی و دوم

پنجشنبہ یازدہم ماہِ ذی الحجہ سنہ مذکور دولتِ پای بوس بدست آمد۔ سخن در آدابِ مجلس و در آمدن بخدمتِ پیر و آدابِ نشستن و مقام گرفتن افتادہ

---

[1] ح: آمدہ

فرمود که ادبٔ آنست که چون در مجلسی در آیند هر جای که مقامِ خالی بینند بنشینند یعنی چون بخدمتِ پیر در آیند در بندِ آن نباشند که بالا و فرود بینند هر جا که فرجه بینند بنشینند که جائی آینده همان باشد!

بعد ازان فرمود که وقتی رسول علیه السّلام والصّلوٰة بمقامی نشسته بودند و یاران حلقه کرده گردِ او نشستهٔ سه کس بیامدند یکی دران دائره فرجهٔ یافت بر فور بیامد و آنجا بنشست دوم دران حلقه جائی خالی نیافت و پسِ دائره بنشست، سوم رُوی ازانجا بتافت و باز رفت ساعتی شد پیغمبر علیه الصّلوٰة والسّلام فرمود که این ساعت جبرئیل علیه السّلام بیامد و مرا خبر کرد که خدای تعالی می فرماید که آنکس که بیامد و در دائره جائی یافت و بنشست ما اورا درٔ پناهِ خویش جای دادیم و آنکس که در دائره جائی نیافت و از شرم پسِ دائره بنشست ما از و شرم داشتیم فردای قیامت او را فضیحت نکنیم و آنکس که رُوی بتافت و باز رفت رحمتِ ما نیز از وی رُوی بتافت! بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که ادبٔ اینست که آنکه بیاید هر جا که در مجلس جائی خالیٔ بیابد بنشیند و اگر جائی نیابد پسِ دائره بنشیند، باید که درمیانه نه نشیند که هر که درمیانه نشیند او ملعون باشد!

مجلسِ سی و سوم

یک شنبه بست و یکم ماهِ ذی الحجّہ سنہ مذکور شرفِ دست بوس حاصل شد. سخن در تلاوتِ قرآن افتاد در حقِ خواندنِ آن و ترتیلی که آمده است. بر لفظِ مبارک

سطر ۵ : آداب   سطر ۵ : در آخرت   سطر ۳ ح : خالیٔ ندارد

راند که چون خواننده را در آیتی ذوقی و راحتی پیدا آید باید که آن را تکرار بکند و راحتی بگیرد!

بعدازان فرمود که درحالتِ تلاوت و سماع سعادتی که حاصل می شود آن بر سه قسم است، انوار است و احوال است و آثار است و آن از سه عالم نازل می شود و آن سه عالم کدام است ملک است و ملکوت است و بینهما جبروت است، و آن سه سعادت که نازل می شود بر سه جای فرود می آید بر ارواح و قلوب و جوارح، نخست انوار از ملکوت بر ارواح بعد ازان احوال از جبروت بر قلوب بعدازان آثار از ملک بر جوارح، یعنی اوّل درحالِ سماع انوار نازل می شود از عالمِ ملکوت بر ارواح، بعد ازان آنچه در دل پیدا می آید آن را احوال گویند و آن از عالمِ جبروت است بر قلوب، بعدازان بکائی و حرکتی و جنبشی که ظاهر می شود آن را آثار گویند و آن از عالمِ ملک است بر جوارح، وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ

لختی سخن در صدقه افتاد فرمود که چون در صدقه پنج شرط موجود شود[1] بی شک آن صدقه قبول باشد[2] و ازان پنج شرط دو پیش از عطا است و دو درحالتِ عطا است و یکی بعد از عطا است، امّا آن دو شرط که پیش از عطا است یکی آنست که آنچه خواهد داد از وجهِ حلال باشد[3] و دوم شرط آنکه نیّت کند که بمردی صالح دهد بکسی[4] که در وجهِ فساد خرچ نکند یعنی باہلِ صلاح دهد، و آن دو شرط که درحالتِ عطا است یکی آنست که به تواضع و بشاشت دهد و بانشراحِ دل دهد دوم شرط آنکه در خفیه دهد، و آن یک شرط که بعد از عطا است آنست که آنچه دهد پیشِ کسی آن را بر سرِ زبان نیارد و ذکرِ آن نکند هرآئینه آن صدقه قبول اُفتد۔

بعدازان فرمود که صَدقه است و صُدقه است، صَدقه خود معلوم است امّا

---

[1] ن: باشد [2] ن: افتد [3] ن د ه: حاصل کند [4] ن و ح: بکسی ندارد

صُدقه کاوین[1] است و این هر دو معنی از صدقِ محبت اقتضا می کند یعنی آنکه زنی می خواهد گوئی او را مهر آئینه صدقِ محبتی پیدا باید کرد پس او کاوین در میان آرد آن صُدقه است، و آنکه چیزی در راهِ حق می دهد هر آئینه بمحبتِ آنحضرت می دهد به سببِ صدقِ محبت نامِ آن نیز صدقه ست[2]۔

بعد از ان حکایتِ امیر المؤمنین ابا بکر صدّیق فرمود رضی اللہ عنہ کہ او چهل هزار دینار بحضرتِ رسالت آورد ؎

شکرانۂ[3] چهل هزار دینار دهند با میخ و گلیم عشق[4] را بار دهند؛

و آن چنان بود که آن روز در خانۂ ابو بکر صدّیق رضی اللہ عنہ چهل هزار دینار موجود بود آن همه بخدمتِ رسول علیه الصلوٰة والسلام آورد، مصطفی علیه السلام والتحیه فرمود که بر فرزندان و اهلِ بیت چه گذاشته ای؟ گفت خدای بس است و رسولِ او ما بعد از ان عمر خطّاب رضی اللہ عنہ بیامد و از آنچه ابو بکر صدّیق آورده بود نیمۂ آن آورد. پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام فرمود که بر فرزندان و اهلِ بیت چه گذاشته ای؟ گفت نصف آورده ام و نصف با اهلِ بیت گذاشته ام۔ بعد از ان پیغامبر علیه الصلوٰة والسلام در درجۂ ایشان به نسبتِ آوردۂ ایشان حکم کرد!

بعد از ان از کرامتِ ابو بکر صدّیق رضی اللہ عنہ حکایت فرمود که آن روزی که او چهل هزار دینار بیاورد گلیمی پوشیده و میخی بران بخیه[5] زده بخدمتِ رسول علیه السلام

---

[1] ———— کاوین بر وزن و معنی کابین است که مهرِ زنان باشد (برهان) [2] ح: باشد
[3] در (ه) بیتِ اوّل چنین آمده: (در ن و ح این بیت نیست)
شکرانه آن را که بوصلِ خویشتن یاد دهند در غارِ سرابے از دهن مار دهند؟ (عت ترجمه غلام احمد خان بریان: حرا)
[4] ح: بجای "عشق را" "هر کرا" دارد [5] ن و ح: "بخیه" ندارد

بیامد ہمان زمان جبرئیل علیہ السلام بحضرتِ رسالت و التحیہ آمد[1] بران لباس، رسول علیہ السلام پرسید کہ این چہ لباس است؟ جبرئیل علیہ السلام گفت یا رسول اللہ امروز جملہ ملائکہ را فرمان شدہ است کہ بر موافقتِ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ ہمہ گلیم بپوشند و میخی بران زنند! بعد ازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر این دو مصراع بر زبانِ مبارک راند ؎

شکرانہ چہل ہزار دینار دہند با میخ و گلیم عشق[2] را بار دہند!

ازین جا سخن در صدق اُفتاد۔ حکایت فرمود کہ مردی بود بست و پنج دینارِ زر در ہمیان داشت، با خود اندیشید کہ بزیارتِ کعبہ روم و این را بمجاورانِ کعبہ و ساکنانِ[3] آن موضع دہم۔ این نیت کرد و روان شد، در اثنای راہ عیاری بی باکی با او رسید و تیغ برآورد تا او را بکشد۔ آن مرد ہمیانی کہ در میان داشت بیرون کشید و پیش او انداخت و گفت مرا بہر[4] چہ می کشی بر من ہمین بست و پنج دینارِ زر است کہ درین ہمیان است بستان؛ عیار ہمیان برداشت دینارِ زر بیرون کشید و بشمرد راست ہمان بست و پنج دینار بود۔ آن[5] ہمہ دینار پیشِ آن مرد نہاد و گفت از آنِ خود بستان و بسلامت[6] برو کہ راستیِ تو قہرِ مرا فرو نشاند!

بعد ازان در معنیِ تصدق حکایت فرمود کہ وقتی امیر المؤمنین عمر خطاب رضی اللہ عنہ یکی اسپی بخشیدہ بود و آن اسپ بر[7] لاغر شد چنانکہ خیالی ماند! امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ خواست کہ اسپ ازان مرد بخرد بہ بہای آن روز کہ بخشیدہ بود۔ چون این معنی بخدمتِ رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام باز نمود رسول علیہ السلام منع فرمود و گفت مخر، دادۂ خود

---

[1] گلیمی پوشیدہ و میخی بران زدہ، بجای 'ہم بران لباس' دارد
[2] ح: بجای 'عشق را' 'ہر کرا' دارد [3] ن: شکان [4] ہ: برای
[5] ح: ہمیانی آن [6] ہ: بسلامتی [7] ح: پیشِ او

را باز نباید خرید اگرچه هم بدانگی بیابی !

بعد ازان سخن در فضیلتِ اِطعام افتاد. فرمود که بزرگی گفته است که یک درم را طعام بستانند[1] و پیشِ یاران آرند به از آنکه بست درم صدقه کنند! هم در فضیلتِ اِطعام حکایت فرمود که مردی بود درویش صاحب حالی بر صدرجهانِ بخارا آمد و گفت مرا[2] به بادشاه شهر کاری است تو شفاعتی بکن و کارِ مرا برآر! صدرجهان گفت[3] من ترا چه دانم و چه شناسم که شفاعتِ تو کنم؟ آن مرد گفت مرا بر تو حقّی است! صدرجهان گفت چه حق است؟ گفت وقتی تو طعام کشیده بودی من آمده بودم بر مائدۂ تو نشسته و چیزی ازان طعامِ تو خوردم[4] مرا بر تو این حق است! صدرجهان چون این بشنید بر فور برخاست و بر بادشاه رفت و کارِ او تمام[5] کرد.

بعد ازان سخن در معاملتِ فقرا اُفتاد و بیع و شراء ایشان فرمود که شیخ بدرالدّین اسحٰق علیہ الرحمۃ والغفران یکی را شطرنجی داد و گفت این را به بازار برو بفروش بعد ازان گفت که درویشانه فروشی! ازو پرسیدند که درویشانه فروختن چگونه باشد؟ گفت بخانه باز نیارند[6] بهر بهای که بیاید بفروشند[7]!

مجلسِ سی و چهارم

دوشنبه بست و نهم ماهِ ذی الحجّه سنه مذکور دولتِ پای بوس میسّر شد.

---

[1] ن: بستانند [2] ہ: بر [3] ن: بجای من ترا چه دانم و چه شناسم "ترا چه استحقاق است" دارد
[4] ن: خورده [5] ح: اتمام [6] ہ: نیاری [7] ہ: بفروشی

سخن در مناقب و مراتب ابراہیم ادہم اُفتاد رحمتہ اللہ علیہ ۔ می فرمود که او نُه سال در غاری ساکن بوده است و دران غار چشمهٔ جاری بود، ادہم برلب چشمه مقیم بودی و خدای را عزّوجلّ طاعت کردی تا شبی عظیم سرد بود، ہمانا سرما یافت بغایتی که بیم ہلاکت شد! دران تاریکی دستش به پوستینی رسید، آن را برخود کشید گرم شد، چون روز بلند برآمد آن پوستین از خود دُور کرد، چون نیکو نگاه کرد آن اژدہای بود چشمها گشاده و سری افراشته در تحرّک آمد! ابراہیم ادہم رحمتہ اللہ علیہ دران تحیّر بود که آوازی شنید نجّینٰاکَ مِنَ التَّلَفِ بِالتَّلَفِ یعنی ترا از چیزی تلف کننده که آن سرما بود نجات دادیم باژدہای که آن ہم تلف کننده است!

بعد ازان فرمود که درویشی دیگر را بر مثلِ این کرامت بود، و آنچنان بود که درویشی درچاہی افتاد و[1] دلو و رسنی موجود نه بود که بیرون آید در معرضِ ہلاکت شده[2]، ناگاه رشته شکلی دید که از بالای چاه درچاه فروہشته، دانست که سببِ خلاصیٔ اوست، آن را بگرفت و ازچاه بالا آمد۔ چون نیکو نگاه کرد شیری آمده بود و دُم فروہشته! او نیز ہمین آواز شنید که نجّینٰاکَ مِنَ التَّلَفِ بِالتَّلَفِ!

ہم ازینجا سخن در کرامتِ اولیا اُفتاد۔ فرمود که ولیٔ بود محجوب، مدّعی بیامد و درپیشِ او بنشست خواست که آن ولی را امتحان کند، درخاطر گذرانید که آن را که چشم نابینا باشد واجب باشد[3] که در عالمِ باطن نیز او را نقصانی باشد! پس رُوی سوی آن محجوب کرد و پُرسید که نشانِ ولایت چیست؟ درین میان که این سخن می پُرسید مگسی بیامد و بربینیٔ آن مدّعی بنشست۔ مدّعی آن را براند، باز بیامد و بربینیٔ

---

[1] ن و ه: 'و دلو' ندارد [2] ن و ح: اُفتاد [3] ح و ه: کند

او نشست، باز براند و بارِ سوم هم براند۔ درین میان سوال کرد که نشانِ اولیا چیست؟ محبوب گفت که یک نشان آنست که باری مگس بر بینیٔ اولیا، نه نشیند!

لختی سخن در نگاهداشتِ لقمہ افتاد و اثرِ آن۔ فرمود که جوانی بخدمتِ ابراہیم[1] ادہم رحمتہ اللہ علیہ مرید شد۔ آن جوان کثیر الطاعت بود چنانکه ابراہیم ادہم را از طاعت و عبادتِ او بسیار عجب آمد بانفسِ خود عتاب کرد که این جوان نو در آمده چندین طاعت می کند ترا چندان نیست! بعد ازان بنورِ[2] ضمیر روشنِ خود معلوم کرد که آن ہمہ شیطانی است آن جوان ہمہ لقمہ نا[3] وجہ می خورد و شیطان او را بران طاعت می داشت تا ابراہیم ادہم را آن[4] حالِ او روشن گشت آن جوان را گفت ازین طعامی که من می خورم قوتِ خود ہم ازین بساز۔ جوان ہمچنان کرد، ہمان طعامِ درویشانه که ابراہیم ادہم می خورد از وجہ ہیزم فروشی جوان ہم ازان[5] طعام خوردن گرفت۔ آن غلبہ طاعتِ بی اصلِ او فرو نشست باندک عبادت باز آمد چنانکه نماز فریضہ بحیلہ گزاردن گرفت تا کارِ آن جوان ساختہ[6] شد و بصدق[7] باز آمد!

بعد ازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر این سر که سر ہمہ سعادتہاست[8] بیرون داد گفت[9]

---

[1] ن : روی
[2] ح : سلطان ابراہیم ادہم
[3] ن : بجای 'بنورِ ضمیر ۔۔۔۔ کرد'، 'بنورِ ضمیر روشن گشت' دارد
[4] ن : 'بی وجہ' بجای 'نا وجہ' دارد
[5] ح د ہ : از
[6] ن : ازان وجہ
[7] ن و ح : باصل
[8] ہ : معاملتہاست
[9] ح : کہ

شیخ برای این کار می باید! بعدازان همدربن معنی این فائده فرمود که طاعت اندک باشد گو صدق بسیار می باید!

لختی سخن در ثمرۂ مجاهده افتاد. فرمود که شاه شجاع کرمانی رحمۃ اللہ علیہ چهل سال شب نخفت، بعداز چهل سال یک شب در خواب شد حضرتِ عزّت را در خواب دید. بعدازان تاریخ[1] هرجا که برفتی جامۂ خواب را[2] بر خود بُردی تا بخُسپد و آن دولت درخواب بر بیند تا آنگاه که آوازی شنید[3] که دولتِ آن خواب ثمرۂ آن بیداری‌های چهل ساله بود!

لختی سخن در جمع و خرجِ دُنیا اُفتاد. فرمود که این حدیث را بر دو نوع روایت کرده اند یکی همچنین که حلالها حساب و حرامها عذاب یعنی آنچه از حلال جمع شده است آن را حساب خواهد بود و آنچه از حرام است آن را عذاب خواهد بود، دوم نوع همچنین است که حلالها عذاب وحرامها عذاب، حرامها را[4] عذاب خود معلوم است امّا حلالها را عذاب چگونه باشد؟ فرمود که یکی را در آفتابِ قیامت بایستانند و حساب طلبند و گویند از کجا حاصل کردی و کجا خرچ کردی این عذاب باشد. بعدازان فرمود که بعضی گویند که این قولِ امیرالمؤمنین علی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ که حلالها حساب وحرامها[5] عذاب و شبهاتها[6] عتاب[7]!

---

[1] ه: بجای 'بعدازان تاریخ'، 'ازین سبب تاز لیست' دارد
[2] ن وح: 'برابر' بجای 'را بر' دارد
[3] ن: بجای 'آوازی شنید'، 'اورا آواز رسانیدند' دارد
[4] ح: حرامها را [5] ح: مشتبهات را [6] ن: عقاب،

لختی سخن دران افتاد که بعضی مشائخ سیم قبول نمی کنند[1]. فرمود که در ستدنِ سیم و خرج کردنِ آن شرائطاست، آن ستاننده را می باید که هرچه ستاند بحق ستاند.

درین معنی فرمود که آنکه سیم پیشِ علی می آرد مثلاً آن ستانده را علوی می بیند و دو گیسو کرده بران عتقاد می آرد که آن فرزندِ رسول است علیہ الصلوٰۃ والسلام وآن ستاننده علوی نباشد پس هرچه بستاند محض حرام باشد!

لختی سخن در آن افتاد که مرد باید که از کسی چیزی نخواهد، نه بزبان و نه بدل اندیشد که اگر فلان کس مرا چیزی بدهد نیکو باشد امّا اگر ناخواسته و نااندیشیده بروی[2] چیزی برسد آن جائز باشد[3].

درین میان حکایتِ بزرگی فرمود که او گفتی که من از کسی چیزی نخواهم و بدل طمع ندارم امّا هرکه مرا چیزی بدهد بستانم اگرچه آن دهنده مثلاً شیطان باشد! خواجه ذکرہ اللہ بالخیر تبسم می فرمود و می گفت که آن بزرگ همچنین گفته است، مقصود او آنست که هرکه مرا چیزی بدهد بستانم من چه دانم که او کیست یا از کجا آورده است باید که من نخواهم!

لختی سخن در احوالِ انبیا، افتاد علیہم الصلوٰۃ والسلام فرمود که هر پیغمبری را وقتِ نقل مخیّر[4] می کردند، فرمان می شد که تو مخیّری اگر ترا می باید چندگاه دیگر در دنیا باشی باش و اگر نمی باید نقل کن، تا وقتِ نقلِ مصطفیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام عائشہ رضی اللہ عنہا این معنی در خاطر گذراند که رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام را که داند بران خوشست

---

[1] ح و ھ: می کنند، بجای "نمی کنند"

[2] ح: بجای "بروی چیزی برسد" "بدو چیزی بدهد" دارد

[3] بود

[4] مخیّر: بضم و فتح خا و یا تحتانی مشدّد مفتوح بمعنی اختیار داده شده (غیاث)

که چندگاه دیگر میانِ صحابه باشد یا بعالمِ بقا رود؟ این معنی در دل کرد و بسوی رسول علیه السلام والتحیّته نگریستن گرفت۔ رسول علیه السلام والتحیته بر لفظِ مبارک راند که مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصّٰلِحِينَ بِرَحْمَتِكَ[1] يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ۝

این بود جُزدی از فوائدالفواد که در قلم آمد از استقبالِ اوائلِ شعبان سنه سبع و سبعمائته تا اواخرِ ذی الحجّه سنه ثمان و سبعمائته که مدّتِ یک سال و پنج ماه باشد و دیگر اگر خدای عزّ و جلّ خواسته باشد آنچه از انفاسِ نفیسهٔ ایشان سماع اُفتد هم برین نمط تحریر پیوندد اِنشاءالله تعالیٰ بعونه والقاءِ حسن توفیقه،

---

[1] ح : بجای ' برحمتک یا ارحم الراحمین ' ' والحمد لله رب العالمین ' دارد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

این صفاتِ عالیہ و نفحاتِ غالیہ از الفاظِ مبارک و انفاسِ متبرکۂ خواجۂ راستنین قطب الاقطاب فی الارضین ختم المشائخ فی العالمین نظام الحق والشرع والھدیٰ والدین متع اللہ المسلمین بطول بقابیہ آمین جمع کردہ می آید، ہمبرین منوال چند جزوِ دیگر کہ پیش ازین تحریر یافتہ است و جلد شدہ و نامِ آن ' فوائد الفواد' مقرر گشتہ' اُمید کہ خوانندہ و نویسندہ راجمعیتِ دو جہانی حاصل آید انشاء اللہ تعالیٰ

صحفی کہ جمع کردہ تحفیست پیشِ یاران[1] حسنِ علاء سجزی یکی از اُمیدواران

مجلس اول

چہارشنبہ بست و نہم ماہ شوال[2] سنہ تسع و سبعمائتہ ۷۰۹ دولتِ پای بوس بدست

[1] ح - : ' بہر یاران' بجای ' پیشِ یاران' دارد
[2] ن : ' یک شنبہ دوم ماہ شوال' بجای ' چہارشنبہ بست و نہم ماہ شوال' دارد

آمد - سخن در ترکِ مخالطتِ خلق افتاده؛ بر لفظِ مبارک راند که در ایّامِ جوانی مرا با خلق نشست و برخاست بوده است، پیوسته در[1] دل کردمی که کی باشد که از میانِ اینها بیرون آیم؟ اگرچه مردمانِ متعلّم بودندی و مشغول بودندی در بحث هم بارہا نفرت در خاطر می بودی چنانچه کرّات با یاران گفتمی که من درمیانِ شان نخواهم بود من چندروزی پیشِ شما مهمانم! بنده عرضداشت کرد که پیش از آنکه بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سرہ العزیز پیوند شود این می فرمودید؟ فرمود آری -

مجلسِ دوم

چهارشنبه[2] بست و هفتم ماهِ ذی القعده سنه مذکور سعادتِ پای بوس میسّر شد - سخن دران افتاد که مریدان بزیارتِ پیرِ[3] خود روند و هریکی بعد از چند گاه رود - بر لفظِ مبارک راند که من سه کرّت بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالحقّ والدّین قدس الله سرہ العزیز رفته ام هر سال یک بار، بعد ازان که نقل فرمود هفت بار دیگر رفته شده است یا شش بار نیکو[4] یاد نمانده امّا اغلب گمان آنست که هفت بار رفته شده است چنانکه در خاطر همچنان[5] متقرّر است که در حیات و ممات ده بار رفته شده است - بعد ازان فرمود که

---

[1] بجای 'دردل کردمی' 'دردل گران می آمد' دارد

[2] ن: 'دوشنبه دهم ماه ذی الحجّه' بجای 'چهارشنبه بست وهفتم ماه ذی القعده' دارد

[3] ه: پیران

[4] ن وح 'نیکو یاد نمانده' ندارد

[5] ن و ه: همین

شیخ جمال الدین ہفت بار رفته بود از ہانسی، بعدازان فرمود که شیخ نجیب الدّین متوکّل رحمته‌الله علیه اوّل بار که برفت وقتِ وداع ازخدمتِ شیخ فاتحه درخواست کرد که ہمچنین که این بار آمده ام بارِ دیگر ہم بیایم و سعادتِ دست بوس دریابم۔ شیخ فرمود که فاتحه خواندن حاجت نیست بارہا خواہی آمد! بعدازان ہژده بار دیگر بیآمد ہژدہم بار که بازگشت فاتحه التماس نمود برین نیّت که اوّل بار که آمده بودم بر لفظِ مبارک رفت که بارہا خواہی آمد از آنگاه تا امروز نوزده[1] بار شد فاتحه التماس می کنم بر نیّت آنکه یک بار دیگر ہم بیایم تا راست بست بار باشد۔ شیخ ساکت شد شیخ نجیب الدین ہمچنین گمان برد که مگر نشنیده[2] اند این سخن را اعادت کرد شیخ ہم[3] ہیچ جواب نفرمود، او بازگشت بعده درمیانِ ایشان ملاقات نشد!

لختی حکایتِ شیخ بهاءالدین زکریّا افتاد رحمته‌الله علیه که او بخدمتِ شیخ الشیوخ شهاب الدین سهروردی پیوست قدس الله سره العزیز، درخدمتِ او ہفده روز بیش نبود، درین[4] ہفده روز شیخ شهاب الدین نعمتها بر او ایثار کرد۔ چون شیخ بهاءالدین بهندوستان آمد بازعزیمت کرد که بخدمتِ شیخ رود۔ چون روان شد شیخ جلال الدین تبریزی رحمته‌الله علیه ازپیش بیامد شیخ بهاءالدین را بازگردانید گفت که فرمانِ شیخ الشیوخ ہمچنین است که بازگردی!

بعدازان دربزرگیٔ شیخ بهاءالدین سخن درپیوست۔ فرمود که درہفده روز

---

[1] ح : نوزدہم

[2] ن ده: نشنید' بجای 'نشنیده اند' دارد

[3] ح وه : 'ہم' ندارد

[4] ه : 'ہم ہیچ ندارد' ف : 'ہیچ' ندارد

[5] ن : سخن

[6] ف : 'و ہفدہم روز' بجای 'درین ہفده روز' دارد

آن نعمتہا یافت کہ یارانِ دیگر بسا لہا نیافتہ بودند تا چنانکہ بعضی یارانِ قدیم مزاج متغیر کردند
کہ ما چندین سال خدمت کردیم مارا چندان نعمت نرسید[1] و ہندوستانی بیامد
و در مدتِ اندک شیخی یافت و نعمتِ[2] فراوان! این خبر بسمعِ شیخ رسید ایشان را جواب
فرمود کہ شما ہیزم ہای تر آوردہ بودید در ہیزمِ تر کَی باید کہ آتش درگیرد اما ذکریا ہیزمِ
خشک آوردہ بود بیک نفخ در گرفت!

مجلسِ سوم

پنجشنبہ سیزدہم ماہِ ذی الحجہ سنہ مذکور سعادتِ پائبوس میسّر شد۔ سخن
در ملازمتِ[3] طاعت و مشغولیِ حق اُفتاد۔ فرمود کہ ہرکرا وجود بیست بین العدمین است[4]
وجودی کہ میانِ دو عدم باشد او را ہم عدم باید گرفت[5] چنانکہ در ایامِ معروفِ
عورات اگر یک روز خون می بینند و دوم روز طہر باز سوم روز خون می بینند
آن طہر را ہم حکمِ خونست۔ بعد ازان بر لفظِ مبارک راند الوجود بین العدمین
کالطہر المتخلل بین الدمین، حاصل الامر در چنین عمری کہ وجودِ او را
حکمِ عدم است چہ اعتماد باید کرد و این قدر را بعطلت و غفلت چہ باید گذرانید!
بعد ازان حکایتِ بزرگی فرمود کہ پیوستہ مشغول بحق بودی و باخلق

---

[1] ن و ه : 'و' ندارد
[2] ه : نعم
[3] ن : سخن
[4] ن : 'ملازمت' ندارد
[5] ه : 'است' ندارد
[6] ح : گفت

مخالطت نکردی۔ او را گفتند چه حالست که هیچ بمجاورت کسی مشغول نشوی و از صحبت خلق احتراز کنی؟ آن پیر جواب داد که پیش ازین چندین[1] هزار سال معدوم بودم و بعد ازین هم روزگارها[2] معدوم خواهم بود این قدر عمری که درین میان یافته ام آن را چه ضائع گذارم[3] و بمجاورت خلق و اشتغال مالا یعنی چه خرج کنم[4]، باری این مایهٔ حیات چنان گذارم که رضای حق است!

مولانا محمود اودهی داماد عمرہٗ حاضر بود او را پرسید کجا می باشی؟ او گفت درخانهٔ مولانا برهان الدین غریب دامت فضایله، بر لفظ دُرر بار راند مرد سُره[5] باش هرکجا که خواهی باش!

بعد ازان فرمود که هر روز زمین بعضی بُقعه از بعضی بُقعه بزبان حال احوال باز پُرسد که امروز بر تو هیچ ذاکری گذشت یا هیچ غمناکی[6] گذر کرد[7]؟ اگر بگوید بگذشت آن بُقعه که برو گذشته باشد بر آن بُقعه شرف کند!

مجلس چهارم

سه شنبه بست و پنجم ماه ذی الحجه سنه مذکور دولت پای بوس بدست آمد۔

---

[1] ن: چند، ٥: صد [2] ح: روزها
[3] ح: کنم [4] ح: سازم
[5] سره: بفتح اوّل وثانی، هرچیزی نکو وراست و بی عیب وخلاصه و پسندیده و برگزیده واعلی ونفیس را گویند (برهان) [6] ن، دردناک یا عالمی غمناکی [7] ح و٥: "گذشت" بجای "گذر کرد"

خدمتِ شیخ آن روز از نمازِ جنازهٔ عزیزی باز آمده بود و از احوالِ او حکایت میفرمود که مردی نیک بود و اخلاقِ نیکو داشت و اتفاق[1] نیز و با نیک و بد کسی کاری نداشت، بجادهٔ صلاح بود، همین بود که دستِ کسی نگرفته بود. بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که مرد چون علم بیاموزد او را شرفی[2] حاصل آید و چون طاعت کند کارِ او بهتر گردد[3]، درین محل پیر بباید "تا هردو را بشکند یعنی علم و عمل را از نظرِ او فرود آرد" تا بعجب مبتلا نشود و زیان زده نگردد. آنگاه هم در بابِ آن متوفی فرمود که شنیده شد که وقتِ نقل تنها بود، هیچ کس از خویش و بیگانه بر سرِ او نبود، همین او بود و حق تعالی، و این بزرگ حالتی است و سعادتی!

ازینجا حکایتِ مولانا شهاب الدین خطیب هانسوی افتاد. فرمود که او مناجات[4] کردی که خداوندا من بسیار عهدِ تو بوفا رسانیده ام امیدوارم که تو هم این عهدِ مرا بوفا رسانی که وقتِ نقلِ من هیچ کس با من نباشد نه ملک الموت و نه فرشتهٔ دیگر همین من باشم و تو!

بعد ازان فرمود که این مولانا شهاب الدین رحمة الله علیه بس عزیز کسی بود، هر شب سورة البقر بخواندی آنگاه در خواب شدی تا حکایت کرد که شبی این سوره می خواندم از گوشهٔ خانه آواز آمد که ؎

داری سرِ ما وگرنه دور از برِ ما ... مادوست کشیم و تو نداری سرِ ما

---

[1] ن د ه: اتفاقی
[2] ح: اشرافی
[3] ن د ه: رود
[4] ن: "مناجات کردی و گفتی" بجای "مناجات کردی" دارد

اہلِ خانہ ہمہ خفتہ بودند حیران بماندم کہ این کہ می گوید و نیز کسی درخانہ چنان نبود کہ این معنی ازو صادر شود تا بارِ دیگر ہمین شنیدم ؎

دارى سرِ ما و گرنہ دور از برِ ما ما دوست کشیم و تو نداری سرِ ما

خواجہ ذکرہُ اللہ بالخیر چون برین حرف رسید گریہ چنان غالب شد کہ تمامی حکایت تقریر نتوانست کرد! می گریست و می گفت این مولانا شہاب الدین[۱] از خطابت برفت و بلاہا رسید و محنت ہا کشید و ہمچنان رفت کہ می خواست!

لختی سخن در سماع و اہلِ سماع اُفتاد۔ بر لفظِ مبارک راند کہ سماع محکی[۲] تو بیست مردان را!

لختی سخن دران افتاد کہ ایمان یاس چگونہ باشد؟ فرمود کہ کافران وقتِ مرگ عذاب را معائنہ کنند آن زمان ایمان آرند، آن ایمان محسوب نیست زیرا کہ این[۳] ایمان بغیب نیست امّا اگر مومنی وقتِ مرگ توبہ کند توبۂ او قبول است، ایمانِ کافران[۴] وقتِ مرگ قبول نیست!

مجلسِ پنجم

یک شنبہ پانزدہم ماہِ محرّم سنہ عشر و سبعمائتہ دولتِ پابوس میسّر شد۔

---

[۱] ن د ه: را
[۲] ح: 'محکی است قوی مردمان را' بجای 'محکی تو بیست مردان را' دارد
[۳] ا، ه آن
[۴] ن و ح: کافر

سخن در کتبِ مشایخ افتاد و فوائدی که ایشان نویسند ۔عزیزی حاضر بود عرضداشت کرد که مردی مرا در اَوَدھ کتابی نمود و گفت که این نبشتۂ خدمتِ مخدوم است ۔خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود ۱؎ تفاوت گفتہ است من ہیچ کتابی نہ نبشتہ ام!

بعد ازان فرمود کہ شیخ علی ہجویری رحمتہ اللہ علیہ چون کشف المحجوب بنوشت در اوّلِ کتاب نامِ خود یاد کرد بعد ازان دو سہ جای دیگر ہم آنگاہ سبب یاد کردنِ نامِ خود گفت این بود کہ من پیش ازین اشعارِ عربی گفتمی دران جای نامِ خود نیاوردمی تا جوانمردی آن اشعار ہمہ بنامِ خود کرد و در وقتِ نقل بے ایمان رفت!

چون این حکایت تمام شد سخن دران افتاد کہ وقتِ نقل وقتی دشوار است و دانستن آنکہ با ایمان رفت و کہ بی ایمان، بعد ازان برلفظِ مبارک راند کہ علامتِ سلامتیٔ ایمان آنست کہ روندہ را وقتِ رحلت روی زرد شود وجبین عرق کند۔ در اثنای آن این معنی فرمود کہ والدۂ مرا وقتِ نقل ہمین علاّمتِ ۲؎ سعادت داشت۔

بعد ازان روی سوی حاضران کرد و فرمود کہ دو رکعت نماز است کہ بجہت نگاہداشتِ ایمان می باید گزارد بعد از صلوٰۃ مغرب، در رکعتِ اوّل بعد از فاتحہ ہفت بار اخلاص و یک بار سورۃ الفلق و در رکعتِ دوم بعد فاتحہ ہفت بار اخلاص و یک بار سورۃ الناس، بعد ازان سر بسجدہ نہد و سہ بار بگوید یَا حَیُّ یَا قَیُّوْمُ ثَبِّتْنِیْ عَلَی الْاِیْمَانِ ۔ آنگاہ برکتِ این نماز را حکایت فرمود کہ شنودہ ام ۳؎ از خواجہ احمد نبیسہ شیخ معین الدّین حسن سجزی قدس اللہ سرہٗ العزیز و این

۱؎ ن: کہ ۲؎ ن: علامات ۳؎ ح و ۵ = شنودم

خواجه احمد عظیم صالح بود، او گفت مرا رفیقی بود لشکری او پیوسته این دو رکعت نماز بگزاردی تا وقتی بیگاه تری در حدودِ اجمیر بودیم، نمازِ شام در رسید، آنجا بیمِ دُزدان بود و دُزدان هم نمودار گردیدند، حالی ما به تعجیل سه رکعت نمازِ فریضه و دو رکعت سنّت گزاردیم و جانبِ شهر آمدیم، آن یار با آنکه تشویشِ دُزدان دیده بود و خوفی آنچنان البتّه آن دو رکعت نمازِ نگاهداشتِ ایمان بگزارد، الغرض چون وقتِ نقلِ آن جوان آمد مرا خبر شد من برای تفحّصِ احوالِ او بر سرِ وقتِ او حاضر شدم، آن چنان رفت که می باید! خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که خواجه احمد حکایتِ نقلِ آن جوان برین نمط تقریر کرد که اگر مرا پیشِ کرسیِ قضا برند من گواهی دهم که او با ایمان رفت الحمد لله ربّ العالمین.

بعدازان دو رکعت دیگر یاد کرد هم بعد از صلوٰة مغرب برین نهج که مرا یاری بود همدرس، او را مولانا تقی الدّین گفتندی، مردی صالح بود و دانشمند او پیوسته بعد صلوٰة مغرب دو[1] رکعت نماز بگزاردی در رکعتِ اوّل بعد فاتحه سورهٔ وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوْجِ و در رکعتِ دوم بعد فاتحه سورهٔ وَالسَّمَآءِ وَالطَّارِقِ بخواندی. چون او نقل کرد خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که من او را در خواب دیدم و گفتم که خدای تعالیٰ با تو چه کرد؟ گفت چون کارِ من تمام شد فرمان آمد که ما او را بدین دو رکعتِ نماز بخشیدیم! یکی از حاضران سوال کرد که این را صلوٰة النّور گویند؟ فرمود که خیر این را

---

[1] ح: 'دوگانه' بجای 'دو رکعت' دارد

صلوٰة البروج گویند، آن دو رکعت که در هر دو آیتهای مبدا سورهٔ انعام می خوانند در رکعتِ اولی ختم بر یستهزءون و در رکعتِ دوم از الم یروا کم اهلکنا هم ختم بر یستهزءون آن را صلوٰة النور گویند۔

بعدازان در ترغیبِ این وقت و وقتِ طلوع حکایت فرمود که چون شب در آید فرشته بر بامِ کعبه برآید و ندا کند که ای بندگانِ خدا و ای اُمّتانِ محمد! خدای تعالیٰ شما را شبی بخشیده است و شما را شبی در پیش است و آن شبِ گور است، برای ذخیرهٔ آن شب درین شب[1] کاری بکنید و آن اینست که دو رکعت نماز بگزارید در رکعتِ اوّل بعد فاتحه پنج بار سورهٔ قل یا ایها الکٰفرون، و در رکعتِ دوم همچنین[2]، و چون روز برآید همان فرشته بر بامِ بیت المقدس برآید و ندا کند که ای بندگانِ خدا و ای اُمّتانِ محمدؐ! خدا تعالیٰ شما را روزی بخشیده است و شما را روزی در پیش است و آن روزِ قیامت است، برای ذخیرهٔ آن روز درین روز[3] کاری بکنید و آن آنست که دو رکعت نماز بگزارید در هر رکعت بعد از فاتحه پنج بار سورة الاخلاص بخوانید۔ بعدازان بر لفظِ مبارک راند که شیخ جمال الدین هانسوی علیه الرحمة والغفران این را حدیثی روایت کرد مرا لفظِ حدیث یاد نمانده است معنی این بود که تقریر افتاد۔

لختی سخن در ذکرِ موتِ اولیا افتاد و حالی که بعد ازان می باشد۔ درین میان فرمود که اولیا را وقتِ نقل همچنان اند که گوئی کسی در خواب باشد و معشوقِ

---

[1] ن: 'امشب' بجای 'درین شب' دارد   [2] ۸ : نیز همچنین

[3] ن: 'امروز' بجای 'درین روز' دارد

او هم در بستر او حاضر شده وقتِ رحلت آن خفته را ماند که چون ناگاه از خواب بیدار[1] شود معشوقِ خود را که همه عمر در طلبِ او بوده باشد هم در بسترِ خود[2] به بیند دانی او را چه شادی و فرحت آید[3]! یکی از حاضران سوال کرد که بعضی اولیاء می باشند که ایشان را همین جا نعمتِ[4] مشاهده حاصل است؟ فرمود که آری امّا این نعمتی که این ساعت می بیند چون آن نعمت بکمال درپاید[5] راست بدان خفته ماند که چون بیدار شود معشوقِ خود را دربسترِ خود یابد بحکمِ این حدیث که الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا' یعنی همه خلق خفته اند چون بمیرند بیدار شوند، تا هر کسی این جا بچه مستغرق است چون بمیرد همانچه[6] مطلوبِ اوست بدو دهند!

بعد ازان در ذکرِ موتِ اولیاء حکایت فرمود که مرا دوستی بوده است در بداؤن' احمد نام' عظیم صالح و متعبّد[7] بود و ابدال صفت' اگرچه اُمّی بود همه روز در تحقیقِ مسائلِ شرعی و احکامِ آن مشغول می بودی و از هر کسی همان می پرسیدی تا چون مرا بدهلی آمدن شد او هم بدهلی آمد۔ روزی در راهی ملاقی شد' مرا بدید و گرمی[8] پرسید' بعد ازان از احوالِ[9] والدۀ من پرسید' او را از زحمتِ والدۀ من معلوم بود امّا از نقل نه گفتم والدۀ من برحمتِ حق پیوست. گفت بقای تو باد! لیکن

---

[1] ح: 'برآید' بجای' بیدار شود' دارد
[2] ت وج: 'بیابد' بجای' به بیند' دارد
[3] ه: افزاید
[4] ن وح: 'نعمت' ندارد
[5] ه: 'درآید' بجای 'دریابد'
[6] ن: هرآنچه
[7] ن: معتقد
[8] ح وه: کرم
[9] ح وه: 'احوال' ندارد

اضطراب نمود و متغیّر شد و گریه کرد۔ چون خواجه ذکرہ اللہ بالخیر بدین حکایت رسید چنان گریہ برایشان مستولی شد کہ آنچہ می گفت تمام معلوم نمی شد۔ در اثنای گریہ این دو بیت بر زبانِ مبارک راند معلوم نیست کہ ازان احمد روایت فرمود یا خود یاد کرد' الغرض بیت اینست ؎

افسوس دلم کہ ہیچ تدبیر نکرد   شبہای وصال را بزنجیر نکرد
گر وصلِ تو یاری کند دریا نکند   بادی کہ فراق ہیچ تقصیر نکرد

بعد ازان فرمود کہ پس[1] از چندگاہ این احمد از دارِ دُنیا رحلت کرد' من شبی بعد از موتِ او او را در خواب دیدم گوئی ہمچنان بر حکمِ معہود از من مسائل و احکام می پُرسد۔ من او را گفتم[2] این چہ کہ تو می پُرسی درحالتِ حیات کار آید آخر نہ تو مُردہ ای؟ چون این سخن بشنید مرا گفت تو اولیای خدا را مُردہ می گوئی۔

در اثنای این حکایت جوالقی درآمد و لختی کلماتِ نافرجام گفت چنانکہ[3] نہ لائقِ مجلسِ ایشان باشد۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر ہیچ نگفت توقعی کہ او کرد آن را بوفا رسانید۔ بعد ازان روی سوی حاضران کرد و گفت کہ این معنی ہم می باید' بسیار کسان می آیند و سر بر قدم می نہند و چیزی می آرند' پس این چنین کسان نیز می[4] باید تا بیایند و بی محابا ہرچہ باید بگویند' ازین چیزہا آن چیزہا مکفر می شود[5]؛ آنگاہ حکایت فرمود کہ وقتی ازین پریشان گویان یکی بیامد و مرا گفتنیہا

---

[1] ن: بعد   [2] ح و ہ: بگفتم

[3] ح: 'چنانکہ لائقِ مجلسِ ایشان است' بجای 'چنانکہ نہ لائقِ مجلسِ ایشان باشد' دارد

[4] ح و ہ: 'می باشند' بجای 'می باید' دارد   [5] ح و ہ: 'شود' بجای 'می شود' دارد

ببسیار گفت - من ہیچ جواب ندادم - آنگاه گفت تا جہان باد جرم ما باد و احتمال شما!

بعد ازان فرمود که وقتی یکی از بن بی باکان بخدمتِ شیخ فریدالدین قدس الله سره العزیز درآمد و گفتن گرفت که چه خود را بُتی بر ساخته ای؟ شیخ فرمود که من نساخته ام خدا ساخته است، باز گفت نی ہم تو ساخته ای! شیخ فرمود نی که ہرچه ساخته است خدا ساخته است! آن مدّعی چون این بشنید خجل شد باز گشت -

بعد ازان حکایت فرمود که وقتی جوالقی چند بخدمتِ شیخ بهاء الدین زکریا آمدند رحمته الله علیه او باین قوم عظیم بد بودی - چون جوالقیان در آمدند چیزی توقع کردند شیخ چیزی نداد بیرون رفتند و بخصومت و عربده برآمدند تا بغایتی که دست بخشت بردند - شیخ فرمود که درِ خانقاه بر بندند - درِ خانقاه بر بستند - ایشان خشت بر درِ خانقاه زدن گرفتند - ساعتی شد شیخ بهاء الدین زکریا فرمود که من نشاندهٔ شیخ شهاب الدین ام، من از خود نه نشسته ام مرا مردی این جا نشانده است! بعد ازان فرمود که درِ خانقاه باز کنید - چون در باز کردند ایشان سر بر زمین نهادند و باز گشتند - بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که اوّل درِ خانقاه بستن فرمود البته بشریت است و نیز تا آن وقت چگونه وقتی بود! بعد ازان چون ساعتی بگذشت در باز کردند -

آنگاه ملائمِ این احوال حکایت فرمود که در حربِ اُحد که صحابه بسیار کشته

---

۱ ه : وخیر ۲ ه : میثنی

۳ ح : بجای ' نی که ہرچه ساخته است ' ' نه که ہرچه در عالم است ' دارد

۴ ن د ه : ' او را باین قوم بد عظیم بودی ' بجای ' او باین قوم عظیم بد بودی ' دارد

۵ ه : ' بر بندید ' بجای ' بر بندند ' دارد

شنذند رضی الله عنهم جبرئیل علیہ السلام بیامد و گفت ای محمدا تو ہم لحظه[1] درمیان این کشتگان افتاده باش تا ساعتِ غضب بگذرد!

مجلس ششم

چهارشنبه بست و پنجم ماه محرّم سنه مذکور سعادتِ پای بوس حاصل شد۔ سخن درطائفۀ افتاد که خزائن جمع کنند و هرچند که بیشتر می شود بیشتر می طلبند۔ برلفظِ مبارک راند که حق تبارک وتعالی طبائع مختلف آفریده است که اگر مثلاً یکی را ده درم کفاف باشد و برین چیزی زیادت شود قرارش نباشد[2] تاآن را بمصرف نرساند[3] دیگری راچنان آفریده است که[4] هرچه بیشتر می یابد بیشتر می طلبد، و این معنی ازین کس نیست قسمت ازلی است!

بعدازان فرمود که راحت از زر و سیم درخرچ کردن است و لهذا مردم از هیچ چیز راحت نیابند تا سیم خرچ نکنند مثلاً اگر خواهند تا جامۀ خوب بپوشد و یا طعامِ بهتر آرزو کند و همچنین هرچه تمنا کند تا سیم خرچ نکند نیابد، پس معلوم شد که راحت از زر و سیم اگر[5] هست دررفتنِ اوست!

بعدازان فرمود که ازجمعِ زر و سیم کار آنست که ازو بدیگری منفعتی برسد۔

---

[1] ن: یک لحظه

[2] ح: نمی باشد

[3] ن و ه: نمی رساند

[4] ه: 'هرچند که' بجای 'که هرچه' دارد

[5] ح: 'اگر هست' ندارد

همدرین میان فرمود که مرا خود در مبتدا[۱]، حال دل بر جمع کردنِ چیزی نبود و هرگز در طلبِ دُنیا نبودم، بعد ازان خود[۲] پیوند بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین شد و پیوند جای شد که ایشان را دو کون در نظر نیامدی و ترک یکبارگی داشتند!

بعدازان فرمود که بیش ازین برمن وجهِ معاش تنگی داشت و خوش می گذشت[۳] تا یک روز بیگاه تری یکی برمن نیم تنکه آورد، من گفتم که امروز بیگاه شده است و آنچه حاجت بود بمصرف رسیده این را بامداد خرج کنم. چون شب درآمد مشغول شدم آن نیم تنکه دامنِ دل[۴] من می گرفت و فرو می کشید. چون حال چنان دیدم گفتم خداوندا کی بامداد شود تا آن را تفرقه کنم؟

مجلسِ هفتم

شنبه پنجم ماهِ صفر ختم الله بالخیر و الظفر سنه مذکور دولتِ پابوس میسّر شد. سخن در قدمِ اصحابِ ولایت افتاد که بعضی را طیران هم می باشد. درین باب حکایتی فرمود که در بداوُن مذکرّی بود منبرِ او متصلِ دیواری بوده است که دران دیوار طاقها بود از منبر یک مرد بالاکم[۵] و بیش و آن طاقها منحرف بود چنانکه کسی بر آنجا نتوانستی نشست. آن مذکّر را در اثنای تذکیر حالی پیدا شدی که او دران حال از

---

۱ ح: ابتداء
۲ ح و ۵: چون
۳ ت: 'نمی گذشت' بجای 'می گذشت' دارد
۴ ن: 'دل' ندارد
۵ ح: 'کم و بیش بالاتر' بجای 'بالاکم و بیش' دارد

منبر بجستی و در آن طاقها[1] نشستی، و هم ملائم این حکایت حکایتی فرمود که وقتی جوگیی در اچّه رسید و بر طریقِ دعوی بخدمتِ شیخ صفی الدّین گازرونی درآمد و در بحث شد تا شیخ را گفت بیا قدم بنمائیم! شیخ گفت دعوی تو می کنی تو قدم بنما! جوگی از زمین بهوا برآمد[2] چنانکه سرِ او به سقف رسید باز همچنان مستقیم فرود آمد شیخ را گفت تو هم قدم بنما! شیخ صفی الدّین گازرونی روی سوی آسمان کرد و گفت خداوندا بیگانه را این قدم داده ای مرا هم این معنی کرامت کن! بعدازان شیخ از جای برآمد جانبِ قبله طیران نمود ازانجا طرفِ شمال شد[3] باز طرفِ جنوب شد باز بمقامِ خود بیامد و بنشست. جوگی حیران بماند و سر در قدمِ شیخ آورد و گفت ازانِ[4] ما همین قدر بیش نیست که از زمین قدری مستقیم برآئیم جانبِ بالا رویم و همچنان فرود آئیم باقی راست و چپ نمی توانیم شد امّا شما اینکه هر جانب که خواستید میل کردید این حق است و الٰهی است و ازانِ ما باطل است!

از نسبتِ این حرکتِ ارادی حکایت فرمود که وقتی فیلسوفی بخدمتِ خلیفه درآمد و کتبِ خود بیاورد و خواست که خلیفه را از راهِ حق بگرداند و خلیفه هم بعلمِ او رغبت نمود. این خبر بخدمتِ شیخ شهاب الدّین سهروردی رسانیدند قدّس الله سرّه العزیز. شیخ ملتفت شد گفت هرگاه که خلیفه بدین فلاسفه میل کند جهانی ظلمت گیرد! این بگفت و برخاست و بدرِ سرای خلیفه آمد. آن زمان خلیفه با آن حکیمِ بدبخت خلوت

---

[1] ن و ھ: طاق [2] ھ: 'شد' بجای 'برآمد'

[3] ح: 'شد' ندارد

[4] ن: بجای 'ازانِ ما' 'ازما هیچ چیز دیگر نیست' دارد

کرده بود و بهمین علم[1] در بحث مشغول شده، خبر رسانیدند که شیخ شهاب الدین آمده[2] است، شیخ را درون طلبیدند. چون شیخ در آمد خلیفه را و آن حکیم را بدید، پرسید که این ساعت شما در چه بحث بوده اید؟ خلیفه گفت در سخنِ دیگر بوده ایم. بحثِ فلسفه را نهان داشتند. شیخ غلو فرمود که بباید گفت که در چه سخن بوده اید؟ چون الحاحِ شیخ بسیار شد آن حکیم گفت که ما این ساعت درین بحث بوده ایم که حرکتِ فلک طبیعی است، حرکات سه نوع است طبیعی و ارادی و قسری، حرکتِ طبیعی آنست که بطبعِ خود بگردد و برود چنانکه سنگی را از دست بگذارند البتّه بر زمین افتد، حرکتِ ارادی آنست که بمرادِ خود حرکت کند بهر طرفی که خواهد، حرکتِ قسری آنست که او را دیگری در حرکت آرد چنانکه مثلاً یکی سنگ در هوا اندازد آن را حرکتِ قسری گویند باز چون قوّتِ او کم شود هر آئینه بخاصیّتِ خود بر زمین افتد آن را حرکتِ طبیعی گویند، اکنون ما درین بحث بودیم که حرکتِ فلک طبیعی است. شیخ فرمود نی[3] همچنین نیست حرکتِ او حرکتِ قسریست، گفتند چگونه؟ شیخ فرمود که فرشته ایست بدین صورت و بدین هیئات فلک را او می گرداند بفرمانِ خدای عزّ و جلّ چنانکه در حدیث آمده است. حکیم در خنده شد. بعد ازان شیخ خلیفه را و آن حکیم را از زیرِ سقفی که نشسته بودند بیرون آورد، آنگاه روی سوی آسمان کرد و گفت خداوندا آنچه بندگانِ خویش را می نمائی اینها را هم بنمای! بعد ازان روی بسوی آن خلیفه و آن حکیم کرد و گفت نظر بجانبِ آسمان کنید، هر دو نظر بجانبِ

---

[1] ن و ۸: و

[2] ح و ۸: 'آمد' بجای 'آمده است' دارد

[3] ح: 'نی' ندارد

آسمان کردند آن فرشته را معاینه بدیدند که فلک را[1] می گرداند! آنگاه خلیفه ازان مذهب برگشت و بدینِ اسلام راسخ شد والحمد لله رب العالمین

مجلسِ ہشتم

دوشنبه بیست و ہفتم ماهِ ربیع الاوّل سنهٔ مذکور سعادتِ پای بوس میسّر شد۔ سخن در احوالِ شیخ الاسلام فریدالدّین افتاده بود قدس الله سرہ العزیز فرمود که افطارِ ایشان بیشتر بشربت بودی یک قدح بود که دران شربت بیاوردندی قدری مویز[2] کردندی دران، ازان قدح مقدارِ نصفی یا ثلثی[3] بر جمله حاضران قسمت کردی قدری[4] ازان شربت دراوندی می انداختی و[5] دیگر آب بحاضرانِ مجلس دادندی، باقی ثلثی که ماندی خود بکار بردی و ازان[6] بقیه هم کسانی را که خواستی نصیب کردی تاکرا آن دولت بودی! بعدازان پیش از نماز دو نان چرب کرده بیاوردندی آن دو نان کم از یک سیر بودی، ازان دو نان یک نان پاره پاره کردی بهمه حاضران برسانیدندی و آن یک نانِ دیگر خود خوردی و ازان نانِ خاص هم کسی را که خواستی نصیب کردی۔ بعد از ادای نمازِ شام مشغول بحق[7] بودی مشغول بودنی تمام! بعد ازان مائده پیش می آوردند

---

[1] ن وه: می گردانید [2] ح: کاهی مویز دران کرده' بجای 'مویز کردندی دران' دارد۔ ک: 'مویزکهی دران قدح کرده'

[3] ح وه: 'یل ثلثانی' بجای 'یا ثلثی' دارد [4] ح: 'قدری ازان شربت ... دادندی' ندارد

[5] ن: 'ودیگری جزآن' بجای 'و دیگر آب بحاضران' دارد [6] س: 'مویزگهی' بجای 'مویز' دارد

[6] ن وه: 'ازبقیه آن هم' بجای 'ازان بقیه هم' دارد [7] ن وه: 'بحق' ندارد

طعام از هر گونه[1]، چون آن طعام خرج شدی بیش[2] طعامِ دیگر نخوردی مگر باز بوقتِ افطارِ روزِ دیگر۔

بعد ازان فرمود که ایشان را زحمتِ خله[3] شد هم بدان زحمت نقل فرمودند۔ خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که یک شب وقتِ استراحت من بخدمت حاضر شدم[4] دیدم که کهتی[5] راست کردند گلیمی که بران در روز بنشستی همان بالای کهت انداختند چنانکه آن گلیم که تا پایان می رسید آنجا که موضع پای مبارکِ او بود شقه آورده نهادند که اگر آن[6] شقه شب بالا کشیدی آن موضع از بستر خالی ماندی، یک عصای بود که از شیخ قطب الدین بافنه بودی قدس الله سره العزیز آن را می آوردند و جانبِ سرِ آن کهت می داشتند۔ شیخ بران عصا متکا کردی و استراحت فرمودی و آن عصا را هر بار دست فرود[7] می آوردی و تقبیل می کردی!

بعد ازان فرمود که یک روز هم دران زحمت مرا و چند یاران را گفت که بروید در فلان حظیره شب بیدار باشید و برای صحتِ من[8] دعا کنید۔ همچنان کردیم من و چند یارِ دیگر دران حظیره رفتیم، آن حظیره بامی داشت بر آن بام رفتیم و طعام برابرِ خود بردیم، شب همانجا بودیم و دعا کردیم، چون روز شد بخدمتِ شیخ آمدیم و بایستادیم

---

١ ه : ایوانی (؟) ٢ ه : پس

٣ ه : حلقوم ٤ ه : بودم

٥ کهت : یعنی (کھٹ)، مخففِ کھاٹ که لغتِ هندی است، کھاٹ چیزی است مرکب از چهار پایه که بران خواب کنند، بفارسی چار پایه و پلنگ گویند (نفائس)

٦ ن : ازان ٧ ن : فرو ٨ ح ده : مرا

در عرضداشت کردیم که شب را بحکمِ فرمان بیدار بودیم و دُعا کردیم. شیخ ساعتی تأمل فرمود بعدازان گفت که ازین دعای شما هیچ اثرِ صحت پیدا نشد. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که من در جواب متأمل شدم، یاری بود که او را علی بهاری گفتندی، او ازمن پستر ایستاده بود، او ازانجا گفت که ما ناقصانیم و ذاتِ مبارک شیخ کامل، دُعای ناقصان درحقِ کاملان کی مستجاب شود؟ همانا که این سخن بسمع شیخ نرسیده من عین این سخن بسمعِ شیخ رسانیدم. بعدازان روی سوی من کرد و گفت که من از خدای خواسته ام که هرچه تو از خدای بخواهی بیابی. بعدازان عصای خود بمن داد، درین میان بنده عرضداشت کرد که شما وقتِ نقلِ شیخ حاضر بوده اید؟ چشم پُرآب کرد و فرمود که خیر مرا در ماهِ شوّال بدهلی فرستاده بود. نقلِ ایشان در شبِ پنجم ماه محرّم بوده است، وقتِ رحلت از من یاد کرد و فرمود که فلان در دهلی است و این سخن هم بگفت که وقتِ رحلتِ شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز من نیز حاضر نبودم در هانسی بودم. خواجه ذکره الله بالخیر این حکایت می فرمود و گریه می کرد چنانکه در همه حاضران اثر می کرد، بعدازان این حکایت فرمود که چون زحمتِ شیخ غالب شد و ماهِ رمضان درآمد افطار می کرد تا روزی خربزه آورده بودند و پاره می کردند و پیشِ شیخ می نهادند. شیخ تناول می فرمود، در اثنای آن یک شاخ خربزه بمن داد، من خواستم که بخورم در دل کردم که دو ماه متصل کفارتِ این روزه دارم این دولت که بدستِ خود چیزی بمن می دهد کجا یابم! نزدیک بود که بخورم فرمود که نی مکن مرا رخصتِ

---

۱ س: علیّ بهاری ۲ ن: کجا
۳ ن د ه: 'عین' ندارد
۴ ح: بوقت ن: دروقت
۵ ن: بجای 'و پیشِ شیخ می نهادند' این عبارت دارد، 'و من پیشِ شیخ می داشتم'
۶ ح و ه: 'دهد' بجای 'می دهد' دارد

شریعت[1] است تمانباید که بجزی۔ مدّتِ عمرِ شیخ پرسیدند، فرمود که نود و سه[2] سال بود۔ در روزِ مذکور این معانی تقریر فرمودند و در سماع این چندان ذوق حاصل شد که در بیان نگنجد! چون شب درآمد بعد ادای نمازِ خفتن مصلّای خاص بنده را بخشید

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ

مجلسِ نهم

شنبه دهم ماهِ ربیع الآخر سنة المذکور دولتِ پابوس حاصل شد۔ سخن در دعا افتاد، فرمود که دعا قبل از نزولِ بلا می باید کرد۔ لفظی بعربی ادا فرمود که بلا چون نازل می شود دعا از فرود بالا می رود و هر دو در هوا یکجا[3] متعارض می شوند اگر دعا را قوتی باشد بلا را باز گرداند و اگر نه بلا فرود آید!

ملایم این سخن حکایت فرمود که در آنچه خروجِ کفّار تتار شد چون بلای مغل بنیشاپور رسید بادشاهی که آنجا بود کس به شیخ فریدالدین عطّار فرستاد قدس الله سرّه العزیز که دعای بکن! او جواب گفت که وقتِ دعا گذشت وقتِ رضا است یعنی بلای خدا نازل شد تن برضا باید داد! بعد ازان فرمود که بعد از نزولِ بلا هم دعا باید کرد اگرچه بلا دفع نشود امّا صعوبت بلا کم شود۔

ازینجا سخن در صبر و رضا افتاد۔ فرمود که صبر آنست که چون مکروهی به بنده رسد در آن صبر کند و شکایتی نکند، امّا رضا

---

[1] ح: شرعی
[2] ه: 'نود سال' بجای 'نود و سه سال' دارد
[3] ح و ه: 'یکجا می شوند بتعارضِ آن' بجای 'یکجا متعارض می شوند' دارد

آنست که چون مکروهی به بنده رسد دران کراهتی بدو نرسد گوئی که آن بلا بدو نرسیده است ـ بعد ازان فرمود که متکلمان این معنی را منکرند. ایشان می گویند که هرگز تصوّر ندارد که کسی را مکروهی برسد و او را ازان کراهتی نباشد، فرمود که این را جوابها است یکی آنکه بسیار باشد که مردی در راهی می رود خاری در پای او می خلد و خون می رود و اوچنان به تعجیل میرود و دلِ او مشغول بچیزیست که او را ازان خبر نمی باشد بعد از ساعتی او را معلوم می شود، و بسیار باشد که یکی در محاربه مشغول است او را زخمی می رسد او چنان مستغرقِ حربست که او را اصلا ازان آگاهی نیست بعد ازان که بمقامِ خود باز می آید معلوم می شود، اکنون چون استغراقِ این معنی[1] که گفته آمد ازان دردها بی خبر می دارد آنکه مشغولِ حق باشد طریقِ اولی !

بعد ازان فرمود که قاضی حمید الدین ناگوری رحمته الله علیه جائی نوشته است که مردی را باتهامی گرفتند، او را هزار چوب بزدند، هیچ جزع و فزع نکرد و اثرِ المی[2] درو ندیدند ـ بعد از اقامتِ سیاست ازو پرسیدند که چگونه بود ترا ازین ضرب هیچ المی نرسید؟ گفت در آن حالت[3] که مرا می زدند معشوقِ من در من نظر می کرد در نظرِ او، هیچ دردی مرا نرسید ! بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که آن را که درنظر معشوقِ مجازی می باشد او را از درد خبر نمی باشد این معنی در حقیقت لایقِ تو[4] !

لختی سخن در توکل افتاد ـ فرمود که توکل سه مرتبه دارد مرتبۀ اُولی آنست

---

[1] ن و ح : معانی
[2] ح : المی ظاهر
[3] ه : وقت
[4] ه : بجای ' لایقِ تر ' ' لا تعبیر است ' دارد

که مردی یکی را بجهتِ دعوئ خود وکیل گیرد و آن وکیل هم عالم باشد و هم دوستِ این مؤکل، پس این مؤکل ایمن باشد که وکیلی دارم که هم در کارِ دعوی داناست و هم دوستِ منست، درین صورت هم توکل باشد و هم سوال چنانچه گاه گاه[1] آن وکیل را می گوید که این دعوی را چنان جواب گوی و آن کار چنان آخر رسان، مرتبهٔ اولی توکل اینست که هم توکل باشد و هم سوال، و مرتبهٔ ثانیهٔ توکل آنست که طفلی باشد شیرخواره که مادر او را شیر می دهد او را همین توکل باشد سوال نباشد، این طفل نگوید که مرا در فلان وقت شیر بده همین گریه کند اما او را تقاضا نکند و نگوید که مرا شیر بده، او را ثقه در دل باشد بر شفقتِ مادر، اما مرتبهٔ ثالثهٔ توکل آنست که مُرده باشد پیشِ غسّال، این مُرده را هیچ تصرفی و حرکتی و سکنتی و سوالی نباشد و هرچگونه که غسّال را می باید او را می گرداند و می شوید، مرتبهٔ سوم توکل اینست و این مرتبهٔ اعلی است و مقامِ بلند!

در مجلسِ مذکور طعامی آوردند، یکی از حاضران مطایبه کرد که در فلان جای حاضر[2] بودم، اگرچه سیر بودم اما تتماج[3] پیش آوردند نتوانستم که بگذارم، این و مانندِ این کلماتِ طیبت آمیز می گفت، خواجه ذکره الله بالخیر تبسّم می کرد و ملائمِ آن وقت حکایتی فرمود که من وقتی بر شیخ جمال الدین خطیب هانسوی رفتم رحمة الله علیه وقتِ اشراق بود و فصلِ زمستان. شیخ جمال الدین روی سوی من کرد و این دو مصراع بگفت ؎

باد غن گاو اندرین روز خنک   نیکو باشد هریسه و نانِ تُنک!

---

[1] ح د ه: 'گاه از گاه' بجای 'گاه گاه' دارد   [2] ن د ه: 'حاضر' ندارد

[3] تتماج بالضم و جیم عربی نامِ قسمی از آش است در ترکی (غیاث) ه: 'قماج' بجای 'تتماج' دارد۔ قماج بضمِ اول و جیم فارسی نوعی از نان است و آن را کماج نیز گویند ظاهراً لفظِ ترکیست (غیاث)

من گفتم که ذِکْرُ الغَائِبِ غِیبَۃٌ۔ شیخ جمال الدین گفت آن را اختصار[1] کردم آنگاه می گویم۔ پس ہمان زمان آنچه گفته بود درمیان آورد! از نسبت طعامی که موجود بود و کندوری که کشیده بودند حکایت فرمود که وقتی مردی بود که او را محمدؐ گفتندی، بخدمت شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہٗ العزیز نشسته بود، طعامی پیش[2] آوردند ہمانا کندوری وسفره موجود نبود۔ شیخ فرمود که نان برزمین بکشید، آنکه حاضر شده بود او را در خاطر گذشت که اگر سفره بودی نیکوبودی۔ شیخ بدو انگشت سبحه خطی مدوّر برزمین بکشید و بدان مرد گفت که محمدؐ ہمین دان که این سفره است! بعدازان فرمود که این در مبدا[3] حال بود۔

مجلسِ دہم

آدینه بست وسوم ماهِ ربیع الآخر سنته المذکور دولتِ پای بوس بدست آمد۔ درین ہفته کاتب را بسببِ توقفِ مواجب دلتنگی بود۔ چون بخدمت پیوسته شد فرمود که پیش ازین مدت مردی بود بس بزرگ! چندبار مرا ملاقی شده است و سخنها گفته مرا[4] از فرطِ شکوهِ او نام و لقب پرسیده نشد، وقتی که مرا در راه پیش آمدی یک حکایت بگفتی، اوّل که مرا پیش آمد گفت که انشاء اللہ تعالیٰ تو ہچنان شوی که اعتقادِ خلق درحق تست! خواجه ذکرہ اللہ بالخیر بعدازتقریرِ این حکایت برین سخن

---

[1] ن وہ : حاضر
[2] ح : 'پیش' ندارد
[3] ح : مبادی
[4] ن : که

بسیار استحسان می فرمود و می گفت که تمام سخن است این! بعد ازان فرمود که آن مرد
بارِ[1] دیگر مرا ملاقی شده حکایت کرد که در لهاور مردی بود که او را شیخ[2] زنده دل گفتندی
عظیم بزرگ بود، روزِ عید خلق از نماز برگشته[3] بود و آن شیخ روی سوی آسمان کرد و
گفت امروز روزِ عید است هر بنده از خواجۀ خود عیدی می یابد مرا هم عیدی بده!
چون این سخن بگفت حریر پاره از آسمان فرود آمد، بران نبشته بود که ما نفسِ ترا از
آتشِ دوزخ آزاد کردیم! چون خلق آن حال معاینه کرد همه به تبرک دست و پای او
بوسیدن گرفتند و اعزاز و اکرام بسیار می نمودند. درین میان دوستی از دوستانِ
آن شیخ بیامد و او را گفت تو خود از حضرتِ عزت عیدی یافتی مرا تو عیدی بده!
آن شیخ چون این سخن بشنید آن حریر پاره بدو داد و گفت برو این عیدی ترا[4] باشد
فردا من دانم و دوزخ!

بعد ازان خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که یک بارِ دیگر آن مرد با من ملاقی شده
مرا گفت که این حکایت از من بشنو. حکایت این بود که برهمنی بود در شهری، مال
بسیار داشت مگر والیِ آن شهر او را مصادره کرد و جمله مال و اسبابِ او بستد و
او را مستاصل گردانید. بعد ازان آن برهمن مفلس و مضطرب[5] شده روزی در راهی
می رفت. دوستی او را پیش آمد و پرسید که حالِ تو چیست؟ برهمن گفت نیکو و
خوش. آن دوست گفت که همه چیز از تو بستدند خوشی تو از کجاست؟ گفت

---

[1] ه : یک بار
[2] سیر العارفین: "شیخ زنده سجستانی" بجای "شیخ زنده دل" دارد
[3] ن و ه: "بازگشته" بجای "برگشته" دارد
[4] ح و ه : تو
[5] ه : مضطر

زنارِ من با منست ! بعد از تقریرِ این حکایت خواجه ذکره الله بالخیر روی سوی بنده کرد و گفت که تقریب تقریر معلوم می شود ؟ گفتم آری بنده را از استماعِ این حکایت استظهارِ باطنی[1] حاصل آمد، معلوم کردم که این حکایت برای تسکینِ دلِ این بیچاره فرمود یعنی از توقفِ مواجب و نایافتِ اسبابِ دُنیا، هیچ غم نمی باید خورد، اگر[2] همه جهان برود باکی نیست، محبتِ حق باید که برقرار باشد! الحمدلله بنده تقریب[3] آن تقریر همین تصور کرد۔

مجلسِ یازدہم

آدینہ چہاردہم ماہِ جمادی الاُولیٰ سنہ مذکور دولتِ پائبوس دریافتہ شد ۔ بنده در شبِ این آدینه خوابی دیده بود عرضداشت کرد۔ خواب این بود که گوئی امیرعالم ولوالجی[4] علیه الرحمته والرضوان کاتب را چیزی از[5] شیرینی می دهد۔ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که وقتی با ایشان پیوند داشتی ؟ گفتم خیر۔ فرمود که چیزی از غیب برسد! آدینهٔ دوم چیزی از غیب برسید که در وهم بنده نبود!

---

[1] ح : باطن

[2] ح : اگرچه

[3] ح : از تقریب

[4] وُلوالج : نامِ شهریست در ولایتِ بدخشان۔

[5] ن : 'از' ندارد

مجلسِ دوازدهم

دوشنبه بست و چهارم ماهِ مذکور که یازدهم روز بود از دیدنِ آن خواب چیزی بهتر رسید بابرکت! الغرض آن روز در بزرگیٔ امیرعالم ولوالجی بسیار سخن فرمود. در اثنای محامدِ او برلفظِ مبارک راند که بزرگی بود صاحبِ نعمت که[5] او بخشش از خواجه اجل شیرازی یافته بود رحمتہ اللہ علیہ وقتی آن بزرگ بر سرِ منبر برآمد، خلق با نبوه حاضر بود و امیرعالم ولوالجی نیز. بعد ازان آن بزرگ بر بالای منبر آغاز کرد که ای مسلمانان بدانید و آگاه باشید که من نعمتی از خواجه اجل شیرازی یافته بودم، امشب می‌خواستم که آن نعمت به پسرِ خود بخشم، فرمان آمد[2] که امیرعالم ولوالجی را ده! بعد ازان امیرعالم را بر بالای منبر طلبید و آبِ دهانِ مبارکِ خود در دهانِ او کرد.

مجلسِ سیزدهم

یک شنبه بست[3] و نهم ماهِ جمادی الآخر سعادتِ پای بوس بدست آمد. سخن در فضیلتِ ماهِ رجب افتاد. فرمود که درین ماه دُعاها بسیار مستجاب شود و چهار شب درین ماه بس بزرگ است یکی شبِ اوّل، دوم شبِ آدینۂ اوّل، سوم

---

[5] ه: و   [2] ح: شد   [3] ن: 'نهم' بجای 'بست و نهم' دارد

شبِ پانزدہم و چہارم شبِ بست و ہفتم کہ شبِ معراج است!

بعد ازان سخن در نمازِ نفل افتاد۔ فرمود کہ ہر چہ نفل می گزارند بجای نمازہای فریضہ کہ قضا شدہ است محسوب می افتد۔ بعد ازان حکایتِ امام اعظم ابوحنیفہ رحمتہ اللہ علیہ فرمود کہ او نمازہای قضای خود را ہر نمازی را پنج بار بگزاردی!

مجلسِ چہاردہم

یک شنبہ سیزدہم ماہِ رجب سنہ مذکور دولتِ پابوس حاصل شد۔ سخن در استقرارِ توبہ اُفتاد۔ بر لفظِ مبارک راند کہ سالک چون در بیعتِ پیر مستقیم شد آنچہ پیش ازان کردہ باشد بدان ماخوذ نیست۔ درین باب حکایت فرمود کہ سراج الدین لقب مردی بود ساکنِ قصبۂ ابوہر[1]۔ وقتی من آنجا رسیدم و در خانۂ او نزول کردم۔ او و قومِ او ہر دو بخدمتِ شیخ فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز ارادت آوردہ بودند مگر آن روز بعضی از ساکنانِ آن قصبہ با[2] قومِ زنِ آن سراج الدین خصومت می کردند و در جنگ کلماتِ ناسزا می گفتند سخنانی کہ بدان اتہامی باشد۔ بعد ازان آن[3] زن جواب داد و گفت این چہ شما می گوئید در بابِ من بیندیشید کہ پیش از بیعت بود یا بعد از بیعت؟ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر چون برین حرف رسید فرمود چہ[4] نیکو سخن گفت آن عورت!

---

[1] ن: بوہر
[2] ن: بجای 'باقومِ زنِ آن' 'باقومِ آن' دارد
[3] ن: 'زنِ او' بجای 'آن زن' دارد
[4] ہ: بجای 'چہ نیکو سخن گفت' ذکر نیکو سخنی گفتہ است' دارد

مجلس پانزدہم

سہ شنبہ بست و نہم ماہِ رجب سنہ مذکور دولتِ پای بوس میسر شد۔ یکی بیامد و برای انتظامِ احوالِ خویش استمدادی کرد۔ فرمود کہ برای دفعِ تنگی معیشت ہر شبی سورۂ جمعہ باید خواند۔ بعد ازان فرمود کہ شیخ الاسلام فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز ہر شبِ آدینہ فرمودی، من ہر شبی می گویم کہ باید خواند ولیکن برای خود ہرگز نخوانم[1] برای آنکہ ہر چگونہ[2] کہ او را می باید بدارد!

درین میان حکایت فرمود کہ وقتی بر جمعی گذشتم کہ ایشان در لباسِ صوفیان بودند۔ ہمانا یکی از ایشان با دیگری می گفت کہ من چنین خوابی دیدہ ام، او تعبیر کرد کہ نیکو خوابی است این روزگارِ تو بخواہد ساخت و اسبابِ تو مہیا خواہد شد و معیشت فراخ خواہد بود۔ من خواستم کہ با او بگویم کہ ای خواجہ درین لباس کہ تو ئی اہلِ این لباس چنین تعبیر ہا نکنند۔ باز در خاطر کردم کہ من کہ ام کہ جواب گویم، ہیچ نگفتم و از ایشان بگذشتم۔

چون خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر این حکایت تمام فرمود آنکہ استمدادِ دعا می کرد گفت ای مخدوم مردم را از فراخی[3] اسباب و روزگارِ آسودہ چارہ نیست۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر

---

[1] ع: 'نخواندہ ام' بجای 'نخوانم' دارد

[2] ن: 'ہرگونہ کہ' بجای 'ہر چگونہ کہ' دارد

[3] ن و ح: فراہی

تبسم فرمود و گفت من این حکایت از طرفِ شما[۱] نمی گفتم من از عالَمِ خود می[۲] گفتم!

مجلسِ شانزدہم

پنجشنبہ ششم ماہ مبارکِ رمضان عمت میامنہ سنہ مذکور سعادتِ پای بوس بدست آمد۔ آن روز بندہ با چند یارِ دیگر[۳] بزرگ بیعتی تجدید کرد۔ ملایم[۴] این حال حکایت فرمود کہ چون رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام عزیمتِ مکہ مبارک کرد پیش از فتح عثمان را رضی اللہ عنہ برسالت بر مکیان فرستاد۔ درین میان بار[۵] جاف رسول را علیہ السلام خبر رسانیدند کہ عثمان را کشتند، رسول علیہ السلام چون این بشنید صحابہ را طلب فرمود و گفت بیائید و بیعتی بکنید تا با مکیان حرب کنیم! یاران بیعت کردند۔ آن زمان مصطفیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام بر تنۂ درختی تکیہ کردہ بود، این بیعت را بیعت الرضوان گویند۔ درین میان صحابی کہ اورا ابن[۶] اکوع گفتندی او بیامد و بیعت کرد۔ پیغمبر علیہ السلام فرمود کہ تو پیش ازین بیعت نکردہ ای؟ گفت یارسول اللہ کردہ ام این ساعت باز تجدید[۷] بیعت می کنم۔ پیغمبر علیہ السلام اورا دستِ بیعت داد۔ بعد ازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ این تجدید بیعت ازان جا است۔ بعد ازان فرمود کہ اگر

---

۱ ن وح: 'نمی گویم' بجای 'نمی گفتم' دارد ۲ ن: حال

۳ ن وح: 'می گویم' بجای 'می گفتم' دارد ۴ ن وک: 'دیگر' ندارد

۵ ح: بجای 'بارجاف رسول را.... رسانیدند' 'ازجانبی برسول علیہ السلام خبر رسانید' دارد

۶ ن: ابن الاکوع ۷ ن: تجدید

مریدی خواهد تا تجدید بیعتی کند و شیخ حاضر نباشد جامهٔ شیخ پیش نهد بآن جامه بیعت کند. درین میان فرمود که عجب ندارم که شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز بارها همچنین کرده باشد و من همچنین می کنم!

لختی سخن در حسن اعتقاد افتاد. فرمود که من از شیخ رفیع الدین که شیخ الاسلام اوده بود شنودم او گفت که مرا قرابتی[1] بود که او مرید خواجه اجل شیرازی بوده است رحمة الله علیه وقتی آن مرید را باتهامی گرفتند و در معرض قتل[2] آوردند. سیافی که او را گردن خواست زند[3] او را همچنان باستانید که روی او جانب قبله باشد مرید خواست که روی جانب قبلهٔ خود کند مگر دران جهت[4] گور پیر او پس پشت او می شد برفور روی سوی گور پیر خود کرد. سیاف گفت که درین محل روی جانب قبله باید کرد تو چرا روی گردانیدی[5]؟ مرید گفت من روی سوی قبلهٔ خود کردم[6] تو در کار خود باش!

از نسبت این حکایت فرمود که من وقتی در سفر بودم. روزی در منزلی درازی رنج دیدم، اگرچه سوار بودم تشنگی اثر کرد، برلب آب گیری رسیدم، از اسپ فرود آمدم و خواستم تا قدری آب برگیرم و بخورم، دل من سبکی[7] آورد و صفرا غالب شد. دران حال که بیخود می شدم همین بر زبان من می آمد که شیخ! شیخ! بعد ازان ساعتی بهوش باز[8] آمدم، الغرض بعد ازان مرا وثوقی تمام شد بر عاقبت کار خود که

---

[1] ه: دوستی
[2] ن: قتال
[3] ن: زد
[4] ح: صورت
[5] ن: می گردانی
[6] ن: کرده ام
[7] ن: تشنگی ه: بجای 'سبکی آورد' 'به تشنگی و تنگی آورد' دارد
[8] ن: 'باز' ندارد

در خاتمتِ کار ہم امیدِ آن باشد کہ این کس بر یادِ ایشان برود، انشاء اللہ تعالیٰ

مجلسِ ہفدہم

یک شنبہ بست و سوم ماہ مبارکِ رمضان سنہ مذکور سعادتِ پابوس[۱] حاصل شد۔ سخن در زیارتِ قبور افتاد۔ فرمود کہ والدۂ مرا علیہا الرحمتہ زحمتی شد۔ دران زحمت ہر بار مرا گفتی کہ در زیارتِ فلان شہید برو و در مزارِ فلان بزرگ برو! من بحکمِ اشارتِ او برفتمی و چون بیامدمی گفتی[۲] زحمت را تخفیفی شد و رنج را خفتی پدید آمد۔ ازینجا حکایت فرمود کہ درانچہ شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز زحمت داشت مرا یا چند بار بزیارتِ شہدای[۳] کہ آنجا اند فرستادہ بود۔ چون ما بعد از زیارت بخدمت پیوستیم فرمود کہ دعای شما ہیچ اثر نکرد! مرا ہیچ جواب فراہم نیامد، یاری بود کہ او را علی بہاری[۴] گفتندی، او دورتر ایستادہ بود او گفت کہ ما ناقصانیم و ذاتِ مبارکِ شیخ کامل، دعای ناقصان[۵] در حقِ کاملان چگونہ اثر کند؟ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ این سخن بسمعِ شیخ نرسید، من عینِ آن بسمعِ مبارک رسانیدم، مرا فرمود کہ من از خدای خواستہ ام کہ ہرچہ تو از خدای بخواہی بیابی!

۱۔ ح: دست بوس
۲۔ ح: می گفتی
۳۔ شہیدان
۴۔ س: علی بہاری
۵۔ ہ: ناقص
۶۔ ہ: کامل

بعد ازان آن روز عصا بمن بخشید و مرا گفت که تو و بدرالدین اسحٰق علیہ الرحمۃ بروید و ہمدران خطیرہ مشغول شوید۔ من و او ہر دو برفتیم و ہیشب مشغول بودیم۔ چون بخدمت پیوستیم فرمود که نیکو بود، و در اثنای این حکایت فرمود که وقتی مرا گفت که باید که تو و جملہ یاران صد ہزار بار سورۂ فاتحہ بخوانید و این معنی بیاران برسان و موزع کن۔ من بیاران رسانیدم و بر ہر کسی توزیع کردم۔ ہریکی مقداری قبول کرد یکی پنج ہزار بار و یکی چہار ہزار بار و یکی کمتر و یکی بیشتر، من دہ ہزار بار خواندم و درچند روز شمردہ بقیاس یک ہفتہ یا کم وبیش آن[1] ختم تمام شد۔ بعد ازان بندہ بخدمت[2] شیخ عرضداشت کرد که این ہمہ[3] درحالِ[4] مرض بود ؟ فرمود که خیر پیش ازان بود نا ایشان را باخدای تعالی چہ درخواست بود!

مجلسِ ہجدہم

دوشنبہ[5] ہفتم ماہِ ذی القعدہ سنہ مذکور دولتِ پای بوس میسر شد۔ تفسیرِ امام ناصری[6] پیش بود رحمۃ اللہ علیہ از آنجا حکایتِ صاحبِ تفسیر فرمود که این امام را وقتی زحمتی شد و دران زحمت او را سکتہ افتاد۔ اقربا و اولیای او پنداشتند که بمرد، او را درگور کردند۔ چون شب درآمد بہوش باز آمد، معلوم کرد که مرا در گور

---

[1] ن : ازین
[2] ح : بحضرت
[3] ن : ہمہ
[4] ن : حالت
[5] ن : شنبہ
[6] ہ : ناصرالدین حسینی

کردہ اند۔ درین حیرت و درماندگی او را یاد آمد کہ ہر کہ در حالتِ اضطرار[1] چہل بار سورۂ یٰسٓ بخواند حق تعالیٰ او را ازان تنگی فرجی[2] دہد و مخرجی بخشد۔ ہمان زمان یٰسٓ خواندن گرفت، چون سی و نہ بار خواند اثرِ کشادگی پدید آمد، و آنچنان بود کہ نبّاشی بطمعِ کفن آمدہ بود و گور باز می کرد۔ امام بحس[3] معلوم کرد کہ این نباش است، بارِ چہلم کہ یٰسٓ می خواند آہستہ خواندن گرفت تا او نشنود و گور را بمراد باز کند، القصہ چون چہل بار یٰسٓ تمام شد امام ناصر آہستہ از گور بیرون آمد۔ نباش چون این بدید در زمان زہرہ[4] در ہیبت آوردہ ہمانجا ہلاک شد۔ امام در ہلاکتِ او تأسف بسیار می خورد و با خود می گفت کہ مرا ساکت[5] می بایست بود تا او کفنِ من می بُردی، من بعد ازان بساکتی از گور بیرون می آمدمی! الغرض ازان بیرون آمدن بزودی پشیمانیہا می خورد۔ چون از گور بیرون آمد اندیشید کہ مرا اگر ناگاہ مردمان خواہند دید ہول خواہند کرد و ہر یکی را عجبی و حیرتی خواہد آمد۔ پس ہم در شب آہستہ آہستہ در شہر آمد و آواز می داد کہ من فلان کسم و مرا بسببِ سکتہ بہ غلط در گور کردہ بودند! این می گفت و می آمد تا خلق را بیک[6] بار استحالت نباید۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بہ لفظِ مبارک راند کہ تفسیر بعد ازین واقعہ نبشتہ بود۔

لختی سخن در ذکرِ مردانی[7] افتاد کہ مدام مستغرقِ یادِ حق[8] باشند و از خورد و خواب

---

[1] ہ : اضطراب [2] ہ : فراخی [3] ہ : بحسِ کیاست

[4] ن وح : بجای "زہرہ در ہیبت ...... ہلاک شد" "زہرۂ او رعب آورد و ہمانجا ہلاک شد" دارد

[5] ح وہ : ساکن [6] ہ : "یک بار" بجای "بیک بار" دارد

[7] ن : مردمانی [8] ح وہ : "بیادِ دوست" بجای "یادِ حق" دارد

خود ایشان را یاد نباشد و هرچه کنند برای او کنند۔ فرمود که شیخی بود بس بزرگ بر کرانۂ آبی مقامی داشت۔ قدری طعام موجود کرده عیالِ خود را گفت که این طعام بر سر گیر و از آب بگذر و بر گذر آب درویشی نشسته است این طعام را پیشِ[1] او نه تا بخورد۔ عورت گفت آب بزرگ است عبره[2] کردن دشوار است[3]۔ شیخ فرمود که برو بر کرانۂ آب و روی جانبِ آب کن و بگو ای آب بحرمتِ آنکه شوهرِ من با من هیچ وقت صحبت نکرده است مرا راهی ده! زن در تعجّب شده با خود گفت که چندین فرزندان ازین مرد آورده ام این سخن چگونه گویم؟ هم فرمانِ شوهر بجای آورد و بر روی آب آمد این کلمه بگفت در زمان آب بشگافت دو شقه[4] شد۔ راهی خشک در میان پدید آمد آن زن بسلامت بگذشت۔ چون بدان درویش رسید طعام پیشِ او نهاد۔ درویش طعام را بخورد زن را گفت تو باز گرد! زن گفت من که بخدمتِ تو آمده بودم شوهرِ من سخنی گفته بود، من آن سخن با آب گفتم آب مرا راه داد، این ساعت بچه استظهار باز روم؟ درویش پرسید که شوهرِ تو چه سخن گفته بود؟ زن آن سخن باز راند۔ درویش گفت برو بر لبِ آب و این سخن با آب بگو بحرمتِ آنکه این درویش در[5] مدّتِ سی سال هیچ وقت طعام نخورده است مرا راهی ده! زن را حیرت زیادت شد، با خود گفت که یک محال آن بود که شوهرِ من گفته محالِ دیگر اینست که این مرد می گوید، او همین ساعت پیشِ من طعام خورده من این سخن

---

[1] ق : بر پیش

[2] ح : عبور

[3] ق : 'دشواری دارد' بجای 'دشوار است' دارد۔ ن : 'دشوار گیرد'

[4] ق : 'دو شق' بجای 'دو شقه' دارد

[5] ح و ق : 'درین سی سال' بجای 'در مدّتِ سی سال' دارد

چگونه گویم؟ بااین هم بحکمِ اشارتِ آن درویش بر کرانهٔ آب آمد و گفت ای آب بحرمتِ آنکه این درویش در۱ مدّتِ سی سال هیچ وقت طعام نخورده است مرا راهی ده! درزمان آب بشگافت و دوشق شد، راهی خشک درمیان پدید آمد زن بسلامت بگذشت، چون پیشِ شوهرِ خود آمد در پای او اُفتاد و گفت باید که مرا سرِّ این دو معنی بگوئی که چه بود هم تو چندین گاه با من صحبت کرده ای و هم آن درویش پیشِ من طعام خورد، این هردو دروغ بآب گفتم آب مرا راه داد، چه۲ حکمت بوده است؟ شیخ گفت بدان و آگاه باش که من هیچ وقت با تو بهوای نفسِ خود صحبت نکرده ام صحبتی که با تو کرده ام برای ادای حقِ تو کرده ام نه برای ذوقِ نفس وهوای خود، پس بدین معنی گوئی من هیچ وقت با تو صحبت نکرده ام، وآن مرد درین سی سال هیچ طعام برای ذوقِ نفسِ خود نخورده است و نه برای استیفای لذّت، طعامی که خورده است برای قوّتِ طاعت خورده است، این بود معنیٔ هردو سخن یعنی مردانِ خدا هرچه کنند برای۳ خدا کنند نیّتِ ایشان بحق۴ باشد!

ازینجا حکایتِ قدوة الاولیاء شیخ قطب الدین بختیار اُفتاد قدّس الله سرّه العزیز فرمود که اورا دو پسر بودند توامان یکی درخردگی وفات یافت و دیگری بزرگ شد، امّا آنکه بزرگ شد هیچ بشیخ نمی مانست واحوالِ او با احوالِ شیخ هیچ نسبتی نداشت. در اثنای این حکایت خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارکِ دُرربار راند که فرزندِ شیخ

---

۱ ح و ه: 'درین سی سال' بجای 'در مدّتِ سی سال' دارد

۲ ح: 'حکمت چه' بجای 'چه حکمت' دارد

۳ ح: 'برای خود نکنند' بجای 'برای خدا کنند' دارد ۴ ن و ه: حق

قطب الدین شیخ الاسلام فریدالدین بود نوّرالله مرقدهما القصه می فرمود که درانچه پسر خرد شیخ وفات یافت چون از دفن او بازگشتند و بخانه آمدند مگر حرم ایشان جزع بسیار می کرد بر فوتِ فرزند، چون نالهٔ او بسمعِ مبارکِ شیخ قطب الدین رسید قدس الله سره العزیز دست بر دست مالیدن گرفت۔ شیخ بدرالدین غزنوی علیه الرحمته والرضوان حاضر بود، خدمت کرد و پرسید که این تأسف چیست؟ شیخ فرمود که این ساعت مرا یاد می آید که من چرا از حق تعالی بقای پسر نخواستم اگر بخواستمی بدادی! خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که بنگر استغراقِ ایشان دریادِ دوست بچه[1] غایت بود که از حیات و مماتِ پسر یاد نمی آمد!

لحتی سخن در دعا افتاد۔ فرمود که بنده را وقتِ دعا می باید که هیچ معصیتی که کرده باشد پیشِ دل نیارد و نه هیچ طاعتی زیرا که اگر پیشِ دل آرد آن عجب باشد و دعای معجب[2] مستجاب نشود، و اگر معصیت پیشِ دل آرد در ایقانِ دعا سستی آرد پس وقتِ دعا نظر خاص بر رحمتِ حق می باید داشت و موقن باید بود که البتّه این دعا مستجاب است انشاءالله تعالیٰ دیگر فرمود که وقتِ دعا باید که هردو دست کشاده باشد و برابرِ سینه، و این چنین هم آمده است که هردو دست متّصلِ یکدیگر باید داشت و نیک بلند باید داشت و همچنین صورت باید بست که گوئی همین زمان چیزی در دستِ او خواهند انداخت۔ دراثنای آن این معنی هم فرمود که دعا تسکینِ دل است خدای عزّ و جلّ می داند که چه می باید کرد!

---

[1] ن: 'بحدی غالب' بجای 'بچه غایت' دارد [2] ه: 'معجب' ندارد

لختی حکایت در عقیدهٔ مریدان اُفتاد. فرمود که پیش ازین در[1] شهر مرا همسایهٔ بود محمّد نام، او را هر سال رشتهٔ[2] نارو بسیار شدی دران زحمت فراوان دیدی تا مرا عزیمت زیارتِ شیخ الاسلام فریدالدّین اُفتاد[3] قدس اللہ سرہ العزیز آن همسایه مرا گفت که چون بخدمتِ شیخ برسی کیفیتِ من عرض داری و تعویذی برای من بخواهی و بیاری. القصّه چون بخدمتِ شیخ پیوستم حکایتِ آن مرد باز گفتم و تعویذی بخواستم. شیخ مرا فرمود که هم تو بنویس. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که من تعویذ بنشتم و بدستِ مبارکِ شیخ دادم. شیخ مطالعه فرمود و باز بمن داد و گفت او را بدهی. چون بشهر آمدم آن تعویذ[4] او را دادم باقی عمر او را هیچ نارو نشد! یکی از حاضران پرسید که شما دران تعویذ چه نبشتید؟ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که اَللّٰہُ الشَّافِیْ اَللّٰہُ الْکَافِیْ اَللّٰہُ الْمُعَافِیْ یک دو کلمه دیگر متعاقبِ این فرمود که این برخاطر باد نمانده.

هم در حُسنِ اعتقادِ مریدان فرمود که من روزی بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین نشسته بودم قدس اللہ سرہ العزیز تاری از محاسنِ مبارکِ شیخ جدا شده بود و در کنارِ شیخ افتاد. من عرضداشت کردم که درخواستی هست اگر خدمتِ شیخ بخشش فرماید! فرمود که چیست؟ گفتم از محاسنِ مبارک تاری جدا شده است اگر فرمان باشد من آن را بجای تعویذ نگاهدارم. فرمود که همچنان کن! من آن تار را باعزاز و اکرامِ تمام بگرفتم و در جامه پیچیدم و برابرِ خود در شهر آوردم. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر

---

[1] ح: درین
[2] ح و ه: رشتهٔ ندارد
[3] ح و ه: شد
[4] ن: امانت

درین حکایت چشم پُرآب کرده بود و می فرمود که تاچه اثرها دیدم ازان یک تارِ مُوی مبارک! بعد ازان هر رنجوری و دردمندی که بیامدی و ازمن تعویذ خواستی من آن مُوی می دادم، ایشان می بُردند و چندگهی برخود می داشتند آن زحمت ازیشان[۱] زائل می شد بعد[۲] ازصحت بمن آوردند تا مرا دوستی بود که او را تاج الدین مینائی گفتندی و او پسرکی خُرد داشت رنجور شد، برمن آمد و ازمن آن تعویذ بخواست، من آن را درطاقی نهاده بودم هرچند طلبیدم و جُستم[۳] نیافتم، بسببِ[۴] آن طاق در[۵] طاقهای دیگرهم طلبیدم شاید که بغلط نهاده باشم، هم درنظر نیامد و آن دوست نامراد بازگشت. پسرکِ او همدران زحمت وفات یافت. بعد ازان چندگهی بگذشت دیگری بیامد و برای حاجتی آن تعویذ طلب نمود، چون نگاه کردم همدران طاق که پیوسته می نهادم همانجا درنظر آمد! بعد ازان خواجه ذَکَرَہُ اللّٰہُ بِالخَیر می فرمود که چون پسرکِ آن دوست رفتنی بود ازان سبب آن تعویذ غائب شده بود!

مجلسِ نوزدہم

چهارشنبه شانزدهم ماهِ ذی القعده سنه مذکور سعادتِ دست بوس بدست آمد. سخن درنظم و نثر افتاد. برلفظِ مبارک راند که هرسخنِ خوب که شنیده

---

۱ ه : ایشان

۲ ن و ه : 'بعد..... آوردند' ندارد

۳ ن و ه : 'وجستم' ندارد

۴ ح : ازسبب

۵ ح : 'طاقهای دیگرهمه دیدم' بجای 'در... طلبیدم'

می شود هر آئینه ذوقی حاصل می آید و هر معنی که به نثر شنیده شود همان معنی اگر نظم[1] کرده سماع می افتد ذوقی بیشتر است و لحن خوب همین حکم دارد، هر سخنِ خوب که شنیده می شود هر آئینه در شنیدنِ آن ذوقی حاصل آید امّا اگر همان سخن در لحن[2] بشنوند ذوق بیشتر است۔

درین میان کاتب عرضداشت کرد که بنده را در هیچ چیز چنان رقّت حاصل نمی شود که در سماع۔ فرمود که اصحابِ طریقت و مشتاقان را همان ذوق است که آتش در می زند[3] و اگر نه آن بودی بقا کجا بودی و در بقا چه ذوق بودی؟ در اثنای این معنی چشم پُر آب کرد و نفسی از سینهٔ مبارک بر آورد و فرمود که مرا وقتی در خواب چیزی نمودند من این مصرع گفتم ع ای دوست بدستِ انتظارم کُشتی' و باز این مصرع را هم در خواب اعادت کردم و همچنین گفتم که ع ای دوست بزخمِ انتظارم کُشتی' چون بیدار شدم یادم[4] آمد که این مصرع همچنین است ع

ای دوست به تیغِ انتظارم کُشتی'

مجلس بستم

سه شنبه سیزدهم ماهِ ذی الحجه سنه مذکور دولتِ پای بوس بدست آمد سخن در صدقِ ارادت افتاد۔ فرمود که لشکری بود از مریدانِ شیخ الاسلام

---

[1] ح: در نظم [2] ه: بجای 'در لحن بشنوند ذوق بیشتر است' این جمله دارد 'در لحنِ بد بشنود ذوق بیشتر نیست' [3] ن و ه: 'در می زند' بجای 'در می زند' دارد [4] ه: 'یاد کردم' بجای 'یادم آمد' دارد

فرید الدین قدس الله سرہ العزیز، او را محمد شه گفتندی، او هر عزیمت که کردی دران اندیشه خدمت شیخ را در خواب دیدی، بهر هیئات که شیخ را در خواب دیدی تعبیر آن خواب همچنان کردی، تا وقتی او را عزیمت هندوستان شد. شبی دران اندیشه خدمت شیخ را در خواب دید که گوئی جانب اجودهن[1] می رود. چون بیدار شد با خود گفت که مرا نیز همان جانب می باید رفت، نه از شیخ سخنی شنید نه اشارتی دید همین قدر دید که طرف اجودهن می رود، او عزیمت هندوستان فسخ کرد و طرف اجودهن روان شد، الغرض دران سفر راحت و آسایش بسیار دید. خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که این محمد شه را غوری می گفتندی، مردی عزیز بوده است او در آخر عمر بسفر کعبه رفت پیش ازین خبر او نیامد!

مجلس بست و یکم

دوشنبه[2] یازدهم ماه مبارک محرم سنه احدی عشر و سبعمائه سعادت[3] پای بوس میسر[4] شد. بر لفظ مبارک راند که شیخی بود بزرگ، یکی بخدمت او بیامد و ارادت آورد و بیعت کرد و خرقه یافت چنانچه رسم این کار آمده است. بعد از چند گاه خبر بشیخ رسانیدند که آن مرید به فساد مشغول گشته است و بر سر معصیتی که بود باز رفته، شیخ چون این معنی بشنید در خانهٔ آن مرید رفت و او را گفت بیا در خانهٔ من

---

[1] اجودهن نام قدیم شهر پاک پٹن است

[2] ن: سشنبه [3] ن: دولت [4] ن: حاصل

ساکن شو ہرچہ کُنی درخانۂ من کُن زیراکہ درویشی جامعِ خیراتست و پردہ پوشی یکی از صفاتِ درویشی است، غرض آنکہ ہرچہ درخانۂ من کنی من پردہ پوشی کنم. مرید چون این سخن بشنید سر درقدمِ شیخ آورد و تجدیدِ بیعت کرد[1] و تائبِ مطلق گشت وَالحمدُ للہِ علیٰ ذالک۔

بعد از اتمامِ این حکایت بندہ عرضداشت کرد کہ مقرر است کہ پیر در احوالِ مرید نظر می کند، اگر در اعمالِ مریدان نظر نکند تا عملِ ایشان چگونہ بیند، امّا اگر در عالمِ اعتقادِ ایشان نظر کند اگر اعتقادِ مریدی درست یابد مرید را اُمیدی باشد۔ فرمود کہ آری اصل درین کار اعتقاد است چنانکہ در عالمِ ظاہر اصل ایمان است ۔ مرید را باید کہ در وحدانیتِ خدای عزّوجلّ و رسالتِ رسول علیہ السّلام ایمان درست باشد و مرید را نیز می باید کہ در حقِ پیر اعتقاد درست باشد چنانکہ مومن چون ایمانِ او درست باشد بگناہ کافر نشود[2] و مرید نیز چون اعتقادِ او درست باشد اگر لغزشی افتد بر ارتدادِ او حکم نتوان کرد، امید باشد کہ بہ برکتِ اعتقاد باصلاح[3] باز آید۔

لختی سخن در تلاوتِ قرآن افتاد و برکاتِ حفظِ آن ۔ بندہ عرضداشت کرد کہ اگر یاد گرفتن میسّر نشود، ناظرہ خواندن چگونہ باشد؟ فرمود کہ نیکو باشد دران دیدہ را نیز حظّی باشد۔ بعد ازان فرمود کہ شیخِ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز ہرکرا قرآن یاد گرفتن فرمودی گفتی اوّل سورۂ یوسف یاد گیر کہ ہرکہ سورۂ یوسف یاد گیرد بہ برکتِ آن حق تعالیٰ او را تمام قرآن روزی کند[4]!

---

[1] ح و ق : بجای "تجدید بیعت کرد" "بیعتی بتجدید کرد" دارد

[2] ن : نگردد [3] ح : بر اصلاح [4] ن : گرداند

هم ملایم این معنی فرمود که پیغمبر علیه السّلام فرموده است هر کرا آیتِ یاد گرفتنِ قرآن باشد و بدان نرسد و همدران نیّت از جهان برود چون او را بگور[۱] نهند فرشتهٔ بیاید و ترنجی از بهشت بیارد و بدستِ او دهد، آن کس او را ابتلاع[۲] بکند تمام قرآن او را محفوظ شود، فردا چون حشر شود او حافظ مبعوث گردد،

لختی سخن در ذکرِ دانشمندانی افتاد که درویش صفت باشند و اخلاقِ نیک مردان در ایشان باشد. فرمود که من سه دانشمند همچنان[۳] دیده ام یکی مولانا شهاب الدین که از میرٹھ[۴] بوده است دوم مولانا احمد حافظ، سوم مولانا کیتهلی.

حکایتِ مولانا احمد فرمود که او حافظ بود و مردِ خدای، وقتی مرا عزیمتِ زیارتِ شیخِ کبیر بود قدس الله سرّه العزیز بعد از فوتِ او، در حدودِ سرسی با این مولانا احمد ملاقی شدم، مرا گفت چون بر سرِ روضهٔ شیخِ کبیر برسی سلامِ من برسانی و بگوئی که من دُنیا نمی طلبم طالبانِ او بسیارند و عقبیٰ نیز نمی خواهم، من همین می خواهم که تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا وَّ اَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ ۝

حکایتِ بزرگی مولانا کیتهلی فرمود که پیری بس با برکت بود، اگرچه با کسی پیوندی نداشت امّا لقا[۵]، صحبتِ بسیار کسان[۶] و مردانِ حق دریافته بود، در نقیهٔ اوّلی که او را بدیدم در تقریرِ او و در هیبتِ او معلوم شد که یکی از واصلانِ حق است، چیزی در خاطر بود آن را از و پرسیدم، جواب داد که آن را

---

[۱] ح: در گور
[۲] ابتلاع یعنی بگلو فرو بُردن (منتخب)
[۳] ه: همچنین
[۴] یعنی میرٹھ که شهریست در هندوستان.
[۵] ه: 'لقا' ندارد
[۶] ن و ح: 'کسان' ندارد

این آید و آن این چنین باشد. خواجه ذکره الله بالخیر این حکایت می فرمود و چشم پُرآب کرده بود و می گفت که اگر آن مشکل از صد دانشمندِ مجتهد پرسیدمی حل نشدی!

هم از اخلاقِ او حکایت می فرمود که وقتی بر من آمده بود، مبشّر که خدمتگارِ منست هنوز طفل بود مگر[۱] او بی ادبی کرد[۲] یک چوب او را زده شد[۳]. مولانا کیقلی را چنان درد[۴] نمود که گوئی آن چوب او را زده اند، در گریه شده گفت که این از شومیتِ من بود که او را این الم رسید! خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که مرا از رقّت و شفقتِ او و شکستگیٔ تمام در دل آمد!

یک حکایتِ دیگر از بزرگیٔ او فرمود که از و شنیدم که سالی[۵] قحطی بود در دهلی دران ایّام که واقعهٔ ملک قطب الدّین حسن بوده است من جانبِ بازارِ[۶] کرباسی می گذشتم، گرسنه بودم طعامی خریدم با خود گفتم که این را تنها نتوان خورد، کسی را می طلبیدم تا با او هم لقمه شوم. درویشی دلق پوشی را دیدم با جامهٔ ژنده از پیشِ من می گذشت. من او را گفتم ای خواجه من درویشم و تو هم درویشی، من غریبم و تو هم غریب می نمائی، قدری طعام موجود است بیا تا هم لقمه شویم. درویش اجابت نمود بالای دوکانِ طبّاخ رفتیم و آن را تناول کردیم. دراثنای آن من روی سوی آن درویش کردم و گفتم ای خواجه مرا بیست تنکه وام برآمده است، می باید که آن وام

---

[۱] ن: که

[۲] ن: کرده بود

[۳] ه: باشد

[۴] ه: "درد" ندارد

[۵] ح: بسالی

[۶] کذا در هر سه نسخه، ترجمهٔ لبریان: "بازارِ کرپاس" بجای "بازار کرباسی" دارد

من دوخته شود. آن درویش گفت تو بدلِ فارغ طعام بخور من بست تنکه را ترا
می دهم. مولانا کیتهلی گفت که من در دلِ خود کردم که این مرد با[1] این جامۂ خُلقان او را
بست تنکه از کجا باشد که مرا بدهد؟ الغرض چون طعام خورده شد او برخاست و مرا
برابرِ خود روان کرد، جانبِ نمازگاه رفت، پسِ[2] نمازگاه گوری بود، برسرِ آن گور
بایستاده چیزی بخواند و چوبی خُرد بدست داشت یک دو بار آهسته بر آن
گور زد و گفت که این درویش را بست[3] تنکه حاجت است او را بده! این بگفت
و رُوی سوی من[4] کرد و مرا گفت مولانا باز گرد، بست تنکه بتو رسید! مولانا کیتهلی
گفت چون این سخن بشنیدم دستِ آن درویش بوسیدم و ازو جدا شدم
جانبِ شهر آمدم، درین حیرت بودم که آن بست تنکه مرا از کجا خواهد رسید! با من مکتوبی
بود که آن بخانۂ کسی می بایست رسانید. همان روز آن مکتوب را می بُردم نزدیکِ
دروازۂ کمال رسیدم. تُرکی در خانۂ خود بر سرِ چهجّه[5] نشسته بود، مرا بدید و آواز
داد و غلامان را دوانید مرا بجهدِ تمام بالا بُردند. آن ترک مرا بسیار بشاشت نمود[6].
من هرچند جهد کردم[7] او را نشناختم. آن ترک همین می گفت که تو آن دانشمند نیستی که

---

[1] ح: با [2] ح: پسِ پشت

[3] ن: 'بست تنکه وام دادنی دارد' بجای 'بست تنکه حاجت است' دارد [4] ن: آسمان

[5] ن: چهجّه یعنی (چهجّا) لفظِ هندی است بفتح اوّل مخلوط التلفظ بها و جیم مشدّد بالف رسیده، هرچه بر سرِ ایوان یا بالای درِ خانه برای محافظتِ باران از سنگ و چوب کشند تا باران اندرون نیاید، و بفارسی آن را باران گیر و باران گیر و طرّۂ بام و طرّۂ دالان و طرّۂ ایوان گویند (نفائس)

[6] ن و ه: کرد [7] ح: می کردم

در فلان موضع[1] در حق من چندان نیکی کردی؟ من گفتم که من[2] شما را بجای نمی آرم. آن ترک گفت من ترا می شناسم خود را چرا پنهان می داری؟ الغرض این و مانند این بسیار می گفت بعد از ان بست تنکه بیاورد و با معذرتِ فراوان بدستِ من داد!

خواجه ذکرہ اللہ بالخیر در بزرگیٔ این مولانا کیتھلی می فرمود که آنکه او طعام تنها نمی خورد همان عادتِ مستحسنهٔ او تمام بود و لطیف اخلاقِ دیگر! بعد از ان از واقعهٔ او حکایت فرمود که وقتی من از سفری در حدودِ سرسی رسیدم، شنیدم که دیروز درین حوالی راه قطع شده و بسیار مسلمانان بدستِ هندوان کشته شدند و یکی دانشمندی درمیانِ ایشان بود که او را کیتھلی می گفتندی. او قرآن می خواند در اثنای قرآن خواندن او را شهید کردند. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که مرا در دل گذشت نباید[3] که آن مرد مولانا کیتھلی باشد! دوم روز برسرِ آن کشتگان رسیدم فاتحه خواندم و تفحص کردم، همان مولانا کیتھلی بود[4] که شهید شد رحمة اللہ علیه رحمةً واسعةً

مجلسِ بست و دوم

چهارشنبه سوم ماه مبارکِ ربیع الاوّل سنه مذکور دولتِ پایبوس بدست آمد. این بار بعد از یک ماه رفته شده بود و، هیچ وقت مدّتِ غیبت تا این غایت[5]

---

[1] ح : محل

[2] ح : 'من شما را نمی دانم' بجای 'من شما را بجای نمی آرم' دارد

[3] ح : 'نباشد که او' بجای 'نباید که آن مرد' دارد

[4] ح : 'شهید شده بود' بجای 'بود که شهید شد' دارد

[5] ن : زمان

نبوده. چون پای مبارک بوسیده شد دو سه از یاران عزیز حاضر بودند۔ خواجه ذکره الله بالخیر روی سوی بنده کرد و فرمود این زمان ذکرِ فضلاً داشتیم که تو در آمدی! بنده دو باره روی بر زمین آورد، بعد ازان فرمود که خواجه شمس الملک را علیه الرحمة رسمی بود که اگر شاگردی ناغه کردی یا دوستی بعد از دیری آمدی بگفتی چه کرده ایم که نمی آئی؟ بعد ازان تبسم فرمود و گفت که اگر با کسی مطایبه کردی همچنین گفتی[1] که چه کرده ایم که نمی آئی؟ تا همان کنیم؟ بعد ازان فرمود که مرا اگر ناغه شدی یا بعد از دیری رفتمی در خاطر گذشتی که با من هم ازین بابت چیزی خواهد گفت، با من این بگفتی ؎

آخر کم ازان کہ گاه گاهی　　آئی و بما کنی نگاهی!

خواجه ذکره الله بالخیر در ادای این بیت چشم پُر آب کرد چنانکه[2] رقتی در حاضران پیدا شد. یکی از حاضران گفت که من همچنین شنیده ام که دران ایام که شما بخدمتِ خواجه شمس الملک می رفتید او خدمتِ شما را تعظیم کردی که در چهجّه که مقامِ خاصِ او بودی شما را آنجا جای کردی. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که آری دران چهجّه که او نشستی، هیچ کس نه نشستی مگر قاضی فخر الدّین ناقله یا مولانا برهان الدّین باقی، مرا هم آنجا بگفتی که بنشین، من گفتمی که آنجا جای شماست، معذور نداشتی البتّه مرا همانجا جای کردی. یکی از حاضران پرسید که او وقتی شغلی داشت؟ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که آری وقتی مستوفی شده بود، خواجه[3] تاج الدّین ریزه در بابِ او این بیت گفته است، بیت

---

[1] ح و ۸: سخن گفتی، [2] ن: چنانچه

[3] ن: خواجه تاج ریزه بجای خواجه تاج الدین ریزه دارد

صدرا کنون بکامِ دلِ دوستان شدی　　　مستوفیٔ ممالکِ ہندوستان شدی!

بندہ عرضداشت کرد کہ بزرگیٔ خواجہ شمس الملک و وفورِ علمِ ایشان معلوم است امّا کہ داند کہ با درویشان پیوندی داشت یا محبّتی با ایشان؟ خواجہ ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود کہ عقیدۂ خوب داشت، اینکہ مرا تعظیم کردی[1] ہمین دلیلِ خوبیٔ اعتقادِ او بود اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ

مجلسِ بست وسوم

چہارشنبہ بست وچہارم ماہِ ربیع الاوّل سنہ مذکور دولتِ پائبوس بدست آمد۔ آن روز چندیار یکجا پائبوس کردیم۔ فرمود کہ شما ہمہ یکجا آمدہ اید؟ عرضداشت کردہ شد کہ ہریکی از خانہ جدا آمدہ ایم اینجا جمع شدہ ایم فرمود کہ منفرد آمدن بہتر کہ شیخ فرید الدین قدس اللّٰہ سرہ العزیز ہمچنین فرمودی کہ جدا جدا بیائید بہتر کہ اَلْعَیْنُ حَقٌّ۔

لختی سخن درین افتاد کہ اَلْعَیْنُ حَقٌّ وَالسِّحْرُ حَقٌّ، فرمود کہ این[2] نہ آن حق است کہ غیرِ باطل است یعنی اثرہ کائنٌ۔ معتزلہ این معنی را منکرند می گویند کہ اثرِ سحر واثرِ عین چون فی الحال پیدا نمی شود پس آن خیال باشد، آنچنان نیست کہ ایشان می گویند۔

از نسبتِ سحر سخن در معجزہ و کرامت افتاد۔ فرمود کہ این چہار مرتبہ است

---

[1] ن: داشتی　　[2] لا: "نہ این آن" بجای "این نہ آن" دارد

معجزه و کرامت و معونت و استدراج، معجزه ازان انبیا است که ایشان را علم کامل و عملِ کامل باشد و ایشان صاحبِ وحی اند آنچه ایشان اظهار کنند آن معجزه باشد، امّا کرامت آنست که اولیاء را باشد ایشان را نیز علمِ کامل و عملِ کامل باشد فرق همین است که ایشان مغلوب باشند آنچه از ایشان در ظهور آید آن کرامت باشد، امّا معونت آنست که بعضی مجانین را باشد که ایشان را نه علمی باشد و نه عملی کامل[1]، گاه گاه[2] از ایشان چیزی بر خرقِ[3] عادت معائنه افتد آن را معونت گویند، امّا استدراج آنست که طائفه باشند که ایشان را اصلا ایمان نباشد چون اهلِ سحر و غیرِ آن و چیزی از ایشان دیده شود آن را استدراج گویند۔

لختی سخن در اطوار افتاد۔ فرمود که سه طور است، یکی طورِ حس است دوم طورِ عقل است سوم طورِ قُدس است۔ طورِ حس آنچه مطعومات و مشمومات و مثلِ آنست بحس معلوم می شود، باز طورِ عقل است آن بدو علم متعلق است کسبی و بدیهی، و طورِ قدس نیز بدو علم منقسم است کسبی و بدیهی، امّا آنکه در عالمِ قُدس رسیده باشد کسبیهای عقل را به بدیهی بداند، بعد ازان فرمود که بدیهی های عالمِ قدس اینست تا کسبی چگونه باشد آن کارِ انبیاء و اولیاء است۔ بعد ازان فرمود که علامتِ آن کس که بروی دری[4] از عالمِ قُدس بکشایند چه باشد، باری آن کس که در عالمِ عقل باشد و چیزی بروی به بدیهی و کسبی حل گردد و او را ازان فرحتی آید در عالمِ قدس راه نیابد۔ درین میان از بزرگی روایت فرمود که او گفتی که چیزی از غیب بر دل

---

[1] ن و ہ: 'کامل' ندارد
[2] ن: 'گاه گاه' بجای 'گاه از گاه' دارد
[3] ہ: خارقِ ن: خلافِ
[4] ہ: دریچه

می گذرد انشاء اللہ تعالی کہ بقلم تو انم آورد، بعد ازان بسیار بنوشتنی و در آخر این حرف یاد کرد[1] کہ سخن بسیار نوشتہ شد آنچہ مقصود بود در قلم نیامد!

لختی سخن در قولِ معتزلہ افتاد درانچہ حکم می کنند کہ اہلِ کفر و اہلِ کبائر دائم در عذاب باشند۔ فرمود کہ این خطاست، مذہب اینست کہ کافران مدام در عذاب باشند بسبب آنکہ در اعتقادِ ایشان است کہ آنچہ ایشان می پرستند آن معبودِ ایشانست و این عقیدہ ایشان بر کفر دائم است، چون اعتقادِ ایشان بر کفر دائم است پس عذابِ ایشان ہم دائم باشد، امّا اہلِ کبائر دائم در[2] کبائر نہ اند، وقتی کہ از ارتکابِ معاصی فارغ می شوند می دانند کہ آنچہ کردیم خطا بود و حق نبود، پس چون اعتقادِ ایشان در دوامِ کبائر راسخ نباشد عذابِ ایشان ہم مدام نباشد۔

بعد ازان بر لفظِ مبارک راند کہ عاصی در حالتِ[3] عصیان بسہ صفت مطیع است، اول آنکہ می داند کہ آنچہ می کنم حق نیست دوم آنکہ می داند کہ خدای تعالی می داند و می بیند سوم آنکہ امیدِ آمرزش ہم دارد، این ہر سہ عقیدہ کارِ مطیعانست۔

بعد ازان فرمود کہ در مذہبِ اشعریہ ہمچنین است کہ کافری کہ خاتمتِ او بہ ایمان خواہد بود او حالی مومن است و مومنی کہ عیاذاً باللہ خاتمتِ او بر کفر خواہد بود او حالی کافرست، پس[4] مصداقِ این معنی حکایت فرمود کہ خواجہ حمید الدین سوالی رحمۃ اللہ علیہ در ناگور ہندوی را بہ کرّات گفتی کہ این ولیِ خداست!

---

[1] ٥ : کرد [2] ٥ : 'در عذاب نباشند' بجای 'در کبائر نہ اند' دارد
[3] ن : حال [4] ٥ : پس

درین میان حکایتِ ابوحنیفه اُفتاد قدس‌الله‌سره‌العزیز فرمود که ازو پرسیدند که فردای قیامت کافران در دوزخ خواهند بود؟ گفت نه. گفتند چگونه؟ گفت فردای قیامت چون کافران عذاب و عقاب[1] معاینه خواهند کرد ایمان خواهند آورد. فرمود آری ولی آن ایمان ایشان را منفعت نخواهد کرد زیرا که ایمان آنست که بغیب آرند ایشان همه فردا ایمان خواهند آورد و منفعتِ شان نخواهد شد[2] همه در دوزخ خواهند رفت امّا مومن خواهند بود. بر مصداقِ این سخن فرمود که درین آیه وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ قولِ پسرِ عباسؓ اینست که إِلَّا لِيُوَحِّدُونِ یعنی جنّ و انس همه موحّد خواهند بود هر که اینجا موحّد است بایمانِ غیب است و فردا کافران چون[3] عذابِ قیامت بینند خدای را بیگانگی مقرّ آیند، پس لِيُوَحِّدُونِ درست می آید.

بعد ازان گفت که هر کرا که دیده شود به از خود تصوّر باید کرد اگرچه این کس مطیع باشد و آن دیگری عاصی، زیرا که شاید بود که طاعتِ این کس آخرین طاعت ها باشد و معصیتِ او آخرین معصیت ها!

بعد ازان حکایت فرمود که خواجه حسن بصری نوّرالله‌مرقده می گفتی که من هر کرا می دیدم به از خود تصوّر می کردم مگر یک روز[4] ازان سزای خود دیدم و آنچنان بود که روزی حبشی را دیدم بر لبِ آبی نشسته و قرابه پهلوی خود نهاده هر زمان ازان قرابه چیزی تجرّع می کرد و عورتی نزدیکِ او نشسته بود، در خاطرِ من گذشت که

---

[1] ه: عتاب
[2] ن: بود
[3] ن وح: ’چون کافران‘ بجای ’کافران چون‘ دارد
[4] ن: وازان

من باری به ازدیم! همدرین بودم که کشتیؑ در آب غرق شدن گرفت، هفت تن دران کشتی بودند هر هفت غرق شدن گرفتند. آن حبشی بر فور خود را در آب زد[۱] و شش تن بیرون کشید رُوی سوی من کرد و گفت ای حسن آن یکی را تو بیرون کش خواجه حسن گفت که من متحیّر بماندم، بعد ازان مرا گفت که درین قرابه آبست واین عورت که پهلوی من نشسته است والدۀ منست، من برای امتحانِ تو اینجا نشسته بودم، رو که تو مردِ ظاهر بینی!

لحتی سخن در تلاوتِ قرآن اُفتاد. فرمود که قرآن با ترتیل و تردید باید خواند، یکی ازحاضران سوال کرد که تردید چه باشد؟ فرمود از آیتی که خواننده را ذوقی و رقّتی حاصل آید مکرّر باید کرد[۲]. آنگاه فرمود که وقتی رسول علیه السلام می خواست که چیزی بخواند گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم، هم در تسمیه دلِ مبارکِ او را حالی پیدا شده بست بار مکرّر فرمود!

بعد ازان فرمود که مراتبِ قرآن هشت نوع است، پنج نوع ازان بیان فرمود، اوّل آنست که وقتِ قرآن خواندن باید که دلِ[۳] خواننده را تعلّق بحق باشد و اگر آن میسّر نشود باید که آنچه می خواند معانیؑ آن بر دل بگذراند و اگر آن هم میسّر نشود باید که در حالتِ[۴] قرآن خواندن جلال و عظمتِ حق بر دل بگذراند. یکی ازحاضران سوال کرد که این معنی همان تعلّق[۵] بحق است که در مرتبۀ اُولی فرمودند؟ فرمود که خیسۀ آن

---

[۱] ح: انداخت [۲] ن: خواند

[۳] ه: بجایِ دلِ خواننده را تعلّق بحق باشد' دلِ خواننده تعلیق بحق باشد' دارد

[۴] ح: حال [۵] ه: تعلیق

بذاتِ حق بود این بصفا تست - مرتبهٔ چهارم فرمود که در وقتِ خواندن باید که حیای درو غالب باشد که این دولت چه لائقِ من است و مراچه محلِّ این سعادت باشد، و اگر آن هم نباشد باید که بداند که مجازیؔ این قرآن خواندن خداست هر آئینه مرا جزای بدهد - درین میان بنده عرضداشت کرد که هر بار که بنده قرآن می خواند بیشتر واضح آن آنچه معلوم باشد بر دل بگذراند، اگر در اثنای تلاوت دلِ بنده بسودای یا باندیشهٔ مشغول شود باز با خود گویم که این چه اندیشه است وچه سودا است دلِ خود بواضح مشغول کنم، همان زمان بر سرِ آیتی رسم که آن آیت مانعِ آن سودا و آن اندیشه باشد و یا آیتی در نظر آید که درو حلِّ آن مشکل باشد که در دل گذشته باشد - خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که این معنی نیکو است این را نیکو نگه داری! وؔالحمد للہ رب العٰلمین،

مجلسِ بست وچهارم

چهارشنبه دوم ماه مبارکِ ربیع الآخر سنه مذکور بسعادتِ پائبوس رسیده شد - سخن در ترکِ دُنیا افتاد - فرمود که اصل دانائی آنست که از دُنیا پرهیز کنند - بر نسبتِ این معنی فرمود که اگر مردی وصیت کند که ثُلث مال من بعد از من بمردی دهند که او اعقل النّاس باشد حکم این چگونه باشد؟ فرمود که حکمِ این

---

۵ مجازی: بضمِ میم جزا دهنده و پاداش دهنده، (غیاث)

۲ ۵ : " واللہ اعلم " بجای " والحمد للہ رب العٰلمین " دارد

آن باشد که آن مال بکسی دہند که تارکِ دُنیا باشد. یکی از حاضران گفت[1] چون آن کس که تارکِ دُنیا باشد آن را چگونه قبول کند؟ فرمود که سخن در مصرف می رود و حکم موضع مصرفِ آنست. مناسبِ این معنی فرمود که دُنیا نه ہمین زر و سیم و اسباب و غیرِ آنست[2]. از بزرگی روایت فرمود که او گفته است بَطْنُكَ دُنْيَاكَ شکمِ تو دُنیای تست، ہرچہ کمتر خوری از تارکانِ دنیا باشی و ہرچہ سیر خوری نباشی. ملایمِ این معنی فرمود که شیطان ہمچنین گوید که سیری که در نماز باشد من او را معانقه کنم پس ہرگاه که این سیر از نماز بیرون آید توان دانست که استیلای من برو تاچه غایت باشد و باز گرسنه که خفته باشد من از و گریزان باشم پس ہرگاه که این گرسنه در نماز باشد توان دانست که نفرتِ من از و تاچه غایت باشد!

از ینجا سخن در شیطان و وساوسِ اُو افتاد و غلبهٔ او بر فرزندِ آدم، فرمود که خنّاس دیویست که دائم بر دلِ فرزندِ آدم باشد، ہرگاه که مردم بذکرِ حق مشغول شوند او دفع شود. بعدازان فرمود که مولانا علاؤالدین ترمذی[2] در نوادر الاصول می آرد که چون مہترآدم علیه السلام از بہشت بدُنیا آمد روزی حوّا نشسته بوذ ابلیس بیامد و خنّاس را بیاورد و حوّا را گفت که این فرزندِ منست این را به پیشِ خود داری! این بگفت و برفت. چون مہترآدم برسید خنّاس را دید، از حوّا پُرسید که این کیست؟ حوّا گفت این را ابلیس بیاورد و گفت که فرزندِ منست این را پیشِ خود داری. آدم گفت چرا قبول کردی اُو[3] مارا دُشمنست!

---

[1] ه : سوال کرد [2] ابوعبدالله محمّد بن علی الحکیم الترمذی

[2] س : 'بلکه تعلّق و محبّت بانہاست اگرچند که نداشته باشد' بعد از 'آنست' دارد

[3] ح : 'او دشمن ماست' بجای 'او مارا دشمنست' دارد

پس آدم علیہ السلام خنّاس را چہار پرکالہ کردہ بر سرِ چہار کوہ نہاد۔ چون آدم علیہ السلام غائب شد ابلیس بیامد حوّا را پرسید کہ خنّاس کجاست؟ حوّا گفت کہ آدم او را چہار پرکالہ کرد و بر سرِ چہار کوہ بنہاد۔ ابلیس چون این بشنید آواز داد کہ یاخنّاس! خنّاس در زمان حاضر شد ہم بر ہیئتِ اُولیٰ۔ چون ابلیس بازگشت آدم علیہ السلام بیامد باز خنّاس را ایستادہ دید، پرسید کہ چہ حال است؟ حوّا صورتِ حال بازگفت۔ مہتر آدم این بار خنّاس را بکُشت و بسوخت و ذرّہ[1] ذرّہ کرد و آن ذرّات را در آب روان کرد۔ چون آدم غائب شد باز ابلیس بیامد و از حالِ خنّاس پرسید۔ حوّا صورتِ حال بازگفت۔ ابلیس آواز داد کہ یاخنّاس! در زمان حاضر شد۔ چون ابلیس بازگشت مہتر آدم بیآمد و خنّاس را بصورتِ گوسفند حاضر دید و ماجرای حال معلوم کرد۔ این بار خنّاس را بکُشت کہ صورتِ گوسفند بود و پخت و بخورد، درین میان ابلیس بیآمد و آواز داد کہ یا خنّاس! خنّاس از دلِ آدم آواز[2] داد لبّیک لبّیک! ابلیس گفت ہمانجا باش مقصودِ من ہمین بودہ[3] است!

---

[1] ہ: 'ذرّہ ذرّہ کردہ در آب روان کرد' بجای 'ذرّہ ذرّہ کرد..... روان کرد' دارد

[2] ح: بجای 'آواز داد' 'آوازداد و گفت' دارد

[3] ح 'بود' بجای 'بودہ است' دارد

مجلس بست و پنجم

چهارشنبه پانزدهم[1] ماهِ جمادی الاولی سنة المذکور بدولتِ[2] پائبوس رسیده شد۔ سخن در فالِ مصحف افتاد۔ بنده عرضداشت کرد که فالِ مصحف که می بینند جائی آمده است؟ فرمود که آری و درین باب حدیثی هم آمده است۔ بعد ازان فرمود که چون مصحف را برای فال بکشایند باید که بدستِ راست کشایند و دستِ چپ را با آن یار نکنند۔

بعد ازان درین معنی حکایت فرمود که شنوده ام از شیخ بدرالدین غزنوی رحمة الله علیه که او گفت که چون من از غزنین به لهاور آمدم دران عهد لهاور آبادان و معمور بود، چندگهی آنجا بودم، بعد از چندگاه مرا ازانجا عزیمتِ سفر شد، یک دل آن شد که جانبِ دهلی آیم و یک دل آن شد که بغزنین باز روم، درین اندیشه دودله ماندم و کششِ خاطرِ من بیشتر جانبِ غزنین بود چه مادر و پدر و اقربا، و دوستان آنجا داشتم و در دهلی یک دامادی بیش نبود۔ القصه نیّت کردم که فالِ مصحف به بینم، بخدمتِ بزرگی رفتم، اوّل بر نیّتِ غزنین دیدم آیهٔ عذاب آمد باز بر نیّتِ دهلی دیدم آیهٔ بهشت و جوئها[3] و وصفِ بهشت آمد، اگرچه

---

[1] ن: سیزدهم

[2] ن: بسعادت

[3] ح: 'صفتِ بهشت' بجای 'جوئها و وصفِ بهشت' دارد

دلِ من بجانبِ غزنین بود امّا بحکمِ فال جانبِ دہلی آمدم، چون بشہر رسیدم شنیدم کہ دامادِ من در بند است! بیامدم پیشِ در سرای سلطان تا از حالِ او استطلاع کنم، او را دیدم کہ از درِ سرای بیرون آمد میزری در دست کردہ و در آن میزر مبلغی سیم، چون مرا دید بکنار گرفت و خوش شد، مرا در خانۂ خود بُرد و آن سیم پیشِ من نہاد، مبلغ بود دلِ من جمع شد۔ ہمدران چندگاہ شنیدم کہ از غزنین خبر آمد کہ مغل دران دیار رسید و مادر و پدر و کُل اقربای مرا شہید کردند!

بعد ازان بندہ عرضداشت کرد کہ بدرالدّین غزنوی چون اینجا آمد آنگاہ بارادتِ شیخ قطب الدّین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز مشرف شد؟ فرمود آری۔

از اینجا ذکرِ شیخ الاسلام فریدالدین افتاد قدس اللہ سرہ العزیز المبارک فرمود کہ کارِ او دیگر بود، اوترکِ خلق گرفت و دشت و بیابان اختیار کرد یعنی کہ در اجودھن ساکن گشت بنانِ درویشانہ و بچیزہای کہ در آن دیار خیزد چون پیلو[1] و مانندِ آن قانع شد، با آن ہم از آمد و شدِ خلائق[2] حد نبود، درِ خانقاہ بقیاس نیم شبی یا کم و بیش بربستندی یعنی پیوستہ باز بودی و سیم و طعام و نعمت موجود از کرمِ باری تعالیٰ آیندہ و روندہ را ازان نصیب کردی، ہیچ کس بخدمتِ ایشان نیامدی کہ او را چیزی نصیب نکردی، عجب وقتی و عجب زندگانی! ہیچ کس را از بنی آدم ازان میسر نشود، اگر کسی بخدمت بیامدی کہ ہرگز نیامدہ بودی و دیگری نیز حاضر بودی کہ او آشنای چندین سالہ بودی در محاورہ با ہر دو برابر بودی و

---

[1] پیلو نامِ درختی ست کہ بتازی اراک گویند و بیخ آن را مسواک کنند و بارِ درختِ اراک را نیز پیلو گفتہ اند (ہفت قلزم)

[2] ح: خلق

در تلطف و توجه با هردو متساوی! بعد ازان فرمود که از بدرالدّین اسحٰق شنیدم رحمۃ اللہ علیہ که او گفت که من خادمِ محرم[1] بودم و هرچه بودی با من بگفتی و بهرکاری که که مرا بر راه کردی در خلاء و ملاء یک سخن بودی، هیچ وقت مرا در خلاء سخن نگفتی و کاری نفرمودی که در ملاء عینِ آن نگفتی یعنی ظاهر و باطن یک روش داشت و این از عجائبِ روزگار است!

مجلسِ بست و ششم

سه‌شنبه دوازدهم ماهِ جمادی الآخر سنه مذکور دولتِ پابوس بدست آمد. سخن در فاتحه اُفتاد که آن را برای برآمدنِ حاجات بسیار خوانند. فرمود که هرکرا مهمی و کاری مشکل پیش آید فاتحه همچنین خواند اوّل بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ بخواند میمِ اَلرَّحِیۡمِ را در لامِ اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ ادخال کند همچنین که بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ، و چون اینجا رسد که الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ سه بار بگوید الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ، و چون سوره تمام کند آمین سه بار بگوید، حق تعالی آن مهمّ او را بکفایت رساند!

هم در ذکرِ فاتحه فرمود که آنچه در تمام قرآن موجود است آن ده چیز است و ازان ده چیز هشت چیز در فاتحه موجود است. آن ده چیز که در قرآن موجود است کدام است ذات و صفات و افعال و ذکرِ معاد و تزکیه و تخلیه و ذکرِ

---

[1] ل: 'خادم و محرم' بجای 'خادمِ محرم' دارد

اعدا و محاربۂ[1] کفّار و احکامِ شرع۔ بعد ازان فرمود که ازین ده چیز هشت چیز در فاتحه هست اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ذات، رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ افعال، الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ صفات، مٰلِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ ذکرِ معاد، اِیَّاكَ نَعْبُدُ تزکیه وَ اِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ تخلیه، اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ صِرَاطَ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ ذکرِ اولیاء، غَیْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَیْهِمْ وَلَا الضَّآلِّیْنَ ذکرِ اعدا، پس ازده چیز که در جمله قرآنست هشت ازین در فاتحه یافتیم، همین محاربۂ[1] کفّار نیست و احکامِ شرع۔

لختی ذکرِ امام حجۃ الاسلام محمّد غزالی افتاد رحمۃ اللّٰه علیه، فرمود که بیانی با تحقیق است اورا، آنگاه فرمود که در احیاء العلوم می آرد که اَلصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ وَالصَّبْرُ نِصْفُ الْاِیْمَانِ، بعد ازان فرمود که اَلصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ چه باشد؟ اوّل در حقیقتِ صبر فرمود که صبر چیست؟ صبر غلبۂ باعثۂ حق است بر غلبۂ باعثۂ هوا، صبر اینست۔ بعد ازان فرمود که اصلِ باعثۂ هوا دو چیز است خشم و شهوت، و صوم شهوت را مقهور می گرداند پس اینجا اَلصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ یافتیم، دیگر آنچه فرمود اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْاِیْمَان اینجا فرمود که صفتِ ایمان دو چیز است عقائد و اعمال، وَالصَّبْرُ نِصْفُ الْاِیْمَانِ اینست۔

لختی سخن در عوارفِ شیخ شهاب الدّین افتاد قدس اللّٰه سره العزیز فرمود که من پنج باب از عوارف پیشِ[2] شیخِ کبیر فرید الدین قدس اللّٰه سره العزیز گذرانده ام۔ بعد ازان فرمود که آن چه بیان بود که ایشان می کردند آنچنان خود هرگز از کسی دیگر نیاید[3]! بارها

---

[1] ه : مجاهده۔ س : محاربۂ [2] ح : بخدمتِ [3] ن : شنیده نشود

در ذوقِ بیانِ ایشان مردم چنان فرو می شد که تمنّا برده شدی اگر همین زمان مردم بمیرد نیکو باشد! بعد ازان فرمود که چون این کتاب بخدمتِ شیخ آوردند همان روز پسری متولد شد او را شهاب الدّین لقب فرمود!

لختی سخن دران اُفتاد که سخنی که از بزرگی و صاحب نعمتی شنیده می شود آن را لذّتِ دیگر است! اگر همان سخن از دیگری شنیده آید چندان ذوق نمی دہد پس گوئی از مقامی که آن سخن بر می آید آن بنورِ معرفت آراسته است!

درین باب حکایتی فرمود که مردی بود صالح و صاحبِ نعمت، در مسجدی امامت کردی، بعد از نماز سخنی چند از کلماتِ مشائخ و احوالِ ایشان بگفتنی مستمعان را راحتی پیدا آمدی، ازان جماعت مردی بود محجوب[1] العین، او نیز بدان کلمات لذّت گرفتی تا روزی آن امام غائب بود مؤذّن بر جای او بنشست و همچنان حکایاتِ مشائخ و حالاتِ ایشان چنانکه ازان امام شنیده بود گفتن گرفت. چون سخنِ این مؤذن در گوشِ آن محجوب اُفتاد پرسید که این سخنِ مشائخ و حکایاتِ ایشان که می گوید؟ گفتند امروز امام غائب است مؤذّن بر جای او نشسته است این حکایت ہا او می گوید. محجوب گفت ما این کلمات از ہر تردامنی نخواہیم شنید! بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر چشم پُر آب کرد و فرمود که سخنِ[2] کسی که معامله نیک ندارد ذوق ندہد! بعد ازان این بیتِ شیخ سعدی بزبانِ مبارک راند

بزبانِ ہر که جز[3] من برود حدیثِ عشقت چو معامله ندارد سخن آشنا نباشد!

---

[1] یعنی نابینا

[2] ح: 'سخنی که صاحبِ آن معامله نیک ندارد' بجای 'سخنِ کسی که ..... ندارد' دارد

[3] ه: 'چون' بجای 'جز' دارد

مجلسِ بست و هفتم

سه‌شنبه هژدهم ماه مبارکِ رجب سنهٔ مذکور سعادتِ پابوس بدست آمد.
شبِ این روز بنده خوابی دیده بود آن را بخدمتِ ایشان عرضداشت کرد، خواب این بود که گوئی وقتِ فرضِ بامداد شده است و من بجهتِ نماز وضو می سازم و وقتِ نماز تنگ در رسیده است گوئی به تعجیل وضو ساختم و سنّت گزاردم و همچنین می دانم که درین نزدیکی جماعت می شود، به تعجیلِ تمام روان شدم تا جماعت دریابم، درین چه بشتاب می رفتم همچنین دانستم که آفتاب طلوع می کند، بترسیدم که نباید[1] که وقتِ نماز بگذرد گوئی، دست برآوردم جانبِ آفتاب اشارت کردم و این سخن بگفتم که بوقتِ پاکِ شیخ برنیائی! این بگفتم و هم درخواب وقتِ من خوش شد، همدرین میان بیدار شدم هنوز از شب مبلغی باقی[2] بود. خواجه ذکره الله بالخیر چون این سخن بشنید چشم پرآب کرد، آنگاه حکایت فرمود که نقیبی بود محمد نام نیشاپوری، مردی عزیز بود و نیکو اعتقاد، ازو شنیدم که من وقتی در سفرِ گجرات بودم، دران ایّام آن بلاد هندوان داشتند، در راهی می آمدم، دران یک دو تن برابرِ من می آمدند و با ما هیچ سلاحی نبود، ناگاه هندوی را دیدم که پیدا شد تیغی برهنه در دست گرفته، ما ترسیدن گرفتیم، درین میان آن

---

[1] ح: «مبادا» بجای «نباید که» دارد [2] ح: مانده

ہندو، ہمچنان تیغِ برہنہ در دست گرفتہ مقابلِ ما آمد۔ چون نزدیک رسید من گفتم بشیخ حاضر باشش! ہندو برفور تیغ از دست بینداخت و مارا گفت مرا امان بدہید! ما حیران ماندیم کہ چہ امان می طلبد، بازگفت کہ مرا امان بدہید! ماگفتیم کہ ترا امان است! بعد ازان تیغِ او او را دادیم، او راہِ خود رفت و ما راہِ خود رفتیم۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بعد اتمامِ این حکایت برلفظِ مبارک راند کہ بنگر تا آن ہندو چہ دید و او را چہ نمودند!

مجلس بست و ہشتم

سہ شنبہ دوم ماہ مبارکِ شعبان عمّت میامنہ سنہ مذکور سعادتِ پابوس میسّر شد۔ سخن در اطعام افتاد۔ فرمود کہ درویشی اینست کہ ہر آیندہ کہ بیاید بعد از سلام طعام پیش باید آورد آنگاہ بحکایات[1] وحدیث مشغول شود[2]۔ بعد ازان این لفظ بر زبانِ مبارک راند کہ اِبْدَؤُا بِالسَّلَامِ ثُمَّ بِالطَّعَامِ ثُمَّ بِالْکَلَامِ ٭

۱؎ ن وہ : بحکایت ۲؎ ح وہ : باید شد

مجلس بست و نهم

دوشنبه بست[1] و دوم ماهِ مذکور سنة المذکور دولتِ پابوس حاصل[2] گشت، طعام پیش آوردند، خوردن گرفتند. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که بزرگی گفته است که پیشِ من طعامی که بخورند من طعمِ آن در حلقِ خود بیابم یعنی گوئی آن طعام من می خورم! یکی از حاضران گفت که همچنین گویند که وقتی در نظرِ شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمة الله علیه یکی دوالی محکم بر ستوری زد. شیخ ابوسعید گفت وآه چنان نمود که آن درد او را رسید؛ مدّعی حاضر بود آن حالت را استحالت نمود. شیخ ابوسعید پشتِ خود را برهنه کرد و بدو نمود، اثرِ آن دوال بر پشتِ مبارکِ شیخ برآمده بود! بعد ازان گویندهٔ این حکایت روی سوی خواجه ذکره الله بالخیر کرد و گفت که این حکایت بدان ماند که حالتِ دیگری در دیگری اثر کند امّا نمی دانم که حقیقتِ حال چگونه است؟ بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که روح چون قوی می شود و بکمال می رسد قلب را جذب می کند و قلب نیز چون قوی می شود و بکمال می رسد قالب را نیز جذب می کند، پس بحکمِ این اتّحاد هرچه بر قلب رسد روا باشد که اثرِ آن بر قالب ظاهر گردد[3]. برین

---

[1] ن: 'هشتم' بجای 'بست و دوم' دارد

[2] ن: 'بدست آمد' بجای 'حاصل گشت' دارد . [3] ح. شود

حرف بنده عرضداشت کرد که این حال چیزی باوصافِ معراج ماند! فرمود که آری.

بعد ازان فرمود که بزرگی گفته است که ندانم که درشبِ معراج رسول را علیه الصلوٰة والسلام آنجا بُردند که عرش و کرسی است و بهشت و دوزخ و آنچه دید یا همه را آنجا آوردند که او بود علیه السلام' بعد ازان فرمود که اگر همه را آنجا آورده باشند که رسول بود علیه السلام والتحیه درین صورت مرتبۀ رسول علیه السلام بالاتر!

لختی حکایتِ کسانی اُفتاد که طریقِ بیعت ندانند و بعضی بایکی بیعت کرده باز بدیگری بپیوندند و بعضی بمزارِ مشائخ ارادت آرند. درین میان بنده عرضداشت کرد که بعضی در پایانِ گورِ مشائخ[1] می روند و سر می تراشند و مرید می شوند این بیعت درست باشد؟ فرمود که خیر. آنگاه حکایت فرمود که شیخ الاسلام فریدالدین را قدس الله سره العزیز پسری بود از همه پسران بهتر' او برفت در پایانِ گورِ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز محلوق شد' این خبر به شیخ فریدالدین نوّر الله مرقده رسانیدند' فرمود که شیخ قطب الدین طیب الله ثراه خواجه و مخدومِ ماست امّا این بیعت درست نباشد ارادت وبیعت آنست که دستِ شیخی بگیرند والله اعلم بالصّواب

---

[1] ح: شیخ و مشائخ

مجلس سی ام

چهارشنبه بست و یکم شوّال سنة المذکور بدولتِ پائبوس[1] رسیده شد. سخن در رُویا، افتاد. فرمود که در عهدِ قدیم تُرکی بود او را "تکلش گفتندی" مردی خدای بود، شبی حضرتِ عزّت را بخواب دید، بامدادان بخدمتِ شیخ نجیب الدین متوکّل رحمۃ اللہ علیہ این خواب بگفت" اوّل او را سوگندِ غلیظ[2] و شدید داد و گفت که آنچه من ترا خواهم گفت باید که این حکایت تا من زنده باشم با کسی نگوئی. شیخ نجیب الدّین رحمۃ اللہ علیہ قبول کرد. بعد ازان تکلش با او گفت که من امشب حضرتِ[3] عزّت را بخواب دیدم شرحِ آن احوال و انوار باز راند. بعد ازان شیخ نجیب الدین رحمۃ اللہ علیہ حکایت کرد که آن تکلش بعد از دیدنِ آن خواب چهل سال بزیست و من درین مدّت بحکمِ عهد آن خواب با هیچ کس نگفتم. چون وقتِ نقلِ تکلش آمد وقتِ رفتن او بر سرِ وقتِ او حاضر شدم، چون مرا دید گفت یاد داری آن خوابی که دیده بودم و باتو گفتم؟ گفتم آری یاداست امّا این ساعت چه حالتست[4]؟ گفت این ساعت غرقِ آن حالت[5] می روم!

---

[1] ح: دست بوس

[2] ح و ط: بجای 'غلیظ و شدید' 'غلاظ و شداد' دارد

[3] ح: 'حضرت بیچون و بیچگون' بجای 'حضرت عزّت' دارد

[4] ن و ح: حالست، [5] ح: حال

ازینجا سخن در احوالِ شیخ نجیب الدّین اُفتاد و مناقبِ شیخِ کبیر فریدالدّین رحمته الله علیهما ۔ فرمود که ترکی بود در دہلی، او مسجدی عمارت کرده بود و امامتِ آن مسجد بشیخ نجیب الدّین داده و خانه ہم برای او مہیّا کرده تا آن ترک دختری عروس کرد یک لک جیتل بلکه زیادت در حقِ او خرج کرد ۔ شیخ نجیب الدّین رحمته الله علیه وقتی در محاوره با او گفت که مومن تمام آن کس باشد که او را دوستیٔ حق بر دوستیٔ اولاد غالب آید[1] اکنون تو یک لک جیتل بلکه زیادت درحقِ فرزندِ خود خرج کردی اگر دوچندِ این در راهِ حق خرج کنی آنگاه تو آنچنان باشی ! ترک ازین سخن برنجید امامت از شیخ نجیب الدّین بستد و خانه ہم، شیخ نجیب الدّین ازینجا در اجودہن رفت و بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدّس الله سرّه العزیز صورتِ حال بازنمود[2] شیخ فرمود که خدای عزّ و جلّ می فرماید که مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا یعنی ہر آیتی که منسوخ کردیم آیتی دیگر فرستادیم بهتر ازان، ما ہمچنان برین کار ملتفت نباید بود، مگر آن ترک را ایتمر نام بوده است، شیخ برلفظِ مبارک راند که اگر ایتمری رفت خدای عزّ و جلّ ایتکری پیدا آرد ! ہمدران روزگار ملکی بزرگ ایتکر نام دران دیار برسید که خدمتِ شیخ الاسلام را و آن خانوادۀ کریم را خدمت ہا کرد و بخدمتگاری آن خاندان منسوب شد !

لحتی حکایتِ شیخ بدرالدّین غزنوی اُفتاد رحمته الله علیه که نظام الدّین خریطه دار

---

[1] ن: باشد [2] ح و لا: گفت

برای او خانقاهی عمارت کرد. چون شیخ بدرالدّین را دران خانقاه اجلاس شد چندان برخورداری نیافت و بزودی از قاعده بگشت. چون شیخ بدرالدین دران خانقاه بنشست همدران نزدیکی نظام الدّین خریطه دار را در حساب کشیدند و در کارِ او فتوری پیدا شد. شیخ بدرالدین بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدس الله سره العزیز عرضداشت کرد و این معنی باز نمود که مردی برای من خانقاهی مرتب کرد این ساعت در کارِ او پریشانی شده است من هم ازآن سببِ آن پریشان خاطر می باشم. شیخ جواب فرستاد گفت هرکه بر سیرت و سنّتِ پیرانِ خود نرود او همچنین باشد یعنی چون پیرانِ ما را رسمِ خانقاه نبود اوعلیحده خانقاهی کند بنشیند ازینها بیند!

لختی حکایتِ بزرگی، شیخ قطب الدّین بختیار افتاد قدس الله سره العزیز، فرمود که در آخرِ عمر قرآن یاد گرفت، چون تمام محفوظ شد آنگاه نقل فرمود رحمۃ الله علیه۔

لختی سخن در نقلِ اولیا افتاد۔ یکی از حاضران از نقل بزرگی حکایت کرد و گفت که فلان می میرد و آهسته نامِ خدای عزّ و جلّ بر زبان می راند!
خواجه ذکره الله بالخیر چشم پُرآب کرد و این رباعی برزبانِ مبارک راند۔ رُباعی

ایم بسرِ کوی تو پویان پویان رخساره بآبِ دیده شویان شویان
بیچاره رهِ وصلِ تو جویان جویان جان می دهم و نامِ تو گویان گویان

ﻠﻪ ح : به

مجلس سی ویکم

آدینه بست و هشتم ماهِ ذی القعده سنة المذکور دولتِ پابوس بدست آمد درخانه که پیشِ[1] مسجدِ آدینه کیلوکهری[2] است پیش از نماز سخن در عالمِ طریقت افتاد و ذکرِ مردانی[3] که مستغرقِ یادِ حق باشند و سخنِ طائفه که در بحث و تکرار مشغول باشند و خواهند که خود را بر مثلِ آن مردان[4] نمایند. درین میان حکایت فرمود که متعلمی بود شرف الدّین لقب، اہلیتی داشت، روزی بخدمتِ شیخِ کبیر شیخ فریدالدین قدس الله سرّہ العزیز نشسته بود، شیخ از و پرسید که حالِ آن خواندگیهات چیست؟ گفت اکنون همه فراموش کردم! شیخ را این سخن گران آمد. چون او بیرون رفت رُوی سوی حاضران کرد وگفت این مرد قوی بلند پری[5] کرد!

الغرض خواجه ذکره الله بالخیر این حکایت بگفت و چشم پُر آب کرد و فرمود که پیری بود از پیرانِ راه، او را پسری بود[6] محمّد نام، در علم غلو کرد و مردِ اہل شد. بعدازان خواست که در عالمِ طریقت در آید، با پدر[7] گفت که من می خواهم تا درویش

---

[1] ن: پیشِ درِ مسجد

[2] کیلوکهری نام دیهی که قریبِ دهلی بود الحال در آنجا مقبرۂ همایون بادشاه است (ه)

[3] ن: مردمانی

[4] ن: مردمان

[5] بلند پری یعنی تفاخر کردن و بزرگی نمودن و دعویِ مهتری بر سبیلِ مبالغه بخود بستن (رفعت قلزم)

[6] ح وه: در رسید [7] "پدر را" بجای "باپدر" دارد

مشوم۔ پدرش گفت هلا یک چلّه بدار! آن پسر در چلّه نشست۔ چون چلّه تمام شد بخدمتِ پدر آمد ازو چند مسئله که خوانده بود باز پُرسید۔ پسر همه را جواب گفت۔ بعد ازان پدر گفت محمّدؔ ترا این چلّه هیچ نافع نیامد، برو یک چلّه دیگر بدار[۱]! پسر یک چلّه دیگر بداشت۔ چون چلّه تمام شد بخدمتِ پدر باز آمد۔ پدر ازو مسئله چند پرسید۔ این بار جابجا در جواب لغزیدن گرفت۔ پدر گفت برو یک چلّه دیگر بدار! پسر سوم چلّه بداشت۔ چون تمام شد بخدمتِ پدر آمد۔ پدر ازان مسائل چیزی ازو باز پرسید پسر چنان بحق مشغول شده بود که هیچ جواب نتوانست داد!

لختی سخن در رُویا، و[۲] تعبیرها اُفتاد۔ فرمود که رسول علیه السّلام می فرمود که من دوش یارانِ خود را بخواب دیده ام که هریکی پیراهنی پوشیده اند و لیکن یکی را پیراهن تا سینه بیش نیست[۳] یکی را تا ناف است و یکی را تا زانو، امّا عمرؓ را دیدم که پیراهنِ او تا زمین کشان کشان بود۔ یاران عرضداشت کردند که یا رسول الله این خواب را تعبیر فرموده اند؟ گفت آری پیراهنِ هر یکی را بر دینِ هر یکی تعبیر کرده ام!

لختی حکایتِ ابنِ سیرین افتاد رحمته الله علیه، فرمود که تعبیر های او چه درست بود! فرمود که وقتی مردی بر[۴] وی آمد و گفت که من شب را سفرجل درخواب دیده ام۔ گفت تو سفر خواهی کردن۔ گفتند از کجا گفتی؟ گفت اوّلِ سفرجل سفراست۔ مردی دیگر بیامد و گفت که من شب را سوسن در

---

[۱] ن: بگزار
[۲] ه: 'و تعبیرها' ندارد
[۳] ن: نبود
[۴] ح و ه: 'برو' بجای 'بروی' دارد

خواب دیده ام ۔ گفت ترا بدی[1] برسد۔ گفتند از کجا گفتی؟ گفت اوّل سوسن سُو است، و این همه حکمهای او درست بود ۔ درین میان بنده عرضداشت کرد که ابنِ سیرین چگونه کسی بود؟ فرمود که مردی بزرگ بود و عالم در عهدِ خواجه حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ

بعد ازان فرمود که امام محمّد غزالی طیّب اللہ ثراہ در احیاء العلوم آورده است که این دو خواب را که ابنِ سیرین تعبیر کرده است از عجائبِ روزگار است، و آن آنست که وقتی مردی در ماهِ رمضان بخدمتِ او آمد و گفت که من شب را در خواب دیده ام که انگشتری بدستِ من است افواهِ رجال و فروجِ نساء را مُهر می کنم ۔ ابنِ سیرین فرمود که مگر تو مؤذّنی؟ گفت آری ۔ آنگاه گفت بانگِ نماز بیگاه[2] چرا می گوئی؟ مردی دیگر بیامد و گفت من در خواب دیده ام که روغن از کُنجد بیرون می[3] آرند و من باز آن را در کُنجد می کنم ۔ ابنِ سیرین فرمود زنی که در خانهٔ تست نیکو تفحّص کن نباید که مادرِ تو باشد! آن مرد در خانه آمد و از جفتِ خود نیکو پُرسید ۔ چون نیکو تفحّص کرد مادرِ او بود!

لختی حکایتِ زحمتِ دُنبل و نارو افتاد ۔ فرمود که هر که در سنّتِ نمازِ دیگر سورهٔ بروج بخواند حق تعالیٰ او را از دُنبل نگاه دارد و چون نارو هم ازان قبیل است اُمید باشد که ازان هم نگاه دارد۔

---

[1] ھ : بلائی ‌‌ ‌ [2] ن و ھ : نیک پگاه

[3] ح و ھ : 'می آید' بجای 'می آرند' دارد

بعد ازان فرمود که هر که بعد از نمازِ دیگر سورهٔ نازعات بخواند خدای عزّ وجلّ او را در گور نگذارد و او در گور نباشد مگر مقدارِ یک وقتِ نماز۔ بعد ازان چشم پُر آب کرد و فرمود که کسی که در گور نماند چگونه باشد؟ گفت اینچنان باشد که روح بکمال می رسد، چون روح کامل شد قالب را جذب می کند!

مجلسِ سی و دوم

آدینه پنجم ماهِ مبارک ذی الحجہ سنه مذکور بسعادتِ پائبوس رسیده شد پیش از نمازِ آدینه هم درخانه که پیشِ مسجدِ آدینهٔ کیلوکهری است۔ حکایت در ترکِ دُنیا افتاد۔ فرمود که وقتی رسول علیه السّلام با یارانِ خود[1] می گفت که درویشی را مخیّر کردند که تو دُنیا و آنچه در ویست اختیار می کنی یا آنچه در عقبیٰ برای تو مهیّا کرده اند؟ آن درویش گفت آنچه در عقبیٰ برای منّ[2] مهیّا کرده اند من همان اختیار کردم۔ چون این حکایت تمام شد ابو بکر صدّیق رضی الله عنہ گریستن گرفت۔ صحابه پرسیدند که حال چیست؟ گفت این چه مصطفیٰ فرمود علیه الصّلوٰة والسّلام که درویشی را میانِ دُنیا و عقبیٰ مخیّر کروند آن درویش هم مصطفیٰ است صلی الله علیه وسلّم المخیّر[3] هو المخیّر۔ چون

---

[1] ح د ۸: 'خود' ندارد [2] ح: ما

[3] ح: 'المخبر'

خواجه ذکره الله بالخیر بدین حرف رسید فرمود که شیخ الاسلام فریدالدین را قدس الله سره العزیز نیز بر مثلِ این کلمات بودی' بارها گفتی که وقتی درویشی را چنین حال بود یا درویشی چنین چیزی[۱] می کرد' من معلوم کردم که حکایتِ خود می گوید که[۲] حضرتِ شیخ اند!

آنگاه هم از نسبتِ ترکِ دُنیا حکایتی فرمود که بزرگی بود از بزرگان' وقتی مُصلّا بر روی آب انداخته بود و نماز می کرد و می گفت خداوندا خضر بر کبیره ارتکاب می کند او را ازان توبه ده! همدرین میان خضرؑ حاضر شد. گفت ای بزرگ من بر کدام کبیره ارتکاب می کنم تا ازان توبه کنم؟ آن بزرگ گفت که تو درختی در بیابانی نهال کرده ای و در سایهٔ آن می نشینی و آسایش می گیری و می گوئی که برای خدا کرده ام! خضر در حال مستغفر شد. بعد ازان آن بزرگ در معنیٔ ترکِ دُنیا با خضر گفت که همچنین باش که من می باشم! خضر گفت تو چگونه می باشی وچه می کنی؟ آن بزرگ گفت که من همچنین می کنم که اگر جملهٔ دُنیا مرا دهند و بگویند که این قبول کن و گویند که حسابِ آن بر تو نخواهد بود بر این[۳] نوع مرا بدهند و این هم بگویند که اگر تو قبول نمی کنی[۴] ترا در دوزخ خواهند بُرد من دوزخ قبول بکنم دُنیا قبول نکنم! خضر گفت چرا؟ گفت زیرا که دُنیا مبغوضِ[۵] حق تعالی است، چیزی که خدا آن را دشمن دارد من بجای آن دوزخ قبول کنم و آن را قبول نکنم!

---

[۱] ن و ح: 'چیزی کرد' بجای 'چیزی می کرد' دارد
[۲] ح و ۵: 'که حضرت شیخ اند' ندارد
[۳] ن: 'برین نوع مرا بدهند' ندارد
[۴] ن و ۵: 'نخواهی کرد' بجای 'نمی کنی' دارد
[۵] ح: 'مغضوبهٔ خداست' بجای 'مبغوضِ حق تعالی است' دارد

مجلسِ سی و سوم

چهارشنبه بست[1] و سوم ماهِ محرم سنه اثنی عشر و سبعمائة[712] دولتِ پای بوس حاصل شد. آن روز کاتب کتابِ مخ المعانی بخدمتِ ایشان برده بود. تحسین و استحسان بسیار نمود. همان روز[2] بیعتی بتجدید کرده آمد و کلاه از سرِ مبارکِ خود بر سرِ این[3] بندهٔ بیچاره نهاد والحمد لله علی ذالك، آن زمان که کلاه بدستِ مبارکِ خود بر سرِ بنده نهاد دوبار این بیت برلفظِ دُرر[4] بار راند ؎

در عشقِ تو کارِ خویش هر روز　　از سر گیرم زهی سر و کار!

از نسبتِ کتابی که بنده برده بود فرمود که از کتابهای که مشائخ نبشته اند روح الارواح نیک باراحت است نیکو کتابی است! برلفظِ مبارک راند که قاضی حمید الدین ناگوری رحمة الله علیه آن را یاد داشت، بر سرِ منبر ازان بسیار گفتی، و از کتابهای که قدماء نبشته اند قوت القلوب نیکو کتابی است در عربی و در پارسی روح الارواح، بنده عرضداشت کرد که مکتوباتِ عین القضاة همدانی هم نیکو کتابیست ولی بتمامی ضبط نمی شود. فرمود آری که آن را از سرِ حال نبشته است از سرِ وقت که او را بود نبشته، بعد ازان برلفظِ مبارک راند که

---

[1] ح: 'بست و دوم' بجای 'بست و سوم' دارد

[2] ه: زمان　　[3] ن و ه: 'بنده' ندارد

[4] ه: 'مبارک' بجای 'دُرربار' دارد

او بست و پنج ساله بود که او را بسوختند، عجب کاری دران سن که غایتِ قوّتِ جوانیست او را چندان[1] شغل و تعلّق بحق بود، بس عجب کاری بود آن ا

بعد ازان فرمود که او پدرِ خود را نبشته است که قاضی بود رشوت ستان و حرام خوار، این[2] و مانندِ این بسیار نبشته است۔ بنده عرضداشت کرد که مقصودِ او ازین نبشتن چه بود؟ فرمود که این قدر هم نبشته است که او را کشفی بود تا وقتی در مقامی سماعی بود، درویشان و عزیزان حاضر بودند، پدرِ عین القضاة نیز درانجا حاضر بود، او گفت که من شیخ احمد غزالی را رحمة الله علیه دیدم که دران جمع حاضر شده بود، و آن روز ازین مقام تا آنجا که شیخ بود بُعدی تمام بوده است مثلاً این جمعیّت در شهری دیگر بود او در شهری دیگر، غرض آنکه تفحّص کردند همچنان بود که او گفته بود؛ بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که مقصودِ عین القضاة ازین حکایت آن بود تا معلوم شود که نعیمِ آفریدگار تعالیٰ نه بواسطۂ نماز و اوراد و خیرات است هرکرا خواستِ حق باشد کشفی و کرامتی تواند بود[3]۔ درین میان سوال کرده شد که پیرِ عین القضاة شیخ احمد غزالی بود؟ فرمود که خیر، زیرا که او در مکتوبات ذکرِ شیخ احمد غزالی می کند و ذکرِ شیخِ خود هم می کند و همچنین می نویسد که من چنین و شیخِ من چنین، غرض آنکه اگر شیخِ او شیخ احمد غزالی بودی آنجا که ذکرِ او کردی او را بشیخِ خود یاد کردی۔

---

[1] ح: چنان [2] ح: این همه [3] ح: داد

بعد ازان فرمود که عین القضاة خُرد بود درمیانِ کودکان بازی می کرد، شیخ احمد غزالی او را بدید، بعد از چندگاه بر مادر و پدرِ او آمد و او را بطلبید۔ مادر و پدر او را پنہان کردند و گفتند که او بمُرد۔ شیخ احمد فرمود که دروغ می[1] گوئید آن نعمت ها که بدو خواهد رسید تا آن بدو نرسد او چگونه میرد؟ بعد ازان فرمود که شیخ احمد متّہم بوده است، بسببِ آن مادر و پدرِ او او را پنہان داشتند۔ مولانا برہان الدّین غریب سلّمہ اللّٰہ حاضر بود عرضداشت کرد که شیخ احمد را گویند ابتلا بود۔ فرمود که خیر، او خواستی که ملام باشد و متّہم امّا او پاک بود در غایتِ پاکی و پارسائی، تا چنین گویند که با قصّاب بچّہ متّہم شد بحدّیکه پدرِ آن قصّاب بچّہ را ازین حال معلوم شد، مگر خدمتِ شیخ را پیشِ ہرکسی بد می گفت تا شبی این قصّاب بچّہ بخدمتِ شیخ بود، پدرِ او بیامد تا آن حال[2] تفتیش کند، آنجا که شیخ بود در حجره یا جائی مستوری پدرِ این قصّاب بچّہ بیامد در روزنی یا در شگافی نگاه کردن گرفت، شیخ را دید در نماز ایستاده، چون از نماز فارغ می شد آن قصّاب بچّہ را وعظی و نصیحتی می کرد، باز دوگانۂ دیگر می گزارد و بعد از سلام ہم با آن پسر سخنی نصیحت آمیز و موعظت می گفت، ہمه شب تا صبح دوگانه می گزارد و بعد از ہر[3] دوگانه آنچه علاجِ حالِ آن پسر بود با او می گفت۔ چون صبح دمید پدرش بیامد و در پای شیخ افتاد، او و پسرِ او ہردو مرید شیخ شدند۔ بعد ازان

---

[1] ه: نگوئید، بجای "می گوئید" دارد   [2] ح: احوال   [3] ن: نماز

خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که این معنی از هر کسی نیاید قوی ذاتی پاکی و کامل باشد که همچنین تواند بود!

بعد ازان فرمود که من وقتی بخدمتِ شیخ کبیر در اجودهن بودم جوگئی بیامد من ازو پرسیدم که شما کدام راه می روید، اصلِ کار درمیانِ شما چیست؟ او گفت که در علمِ ما همچنین آمده است که در نفسِ آدمی دو عالم است یکی عالمِ علوی دوم عالمِ سفلی، از تارک تا ناف عالمِ علویست و از ناف تا قدم عالمِ سفلی، سبیلِ کار آنست که در عالمِ علوی همه صدق و صفا و اخلاقِ خوب و حُسنِ معامله باشد و در عالمِ سفلی نگاهداشت و پاکی و پارسائی. خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که مرا این سخنِ او خوش آمد!

لختی سخن در ترکِ دُنیا افتاد۔ درین باب نیک غُلو می فرمود، بر زبانِ مبارک راند که اگر کسی رُوزها به صیام گذراند و شبها به قیام و زائر الحرمین باشد اصل آن[1] می باید که دوستئ دنیا در دلِ او نباشد، بعد ازان گفت که هر که دعوئ دوستئ خدا کند و محبتِ دُنیا در دلِ او باشد او دران دعوی کذّاب باشد!

---

[1] ح و ظ: 'آن' ندارد

مجلسِ سی و چهارم

آدینه بست و دوم ماهِ ربیع الاوّل سنه مذکور دولتِ دستْ بوس[1] بدست آمد. سخن در بزرگیِ خواجه عثمان حرب آبادی افتاد رحمۃ اللہ علیہ، فرمود که او مدّتی از خلق قطع کرده بود بعدازان درمیانِ خلق آمد او را از عالمِ غیب فرمان رسید که خلق را دعوت کن امّا بشرطی که هزار بلا را تحمّل کنی! بعدازان او در راهی روان شد یکی آمد و دستی بر قفای او فرود آورد و دیگری دیگر فرود آورد، او همه را می شمرد و عقد می گرفت، چون هزار تمام شد در سرِاو فرو خواندند که بر منبر برآی و خلق را دعوت کن! او گفت الٰهی من علمی نخوانده ام و کمال ندارم خلق را چگونه دعوت کنم[2]؟ فرمان آمد که پای بر منبر نهادن از تو و بخشش از ما!

لختی سخن در قطعِ مخالطتِ خلق افتاد. فرمود که شیخ احمد حنبل رحمۃ اللہ علیہ سفیدباف بود مدّتی از خلق ببرید، بعدازآنکه درمیانِ خلق آمد سخن باز گرفت با هیچ کس سخن نگفت. چون روزگاری برین برآمد محرمی بنزدیکِ او شد و گفت چون درمیانِ خلق آمدی چرا سخن نمی گوئی؟ گفت چه سخن گویم از مُکوِّن گویم یا از مکوَّن، مُکوِّن در سخن نگنجد مکوَّن که خود بگفتن نمی ارزد! این

---

[1] ه: "پای بوس" بجای "دست بوس" دارد [2] ح و ه: "چگویم" بجای "چگونه دعوت کنم" دارد

رباعی نیز از ایشان سماع افتاد در بابِ تنها آمدنِ دوست بر دوست، رُباعی

تا من بمیان رسول نیایم[1] باتو تنها ز همه جهان من و تنها تو
خورشید نخواهم که بر آید باتو آئی بر من سایه نباشد باتو

لختی سخن در بابِ جماعتی اُفتاد که روزه دارند و طی کنند و مقصود ازان عُجب باشد و ریاء، بعد ازان این بیت بر لفظِ دُرر بار راند ؎

لنگهنت[2] گر کند ترا فربه سیر خوردن ترا ز لنگهن به!

مجلسِ سی و پنجم

سه شنبه بست و ششم ماهِ مذکور شرفِ پابُوس حاصل شد۔ سخن در ماجرای درویشان افتاد و حُسنِ مقالتِ ایشان دران حال، اوّل این فرمود که مشائخ گفته اند که در سه وقت نزولِ رحمت باشد یکی درحالتِ سماع، دوم در وقتِ طعام که بر نیّتِ قوّتِ طاعت خورند، سوم در وقتِ ماجرا[3] و صفا کردنِ درویشان۔ بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که من وقتی بخدمتِ خواجۂ خود شیخ الاسلام فریدالدّین قدس اللّٰہ سرہ العزیز بودم که درویشی شش یا هفت در رسیدند

---

[1] ھ: باشم در ح این مصرع چنین آمده: با من بمیان رسول باشم با تو

[2] : لنگن بفتح اوّل و ثالث بر وزنِ بهمن بمعنی گرسنگی و فاقه و روزه باشد که هندوان موافقِ آئین و کیش و ملّتِ خود بجای آورند (برهان)

[3] ھ: بجای 'ماجرا و صفا' 'ماجرا و وصف' دارد

همه جوان و خُرد سال و صاحبِ جمال مگر پیوندی داشتند بخانوادهٔ خواجگانِ چشت رحمة الله علیهم اجمعین، ایشان بخدمتِ شیخ عرضداشتند که مارا با همدیگر ماجرای هست خداوند باری را فرمان دهد "تا ماجرای مارا بشنود. شیخ مرا فرمود که تو برو و ماجرای ایشان بشنو و بدرالدّین اسحاق راهم فرمود. القصّه یکی از ایشان با دیگری ماجرا کردن گرفت در غایتِ نرمی و لطف که آن روز شما چنین سخن فرمودید و من این چنین عرضداشت کردم باز شما این چنین فرمودید "تا مرا معلوم نشد فهم نکردم یا بغلط جوابی دادم. آن بار او هم جوابی[1] به نرمی دادن گرفت که شما همچنین فرمودید من خطا کردم شما برحق بوده باشید، غرض آنکه این چنین و مانندِ این بر نمطی تقریر کردند که من و بدرالدّین اسحاق از لطفِ تقریرِ ایشان درگریه شدیم من با خود گفتم که اینها فرستادگانِ[2] حق اند برای تعلیمِ ما آمده اند که ماجرا را این[3] چنین باید کرد! بعدازان بر لفظِ مبارک راند که سخن درحالتِ ماجرا چنان باید گفت که رگِ گردن برنیاید یعنی اثرِ غضب[4] و تعصّب پیدا نباشد.

بعدازان در بابِ تحمّل و بُردباری بسیار غُلو فرمود و گفت که هرکه جفا را تحمّل کند بهتر از هرکه هست فرو باید خورد و در بندِ مکافات نباید بود، این دو مصرع بر زبانِ مبارک راند ؎

---

[1] ه: 'جوابی نرمی داد' بجای 'جوابی به نرمی دادن گرفت' دارد

[2] ن: 'فرشتگانِ حق' بجای 'فرستادگانِ حق' دارد

[3] ح وک: 'چنین' بجای 'این چنین' دارد [4] ه: غضب

هرکه مارا یار نبود ایزد او را یار باد و آنکه مارا رنجه دارد راحتش بسیار باد!

بعد ازان این بیت فرمود ؎

شعر

هرکه او خاری نهد در راهِ ما از دشمنی[1] هر گُلی کز باغِ عمرش بشگفد بی خار باد!

آنگاه فرمود که یکی خار نهد و تو هم خار نهی این خار خار باشد! در اثنای این کلمات فرمود که میانِ مردمان همچنین است که با نغزان نغزی و با گُوزان گوزی، امّا میانِ درویشان همچنین[2] است که با نغزان نغزی و با گُوزان هم نغزی!

مجلسِ سی و ششم

چهارشنبه هفتم ماه مبارکِ رجب سنه مذکور شرفِ پائبوس میسّر شد۔ سخن در مودّتِ یارانِ دینی افتاد۔ فرمود که اخوّت بر دو نوع است یکی اخوّتِ نسبت است ودوم اخوّتِ دین، ازین دو اخوّت اخوّتِ دین قوی تراست زیرا که اگر دو برادرِ نسبتی[3] باشند یکی مومن و یکی کافر میراثِ برادرِ مومن به برادرِ کافر نرسد پس این اخوّت ضعیف یافتم، امّا

---

[1] در ہ این مصرع چنین آمده: هرکه او در راهِ ما خاری نهد از دشمنی،
نسخهٔ بار لے: هرکه خاری بر نهد در راهِ ما از دشمنی (مکتوباتِ کلیمی)

[2] ن: همچنین نیست بلکه' بجای' همچنین است که' دارد [3] ح: نسبی

اخوتِ دین قوی است زیرا که پیوندی که میانِ دو برادرِ دینی باشد در دُنیا و آخرت برقرار ماند!

درین میان ذکرِ این آیت اُفتاد که اَلْاَخِلَّاۗءُ یَوْمَىٕذٍۢ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِيْنَ، فرمود که یارانی که دوستیٔ[1] ایشان از سببِ فسق بوده باشد فردا همه دشمنِ یکدیگراند، آنگاه این بیت برزبانِ مبارک راند ؎

ترا دشمنانند این دوستنان — که یارند در باده و بوستان!

مجلسِ سی و هفتم

یک شنبه بیست و پنجم ماهِ مذکور سنه مذکور دولتِ پای بوس بدست آمد۔ سخن در نمازِ نفل افتاد۔ فرمود که آنچه مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلّم گزارده است بر سه نوع است یک نوع آنست که تعلّق بوقت دارد و یک نوع آنست که تعلّق به سبب دارد و یک نوع آنست که نه بوقت تعلّق دارد و نه بسبب۔ آمدیم بر نمازی که تعلّق بوقت دارد، امام محمد غزالی طیب اللہ ثراہٗ در احیاء العلوم آورده است که نمازی که تعلّق بوقت دارد و آن مکرّرات است زیرا که نمازی است که در هر روز است و نمازیست که در هر هفته[2] است و نمازیست که در هر ماه است و نمازیست که در هر سال است۔

---

[1] ہ: دوستی از ایشان سببِ بجای دوستیٔ ایشان از سبب دارد ح: دوستیٔ ایشان سبب،
[2] ح د ہ: تکرار

آمدیم نمازی که در ہر روز است، آن ہشت نماز است پنج نماز آنکه در پنج وقت گزارده می شود ششم نماز چاشت، ہفتم بست رکعت بعد از نمازِ شام ہشتم نمازِ تہجد این نماز ایست که در ہر روز و شب است، اما نمازی که در ہر ہفته است آن ہر روزی را نمازی آمده است شنبه را و یک شنبه را ہمچنین تا ہفته تمام این نماز ایست که در ہر ہفته است، اما نمازی که در ہر ماه است آن بست رکعت است که مصطفی علیه الصلوٰة والسلام در غرہ[1] ہر ماہی گزارده است، این نماز ایست که در ہر ماہست، اما نمازی که در ہر سال است آن چہار نماز است دو نمازِ عید[2] سوم نمازِ تراویح چہارم نمازِ شبِ برات، این ہمه نمازہا بود که تعلق بوقت داشت، اما نمازی که تعلق به سبب دارد آن دو نماز است یکی نمازِ استسقا یعنی این تعلق بسبب دارد، ہرگاه که امساکِ باران بود آنگاه گزارده شود، دوم نمازِ کسوف و خسوف این ہم تعلق بسبب دارد، ہرگاه که آفتاب و ماہتاب گرفته شود آن نماز گزارده شود، این نمازہا بود که تعلق بسبب داشت، اما آن نمازی که نه تعلق بوقت دارد نه به سبب آن نمازِ تسبیح است والسلام

لختی سخن دران اُفتاد که نمازِ نوافل بجماعت آمده است، فرمود که آمده است بعضی مشائخ و بزرگانِ گذشته گزارده اند۔ آنگاه فرمود که شبِ براتی بود، شیخ الاسلام شیخ فریدالدین قدس الله سره العزیز مرا فرمود که نمازی که درین شب آمده است بجماعت بگزار و تو امامت کن، ہمچنان کرده شد[3]۔

آنگاه سخن در نمازہای افتاد که بجہتِ محافظتِ نفس می گزارند۔ فرمود که ہر وقت که مردم از خانه بیرون آید باید که دوگانه بگزارد و بیرون آید تا ہر بلائی که در راه باشد حق تعالی او را ازان نگاه دارد، درین[4] دوگانه خیر بسیار است، و ہرگاه که در خانه در آید ہم دوگانه بگزارد تا ہر بلائی که از

---

[1] ح: عشره
[2] ح: عیدین
[3] ح: 'کردم' بجای 'کرده شد' دارد
[4] ن و ح: 'درین دوگانه خیر بسیار است' ندارد

خانۂ خیر و حق تعالی او را ازان نگاه دارد و درین دوگانه بسیار خیر است و سلامتی! بعد ازان فرمود که اگر کسی را این دوگانها گزارده نشود وقت[1] بیرون آمدن و درون آمدن آیة الکرسی بخواند همان غرض حاصل شود[2]، و اگر آیة الکرسی نخواند چهار بار این[3] کلمه بگوید سبحان الله والحمد لله ولا الٰه الا الله والله اکبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم ہم تمام است[4] اگر کسی را وقت مکروه در مسجد در رسد و تحیت مسجد نتواند گزارد ہمین کلمه چهار بار بگوید غرض حاصل شود[4].

مجلس سی و ہشتم

شنبه بیست و ہم ماه شوال سنه مذکور دولت[5] پابوس میسر شد خواجه نوح که بشرف قرابتی مشرف است پیش نشسته بود مشارق می خواند خواجه در بیان آن بود سخن درین حدیث رسیده بود که اگر یکی در نماز باشد لعابی یا بلغمی در دہن او آید چون خواهد که آن را بیرون اندازد باید که مقابل قبله نیندازد و جانب راست ہم که جہت ملک است نیندازد و جانب چپ اندازد آہسته نزدیک قدم تا عمل کثیر نباشد، این قدر مفسد نماز[6] نیست.

دیگر این بیان فرمود که مومن ہرگز نجس نباشد تا روزی رسول علیه السلام در راہی می رفت ابوہریره پیش آمد مصطفی را علیه السلام با او مطائبه بودی دست فراز کرد تا ابوہریره مصافحه کند، ابوہریره دست خود بکشید،

---

[1] ح: در وقت [2] ن و ح: باشد [3] ن: کلمۂ تمجید بگوید بجای این کلمه بگوید سبحان الله ... العظیم دارد
[4] ن: آید [5] ح: بدولت پابوس مشرف شد، بجای دولت پابوس میسر شد، دارد
[6] ح و ط: صلوة

رسول پرسید علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ چرا دست می کشی ؟ گفت یا رسول اللہ من این ساعت با اہلِ خود فراہم آمدہ ام و غسل نکردہ ام دستِ چون تو پاکی چگونہ گیرم؟ مصطفیٰ علیہ السلام فرمود کہ مومن ہرگز نجس نباشد، جنب شود امّا نجس نشود "تا اگر کسی آبی کہ جنب خوردہ باشد بقیۂ آن بخورد باکی نباشد۔

دیگر این بیان فرمود کہ اگر زنی بر صورتِ شیطان پیشِ مردی آید یعنی اگر شیطان خود را بر صورتی زنی بمردی نماید و دلِ مرد بدو[1] میل کند آن مرد را باید کہ در حال با اہلِ خود فراہم آید تا آن وسوسہ از وی دفع[2] شود۔ یک خیریت مردِ متاہّل این است !

بعد ازان کہ خواجہ نوح این فوائد بشنید برخاست خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر حاضران را اشارت بہ نوح کرد و فرمود کہ این را عزیز دارید کہ این نیکو کسی است ! بعد ازان کہ او برخاست و برفت در تزکیۂ او مبالغت فرمود وگفت قرآن یاد دارد و ہر شب آدینہ ختم می کند و در تعلم ہوسی تمام دارد وحاصل بسیار کردہ است، بسیار[3] نیک نہاد است و با ہیچ کس کاری ندارد نہ بدوستی نہ بدشمنی و بغایت صالح است تا روزی من ازو پرسیدم کہ چندین طاعت و عبادت کہ می کنی مقصودِ تو چیست ؟ گفت مقصودِ من حیاتِ شماست ! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ

---

[1] ٥ : بدو مائل شود، بجای ' بدو میل کند' دارد [2] ٥ : رفع

[3] ن و ٥ : 'بسیار نیک نہاد است' ندارد

این سخن او را که آموخت یعنی گوئی این سخن دلیلِ سعادتِ اوست!

بعد ازان سخن دران افتاد که هر کرا چیزی پُرسند بهتر آن باشد که از عالمِ اُو پُرسند یعنی از احوالی که او دارد۔ درین میان فرمود که دانشمندی بود ضیاءالدّین لقب، در زیرِ پای[1] مناره درس کردی[2]، ازو شنیدم که وقتی من بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین رفتم قدس الله سرہ العزیز و من از فقه و نحو و علومِ دیگر هیچ خبر نداشتم همین علمِ خلافی آموخته بودم و[3] بس در خاطرِ من بود که اگر شیخ از فقه و نحو و علومِ دیگر بپرسد چه[4] جواب گویم، این اندیشه در دلِ من بود تا بخدمتِ او رفتم، همین که سلام کردم و بنشستم شیخ روی سوی من کرد و گفت تنقیحِ[5] مناط چه باشد؟ من خوش شدم، در بیانِ آن شروع کردم و نفی و اثباتی که دران معنی آمده است براد بگفتم!

---

[1] ه: پایه [2] ح: گفتی

[3] ح: 'پس' بجای 'و بس' دارد

[4] ن و ح: 'من چه گویم' بجای 'چه جواب گویم' دارد

[5] تنقیحِ مناط مسئله ایست از مسائلِ علمِ خلاف' (اخبارالاخیار شیخ عبدالحق محدّث دهلوی)

خواجه ذَکَرَہُ اللہُ بِالْخَیْر می فرمود که کمالِ کشفی که شیخ را بود او را هم از عالِم او پُر سبد و هم از علمِ او، وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْن

این اجزای فوائدِ سه سال است، دیگر هم آنچه مسموع اُفتد و معلوم گردد اُمید که آن نیز مکتوب و مرقوم شود اِنشاءَاللہُ تعالیٰ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

این اشاراتِ اسرارِ الٰہی است یا بشاراتِ انوارِ نامتناہی کہ از لفظِ دُرر بار و زبانِ گوہر نثارِ خواجۂ راستین ختم المجتہدین ملک المشائخ فی الارضین نظام الحقّ والشّرع والدّین ادام اللہ میامن انفاسہ شنودہ می آید اَلحمدُ لِلّٰہِ علیٰ ذٰلک ٥

مجموعۂ کہ بندۂ حسن [1] نو بنا نہاد ہم وقتِ پاکِ شیخش جمعیتی دہاد!

مجلسِ اوّل

دو شنبہ بست و ہفتم ماہِ ذی القعدہ سنہ اثنیٰ عشر و سبعمأتہ سعادتِ پابوس حاصل شد۔ ذکرِ طبقات افتاد، فرمود کہ پیغمبر علیہ السّلام فرمودہ است کہ بعد از من امتِ من بر پنج طبقہ باشند مدّتِ ہر طبقہ

---

[1] ح و ھ : تو

چهل سال است الطبقة الأولی طبقة العلم والمشاهدة، الطبقة الثانیة طبقة البرّ والتقویٰ الطبقة الثالثة طبقة التّواصل والتراحم، الطبقة الرابعة طبقة التقاطع والتدابر، الطبقة الخامسة طبقة الهرج والمرج. فرمود که طبقهٔ اوّل طبقهٔ علم و مشاهده باشد آن صحابهٔ کرام بودند، بعدازان طبقهٔ دوم طبقهٔ برّ و تقویٰ باشد و آن تابعین بودند[1]، بعدازان طبقهٔ سوم طبقهٔ تواصل و تراحم باشد. تواصل آن باشد که چون دُنیا ایشان را اقدام نماید اگر آن دُنیا با ایشان و با دیگران مشترک باشد طرفِ دیگران سهل و سُست گذارند که اگر یکی طرفِ خود بکشد دوم از جانبِ خود سُست گذارند و این را تواصل گویند، امّا تراحم آن باشد که اگر تمام دُنیا روی بدیشان آرد بی مشارکت ایشان آن را نفقه کنند و در راهِ حق بمصرف رسانند، بعدازان طبقهٔ چهارم طبقهٔ تقاطع و تدابر باشد، تقاطع آن باشد که اگر دُنیا روی بدیشان آرد بر سبیلِ مشارکت بقطع و خصومت بر آیند و تدابر آن باشد که اگر دُنیا خاص بدیشان پیوندد ایشان آن را تمام بگیرند و پُشت بخلق دهند و هیچ کس را نصیب نکنند، بعدازان طبقهٔ پنجم طبقهٔ هرج و مرج باشد، هرج و مرج آن باشد که در گوشت و پوستِ یکدیگر اُفتند و در کُشتنِ یکدیگر شوند، و مدتِ این پنج طبقه دویست سال باشد. آنگاه فرمود که بعدازین دویست سال اگر کسی سگ بچّه بزاید به[2] نه فرزندِ آدم[3]! خواجه ذکره الله بالخیر چون برین حرف رسید چشم

---

[1] ح: بوده اند
[2] 'به' یا که فرزند' بجای' به نه فرزندِ آدم' دارد
[3] ح: 'آدم' ندارد

پُر آب کرد و فرمود که این حکم بعدازنقلِ رسول علیه السلام به دویست سال تمام شده است، این ساعت خود مردم چه گوید!

لختی سخن در مشغولیِ حق اُفتاد که کار آن دارد و دیگر هرچه جُز آن است مانع آن دولت است. می فرمود که اگر وقتی ازان کُتب که خوانده ام مطالعه کنم وحشتی در من ظاهر شود با خود گویم کجا افتاده ام[1]؟ درین میان حکایت فرمود که شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمتہ اللہ علیہ چون بکمالِ حال رسید کُتبی که خوانده بود در گوشهٔ نهاد بعضی گویند بشُست، بعدازان فرمود که شُستن نبایده است الّا آنکه جائی نگاهداشته باشد تا روزی چیزی ازان کُتب پیش نهاده مطالعه کردن گرفت، هاتفی آواز داد و گفت ای ابوسعید عهدنامهٔ ما باز ده که[2] بچیزی[3] دیگر مشغول شدی! خواجه ذکره الله بالخیر چون برین حرف رسید بگریست و این دو مصرع برزبانِ مبارک راند ؎

تو سایهٔ دشمنی[4] کجا درگنجی   جائی که خیالِ دوست زحمت باشد[5]!

یعنی جائی که کُتبِ مشائخ و فقه و احکامِ شریعت حجاب شود[6] چیزهای دیگر خود چه باشد!

---

[1] ه: افتادم، بجای 'افتاده ام' دارد [2] ه: که بجز من

[3] ن: 'بچیز دیگری' بجای 'بچیزی دیگر' دارد [4] س: دشمن [5] ه: بود

مجلس دوم

سه شنبه دوازدهم ماه ذی الحجه سنة المذکور شرف پائبوس بدست آمد - جمعی بخدمت خواجه ذکره الله بالخیر نشسته بودند، ازان بعضی را در سایه جای نبود در آفتاب نشستند، دیگران را فرمود که شما گنجان تر بنشینید تا ایشان را هم جای شود که ایشان در آفتاب نشسته اند و من می سوزم! از نسبت این حال حکایت فرمود که بزرگی بود در بداؤن او را شیخ شاهی موی تاب گفتندی رحمة الله علیه، وقتی یاران او را به تماشا بیرون بردند و شیر برنج پختند - چون طعام پیش کشیدند خواجه شاهی موی تاب گفت که درین طعام خیانتی رفته است! مگر دونن قدری شیر پیش ازان که درمیانِ یاران آرند خورده بودند و این خطای بزرگ باشد میانِ درویشان - الغرض چون خواجه شاهی گفت که چرا باید که پیش ازان که طعام پیشِ یاران آرند کسی ازان چیزی بخورد ایشان گفتند که شیر از دیگ جوش برآورده بود و بیرون می ریخت ما آن را که بیرون می افتاد بگرفتیم اکنون آن را چه کنیم بریزیم لابد بخوردیم - فرمود خیر آن خوردن خطا بود رها بایست کرد تا بریزد - فی الجمله آن عذر مسموع نیفتاد ایشان در پایگاه شدند، آفتاب بود در آفتاب ایستادند چنانچه عرق از ایشان چکیدن گرفت، دران[1] حال خواجه شاهی فرمود که حجّام را بخوانید! گفتند چه خواهی کرد؟ گفت آن قدر

---

[1] ح: 'دران حال' بجای 'درحال' دارد

خونی که از یارانِ من می رود بگویم تا خونِ من بکشاید۔ خواجه ذَکَرَهُ اللّٰهُ بِالْخَیر چون برین حرف رسید می فرمود که شاد باش محبت این چنین و نگاهداشتِ انصاف آن چنان!

هم در بزرگی او حکایت فرمود که وقتی شیخ نظام الدین ابو المؤید را رحمۃ اللہ علیہ زحمتی شد این شاهی مُوی تاب را بطلبید و گفت همتی به بند تا این زحمتِ من بصحت بدل شود۔ خواجه شاهی عذر خواست که شما بزرگ اید این معنی از من می طلبید من مردی بازاری باشم با من ازین بابت مگوئید ۔ شیخ نظام الدین معذور نداشت، گفت البتہ ترا دعای می باید کرد و همت می باید بست تا من صحت یابم۔ گفت هلا دو یارِ مرا بخوانید یکی را شرف لقب بود مردی صالح دوم خیاطی بود، الغرض هر دو را طلبیدند، خواجه شاهی با ایشان گفت که شیخ نظام الدین مرا این چنین کاری فرموده است اکنون شما با من یار باشید از سرِ شیخ تا سینه من دانم و اعضای سفلی از سینه تا یک پای یکی داند و تا یک پای دیگر دیگری، فی الجمله هر سه مشغول شدند زحمتِ شیخ نظام الدین ابوالمؤید بصحت بدل شد!

هم از کرامتِ این بزرگ حکایت فرمود که بارها گفتی که هر کرا بعد از وفاتِ من مهمی پیش آید گو سه روز بزیارتِ من بیاید و اگر سه روز بگذرد که آن کار بر نیاید تا چهار روز بیاید [۱] و اگر بعدِ چهار روز حاجتِ او روا نشود پنجم روز

---

[۱] ح : "و پنجم روز بر نیاید گورِ مرا خشت خشت بکنید" بجای "و اگر بعدِ چهار روز ...... خشت خشت کند" دارد   ن : "و پنجم روز گورِ مرا خشت خشت کند" دارد

بیاید گورِ مرا خشت کند!

لختی سخن[1] در عصمتِ انبیاء و اولیاء افتاد. فرمود که انبیاء معصوم اند در نزدیکِ فقراء اولیاء هم، لیکن انبیاء واجب العصمت اند و اولیاء جائز العصمت!

مجلسِ سوم

آدینہ بست و دوم ماہِ ذی الحجہ سنۃ المذکور بسعادتِ پائبوس[2] رسیدہ شد. آیندۂ بیامد و فاتحہ درخواست کرد بر نیّت آنکہ قرآن یاد ماند. خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ چہ قدر یاد گرفتہ ای؟ گفت ثُلثی یاد گرفتہ ام. فرمود کہ دیگر اندک اندک یاد گیر و یاد گرفتۂ پیشینہ را مکرّر می کن!

بعد ازان حکایت فرمود کہ من شبی شیخ بدرالدین غزنوی را رحمتہ اللہ علیہ در خواب دیدم ازو هم در خواب فاتحہ درخواست[3] کردم بر نیّتِ یاد ماندنِ قرآن، او هم در خواب بخواند. چون روز شد بدیدنِ عزیزی رفتم و این خواب با او گفتم و ازو هم فاتحہ درخواست[3] کردم و گفتم چنانکہ او در خواب بخواند[4] شما در بیداری بخوانید تا به برکتِ فاتحہ خواندنِ شما مرا قرآن یاد ماند. آن بزرگ فاتحہ بخواند و این

---

[1] ن و ہ: حکایت
[2] ح: دست بوس
[3] ہ: 'درخواستم' بجای 'درخواست کردم' دارد
[4] ہ: خوانده است

فائده بگفت که هر که هر شب وقتِ خفتن این دو آیت بخواند البتّه قرآن یادش[1] ماند و بحفظِ او شود، آیتها اینست وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ۝ اِنَّ فِيْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِيْ تَجْرِيْ فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيْهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ ۠ وَّتَصْرِيْفِ الرِّيٰحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ۝

لختی سخن در قدرتِ باری عزّ اسمه اُفتاد. درین معنی حکایت فرمود که وقتی رسول علیه السّلام آرزوی اصحابِ کهف کرد خواست که ایشان را ببیند. فرمان آمد که ما حکم کرده ایم که تو ایشان را در دُنیا نه بینی ملاقاتِ شما در قیامت باشد امّا اگر خواهی ایشان را در دینِ تو در آیم! بعد از ان رسول علیه السّلام گلیمی بیاورد و چهار کس را گفت که هر یکی یک گوشهٔ این گلیم بگیرند. ازان چهار یکی ابوبکر صدیق بود دوم عمر خطّاب سوم علی بن ابی طالب چهارم ابوذر غفّاری رضی الله عنهم اجمعین بعد از ان رسول علیه السّلام بادی را که همتر سلیمان علیه السّلام او را بکارهای بزرگ فرمان دادی دعا کرد "تا حاضر شود"، آن باد حاضر شد. بعد از ان آن باد را فرمود که این گلیم را با آن چهار یار برو بر درِ آن غار فرود آر! باد آن گلیم را با آن هر چهار یار برد و بر درِ آن غار فرود آورد. یاران از بیرون بر اصحابِ کهف سلام گفتند.

---

[1] ل ح و ه: 'محفوظِ او شود' بجای 'یاد ماند و بحفظِ او شود' وارد

حق تعالی ایشان را زنده گردانید جواب سلام باز دادند! بعد ازان یاران دینِ رسول علیه السلام را بر ایشان عرضه[1] کردند و ایشان قبول کردند الحمد للّٰه ربّ العالمین۔ خواجه ذکره اللّٰه بالخیر بعد از تقریرِ این حکایت بر لفظِ مبارک راند که چیست که مقدورِ خدای تعالی نیست؟

مجلس چهارم

دوشنبه غرّهٔ ماهِ صفر ختم اللّٰه بالخیر والظفر سنه ثلث عشر[۱۳] و سبعمائة دولتِ پابوس بدست آمد۔ سخن در نوافل و اوراد افتاد۔ فرمود که من شبی شیخ الاسلام فریدالدّین را قدّس اللّٰه سرّهٗ العزیز در خواب دیدم، مرا گفت باید که هر روز صد بار این دعا بخوانی که[2] لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِیْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ چون بیدار شدم این دعا را ملازمت کردم با خود گفتم که درین فرمان مقصودی خواهد بود! بعد ازان در کتبِ مشائخ دیدم آنجا نبشته[3] است که هر که هر روز صد[4] بار این دعا بخواند بی اسباب خوش باشد خوش زید دانستم که مقصودِ شیخ این معنی بوده است!

---

[1] ه: 'عرض دادند' بجای 'عرضه کردند' دارد ح: عرض کردند

[2] در ه این دعا چنین آمده: لا اله الا اللّٰه وحده لاشریك له له الملك وله الحمد یحیی ویمیت وهو حیّ لا یموت ذوالجلال والاکرام بیده الخیر وهو علی کل شیٔ قدیر

[3] ح: 'نبشته اند' بجای 'نبشته است' دارد [4] ح و ه: 'صدبار' ندارد

هم در فضیلتِ این دعا فرمود که در حدیث آمده است که هر که بعد از هر نمازی ده بار این دعا بخواند چنانستی که هزار برده آزاد کرده باشد!

بعد ازان فرمود که یک بار دیگر هم در خواب مرا فرمود که بعد صلوٰۃِ عصر پنج بار سورۃ النبا بخوان! چون بیدار شدم آن فرمان بجای آوردم، باز در خاطرم گذشت که درین فرمان هم بشارتی خواهد بود، در تفسیر دیدم آنجا آورده است که هر که بعد صلوٰۃ عصر هر روز پنج بار سورہ نبا بخواند او اسیرِ حق شود و سُمّیَ اَسیراللّٰہ یعنی هر که بہ محبّتِ کسی گرفتار شود گویند فلانی اسیرِ فلانی شده است، اینجا هم این معنی مراد است یعنی اسیرِ محبّتِ حق شود!

بعد از اتمامِ این هر دو فائده حاضران را فرمود که شما مدام[1] همچنین باشید!

مجلسِ پنجم

دوشنبه بست و دوم[2] ماهِ صفر سنۃ المذکور سعادتِ دست بوس[3] حاصل شد۔ یکی از حاضران عرضداشت کرد که بعضی مردمان خدمتِ شما را چه برسرِ منبر وچه در مواضعِ دیگر بطریقِ بدگوئی چیزی می گویند و ما نمی توانیم شنید۔ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که من از همه عفو کردم چه جای آنست که مردم بعداوت و

---

[1] ح و ۵: چهار [2] ح و ۵: 'مدام' ندارد

[3] ۵: 'دولتِ پائبوس حاصل گشت' بجای 'سعادتِ دست بوس حاصل شد' دارد

مخاصمتِ کسی مشغول شوند هر که مرا بد می گوید من ازو عفو کردم شما[۱] را هم می[۲] باید که عفو کنید و بآن کس خصومت نکنید!

بعد ازان فرمود که چھجّو که ساکنِ اندپت[۳] بود پیوسته مرا بد گفتی و بدخواستی. بدگفتن سهل باشد بدخواستن ازان بدتر است. الغرض چون او بمُرد من سوم روز بر سرِ گورِ او رفتم و دعا کردم و گفتم الٰهی او هرچه در حقِ من بدگفت و بداندیشید من ازو عفو کردم، تو از جهتِ من او را عقوبت نکنی! همدرین معنی فرمود که اگر میانِ دو کس آزاری شود سبیل آنست که این کس از طرفِ خود صاف کند، چون این کس درونهٔ خود از عداوت خالی کند البتّه از جانبِ او هم آن آزار کم شود. بعد ازان فرمود که مردم ازین بدگفتنها چه رنجد! گفته اند که مالِ صوفی سبیل است و خونِ او مباح، چون حال چنین است از برای بدگفتن با کس چرا خصومت باید کرد؟

درین میان شخصی بیامد و حکایتِ جماعتی تقریر کرد که هم اکنون در فلان موضع یارانِ[۴] شما جمعیتی کرده[۵] اند و مزامیر در میان بود. خواجه ذکره الله بالخیر این معنی نه پسندید و فرمود که من منع کرده ام که مزامیر و محرمات در میان نباشد هرچه کرده اند نیکو نکرده اند! درین باب بسیار غلو می فرمود تا بغایتی که گفت اگر امامی در نماز باشد و جماعتی در عقبِ او مقتدی و دران جماعت عورات هم باشند پس اگر امام را سهوی اُفتد ازان مردان که اقتدا کرده باشند یکی به تسبیح اعلام دهد

---

[۱] ه: شما یاران [۲] ه: می ندارد

[۳] اندپت مخفف اندرپت که دیهی بود الحال داخلِ شهر قلعهٔ دهلی است (ه)

[۴] ن و ه: از یاران [۵] ح و ه: کرده اند

بگوید سُبحانَ اللّٰہِ، واگر زنی بران خطا واقف شود او امام را چگو نہ با گاہاند، سُبحانَ اللّٰہ نگوید تا آوازِ او نشنود پس چہ کند دست بر دست زند ولی کفِ دست بر کفِ دست نزند کہ آن بہ لہو می ماند پشتِ دست برکفِ دست زند، الغرض تا این غایت از ملاہی و امثالِ آن احتراز[1] آمدہ است پس در سماع طریقِ اولی کہ ازین بابت نباشد یعنی در منعِ دستک چندین احتیاط آمدہ است در منعِ مزامیر بطریقِ اولی. بعدازان فرمود کہ اگر یکی از مقامی بیفتد باری در شرع اُفتد مبادا اگر از شرع بیرون اُفتد پس[2] چہ ماند!

بعدازان فرمود کہ سماع مشائخِ کبار شنودہ اند و آنکہ اہلِ این کار اند و نیز آن کس کہ صاحبِ ذوق است و درد دردی ہست بیک بیت کہ از گویندہ بشنود او را رقتی[3] پیدا آید اگر مزامیر درمیان باشد و یا نباشد، اما آنکہ از عالمِ ذوق خبر ندارد اگر پیشِ او گویندگان باشند و از ہر جنس مزامار باشد چہ سود دارد چون او از اہلِ درد نیست، پس معلوم شد کہ این کار تعلّق بدرد دارد نہ بمزامیر وغیرِ آن! بعدازان فرمود کہ مردم را ہمہ روز حضور کجا میسّر است، اگر در روزی وقتی خوش دریافت ہمہ اوقاتِ متفرّقہ آن روز در پناۂ آن وقت باشد، واگر در جمعی شخصی صاحبِ ذوق و صاحبِ نعمت باشد جملہ اشخاص در پناۂ آن شخص باشند!

---

[1] ح و ہ: پرہیز [2] ہ: پیش [3] ہ: نعمتی

بعدازان فرمود که در ایّام ماضی قاضیٔ بود در اجودهن، دائم با خدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدس اللہ سرہ العزیز منازعت نمودی تا وقتی از غایتِ خصومت در ملتان رفت، با صدور و ائمہ گفت که کجا روا باشد که یکی در مسجد نشیند و آنجا سماع فرماید و گاه[1] گاه رقص هم کند[2]؟ ایشان گفتند اینکه تو می گوئی بگو که واقعه کیست و این که میکند؟ گفت شیخ فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز، ایشان گفتند ما با او، هیچ نمی توانیم گفت!

بعدازان خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که من هربار که سماع شنیده ام و هر صفت که از گوئنده در سماع شنیده ام الی یومنا بحق خرقهٔ شیخ که آن همه بر اوصاف و اخلاقِ شیخ حمل کرده ام تا وقتی درحالتِ حیاتِ شیخ قدس اللہ سرہ العزیز در جمعی بودم گوینده این بیت می گفت ؎

مخرام بدین صفت مبادا کز چشمِ بدت رسد گزندی!

و مرا اخلاقِ پسندیده و اوصافِ شیخ و کمالِ بزرگی و غایتِ فضل و لطافتِ ایشان یاد آمد چنان رقت درگرفت که درصفت نیاید[3]! قوّال خواست که تا ابیاتِ دیگر گوید من همین می گویانیدم. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر چون برین حرف رسید درگریه شد و فرمود که بعدازان بسی بر نیامد که ایشان رحلت فرمودند!

بعدازان هم درتخییل و تاویلِ این معانی حکایت فرمود که فردای قیامت یکی را فرمان در رسد که تو در دُنیا سماع شنیده ای؟ گوید شنیده ام۔

---

[1] ل: گاه ازگاه، بجای 'گاه گاه' دارد [2] ن و ح: باشد [3] ل: درنیاید

فرمان رسد که ہر بیتی که می شنیدی آن را بر اوصافِ ما حمل کردی؟ گوید آری.
فرمان رسد که آن اوصاف حادث و ذاتِ ما قدیم، اوصافِ حادث بر قدیم
چگونہ روا باشد؟ گوید خداوندا از غایتِ محبّت می کردم! فرمان رسد که چون
از محبّت می کردی بر تو رحمت کردیم! بعد ازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر چشم پُرآب
کرد و گفت که باکسی که مستغرقِ محبّتِ اوست این عتاب است دیگران[۱] را
چه خواهند گفت!

لختی سخن در معجزاتِ رسول افتاد علیہ السلام که حیوانات و جمادات او
را فرمان برداری کرده اند۔ درین باب حکایت فرمود که رسول علیہ السلام
چون مبعوث شد معاذ بن جبل را طرفِ یمن فرستاد و گفت که دران دیار
چشمہ ایست که آن را عین الزُعاف خوانند و عین الذُعاف هم گویند، الغرض
آن چشمہ را خاصیتی بود که هر که ازان قدری بخوردی در حال بمُردی۔ سیّدِ عالم
علیہ السلام والتحیہ معاذ را گفت چون آنجا برسی آن چشمہ را بگوی که من مبعوث
شده ام! چون معاذ بدان چشمہ رسید و فرمانِ مصطفیٰ علیہ السلام رسانید و
حکایتِ اظهارِ نبوّت کرد آن چشمہ برسالتِ رسول علیہ السلام ایمان آورد و
پیش آن خاصیت ازان چشمہ در وجود نیامد!

لختی سخن در اسمِ اعظم افتاد۔ فرمود که ابراهیم ادهم را رحمۃ اللہ علیہ
سوال کردند که تو اسمِ اعظم یاد داری، بگو کدام است؟ او جواب داد که آری،

---

[۱] ن و ح: دیگران چه جواب خواهند گفت، بجای، دیگران را چه خواهند گفت، دارد

معده را از لقمۂ حرام پاک دار و دل را از محبتِ دُنیا خالی کن بعدازان بهر اسمی که خدای را بخوانی[1] آن اسم اعظم است!

درین میان طعام پیش آوردند، چون نمک نهادند خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که بدایت به ملح می باید کرد امّا آنکه انگشت با آبِ دهن ترمی کنند و نمک بر می گیرند نیامده است واگر انگشت تر ناکرده بنهند خود نمک بر نیاید پس انگشتِ مُسبحه با نر انگشت یار کنند و بدو انگشت نمک برگیرند. بنده درین میان در شکرِ این فائده گفت که اَلْحَمْدُ لِلّٰه[2] حقِ نمکی بتجدید شد! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر تبسّم فرمود و گفت نیکو گفتی! مولانا محی الدّین کاشانی حامت برکاتہ حاضر بود. سخنِ بنده را تزکیه کرد و درخدمتِ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر باز نمود که ملیح گفت! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که او ملوح[3] است درین کار!

از نسبتِ این مطائبه حکایت فرمود که وقتی یکی بخدمتِ خواجہ شمس الملک آمد علیہ الرحمۃ والغفران و چیزی ازو توقّع کرد. شمس الملک در دفعِ او[4] جوابی گفت. آن سائل همچنان ایستاده ماند. شمس الملک گفت چرا نمی روی؟ گفت جواب می باید گفت. شمس الملک گفت که جواب گفتم! سائل گفت جواب می باید گفت. شمس الملک گفت ازین روان تر کی گویم که گفتم؟

---

۱ ح و ه: خواهی خواند
۲ اَلْحَمْدُ لِلّٰه علیٰ ذالك
۳ ن و ح: ملیح
۴ ن و ه: آن

مجلس ششم

دوشنبه بست و نهم ماهِ صفر سنة المذکور بشرفِ دست بوس رسیده شد. بنده عرضداشت کرد که این بار این طرف بدیدنِ اقربا آمده[1] شده است، بعضی یاران همچنین گفتند[2] که چون کسی بکاری دیگر این جانب آید نه بر نیتِ آنکه بخدمتِ خواجه آید پیشِ مخدوم نباید رفت، من با خود گفتم که اگرچه رسم همچنین است امّا مرا دل نمی شود که خدمتِ مخدوم را نادیده ازین حدود باز گردم من یکی بی رسمی خواهم کرد، این در دل گذرانیدم در بندگی مخدوم آمدم. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که نیکو کردی! آنگاه این دو مصراع بر لفظ مبارک[3] راند ؎

در کوی خرابات وسرای اوباش منعی نبود بیا و بنشین و بباش!

بعد ازان فرمود که مشائخ را رسمیست که کسی پیش از اشراق و بعد از نماز دیگر بخدمتِ ایشان نرود، بر من آنچنان نیست هر وقت که کسی بیاید گو بیا!

لختی سخن دران افتاد که بعضی به حج می روند و چون می آیند همه روز در ذکر آن می[4] باشند و همه جا همان حکایت می[5] گویند، این

---

[1] ح: آمدن [2] ه: گفته اند [3] ه: مبارکِ دُرر بار
[4] ن: 'مشغول می باشند' بجای 'می باشند' دارد [5] ح: 'می کنند' بجای 'می گویند' دارد

نوع نیکو نیست ۔ بعد ازان فرمود که یکی می گفت من فلان جا گشتم و فلان جا عزیز را دیدم ۔ عزیزی او را گفت ای خواجه ازان چه بوده ای نگشته ای چه فائده یعنی همبران پندار مانده ای !

لختی سخن در خدمت اُفتاد و مراعاتِ رضا ۔ فرمود که هر که خدمت کند او مخدوم شود، کسی خدمت ناکرده مخدوم چگونه شود ؟ آنگاه این لفظ بر زبانِ مبارک راند که مَنْ خَدَمَ خُدِمَ۔

لختی سخن در حُسنِ معامله افتاد ۔ فرمود که یکی ده سخن را که پنج در سراست و پنج در تن[1] نظم کرده است، آخر این بیت گفته است و خوب گفته است۔

ده سخن در دو بیت آوردی کار کن کارِ کین همه سخنست !

مجلس هفتم

نوزدهم ماهِ جمادی الاُولیٰ سنة المذکور سعادتِ پائبوس میسر شد مگر همدران ایّام مُلکی دو باغ و زمین بسیار با اسباب و آلات آن کاغذِ تملیک بخدمتِ ایشان فرستاده بود و اثرِ اخلاصِ خود ظاهر کرده ۔ خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر آن را قبول نکرده درین باب می فرمود که من کیای باغ و زرع و زمین باشم ؟ تبسّم می فرمود و می گفت اگر من ازین بابت قبول

---

[1] ترجمۂ بربان : چشم

کنم مردمان چه گویند شیخ در باغ می رود و شیخ بتماشای زرع و زمین می رود نهی کاری که من کرده باشم چه جای آنست! چشم پُر آب می کرد و می گفت از خواجگانِ ما و مشائخِ ما، هیچ کس ازین بابت نکرده است!

بعد ازان حکایت فرمود که در انچه سلطان ناصرالدّین انار الله برهانه طرفِ ملتان رفت درمیانِ اجودهن گذشت. سلطان غیاث الدین طاب الله ثراه دران وقت اُلغ خان بود بزیارتِ شیخ الاسلام فریدالدّین آمد قدس الله سره العزیز. چیزی نقدانه و چهار مثال ازان چهار دِه پیشِ شیخ نهاد، شیخ فرمود که این چیست؟ اُلغ خان گفت این نقدانه و این چهار مثالِ دِه خدمتِ شیخ آورده ام نقدانه بجهتِ درویشان و مثال ها بنام شیخ. شیخ الاسلام تبسّم فرمود و گفت این نقدانه مرا ده با درویشان بیجا خرچ خواهم کرد امّا این مثالها بردار پیشتر بر که طالبانِ این بسیار اند بدیشان دهی!

در اثنای این حکایت حدیثی روایت کردند که پیغمبر علیه السّلام فرموده است مَادَخَلَ بَیْتَنَا اِلَّا دَخَلَ ذُلًّا، بعد ازان فرمود که این حدیث در محلّی فرموده است و آنچنان بود که وقتی رسول علیه السّلام درخانهٔ یکی در آمد و دران خانه دو چوب دبده نهاده و چوبهای که بدان کشت می کنند و جفت می رانند، چون آن بدید فرمود که مَادخل بیتنا اِلّا دخل ذلًّا یعنی این چوبها درخانه نباید مگر آنکه خواری دران خانه در آید!

ل ۴: برای

ازین جا ذکرِ شیخ جلال الدّین تبریزی افتاد قدس اللہ سرہُ العزیز فرمود کہ مکتوبی جانبِ شیخ بہاء الدّین زکریّا رحمتہ اللہ علیہ فرستادہ است بعربیؒ من نسخہٗ آن دیدہ ام درانجا یاد کردہ است مَنْ اَحَبَّ اِتخاذ النّساء لایفلح ابداً‘‘ و ذکرِ ضَیعہ ہم کردہ است ضیعہ گویند زمین وکشت و دِہ و مانندِ این را، الغرض لفظِ عربی ورۓ خاطر یاد نماندہ است معنی این بود کہ ہر کہ دل بر ضیعہ نہد گوئی صار عبد الدّنیا ای عبدالاھل الدّنیا۔ بندہ از حالِ شیخ جلال الدّین نوّر اللہ مرقدہٗ استطلاع کرد کہ او مرید کہ بود؟ فرمود کہ او مریدِ شیخ ابو سعید تبریزی بودہ است رحمتہ اللہ علیہم اجمعین

لختی سخن در اوراد افتاد۔ یکی از حاضران پرسید کہ این حدیث چگونہ است کہ صَاحِبُ الْوِرْدِ مَلعُوْنٌ وَتَارِکُ الْوِرْدِ مَلعُوْنٌ ؟ فرمود کہ این حدیث درباب یکیست از اہلِ کتاب، و آنچنان بود کہ بخدمتِ رسول علیہ السّلام رسانیدند کہ فلان جہود یا ترسا وردِ بسیار می خواند و آن را در اصطلاحِ ایشان تحنیثا گویند۔ پیغمبر علیہ السّلام چون این بشنید فرمود کہ صَاحِبُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ این خبر بدان کتابی رسید، او اوراد را تارک شد۔ پیغمبر علیہ السّلام بشنید فرمود کہ تَارِکُ الْوِرْدِ مَلعُوْنٌ۔ بعضی گویند کہ این حدیث عام است تاویلِ این آنچنان باشد کہ اگر یکی عمداً ورد ترک می گیرد و بی عذر تارکِ ورد می شود این چنین کسی را گویند کہ تارک الورد ملعونٌ، و اگر یکی باشد مثلاً رئیسِ قومی کہ

---

۱ ح: بعبارتِ عربی ۲ ن و ح ۱ بر

آمد و شدِ خلق بادی باشد و مصالحِ مسلمانان بسخنِ او بازبسته بود او مشغول به ورد شود این چنین کسی را گویند که صاحب اوردملعونؑ - درین محل بنده عرضداشت کرد که اگر یکی را اشغالِ[1] کلّی پیش آید یا عذری که به وردِ معهود نرسد[2] شب را آن ورد بخواند چگونه باشد؟ فرمود که نیکو باشد، اگر وردِ روز فوت شود در شب باید خواند و اگر وردِ شب فوت شود در روز باید خواند، شب خلیفۂ روز است و روز خلیفۂ شب!

بعدازان فرمود که هرکه وردی را تارک شود بی عذری ازسه حال بیرون نباشد[3]، یا او را میلِ شهوتی شود بحرام یا خشمی نه برمحل یا بلائی بدو رسد، ملائمِ این معنی حکایت فرمود که مولانا عزیز زاهد رحمۃ اللہ علیہ یک روز از اسپ خطا کرد، بازوی او فرود آمد، ازو پرسیدند که چه حالست؟ گفت من هر روز سورہ یٰسٓ می خواندم امروز نخوانده بودم ازان سبب خطا دیدم!

مجلسِ ہشتم

چهارشنبه چهارم ماهِ جمادی الآخره سنه مذکور دولتِ پابوس بدست آمد- سخن در نظم افتاد و در تحمیلاتِ غزل وغیرِ آن، فرمود که تا هرکس به

---

۱ ه: شغلی
۲ ن: 'نتواند رسید' بجای 'نرسد' دارد
۳ ن: نیست

چه حمل می کند! بعدازان فرمود که وقتی شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز این بیت بر زبانِ مبارک می راند ؎

نظامی این چه اسرار است کز خاطر عیان[۱] کردی
کسی سرّش نمی داند زبان درکش زبان درکش!

بیشتر آن روز این بیت می گفت تا نمازِ شام در آمد، وقتِ افطار هم این بیت بر زبانِ مبارک می راند، گویند در وقتِ سحر هم این بیت می گفت و هر بار که می گفت تغیّری در وی پیدا می آمد۔ بعدازان خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که تا چه بود در خاطرِ مبارکِ او و چه چیزش می گویانید!

بعدازان فرمود که وقتی شیخ بهاء الدّین زکریّا رحمة الله علیه درونِ خانهٔ خود بر دری ایستاده بود یک دست بر یک طبق نهاده و دستِ دیگر بر طبقِ دیگر، و هر بار این دو مصراع بر زبانِ مبارک می راند ؎

کردی صنما بر سرِ ما بارِ دگر ما هیچ نکردیم خدا میداند!

بعدازان خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ دُرربار راند تا چه بود در خاطرِ او، هیچ معلوم نمی شود که بر چه حمل می کرد و مقصود[۲] چه داشت؟

لختی سخن در توکّل افتاد۔ فرمود که اعتماد بر حق می باید کرد و نظر بر هیچ کس نباید داشت۔ بعدازان بر لفظِ مبارک راند که ایمانِ کسی[۳] تمام نشود تا همه خلق نزدیکِ او همچنان نه نماید که پُشکِ شتر!

---

۱ ح: 'بر دن دادی' بجای 'عیان کردی' دارد

۲ ن: 'چه مقصود داشت' بجای 'مقصود چه داشت' دارد ۳ ه: بر کسی

بعد ازان ہمدرین باب حکایت فرمود کہ وقتی ابراہیم خوّاص رحمۃ اللہ علیہ در سفر کعبہ می رفت، کودکی با او ہمراہ شد، ابراہیم رُوی سوی آن کودک کرد و گفت کجا میروی؟ گفت بزیارتِ کعبہ۔ ابراہیم گفت زاد و راحلہ کو؟[1] گفت خدای عزّ و جلّ بی اسباب بندہ را بدارد[2] و می تواند کہ مرا بی زاد و راحلہ بکعبہ رساند! فی الجملہ چون ابراہیم خوّاص بکعبہ رسید آن کودک را دید کہ پیش ازو آمدہ بود و کعبہ را طواف می کرد۔ چون نظرِ او بر ابراہیم افتاد گفت یا ضعیف الیقین توبہ کردی ازانچہ مرا می گفتی؟

ہمدرین معنی حکایت فرمود کہ وقتی نبّاشی بخدمتِ خواجہ بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ آمد و ازان فعل توبہ کرد۔ خواجہ بایزید ازو پرسید کہ تو چند مُردہ را کفن کشیدہ ای؟[3] آن مرد گفت کہ ہزار تن را۔ بایزید پُرسید ازان جملہ چند را یافتی کہ رُوی ایشان سوی قبلہ بود؟ گفت دو کس را رُوی جانبِ قبلہ یافتم دیگر ہمہ را رُوی از قبلہ گردانیدہ دیدم۔ حاضران از خواجہ بایزید پرسیدند کہ چہ باشد کہ توجہ دو کس را[4] بقبلہ و چندین کس را تحوّل؟ فرمود کہ آن دو کس را اعتماد بر حق بود و دیگران را نی!

بعد ازان خواجہ ذَکَرَہُ اللّٰہُ بِالْخَیر فرمود کہ مشائخ رزق را چہار قسم گفتہ اند، رزقِ مضمون و رزقِ مقسوم و رزقِ مملوک و رزقِ موعود۔ رزقِ

---

[1] ح: داری

[2] ف: 'ندارد و نمی تواند' بجای 'بدارد و می تواند' دارد۔

[3] ح و ل: کشیدہ باشی [4] ح: 'را' ندارد

مضمون آنست که آنچه بدو رسد از طعام و شراب و آنچه او را کفایت است این را رزقِ مضمون گویند یعنی که خدای ضامن آنست وَمَا مِنْ دَآبَّۃٍ فِی الْاَرْضِ اِلَّا عَلَی اللّٰہِ رِزْقُھَا، رزق مقسوم آنست که در ازل قسمت شده است و در لوحِ محفوظ ثبت شده، رزقِ مملوک آنست که ذخیرۂ او باشد از درم وجامہ و اسبابِ دیگر، رزقِ موعود آنست که حق تعالیٰ مرصالحان را و عابدان را وعده کرده است وَمَنْ یَّتَّقِ اللّٰہَ یَجْعَلْ لَّہٗ مَخْرَجًا وَّ یَرْزُقْہُ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُ، بعدازان فرمود که توکّل در رزقِ مضمون باشد در رزقهای دیگر نه، زیرا که آنچه مقسوم است دران توکّل چه کند و آنچه مملوکست دران هم توکّل نمی آید و آنچه موعود است آنجا هم توکّل نیست زیرا که آنچه وعده کرده است بخواهد رسید[1]. توکّل در رزقِ مضمون است یعنی بداند که آنچه کفافِ منست بالقطع بخواهد رسید توکّل کند۔

مجلس نهم

یک شنبه بست و نهم ماهِ جمادی الآخره سنه مذکور سعادتِ پابوس میسّر شد۔ سخن درفضیلتِ نمازِ جماعت افتاد۔ رُوی سوی بنده

---

[1] ح: رسانیدہ ؛ ط رساند

کرد و فرمود که پیوسته[1] نماز بجماعت بگزاری؟ بنده عرضداشت کرد که نزدیکِ خانهٔ بنده مسجدی هست امّا دران مقامی که ما بندگان می باشیم اگر ازانجا غائب می شویم کسی نمی باشد که کاغذ وکتابی که موجود است نگاه دارد هم درخانه بجماعت گزارده می شود. فرمود که[2] می باید بجماعت گزارده شود امّا افضل آنست که در مسجد گزارده شود.

بعدازان فرمود که پیش ازین در عهدِ انبیای پیشینه هیچ جا نماز روا نبودی مگر در مسجد، در عهدِ رسولِ ما علیه السلام این میسّر شد که هرجا که هست بگزارند و نیز زکوٰة بر پیشینیان رُبع مال بود در عهدِ پیغمبرِ ما علیه السلام از دویست درم پنج درم شد. بعدازان فرمود که از دویست درم که پنج درم می دهند همین باشد که او را بخیل نگویند همین نامِ بخیل[3] ازوی دفع[4] می شود امّا سخی هم نگویند، سخی او را گویند که چیزی از زکوٰة زیاده دهد. بنده درین میان عرضداشت کرد که این حدیث چگونه است که اَلسَّخِیُّ حَبِیْبُ اللّٰہِ وَاِنْ کَانَ فَاسِقًا[5]؟ فرمود که می گویند. یکی از حاضران گفت که در اربعین این حدیث آورده اند. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که آنچه در صحیحین است[6] آن صحیح باشد. بعدازان فرق فرمود میان سخی وجواد، فرمود که سخی آن

---

[1] ن: 'باید که نماز بجماعت باشد' بجای 'پیوسته نماز بجماعت بگزاری' دارد
[2] ہ: 'می باید که' بجای 'که می باید' دارد
[3] ہ: بخل
[4] ہ: رفع
[5] ن: کافراً
[6] ح و ہ: باشد

باشد که چیزی از زکوٰة زیادت دهد امّا جواد آنست که بسیار بخشد مثلاً از دویست درم پنج درم نگاه دارد و باقی بخشد. بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که شیخ الاسلام فریدالدّین قدّس الله سرّه العزیز می فرمود که زکوٰة بر سه نوع است زکوٰةِ شریعت است و زکوٰةِ طریقت است و زکوٰةِ حقیقت است. زکوٰةِ شریعت آنست که از دویست درم پنج درم بدهد و زکوٰةِ طریقت آنست که از دویست درم پنج درم نگاه دارد و باقی بدهد و زکوٰةِ حقیقت آنست که همه راۡ[1] بدهد و هیچ نگاه ندارد!

از نسبتِ زکوٰة حکایت فرمود که خواجه جنید بغدادی رحمته الله علیه با علمای عهدِ خود گفتی با عُلماء السّوءِ أدُّوا زکوٰةَ العِلمِ ای عالمان بدا زکوٰةِ علمِ خود بدهید. ازو پرسیدند که مقصود ازین زکوٰة چیست؟ گفت که از دویست مسئله که آموخته اید بر پنج مسئله کار کنید و از[2] دویست حدیث می باید که بر پنج حدیث عامل باشید!

بعد ازان از نسبتِ حدیث سخن در فضیلتِ مولانا رضی الدّین صغانی که صاحبِ مشارق است افتاد رحمته الله علیه و آنچه او نبشته است که این کتاب حجّت است میانِ من و خدای و اگر حدیثی برو مشکل شدی رسول علیه الصلوٰة والسّلام را در خواب دیدی و صحیح کردی. بعد ازان

---

[1] ح: 'را' ندارد

[2] ن وه: بجای 'از دویست حدیث... عامل باشید' 'از دویست حدیث باید که بر پنج حدیث معمول باشد' دارد

فرمود که او از بداؤن بود بعد ازان در کول آمد و نائب مشرف شد مشرفی که منسوب او بود او هم اهل بود مگر روزی این مشرف سخنی گفت مولانا رضی الدین تبسّمی کرد، مشرف دوات جانب او فرستاد، او منحرف شد و بدو نرسید، چون آنچنان بدید ازان مقام برخاست وگفت که مارا پیش ازین با جهال نشست و برخاست نمی بایدکرد. بعد ازان دُنبالِ زیادت تحصیل شد، پسرِ والیٔ کول را تعلیم کردی وصد تنکه بیافتی، بدان فارغ بودی، ازانجا به حج رفت و به بغداد آمد و باز بحضرتِ دهلی رسید. دران ایّام در حضرتِ دهلی علمای کبار بودند با همه درعلوم متساوی بود امّا درعلم حدیث از همه ممتاز بود و هیچ کس مقابلِ او نبود. بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارک راند که کارِ او بیک[1] حدیث پیشتر[2] رفت و آنچنان بود که چون از کول عزیمتِ حج کرد نعلین بخرید درپای کرد، چون یک منزل رسید مانده شد، دانست که پیاده نتوان رفت. همدرین اندیشه بود که پسرِ والیٔ کول سوار شده دوان بیامد تا او را باز گرداند. چون آنجا رسید مولانا را نظر بروی افتاد، او را دید که بر اسپی خوبی سوار شده می آید، درخاطر کرد که اگر این اسپ مرا بدهد من آسوده توانم رفت، درین فکرت بود که پسرِ والی بیامد و مولانا را بجهتِ باز گردانیدن بسیار الحاح کرد. مولانا باز نگشت. چون پسرِ والی دید که البتّه باز نخواهد گشت گفت هلا این اسپ که بران سوار آمده ام قبول کن؛ مولانا اسپ ببستد و روان شد.

---

[1] ح: پیش [2] ح: بیک

الغرض چون حج رفت و ازانجا به بغداد آمد؛ در بغداد عالمی بود محدث بس بزرگ او را ابنِ زهری گفتندی؛ برای او منبری کرده بودند او برانجا برآمدی و حدیث بیان کردی و علماء درمجلسِ او حاضر شدندی و گرد بر گردِ او حلقه کردی چنانکه چند حلقه شدی؛ آنها که اہل تر بودندی پیشِ او بودندی و آنہا که از ایشان کمتر درحلقۂ دوم بودندی و دیگران درحلقۂ دیگر؛ ہمچنین تو بر تو می نشستندی؛ او حدیث املا میکردی و ایشان می بنشستندی تا مولانا رضی الدّین روزی دران مجمع[1] درآمد و درحلقۂ که دُورتر بود بنشست۔ ابنِ زہری حدیثی بیان می کرد درباب ِ موافقت نمودن با مؤذّن تا چنانکه مؤذّن می گوید مستمع را می باید که ہمچنان بگوید۔ آغازِ حدیث برین لفظ کرد که اذا سکب المؤذّن؛ سکوب ریختنِ آبست یعنی چون سخنِ مؤذّن درگوشِ شما برسد شما ہم چنان بگوئید که او می گوید۔ چون ابنِ زہری این حدیث بگفت مولانا رضی الدّین در مقامی که نشسته بود آہسته با دیگران گفت که اذا سکت المؤذّن؛ یعنی چون مؤذّن کلمۂ بگوید و ساکت شود بدان گفته موافقت باید کرد، مگر آنکه یکی این سخن بشنید با دیگری گفت و او با دیگری تا این سخن بسمعِ ابنِ زہری رسید؛ آواز داد که آن کیست که این سخن بگفت ؟ مولانا رضی الدّین گفت که من گفته ام۔ بعدازان ابنِ زہری گفت که ہر دو سخن معنی دارد بکتاب رجوع کنیم۔ چون ازان مجلس برخاستند در کتب

---

[1] ہ : جمع

باز دیدند، هر دو سخن موجّه نبشته بودند و اذا سکت اصح - این خبر بخلیفه رسید، مولانا رضی الدین را پیش بردند، خلیفه او را اعزاز کرد و چیزی پیشِ او بخواند -

القصه چون از انجا بدهلی آمد مگر دران چه در بداؤن بود او را آنجا اُستادی بوده است مردی بزرگ و صاحبِ[1] ولایت و برو کتابی بود در حدیث که آن را ملخّص گویند و مولانا رضی الدین آن نسخه ازو طلب نموده بود او در ادای آن مضایقت نموده بود - چون مولانا با وفورِ علم و حصولِ معانی در دهلی آمد مگر با یکی[2] می گفت که وقتی استادِ من ملخّص از من دریغ داشته بود این ساعت صد همچو صاحبِ آن کتاب باید که پیشِ من چیزی بخواند! کسی این سخن باستادِ او رسانید اُو[3] گفت همانا که حجِ او قبول نشده باشد که اگر حجِ او قبول شده بودی این[4] چنین سخن نگفتی! خواجه ذکره الله بالخیر این حرف بیان می فرمود و چشم پُرآب می کرد بر صدقِ اعتقادِ آن بزرگ!

بعد ازان طعام پیش آوردند، فرمود که ثرید کنید - آنگاه حکایت فرمود که وقتی جماعتی از درویشان بخدمتِ شیخ بهاءالدین زکریّا نشسته بودند رحمتہ اللہ علیہم طعام پیش آوردند شیخ با هر یکی هم کاسه می شد، ازان میان یکی را دید که نان ثرید می کرد و می خورد - گفت سبحان الله میانِ این درویشان این

---

[1] ه: 'صاحبِ نعمتِ ولایت' بجای 'صاحبِ ولایت' دارد

[2] ن: یاری [3] ح: استاد

[4] ه: 'همچنین' بجای 'این چنین' دارد

درویش طعام خوردن می داند! بعدازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که پیغمبر علیه السلام فرموده است که ثرید را بر طعام های دیگر هم[1] چندان فضیلت است که مرا بر همه پیغمبران[2] و عائشهؓ را بر همه زنان، والله[3] اعلم

مجلس دہم

یک شنبه چهاردهم ماهِ مبارک رجب سنه مذکور بسعادتِ دست[4] بوس رسیده شد. سخن در نمازِ جماعت افتاد، دران باب نیکو غلو فرمود که اگر دو کس باشند هم جماعت باید کرد، اگرچه از دو کس جماعت نباشد امّا ثوابِ جماعت باشد، آن دو تن را باید که برابر ایستند.

بعدازان فرمود که وقتی رسول علیه السلام خواست تا[5] نماز بگزارد و هیچ کس دیگر نبود مگر عبدالله بن عباسؓ، دستِ او بگرفت و برابرِ خود بایستانید. چون رسول علیه السلام به تحریمه پیوست عبدالله از مقامِ خود پستر آمد مصطفیٰ علیه السلام نماز بشکست و دستِ او بگرفت و برابرِ خود بایستانید و در نماز شروع کرد. باز عبدالله از جای خود پستر آمد تا یک دو بار همچنین کرد. بعدازان حضرتِ رسالت فرمود که چرا پستر می روی؟ عبدالله بن عباس گفت که مراچه زهره که برابرِ رسولِ

---

[1] ح: 'همچنان فضل' بجای 'هم چندان فضیلت' دارد. ه: 'هم' ندارد
[2] ح و ه: انبیاء
[3] ح و ه: 'والله اعلم' ندارد
[4] ن: 'پابوس' بجای 'دست بوس' دار
[5] ح: که

رب العالمین بالیستم۔ رسول علیہ السلام راحُسنِ ادبِ او خوش آمد در حقِ او دعا کرد و گفت اَللّٰھم فقّھہُ فِی الدّین۔ بعد ازان خواجہ ذکرہ اللّٰہ بالخیر بر لفظِ مبارک راند کہ درمیانِ صحابہ بعد از امیرالمؤمنین علی فقیہ او بود رضی اللّٰہ عنہما۔

بعد ازان از نسبتِ این عبداللّٰہ فرمود کہ سہ عبداللّٰہ را عبادالله ثلثہ گویند عبداللّٰہ بن عبّاس و عبداللّٰہ بن مسعود و عبداللّٰہ بن عمر۔ بعد ازان حکایتِ عبداللّٰہ بن مسعود فرمود کہ او اوّلِ حال[1] شبانی کردی تا روزی رسول علیہ السلام والتحیہ و ابوبکر صدّیق رضی اللّٰہ عنہ جانبِ کوہی رفتند کہ او آنجا گوسپندان می چرایند۔ چون رسول علیہ السلام بدو رسید ازوی قدری شیر طلبید۔ او جواب داد کہ من امینم شیر چگونہ دہم؟ ابوبکر صدّیق گفت کہ این حضرتِ رسالت است و من یارِ اویم، اگر قدری شیر از گوسپندی بدوشی بدہی چہ شود؟ گفت من امانت دارم مرا اجازت نیست کہ شیر بدہم چکنم؟ بعد ازان رسول علیہ السلام فرمود کہ گوسپندی بیار کہ برو فحلی نہ نشستہ باشد۔ عبداللّٰہ ہمچنان کرد گوسپندی بیاورد کہ برو فحلی نہ نشستہ بود۔ رسول علیہ السلام دستِ مبارک بر پشتِ او فرود آورد ازان[2] گوسپند شیر پیدا شد شیر بستدند۔ بعد ازان حضرتِ رسالت عبداللّٰہ بن مسعود را فرمود کہ بیا در صحبتِ من باش! خواجہ ذکرہ اللّٰہ بالخیر بر لفظِ مبارک راند کہ این عبداللّٰہ بن مسعود کوتاہ بالا بود کہ

---

[1] ن و ح : عہد

[2] ح : 'آن گوسپند شیر آورد شد شیر بدوشید' بجای 'ازان گوسپند ... بستدند' دارد

پیغمبر علیه السّلام درحقِ او فرموده است کنیفة العلم یعنی خریطهٔ علم، ازین جهت معلوم می شود که او کوتاه بالا بود۔ بعدازان فرمود که خریطهٔ خُرد که درویشان می دوزند و آن را کنف می گویند آن خطا است آن کنف نیست کنیف است، ازان حضرتِ رسالت عبداللہ بن مسعودؓ را کنیفۃ العلم خواند۔

هم از نسبتِ این حرف حکایت فرمود که مردی بود رئیس نام او بیعت بخدمتِ شیخ قطب الدّین بختیار داشت قدس الله سرہ العزیز، این رئیس شبی درخواب دید قبهٔ و خلقی انبوه درحوالیٔ آن قبه و مردی کوتاه بالای دید که هربار درونِ قبه می رفت و بیرون می آمد و خلقی او را پیغامها می دادند و او بیرون می آمد و جواب می آورد۔ این رئیس می گوید که من پرسیدم که درونِ قبه کیست واین مردِ کوتاه بالا که دران می رود و بیرون می آید کیست؟ گفتند که درونِ قبه رسولِ خداست علیه السّلام و این مرد[1] عبداللہ بن مسعود است که بیرون می آید و پیغامهای خلق درون می برد و جواب می آرد۔ رئیس می گوید که من نزدیکِ عبداللہ بن مسعود رفتم و گفتم که بحضرتِ رسول علیه السّلام عرض[2] دار که من می خواهم ترا ببینم! عبداللہ بن مسعود درون رفت و بیرون آمد و مرا گفت که رسولِ خدا می فرماید که ترا هنوز اهلیّتِ آن نشده است که مرا بتوانی دید، امّا برو سلامِ من بختیار کاکی را برسان و بگوی که هرشب تحفهٔ درود که برمن می فرستادی می رسید سه شب نرسیده است مانع بخیر بوده باشد! این رئیس می گوید که من بیدار شدم و

---

[1] ن: مردِ کوتاه بالا [2] ن: عرضه

بخدمتِ شیخ الاسلام قطب الدین آمدم نوّرالله مضجعہ و گفتم کہ حضرتِ رسالت ترا سلام رسانیدہ است! شیخ قطب الدین قدّس الله سرہ العزیز چون سلام بشنید بہ تعظیم بایستاد و گفت کہ پیغمبر صلی الله علیہ وسلّم چہ فرمودہ است؟ گفتم کہ همچنین فرمودہ است کہ تحفہ کہ ہر شب برمن می فرستادی می رسید مگر سہ شب شد[1] کہ نرسیدہ است مانع بخیر بودہ باشد! شیخ قطب الدین قدس الله سرہ العزیز ہمان زمان زنی راکہ بزنی خواستہ بود پیش طلبید و مہرِ او بدو تسلیم کرد و او را بگذاشت، و آن چنان بود کہ شیخ سہ شب در تزویج مشغول بود کہ آن تحفہ بحضرتِ رسالت نفرستادہ بود[2]۔ بعد ازان خواجہ ذکرہ الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند کہ شیخ قطب الدین طابَ ثراہ ہر شب سہ ہزار بار صلوٰۃ گفتی آنگاہ بخفتی!

از نسبتِ بزرگی شیخ قطب الدین رحمۃ الله علیہ رحمۃً واسعۃً حکایت فرمود کہ وقتی شیخ بہاء الدین زکریا و شیخ جلال الدین تبریزی و شیخ قطب الدین بختیار رحمۃ الله علیہم اجمعین در ملتان بودند، لشکرِ کافری زیر پای[3] منارۂ ملتان آمد، والیٔ ملتان قباچہ بود، شیخ قطب الدین قدس الله سرہ العزیز شبی تیری بدستِ قباچہ داد و گفت این تیر را عمیاً جانبِ لشکرِ کافر بفرست! قباچہ ہمچنان کرد۔ چون روز شد یک تن از کافر نماندہ بود ہمہ رفتہ بودند!

---

[1] ن: 'شد کہ' ندارد [2] ح: 'نرسیدہ بود' بجای 'نفرستادہ بود' دارد
[3] ہ: پایہ

مجلس یازدہم

چہار شنبه بست و چہارم ماهِ مبارک رجب سنه مذکور بشرفِ پائبوس[1] رسیده شد. سخن در تفسیرِ کشّاف افتاد فرمود که در تفسیرِ اَلحَمدُ نبشته است که قرائتِ حسن بصری اَلحَمدِ لِلّٰه است بکسرِ دال و او این کسرِ دال سببِ مجاورتِ لامِ لِلّٰه می دارد که حرکتِ این لام مبنی است امّا قرائتِ ابراهیم الحمدُ لُلّٰه است برفعِ دال و رفعِ لام، این قرائتِ ابراهیم نخعی است یا غیری والله اعلم. الغرض صاحبِ کشّاف می گوید که از قرائتِ حسن بصری قرائتِ ابراهیم احسن است زیرا که حسن بصری کسرِ دال سببِ لامِ[2] لِلّٰه می دارد یعنی کسرِ لامِ لِلّٰه مبنی است دالِ اَلحَمدُ نیز مکسور باید، امّا ابراهیم رفعِ لامِ لِلّٰه سببِ مجاورتِ دالِ مرفوعِ الحمد للّٰه می دارد و می گوید[3] که حرکتِ دالِ الحمد للّٰه از جهتِ عاملی است و هر[4] اعرابی که عاملی آن را بگرداند قوی تر از اعرابی که مبنی باشد. خواجه ذکره الله بالخیر بعد از تقریرِ این معنی فرمود که من اینجا استنباطی کرده ام و آن اینست که گوئی دالِ اَلحَمدُ بجِسی ماند که او را پیری باشد که او را می فرماید که چنین باش و چنان باش و لامِ لِلّٰه بجِسی ماند که او را

---

[1] ح د ه: 'شرفِ پائبوس حاصل آمد' بجای 'بشرفِ پائبوس رسیده شد' دارد
[2] ح: کسرِ لام
[3] ن د ه: 'و می گوید' ندارد
[4] ه: 'هر' ندارد

پیری نباشد و او همچنان که هست هست!

از نسبتِ این تفسیر سخن در صاحبِ تفسیر افتاد و عقیدهٔ او، خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارک راند که دریغا چندان[1] علوم که او را بود امّا عقیدهٔ باطل داشت! آنگاه فرمود که کفر است و بدعت است و معصیت است، امّا بدعت از معصیت بالاتر است و کفر از بدعت بالاتر[2] و بدعت به کفر نزدیک است.

بعد از آن حکایت فرمود که از مولانا صدرالدین قونوی[3] شنیده ام که او گفت که من وقتی بر مولانا نجم الدین سنامی می بودم، از من پرسید که بچه مشغول می باشی؟ گفتم که در مطالعهٔ تفسیر. پرسید که کدام تفسیر؟ گفتم کشّاف و ایجاز و عمده. مولانا نجم الدین گفت کشّاف و ایجاز را بسوز همان[4] عمده را بخوان! مولانا صدرالدین میگوید مرا این سخن دشوار آمد با او گفتم که چرا چنین میگوئی؟ گفت شیخ بهاء الدین زکریا رحمة الله علیه همچنین گفته است. مولانا صدرالدین می گوید که مرا این سخن گران آمد. چون شب درآمد این هر سه کتاب پیشِ چراغ می خواندم[5] ایجاز و کشّاف فرو نهاده بودم و عمده بالای این هر دو کتاب.

---

[1] ح: 'چندین علوم در و بود' بجای 'چندان علوم که او را بود' دارد
ن: 'با چندان علوم و روایات عقیدهٔ باطل داشت' بجای 'چندان علوم.... باطل داشت' دارد

[2] ح ده: 'بالاتر' ندارد

[3] ح دلا: کونی. ن: کولی (تصحیح از روی سیرالعارفین)

[4] ح: 'عمده بخوان' بجای 'همان عمده را بخوان' دارد

[5] ح ده: 'می دیدم' بجای 'می خواندم' دارد

درین میان در خواب شدم۔ ناگاه شعلۂ نجاست[1] بیدار شدم[2] کشّاف و ایجاز که هر دو فرد بودند سوخته شدند و عمده سلامت بماند!

حکایت دیگر فرمود که شیخ صدرالدّین رحمۃ اللہ علیہ وقتی می خواست که نحوِ مفصّل بخواند۔ پیشِ پدر عرضداشت کرد۔ شیخ بهاءالدّین زکریّا رحمۃ اللہ علیہ فرمود که امشب صبر کن بیای تا شب بگذرد۔ چون شب درآمد شیخ صدرالدّین در واقعه دید یکی را در بند و زنجیر کشیده می برند، پرسید که این کیست؟ گفتند که زمخشری است صاحبِ مفصّل، او را در دوزخ می بریم والله اعلم

مجلسِ دوازدهم

سه شنبه هفتم ماهِ مبارک شعبان عمّت میامنه سنه مذکور سعادتِ پابوس میسّر شد۔ یکی از حاضران حکایت کرد که وقتی[3] گذرِ من در مسافرت بزمینی افتاد که آنجا گورِ هنبر هود است علیه السّلام، گوری بس بلند و عظیم و دراز، و دران دیار قومی بودند که زبانِ ما معلوم نمی کردند و نه ما زبانِ ایشان، القصّه ما چند روزه گرسنه آنجا رسیدیم، ایشان برای ما چیزی از جواری بختند بر شکلِ کاچی و شیر بران ریختند۔ ما گرسنه بودیم برغبت بخوردیم۔ خواجه ذکره الله بالخیر

---

[1] ه : برخاست

[2] ن : آنکه بیدار

[3] ن و ح : وقتی من در مسافرت بزمینی افتادم، بجای 'وقتی گذرِ من ...... افتاد' دارد

فرمود که چنین مردمی[1] درچنان محل ازچنان[2] قوم سخت بسیار باشند!

هم[3] گوینده این حکایت قدری حلوای گزر آورده بود. از نسبتِ آن حکایت فرمود که شنوده ام از مولانا عزیز زاهد رحمته الله علیه او گفت که من و مولانا برهان الدّین کابلی که نائب قاضی حضرتِ دهلی بود در ایّامِ پیشین یکجا تعلّم می کردیم. وقتی مولانا برهان الدّین را دو تنکه زر بدست آمد، گفت ازین دو تنکه یک تنکه را مصحف خواهم خرید بر نیّت آنکه من صاحبِ نصاب شوم یعنی[4] تونگر شوم، همچنان کرد یک تنکه را مصحف خرید، مگر همدران روز او را بر سپهسالار جمال الدّین نیشاپوری که کوتوال حضرتِ دهلی بود رفته شد، طعامی پیش آوردند حلوای گزر نیز بود. کوتوال آن حلوا پیشِ مولانا برهان الدّین نهاد و گفت که[5] این را چگونه خورند! مولانا برهان الدّین گفت که متعلّمان نانِ خشک را همچنان خورند که[6] حلوای گزر توان دانست پس حلوای گزر چگونه خورند! کوتوال را این سخن عظیم خوش آمد و اثر کرد، یکی را اشارت کرد بست تنکه یا سی تنکه بیاوردند بمولانا برهان الدّین دادند، غرض آنکه مولانا را بعد ازان مال و نعمت فراوان شد و نیابتِ قضای حضرتِ دهلی یافت و تمتّع بسیار یعنی آن نیّتِ او صادق بود و اثرها کرد!

---

[1] ح : مردی
[2] ح و ک : 'ازان' بجای 'ازچنان' دارد
[3] ه : 'هم ندارد'
[4] ه : 'یعنی تونگر شوم' ندارد
[5] ن : 'این حلوا چگونه است' بجای 'که این را چگونه خورند' دارد
[6] ح : 'که حلوای گزر را می توان دانست که هرچه از ذوق خورند' بجای 'که حلوای گزر ... چگونه خورند' دارد

مجلس سیزدهم

آدینه سلخ ماهِ مبارک رمضان عمت میامنه سنه مذکور دولتِ پایبوس حاصل شد. سخن در عدل و ظلم افتاد، فرمود که معاملهٔ حق با خلق بر دو قسم است و معاملهٔ خلق با همدگر[1] بر سه قسم است، و معاملهٔ حق که با خلق است یا عدل است یا فضل است اما معاملهٔ خلق با همدیگر یا عدل است یا فضل است یا ظلم است، اگر خلق با همدیگر عدل کنند یا فضل کنند حق با ایشان فضل کند و اگر خلق با همدگر ظلم کنند حق با ایشان عدل کند و هر که خدای تعالی با او عدل کند بعذاب ماخوذ گردد اگرچه پیغمبرِ وقت باشد! برین حرف بنده عرضداشت کرد که همچنین گویند که رسول علیه السلام فرموده است که اگر فردای قیامت حق تعالی مرا و برادرم عیسی را در دوزخ درآرد عدل کرده باشد! فرمود که آری همه عالم ملکِ اوست آنچه در ملکِ خود تصرف کند ظلم نباشد، ظلم آن باشد که در ملکِ دیگری تصرف کند.

بعدازان فرمود که در مذهبِ اشعریه همچنین است که روا باشد که حق تعالی مومنی را در دوزخ برد و جاودان بدارد و کافری را در بهشت برد و جاودان بدارد برحکمِ این معنی که در ملکِ خود تصرف می کند، اما در مذهبِ ما این چنین نیست زیرا که حق تعالی در قرآن فرموده است قُلْ هَل

---

[1] ح: 'بایک دیگر' بجای 'باهمدگر' دارد

یَسْتَوِی الَّذِیْنَ یَعْلَمُوْنَ وَالَّذِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ ○ قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الْاَعْمٰی وَالْبَصِیْرُ اَفَلَا تَتَفَکَّرُوْنَ ؕ که نادان برابرِ دانا نیست و نابینا برابرِ بینا نیست، همچنین چند مثل فرموده است' اکنون از حکمتِ او این واجب باشد که مومن را در بهشت برد و بدارد و کافر را در دوزخ، زیرا که او حکیم است کار بر اقتضای حکمت کند چنانکه مردی را مالی باشد در هرجگو نه که هست صرف کند' امّا اگر برود و مالِ خود را در چاه بیندازد از حکمت نباشد!

بعدازان فرمود که اگر مومنی بی توبه[1] از دنیا برود اینجا احتمال سه چیز دارد' روا باشد که خدای تعالی به برکتِ ایمان او را بیامرزد و یا بفضلِ خود بیامرزد و یا بشفاعتِ کسی بیامرزد و اگر در دوزخ برد بمقدارِ گناه او را تعذیب کند پس به بهشت برد امّا جاودان در دوزخ ندارد چون با ایمان رفته باشد۔

مجلسِ چهاردهم

سه شنبه یازدهم ماهِ مبارک شوال سنة المذکو سعادتِ پابوس میسّر شد۔ آن روز بنده[2] غلامی بشیر نام پیش برد و عرضداشت کرد که این غلام نماز می گزارد

---

[1] ن: 'میرد' بجای ' از دنیا برود' دارد

[2] ع: 'بنده غلامی داشت بشیر نام' بجای ' بنده غلامی بشیر نام' دارد

و دیرباز دنبالِ بنده عرض[1] داشته است که مراد در پای مخدوم انداز[2] و بدولتِ بیعت برسان! ازانجا که کرمِ خواجه ذکره الله بالخیر عام بود[3] این سخن قبول کرد. بعدازان فرمود که او را اذن می کنی تا بیعت کند. بنده گفت آری. بعد ازان دستِ بیعت بدو داد و کلاه عطا فرمود و او را فرمان داد که برو دوگانه بگزار و بیا! چون آن غلام از پیش بیرون رفت خواجه ذکره الله بالخیر حکایت فرمود که پیش ازین درویشی از بهار آمده بود باخرقهٔ بس مکلّف، در خانقاهِ[4] شیخ علی سجزی علیه الرحمة والغفران نزول کرده بود مگر آن درویش از هرجای دق می کرد و شیخ علی او را گفت که چون درین جامه می باشی گدائی مکن، من ترا چیزی می دهم تا[5] بران بسنده کن وازان وجه سودائی کن بشرط آنکه چون ترا جمعیتی شود درویشان را ازان نصیبی کنی. این بگفت و پانصد جیتل بدو داد. آن درویش بدان پانصد جیتل سودائی کرد بمدّتی نزدیک سی تنکه شد باز آن سی تنکه در سودائی انداخت صدتنکه شد. بدان تنکها[6] بُرده خرید. شیخ علی گفت که این بُردگان در غزنین بر تا سودای بهتر[7] شود. درویش همچنان کرد، و آن درویش غلامی[8] داشت معتمد، آن غلام را گفت تو مرید من شو! غلام مریدِ او شد، درویش سرِ او بتراشید و کلاهی

---

[1] ن: 'عرض داشته' ندارد

[2] ن: 'بانداز که بدولتِ بیعت برسد' بجای 'انداز ... برسان' دارد

[3] ح و ط: است

[4] ن: خانه

[5] ن: 'تابدان فراختی کنی' بجای 'تا بران بسنده ... نصیبی کنی' دارد

[6] ن: صدتنکه

[7] ن: بهترک

[8] ن: یکی غلام

بر سر او نهاد و گفت این کلاهِ سیدی احمد است، مگر آن درویش تعلق بدان خاندان داشت۔ الغرض چون بغزنین رسید بردگان بفروخت سود بسیار رسید، بعضی خلق آن غلام را نیز خریدار شدند۔ درویش گفت من این را چگونه فروشم، این مریدِ من شده است۔ الغرض در خریدنِ او غلوِ بسیار[1] کردند تا یک بهای او به چهار رسید۔ درویش را دل بگشت بفروختن رضا داد۔ همین که بازرگانان[2] جمع شدند خواستند که غلام را بخرند غلام چشم پر آب کرد و بآن درویش گفت که خواجه آن روز که من مریدِ تو شدم تو کلاه بر سرِ من نهادی و گفتی که این کلاهِ سیدی احمد است، این ساعت تو مرا می فروشی فردای قیامت پیشِ سیدی احمد مرا با تو ماجرا ست! چون غلام این سخن بگفت خواجه را دل نرم شد، حاضران را گفت شما گواه باشید من این غلام را آزاد کردم! چون خواجه ذکره الله بالخیر برین حرف رسید بنده گفت که من نیز این غلام را آزاد کردم! خواجه ذکره الله بالخیر عظیم خوش شد، فرمود نیکو کردی همین واجب بود که کرده ای[3]! بعدازان با شفقت و مرحمتِ تمام کلاه از سر مبارکِ خود برگرفت و بر سر بنده نهاد والحمدُ لِلّٰهِ ربِّ العالمین۔

---

[1] ن دح : 'بسیار' ندارد

[2] ن د ه : آن بازرگانان

[3] ح : 'کردی' بجای 'کرده ای' دارد

مجلسِ پانزدہم

پنجشنبہ بست و ہفتم ماہِ شوّال سنہ مذکور دولتِ پابوس بدست آمد۔ سخن در اتفاق افتاد۔ فرمود کہ ہرگاہ کہ کسی را دُنیا اقبال نماید اتفاق باید کرد کہ کم نیاید[1] و ہرگاہ کہ رُوی ازین کس بگرداند ہم بباید داد کہ چون رُوی برفتن نہاد باری مردم را بدستِ خود بدہد بہتر!

بعدازان فرمود کہ شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ اللہ علیہ این معنی را بدین عبارت گفتی کہ چون می آید بدہ کہ کم نیاید و چون می رود نگاہ مدار کہ نپاید!

مجلسِ شانزدہم

آدینہ[2] یازدہم ماہِ مبارک ذی الحجہ سنہ مذکور دولتِ پابوس بدست آمد۔ سخن دران افتاد کہ مردانِ حق ہر طعامی کہ می خورند نیتِ ایشان حق باشد۔ بعد ازان فرمود کہ شیخ شہاب الدین قدس اللہ سرہُ العزیز در عوارف آوردہ است کہ درویشی بود کہ در وقتِ طعام خوردن ہر لقمہ کہ برگرفتی گفتی اخذتُ[3] باللہ'

---

[1] ح: کم تر

[2] ن: 'سہ شنبہ پانزدہم' بجای 'آدینہ یازدہم' دارد

[3] ھ: اخذاً باللہ

مجلسِ هفدهم

دوشنبه بست و یکم ماهِ مبارک ذی الحجه سنه مذکور دولتِ پائبوس[1] حاصل شد۔ فرمود که از لشکر می آئی یا از شهر؟ بنده عرضداشت کرد که از لشکر می آیم و خانه همانجا کرده ام۔ فرمود که جانبِ شهر می روی؟ بنده گفت که کمتر بعد از ده دوازده روز رفته می شود و بیشتری در لشکر می باشم و نمازِ جمعه هم[2] در مسجدِ کیلوکهری می گزارم۔ فرمود که واجب کند که هوای لشکر بهتر از شهر باشد و در شهر عفونتی هم باشد۔

از نسبتِ این معنی بر لفظِ مبارک راند که چنین که بعضی زمان از زمانِ دیگر اختصاصی دارد چنانکه روزِ عید از جمله روزها مخصوص است بشادیِ عام همچنین مکانی هم باشد که درو راحتی توان یافت که در مکانی دیگر نباشد۔ امّا درویش آن[3] باشد که از زمان و مکان بیرون[4] رفته باشد نه از هیچ نوع[5] شادی شادمان گردد و نه از هیچ غمی غمگین و آن کسی باشد که از ملکِ دُنیا گذشته باشد، و درویش باید که در حالتِ سخن گفتن دلِ او مائل باشد بحق و زبانِ او استمداد کند از دلِ او و دلِ او از حق! بعد ازان بر لفظِ دُرربار راند که من در اوائل این کلمات از مولانا عماد الدین سنامی شنیده ام۔ وقتی من بطرفِ حوضِ سلطان بوده ام، او نیز بیامد بجا نشستیم،

---

[1] ن: دست بوس
[2] ه: 'هم' ندارد
[3] ح: 'باید' بجای 'آن باشد' دارد
[4] ه: 'رفته برون' بجای 'بیرون رفته' دارد
[5] ن و ح: 'نوع' ندارد

ازین بابت سخن می گفت وقتی خوش داشتیم، امّا بعد از سه چهار سال کم و یا بیش باز در مقامی یکجا شدیم ذرّهٔ ازان معانی درو نمانده بود! بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که او مشغول شد به خلق. بعد ازان فرمود که شیخ جلال الدین تبریزی قدس سرہ العزیز چون در دہلی آمد و بعد از چندگاه روان شد می گفت که من درین شہر آمدم زرِ[1] صرف بودم این ساعت نقره ام تا بیشتر چه خواہم شد!

لختی سخن در سماع اُفتاد. بنده عرضداشت کرد که این شکسته در کارِ خود حیرانست ازان جہت که طاعتی و عبادتی که باید ندارد[2] و اوراد و مشغولی درویشان نیست امّا چون سماع شنیده می شود رقّتی و راحتی تمام حاصل می آید و ہم بوقتِ پاکِ مخدوم که آن ساعت از ہوای نفس و دُنیا و اہلِ دُنیا ہیچ در خاطر نمی گذرد. فرمود که آن ساعت دل از علائق خالی می شود؟ بنده گفت آری. فرمود که سماع بر دو نوع است اوّل ہاجم است بعد ازان غیر ہاجم، ہاجم آن را گویند که اوّل سماع ہجوم می آرد مثلاً صوتی یا بیتی شنیده می شود و این کس را در جنبش می آرد این حال را ہاجم گویند و این را شرح نتوان داد[3]، امّا غیر ہاجم آن است که بعد ازان که بیتی[4] سماع اثر کرده آن را برجائی تحمیل کند بر حضرتِ حق یا به پیرِ خود یا برجای دیگر که در دلِ او گذرد، اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْن ۰

---

[1] ن: زمان [2] ح: ندارم [3] ۱ ۵: کرد [4] ن و ۵، بیتی، ندارد

جلد چهارم از فوائد الفواد

متضمّن بر شصت و هفت مجلس

بسم الله الرّحمٰن الرّحیم

این سطورِ اوراقِ نور و این حروفِ الواحِ سرور بتجدید جمع کرده آمد از کلماتِ کامله و اشاراتِ شامله خواجه بنده نواز سلطانِ دارالملکِ رازِ ملک المشایخ علی الاطلاق قطب الاقطاب العالم بالاتّفاق نظام الحقّ والهدیٰ والدین متّع الله المسلمین بطولِ بقائه آمین از آغازِ محرّم سنه اربع عشر و سبعمائته، قطعه

لفظِ متینِ خواجه راجلِ متین گرفته ام — کس نرهد زچاهٔ غم جُز[1] بسعیٔ این رسن

گفتهٔ شیخ کرده جمع و اُمید آنکه حق — درگذراند از کرم گفته و کردهٔ حسن[2]

مجلسِ اوّل

چهارشنبه بست وچهارم ماه مبارکِ محرّم سنه اربع عشر و سبعمائته سعادت

---

[1] ح و ه : جزکه

[2] ح و ه : کرده و گفتهٔ حسن، بجای گفته و کردهٔ حسن، دارد

پائبوس بدست آمد. آن روز بنده جلدِ اوّل که هم ازین فوائدالفواد جمع کرده شده است بحکمِ فرمان پیش بُرد، چون مطالعه فرمود شرفِ استحسان ارزانی داشت و فرمود که نیکو نبشته ای و درویشانه نبشته ای و نام هم نیکو کرده ای!

بعدازان از نسبتِ این حال حکایت فرمود که ابوهریره رضی اللہ عنہ در فتحِ خیبر ایمان آورده بود و بعدازفتحِ خیبر پیغمبر علیه السّلام سه سال بیش نزیست. الغرض او درین سه سال چندان حدیث روایت کرد که اگر احادیثِ روایت کردهٔ همه یاران جمع کنند مقابلِ آن احادیث نباشد. بعدازان فرمود که ازو پرسیدند که چگونه بود که ترا چندین حدیث یاد ماند در مدّتِ اندک و یارانی که سالها از تو بیشتر بوده اند ایشان را یاد نیست؟ گفت پیغمبر علیه الصلوٰة والسّلام هر یاری را بکاری مشغول کرده بود امّا من ملازمِ خدمت بودمی یادگرفتمی.

بعدازان فرمود که روزی ابوهریره رضی اللہ عنہ بخدمتِ رسول علیه الصلوٰة والتحیه عرضداشت کرد که یا رسولُ اللہ من هرچه از زبانِ مبارکِ تو می شنوم یاد می گیرم بعضی حدیث یاد نمی ماند. رسول علیه السّلام فرمود که چون من در حدیث شوم تو دامنِ پیراهنِ خود فراز کن یا ردائی که داری در پیش فراز کن، چون من حدیث تمام کنم تو آهسته آن دامن گرد آر و دست بر سینهٔ خود فرود آر اگر می خواهی که هرچه از من شنوی یاد ماند!

بعدازان فرمود که امیرالمؤمنین ابوبکرصدّیق رضی اللہ عنہ در مدّتِ عمرِ خود سه حدیث روایت کرده است[1] یا چهار و عبداللہ بن عباس رض ازده کمتر، امّا عبداللہ

[1] ح: بود

بن مسعودؓ چنان فقیهی که او بوده در مدّتِ عمرِ خود یک حدیث روایت کرده است و آن روز که این حدیث روایت کرده روی او از هیبت زرد[2] گشت و موی بر اندامِ او بایستاد و گوشتی[3] است میانِ دو کتف که در حالتِ خوف بجنبد در جنبش آمد بعد ازان گفت سَمِعْتُ عَنْ رَسُولِ اللّٰہ بعد از اداءِ حدیث گفت هٰذا اللّفظ[4] او معناه - خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارک راند که مذکّران که بعد از حدیث بگویند که هٰذا اللّفظ او معناه از انجاست.

ازینجا سخن در صحابهٔ رسول علیه الصلوٰة والسّلام افتاد - فرمود که از صحابه خلفای اربعه بودند و عباد الله ثلاثه -

بعد ازان در مناقبِ امیر المؤمنین علی رضی الله عنه فرمود که وقتی رسول علیه السّلام والتّحیه ذکرِ علی با یاران بدین عبارت کرد که اقضاکم علیؓ، اقضیٰ همچنین باشد که قاضی تر، پس گوئی اقضیٰ آن کس تواند بود که اعلم باشد -

بعد ازان در نسبتِ موافقتِ صحابه حکایت فرمود که صحابی در جمعی[5] حاضر بود، یکی در عقبِ او نشسته و آنکه در عقبِ او نشسته بود هر بار می گفت که من شنیده ام از رسول علیه السّلام که می فرمود که روزی فلان جای من بودم برابرِ من ابوبکر بود و عمرؓ و باز فلان جای رفتم برابرِ من ابوبکر بود و عمرؓ همچنین چند بار

---

[1] ن: بود
[2] ح وه: زرد تر
[3] ح: 'گوشتی که درمیانِ دو کتف بود از خوف بجنبش آمد' بجای 'گوشتی است ...... درجنبش آمد' دارد
[4] ح و ه: لفظ
[5] ن و ح: مجمعی

یاد کرد که پیغمبر فرمود که فلان جای من بودم و ابوبکر و عمر[1]۔ این صحابی سر پس کرد تا ببیند که این حکایت که می گوید؟ چون نگاه کرد امیرالمؤمنین علی بوده است رضی اللہ عنہ مقصود از تقریر این حکایت[2] بیانِ موافقت[3] و انصافِ صحابه[4] بوده است۔ فرمود[5] موافقت و انصافِ صحابه چنین بوده است!

بعد ازان هم از نسبتِ این حکایت فرمود که وقتی عمر می گفت که ای کاشکی من یک تارِ موی بودمی بر سینهٔ ابوبکرؓ رضی اللہ عنہم اجمعین

مجلسِ دوم

یک شنبه بست و هشتم ماهِ محرّم سنه مذکور دولتِ دست[6] بوس بدست آمد۔ حکایتِ درویشی افتاد۔ فرمود که او مردی عزیز است۔ بعد ازان فرمود که هر که از لوثِ دُنیا دور باشد او عزیز باشد و اگر کسی با لوثِ دُنیا بهم عزیز باشد آن عزّت را بقائی نباشد۔ بعد ازان این دو مصراع بر زبانِ مبارک راند ع

تا پاک نگردی بتو آتش ندهند، بعد ازان فرمود ع تا خاک نگردی بتو آبش ندهند

بعد ازان سخن درین افتاد که امروز بست و هشتم ماه است یا بست و نهم۔ ازینجا حکایت فرمود که وقتی در لهاور در شبِ بست و هفتم یا بست و هشتم

---

[1] ن: "برابرِ من ایشان بودند" بعد از "عمر" دارد
[2] ه: معنی
[3] ح: مودّت
[4] ه: صحابه اربعه
[5] ن و ح: "فرمود موافقت ... بوده است" ندارد
[6] ح: "پای بوس" بجای "دست بوس" دارد

ماهِ رمضان دیدند و آن چنان بود که آن سال سه ماه برهم بست و نُه روز برآمده بسببِ ابری و یا غباری ماه ننمود تا اهلِ شهر هر ماهی را سی روز گرفتند۔ چون سه ماه بگذشت آنچنان چیزی نشد[1] که ماه بدیدند و معلوم شد که برغلط بوده اند!

بعدازان فرمود که یک شومت این بود خرابیٔ لهاور را، دیگر شومت آن بود که همدران ایّام بعضی سوداگران از لهاور طرفِ گجرات رفته بودند۔ دران ایّام[2] گجرات هندوان داشتند۔ الغرض چون هندوان بیامدند و قماشی را که ایشان آورده بودند خریداری کردند اهلِ لهاور جمله قماش را بهای زیادت گفتند مثلاً آنچه ده درم می ارزید بست درم گفتند و آنچه بست درم می ارزید چهل درم می گفتند، همچنین هریکی را بدو بها کردند۔ بعدازان وقتِ بیع هم بدان نرخی که بود بفروختند بلکه نیمهٔ آنچه بها گفته بودند بفروختند۔ هندوانِ آن دیار را این رسم نبود، ایشان کالای که می فروختند بهای آن راست می گفتند و همان یک سخن می گفتند۔ الغرض چون ایشان این معامله[3] بدیدند یکی ازمیانِ ایشان سوال کرد که شما از کدام شهرید[4]؟ گفتند که ما از لهاوریم۔ آن هندو گفت که در شهرِ شما سودا همچنین می کنند؟ گفتند که آری۔ بعدهٔ آن هندو گفت که آن شهر آبادان مانده است؟ گفتند آری۔ هندو گفت نه[5] همانا که شهری که درو معامله بدین نوع باشد

---

[1] ه : پیدا شد
[2] ه : دقت
[3] ه : معنی
[4] ح : شهر هستید
[5] ح و ه : 'همانا' بجای 'نه همانا' دارد

آبادان ماند[1]! القصه چون[2] اہلِ تجارت بازگشتند ایشان ہنوز درراه بودند که مغل آمده بود لہاور را خراب کرد!

مجلس سوم

سه شنبه[3] دوازدہم ماهِ صفر ختم الله بالخیر والظفر سنه مذکور بسعادتِ دست بوس رسیده شد. سخن درطائفه افتاد که دعوی کرامت کنند و خود را بکشف معروف گردانند[4]. فرمود که این معنی چیزی نیست. بعدازان برلفظِ مبارک راند که فَرَضَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَلَی اَوْلِیَائِهٖ کِتْمَانَ الْکَرَامَةِ کَمَا فَرَضَ عَلَی اَنْبِیَائِهٖ اِظْهَارَ الْمُعْجِزَةِ، پس اگرکسی کرامتِ خود را پیدا کند ترکِ فرضی کرده باشد چه کار کرده باشد! بعدازان فرمود که سلوک را صد مرتبه نهاده اند هفدہم مرتبه کشف وکرامت است، اگر سالک همدرین مرتبه بماند ہشتاد و سه دیگر کی[5] رسد؟

لختی سخن درخدمت کردن افتاد. فرمود که حدیثِ رسول ؐ است که

---

1. ه: نماند
2. ن: چون سوداگران از گجرات برگشتند درانثا راه شنیدند کفار نگونسار بیامدند ولہاور را خراب کردند' بجای 'چون اہلِ تجارت . . . . خراب کرد' دارد
3. ه: 'شنبه' بجای 'سه شنبه' دارد
4. ح وه: کنند
5. ح: نه

سَاقِی الْقَوْمِ آخِرُهُمْ شُرْباً یعنی آنکه قوم را آب دهد خود باید که آخرِ ہمہ آب خورد! بعدازان فرمود که در طعام ہم[1] ہمچنین واجب است، نشاید که پیش از دیگران تناول کند۔

بعدازان فرمود که میزبان را واجب است که مہمان را خود دست شویاند و چون دستِ دیگران شویاند اوّل باید که دستِ خود بشوید زیرا که چون دستِ دیگران خواہد شویانید اوّل دستِ او پاک باید، حکمِ این دست شستن برخلافِ حکمِ آب خورانیدن است، اینجا اوّل دستِ خود بشوید بعدازان دستِ دیگران بشویاند و در آب خورانیدن[2] اوّل دیگران را بخوراند آخر خود بخورد۔ بعدازان فرمود که درین معنی ہم گفته اند که آنکه دست شویاند ایستاده دست شویاند یا نشسته؟ فرمود ایستاده دست شویاند۔ بعدازان فرمود که یکی پیشِ شیخ جُنید رحمۃ اللہ علیہ آب آورد و تا دست شویاند بنشست چون او بنشست جُنید برخاست[3]۔ گفتند چه کردی؟ گفت اورا واجب بود که بایستادی و دست شویانیدی، چون او بنشست مرا باید[4] ایستاد۔

بعدازان فرمود که وقتی امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مہمانِ دوستی شد۔ آن دوست از جنسِ طعام ہرچه[5] خواست نخست بر کاغذی بنوشت و بدستِ کنیزکِ خود داد و گفت ہر طعامی که درین نبشته ام باید که مہیا کنی۔ این بگفت و خود به مصلحتی بیرون آمد[6]۔ امام شافعی آن کاغذ را از کنیزک بخواست، طعامی چند که مطبوعِ او بود

---

[1] ن و ح: 'ہم' ندارد [2] ن: خوردن

[3] ح: بایستاد [4] ن: 'ایستاده باید' بجای 'مرا باید ایستاد' دارد

[5] ه: 'آنچه' بجای 'ہرچه' دارد [6] ه: رفت

الحاق کرده دران کاغذ نوشت ۔ چون کنیزک آن کاغذ بخواند هر طعامی که امام شافعی الحاق کرده بود هم بپخت و بران مزید کرد ۔ چون صاحب بیت بیامد و طعام پیش کشیدند طعام بسیار دید و ازانچه او نبشته بود زیادت دید، برخاست و برکنیزک آمد و پرسید که چه حالست[1]؟ کنیزک کاغذ بدو نمود ۔ چون آن مرد الحاقِ امام شافعی بدید عظیم خوش شد و آن کنیزک را با جمله عبیدی که بود[2] آزاد کرد!

لختی سخن در ضیافت افتاد و رعایتِ احوالِ مهمانان[3] و اطعام، بعدازان فرمود که در بغداد درویشی بود که هر روز یک هزار و دویست[4] کاسه در مائدهٔ او خرج شدی و او را هژده مطبخ[5] بود ۔ الغرض روزی از خدمتگارانِ خود پرسید که نباید که در وقتِ طعام دادن شما کسی را فراموش کنید! گفتند خیر ما همه را یاد می کنیم طعام می دهیم ۔ باز شیخ فرمود که نیکو بیندیشید! گفتند ما کسی را فراموش نمی کنیم همه را وقتِ طعام حاضر می کنیم و آیندگان را آنچه که[6] دادنی است می دهیم ۔ باز شیخ گفت نباید که درین کار اهمالی رود! خدمتگاران گفتند شیخ این معنی از کجا می فرماید؟ شیخ گفت امروز سه روز است که مرا طعام نداده اید، هرگاه که شما مرا فراموش کنید دیگران را چرا فراموش نکنند؟ و آن چنان بود که درین سه روز هیچ طعامی وقتِ افطار پیشِ شیخ نیاوردند، چون مطبخ بسیار بود بعضی از مطبخیان می دانستند که از دیگر مطبخ رسیده باشد و بعضی از مطبخِ دیگر گمان می بردند هر یکی می دانست

---

[1] ه: حالتست
[2] ح و ه: داشت
[3] ن و ح: مهمان
[4] ح: صد و بست
[5] ه: مطبخی
[6] ن و ه: 'آن راکه' بجای 'آیندگان را آنچه که' دارد

که از جای دیگر رسیده باشد درین سه روز همچنین هیچ طعامی پیش شیخ نرسیده بود، چون سه روز شد[1] آنگاه شیخ این سخن بگشاد!

لختی سخن در آبِ حوضِ سلطان افتاد و عذوبت و برکتِ آن، فرمود که همچنین گویند که سلطان شمس الدّین را بعد از نقلِ او بخواب دیدند، ازو پرسیدند که خدای عزّ و جلّ با تو چه کرد؟ گفت مرا بدین حوض بخشید واللّه اعلم

مجلسِ چهارم

چهارشنبه بست و هفتم ماهِ صفر سنه مذکور دولتِ پائبوس حاصل گشت - پیش ازان یک روز بنده با اعزّ نصیرالدین محمود سلّمه اللّه تعالیٰ که یکی از مریدانِ خوب اعتقاد است مشورت کرد که فردا چهارشنبهٔ آخرین است و خلق این روز را نحس می گیرند[2] بیا تا بخدمتِ خواجه رویم ذکره اللّه بالخیر که آنجا همه[3] نحوستها بسعادت بدل[4] می شود! القصه بعد از مشورت چون چهارشنبهٔ مذکور شد بنده و او هردو بخدمتِ خواجه رفتیم ذکره اللّه بالخیر و صورتِ حالِ اتفاق دینه عرض افتاد. تبسّم فرمود و گفت آری مردمان این روز را نحس می گیرند[2] و نمی دانند که روزی لبس با سعادت است و امروز روزی عظیم مسعود است تا اگر فرزندی درین روز زاده نشود او بزرگ شود!

---

[1] ه : بگذشت

[2] ح 'می گویند' بجای 'می گیرند' دارد

[3] ن و ح : جمله

[4] ن : مبدّل

لختی سخن دران افتاد که بعضی خلق را مزاج زود تغیّر می[1] پذیرد. بر لفظِ مبارک راند که[2] آن را که طبعِ او لطیف باشد زود متغیّر شود. مناسبِ این معنی رباعی بر لفظِ دُرربار راند و فرمود که مولانا فخرالدّین رازی راست ؎

آنم که بنیم ذرّه ناخوشش گردم — وز نیمهٔ نیم ذرّه دلکش گردم
از آب لطیف تر مزاجی دارم — دریاب مرا دگرنه آتش گردم

لختی سخن در تغیّرِ مزاجِ ملوک اُفتاد. فرمود که یکی از کلماتِ قُدسیه اینست که قلوب الملوک بیدی؛ رسُول علیه السّلام[3] روایت می کند که حق تعالی می فرماید که دلهای بادشاهان بدستِ منست یعنی هرگاه که خلق باخدای راست باشد من دلهای ایشان بر خلق مهربان گردانم و هرگاه که خلق باحق راست نباشد من دلهای ایشان بر[4] خلق بی مهر گردانم[5]! بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که نظر آنجا باید داشت و همه چیز ازانجا تصوّر باید کرد!

مناسبِ این معنی حکایت فرمود که درانچه قباچه اُچّه و ملتان داشت و سلطان شمس الدّین در دهلی بود میانِ ایشان مخاصمتی پیدا شد. شیخ بهاء الدین زکریّا رحمتہ اللہ علیہ و قاضیٔ ملتان هردو جانبِ سلطان شمس الدّین مکتوب نبشتند و آن هردو مکتوب بدستِ قباچه افتاد. قباچه متغیّر شد قاضی را بکُشت و شیخ را

---

[1] ن: 'می باید' بجای 'می پذیرد' دارد [2] ه: 'هرکرا' بجای 'که آن راکه' دارد
[3] ح: 'رسول علیه السّلام از حضرتِ عزّت جلّت قدرت روایت می کنند' بجای 'رسول علیه السلام . . . . می فرماید' دارد [4] ن: حکایت
[5] ح د ه: 'بر خلق' ندارد [6] ن: کنم [7] ح و ه: ظاهر

به درِ سرای طلبید. شیخ بهاء الدّین رحمة الله علیه بدرِ سرای رفت، همچنان که هر بار رفتی بی دهشت در رفت و بر راستای قباچه بحکمِ معهود بنشست. قباچه مکتوبِ او بدستِ او داد. شیخ مطالعه کرد و گفت آری این نامه من نبشته ام و خطِ منست! قباچه گفت چرا نبشته ای؟ شیخ گفت من هرچه نبشته ام از حق نبشته ام تو هرچه خواهی[1] بکن تو خود چه توانی کرد و بدستِ تو چیست؟ قباچه چون این سخن بشنید در تامّل شد و اشارت کرد که طعام بیارند، و معهود آن بود که شیخ در خانهٔ کسی طعام نخوردی، مقصودِ قباچه این بود که چون طعام نخواهد خورد دران حال ایذای رساند[2]. الغرض چون طعام پیش آورند و هرکسی دست به طعام دراز کرد شیخ گفت بسم الله الرحمن الرحیم و دست به طعام برد و خوردن گرفت. قباچه چون این بدید تمامی[3] غضبِ او فرو نشست و هیچ نتوانست گفت و شیخ بسلامت بمقامِ خود باز آمد!

بندهٔ کمینه[4] را از چندگاه سخنی در خاطر بود آن روز عرضه افتاد[5] و آن سخن این بود که اگر مریدی باشد که شیخ وقت نماز می گزارد و اندک وردی می خواند اما محبتِ شیخ در دلِ او بسیار باشد و اعتقادِ او بخدمتِ پیر به یکبارگی راسخ، و مریدی دیگر باشد که او را طاعت بسیار باشد و تسبیح و اورادِ بی اندازه و

---

[1] ه: توانی

[2] ه: برسانم

[3] ن و ح: تمام

[4] ح: کمترین

[5] ه: "عرضه داشت کرد" بجای "عرضه افتاد" دارد

حج کرده امّا در محبّتِ شیخ قصوری باشد و دراعتقاد قصوری[1] میانِ این هر دو مرتبه[2] کدام بیشتر باشد؟ فرمود آنکه محبّ و معتقدِ شیخ است- بعدازان بر لفظِ مبارک راند که آنکه محبّ و معتقدِ شیخ است[3] یک وقتِ او برابرِ همه اوقاتِ آن متعبّد است، بسبب[4] اعتقاد شرف دارد!

بعدازان فرمود که مذهبِ بعضی آنست که اولیاء بر انبیاء فضیلت دارند سبب آنکه انبیاء بیشتر احوال با خلق مشغول اند و این مذهب باطل است از[5] سبب آنکه اگرچه انبیاء با خلق مشغول اند امّا زمانی که با حق مشغول می شوند آن یک زمان بر جملهٔ اوقاتِ اولیاء شرف دارد!

حکایتِ دیگر هم فرمود ملائمِ این حال که زاهدی بود در بنی اسرائیل، هفتاد سال خدای عزّ و جلّ را طاعت کرده بود، بعدازهفتاد سال او را حاجتی بالله افتاد، آن حاجت از خدای تعالیٰ بخواست، حاجتِ او روا نشد، بعدازان در گوشهٔ رفت و با نفس مجادله کردن گرفت که ای نفس هفتاد سال خدای را طاعت کردی هر آئینه در اخلاصِ تو نقصانی خواهد بود، اگر با اخلاصِ تمام طاعت می کردی هر آئینه این حاجتِ من روا شدی! چون این مجادله با نفس بکرد به پیغامبرِ آن عهد فرمان آمد که آن زاهد را بگوی که این یک ساعت عتابِ تو با نفسِ خود نزدیکِ ما به ازان طاعتِ هفتاد سالهٔ تو بود!

1- ه: همچنان

2- ح و ه: 'بهتر کدام باشد' بجای 'مرتبه کدام بیشتر باشد' دارد

3- ح و ه: باشد

4- ن و ه: 'بسبب' ندارد

5- ه: زیراچه' بجای 'از سبب آنکه' دارد

مجلسِ پنجم

سه شنبه هفدهم ماه مبارکِ ربیع الاوّل سنه مذکور بسعادتِ دست بوس[1] رسیده شد. یکی از حاضران معنیٔ عُرس پرسید. فرمود که عُرس عروسی کردن است و نیز معنیٔ عرس فرود آمدنِ کاروانست در شب.

لختی سخن در بزرگیٔ مشائخ افتاد و صدقِ ایشان و نگاهداشتِ سِرّ و طلبِ حق، ازین جا حکایت فرمود که وقتی شیخ نجیب الدین متوکل رحمته الله علیه از خدمتِ شیخ الاسلام فرید الدین قدس الله سره العزیز سوال کرد که مردمان همچنین[2] می گویند که شما چون نماز می گزارید و بعد ازان می گوئید که یارب! همچنین می شنوید که لبّیکَ عبدی! گفت خیر. بعد ازان فرمود که اَلْاَرْجَافُ مُقَدِّمَتَا[3] الکون. بعد ازان شیخ نجیب الدّین سوال کرد که همچنین می گویند که مهتر خضر[4] بر شما می آید و میرود. فرمود که خیر. بعد ازان شیخ نجیب الدّین گفت که همچنین می گویند که مردانِ غیب بر شما آمد و شد دارند. این سخن را نفی نکرد[5] این قدر گفت که تو هم از ابدالی توانند[6] شد!

ازینجا سخن در بزرگیٔ شیخ فرید الدین افتاد نور الله مرقده و بزرگیٔ والدهٔ بزرگوارِ او علیهما الرحمته والرضوان فرمود که فرزند را صلاحیّتِ مادر و پدر قوی اثر می کند!

---

[1] ه: 'قدم بوس' بجای 'دست بوس' دارد

[2] ح: چنین

[3] ح: الافواه

[4] ن و ه: 'همچنین' ندارد

[5] ح و ه: کرد

[6] ن و ه: 'توانند' ندارد

بعد ازان فرمود که شیخ کبیر را والده بود لیس بزرگ تا شبی دزدی درخانۂ او آمد[1] همه خفته بودند والدۂ شیخ بیدار بود و بحق مشغول - چون دزد درآمد کور شد نتوانست که بیرون رود، آواز داد که درین خانه اگر مرد است پدر و برادرِ منست واگر عورت است مادر و خواهر منست هرکه هست میدانم که مهابتِ او مرا کور گردانیده است باید که مرا دعا کند تا من بینا شوم، من توبه می کنم که پیش در باقی عمر دزدی نکنم! مادرِ شیخ دعا کرد، او بینا شد و برفت - چون روز شد مادرِ شیخ این حکایت بکسی[2] نکشاد - ساعتی شد مردی را دیدند که سبوی از جغرات برسر گرفته و اهلِ بیتِ او برابرِ او، پرسیدند که تو کیستی؟ گفت من شب را درین خانه بدزدی آمده بودم عورتی بزرگ اینجا بیدار بود من از هیبتِ او کور شدم تا او مرا دعا کرد من چشم باز یافتم، من عهد کرده بودم که چون بینا شوم از دزدی توبه کنم، اینک این ساعت آمده ام و اهلِ بیتِ خود را آورده ام تا مسلمان شویم و از دزدی توبه کلّی کنیم!
الغرض به برکتِ آن عورت همه مسلمان شدند و از دزدی توبه کردند والحمدُ للّٰه ربِّ العٰلمین ۰

بعد ازان هم در بابِ بزرگیٔ والدۂ بزرگوارِ شیخ حکایت فرمود که درانچه شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللّٰه سرہ العزیز دراجودهن سکونت ساخت شیخ نجیب الدّین را فرستاد تا والده را ازانجا که بود بیاورد. شیخ نجیب الدّین برفت و والده را ازانجا

---

[1] ۱ ۵ ۱ درآمد

[2] ح : پیش کسی بجای "بکسی"

که بود روان کرد. در اثنای راه زیر درختی فرود آمدند، درین میان حاجتِ آب شد، شیخ نجیب الدّین بطلبِ آب رفت، چون باز آمد والده را ندید حیران بماند، چپ و راست دوید و از هر جانب طلب نمود و جهد بسیار کرد هیچ اثرِ والده نیافت. چون مضطر شد بخدمتِ شیخ کبیر آمد قدس الله سرّه العزیز و قصه باز گفت. شیخ فرمود تا طعامی بساختند و صدقه که آمده است بدادند، بعد از مدّتی شیخ نجیب الدّین را رحمته الله علیه دران حدود گذر افتاد. چون زیرِ آن درخت آمد در دلِ او گذشت که در چپ و راستِ این موضع بردم باشد که نشانی از والده بیابم. همچنان کرد در حوالیِ آن درخت گشتن گرفت، استخوانی چند یافت استخوانِ آدمی، با خود گفت باشد که همین استخوانِ والدهٔ ماست شیری یا جانوری دیگر او را هلاک کرده باشد![1] و جمله آن استخوانها جمع کرد و در خریطهٔ انداخت و بخدمتِ شیخ فریدالدین قدس الله سرّه العزیز آمد و قصه باز گفت. شیخ فرمود که آن خریطه پیشِ من آر. چون خریطه پیشِ شیخ بیاوردند و بیفشاندند یک استخوان هم پیدا نشد! خواجه ذکره الله بالخیر چون برین حرف رسید چشم پُر آب کرد و فرمود که این معنی از عجائبِ روزگار است!

لختی حکایت[2] مردانِ غیب افتاد خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که در اوائل مرا گاه[3] از گاه در دل بودی مخالطت و مجالستِ ایشان، باز بخود اندیشیدم که این چه تمنّا است دنبالِ مصلحتی بهتر[4] باید بود!

---

[1] ه: 'در جمله' بجای 'و جمله' دارد
[2] ه: سخن
[3] ن: 'گاه گاه' بجای 'گاه از گاه' دارد
[4] ن: دیگر

از ینجا حکایت فرمود که شیخ قطب الدّین بختیار رحمة الله علیه رحمة واسعة در مبدا، حال که درویش بود بر کرانهٔ[1] آن شهر مسجدی خراب بوده است و دران مسجد منارهٔ بود که آن را هفت مناره گفتندی یک مناره بود ولی هفت مناره گفتندی، مگر بخدمتِ ایشان دعائی رسیده بود که هرکه آن دعا بالای آن مناره بخواند با مهتر خضرؑ ملاقی[2] شود، آن دعا هم یک دعا بود آن را هم هفت دعا گفتندی و دوگانه هم آمده بود که هرکه آن دوگانه را دران مسجد بگزارد مهتر خضر را ببیند. الغرض شیخ قطب الدین را قدس الله سره العزیز اشتیاق شد که مهتر خضر را ببیند، شبی از شبهای ماهِ رمضان دران مسجد رفت، آن دوگانه بگزارد و بران مناره برآمد و آن دعا بخواند و فرود آمد و ساعتی توقف کرد، هیچ کس پیدا نشد[3]، نومید گونه از مسجد بیرون آمد چون قدم از مسجد بیرون نهاد مردی را دید ایستاده، آن مرد بانگ بر شیخ قطب الدّین بختیار زد و گفت درین بیگاهان تو این جا چه می کنی؟ شیخ فرمود که من اینجا آمده بودم تا ملاقاتِ مهتر خضر حاصل کنم دوگانه گزاردم و دعای که آمده است بخواندم آن دولت میسّر نشد باز بخانه میروم۔ آن مرد گفت خضر را چه خواهی کرد او یکی از سرگردانست همچو تو از دیدنِ او چه شود؟ درین میان پرسید که دنیا می طلبی؟ شیخ گفت خیر۔ گفت وامی دادنی داری؟ شیخ گفت خیر۔ بعد ازان آن مرد گفت پس خضر را برای[4] چه می طلبی؟ بعد ازان[5] گفت که درین شهر مردیست که خضر دوازده بار بر درِ او رفته است

---

[1] ن: مناره
[2] ن: ملاقات
[3] ع: را ندید و پیدا نشد، بجای 'پیدا نشد' دارد
[4] ن: 'چه خواهی کرد' بجای 'برای چه می طلبی' دارد
[5] ن: 'آنگاه' بجای 'بعد ازان' دارد

وبارها گفته است با ایشان درین محاوره بودند که مردی نورانی جامها پاکیزه پوشیده پیدا شد۔ آن مرد به تعظیم تمام پیشِ او بازرفت و در پای او افتاد. شیخ قطب الدین طاب الله ثراه فرمود که آن مرد چون نزدیکِ من رسید روی سوی آن مرد پشمینه کرد و گفت که این درویش وامی دادنی ندارد و دنیا نمی‌خواهد[۱] آرزوی ملاقاتِ تو دارد! هم درین میان بانگِ نماز برآمد و از هر طرفی درویشان وصوفیان پیدا شدند، جمعیتی شد تکبیر گفته شد یکی پیش رفت نماز گزارد و در تراویح دوازده سیپاره بخواند۔ در دلِ من می گذشت اگر بیشتر بخواند بهتر باشد! الغرض چون نماز تمام شد هر کسی طرفی رفت ۔شیخ گفت من بجای خود آمدم چون شبِ دیگر شد پگاه تر وضو ساختم و دران مسجد رفتم تا صبح آنجا بودم هیچ[۲] آفریده پیدا نشد!

مجلس ششم

آدینه دهم[۳] ماهِ جمادی الاولیٰ سنة المذکور بسعادتِ دست[۴] بوس رسیده شد سخن در تحمّل افتاد و تحرّز نمودن از مخاصمت، فرمود که نفس است و قلب است هرگاه که کسی بنفس پیش آید این کس می باید که بقلب پیش آید یعنی در نفس هم خصومت است و غوغا و فتنه و در قلب سکون و رضا و ملاطفت، پس چون کسی بنفس پیش آید و

---

[۱] ن: 'نطلبد' بجای 'نمی خواهد' دارد [۲] ح د ه: 'هیچ' ندارد

[۳] ن: 'بستم ماه ربیع الاوّل' بجای 'دهم ماه جمادی الاولیٰ' دارد

[۴] ه: 'پابوس' بجای 'دست بوس' دارد

این کس بقلب پیش آید نفس مغلوب شود امّا اگر کسی بمقابلهٔ نفس هم به نفس پیش آید پس خصومت و فتنه را حد کجاست! آنگاه در فضیلتِ تحمّل و حلم این بیت بر زبانِ مبارک راند ؎

زہر بادی چو کاہی گر بلرزی   اگر کوہی بکاہی ہم نیرزی[1] !

مجلسِ ہفتم

پنجشنبه چهاردهم ماهِ جمادی الآخره سنه مذکور دولتِ[2] پائبوس حاصل شد. سخن در بابِ قبول کردنِ فتوح افتاد. بنده عرضداشت کرد که این کس هرگز از کسی چیزی نخواسته است و همه عمر درِ توقّع نکشاده اگر کسی ناخواسته لطفی می کند و چیزی می دهد چگونه باید کرد؟ فرمود که بباید ستد. بعد ازان حکایت فرمود که وقتی حضرتِ رسالت علیه السّلام چیزی به عمر خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ می داد. امیر المؤمنین عمرؓ گفت یا رسول اللہ من چیزی دارم این به فقیری دیگر بده از[3] اہلِ صفّه و غیرِ آن. مصطفیٰ علیه التحیه والسّلام فرمود که هر که ترا چیزی بدهد بغیرِ خواسته بگیر و بخور و صدقه کن! وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ ٥

---

[1] در ح این مصرع چنین آمده: اگر کوہی بکاہی ہم بریزی ن: اگر کوہی شوی گاہی بلرزی

[2] ن: سعادت

[3] ن: 'باہلِ صفه' بجای 'از اہلِ صفه' دارد

مجلسِ ہشتم

شنبہ[1] بست و نہم ماہ مبارکِ رجب سنہ مذکور شرفِ پائبوس حاصل شد دران ہفتہ مواجبِ بندۂ کمینہ کہ مدّتی در توقّف بود بہ بندہ رسیدہ بود و خواجہ را ذکرہ اللہ بالخیر از ملازمتِ خدمتِ بندہ و یافتنِ مواجب معلوم شدہ، الغرض چون بہ بندگی پیوستہ شد فرمود کہ ملازمت نمودن و ثبات کردن در کارہا اثری تمام دارد!

بعد ازان فرمود کہ کبیر نبیسۂ شیخ الاسلام چندگاہ در خانۂ ملک نظام الدّین کوتوال آمد و شدی کرد و ملازمت می نمود چندانکہ نظام الدّین از و تنگ آمد تا غایتی کہ او را گفتند کہ تو درین خانہ بارِ دیگر نیائی! او ہمچنان می رفت و بہ ہیچ نوع ممتنع نمی شد[2] تا ہمدران نزدیکی نظام الدّین شش تنکہ زر را برمن فرستاد، من آن را قبول نکردم و بر وی باز فرستادم۔ چون بدو رسید آن شش تنکہ زر بدان کبیر داد! بعد ازان بر لفظِ مبارک راند کہ ملازمت در ہرکاری کہ ہست بَر می دہد!

بعد ازان از نسبتِ آن سیم یافتنِ بندہ اگرچہ بعد از دیری رسید حکایتی فرمود در معنی آنکہ باری یاد کردہ شد! حکایت این بود کہ زاہدی بود در بنی اسرائیل سالہا خدای را طاعت کردہ بود تا بر پیغامبرِ آن زمان وحی آمد کہ این زاہد را بگوی کہ تو چندین رنج در طاعت چہ می بَری کہ ما ترا برای تعذیب آفریدہ ایم! آن پیغامبر

---

1. ن: یکشنبہ
2. ح و ل: بود

چون این پیغام بدان زاهد رسانید زاهد برخاست و چرخی بزد۔ آن پیغامبر گفت برین سخن ترا چه شادی آمد که چرخی زدی؟ زاهد گفت باری از ما یاد کردند و بحسابی در آمدیم ؎

او[1] سخن از کشتن من می کند من بهمین خوش که سخن می کند!

بعد ازان سخن در تحمّل افتاد و ازانجا حکایت شیخ الاسلام فرید الدین قدس الله سره العزیز فرمود و تحمّل او و اثرِ تحمّلِ او در قلعِ اہلِ ایذا، بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که ہر که بکشد بکشد و کشنده کشنده باشد!

بعد ازان بنده عرضداشت کرد که این دعا چگونه است که مردمان می خوانند که اعینونی عباد الله رحمکم الله، مقصودِ بنده این بود که معونت از غیرِ خدای خواستن چگونه باشد؟ فرمود که این دعا خوانده اند و درین عباد الله المسلمین و المخلصین مضمر است و روا باشد که بخوانند و بزرگان ہم خوانده اند۔ بعد ازان فرمود که شیخ نجیب الدین متوکّل رحمة الله علیه ہم این دعا بخواندی۔

ازین جا سخن در بزرگی شیخ نجیب الدین متوکّل افتاد، فرمود که من ہمتای او ہیچ[2] کس را درین شہر نیافتم، او ندانستی که این روز کدام است و این ماه کدام است و یا غلّه چگونه می فروشند یا گوشت چگونه می دہند، شیخ ازین بابت بر و گذر نداشت مشغولِ[3] عظیم بود رحمة الله علیه رحمة واسعة

---

[1] ح و ٥: این بیت ندارد

[2] ن: ہیچ چیزی

[3] ٥: مشغولی

بعد ازان از نسبتِ این دعا فرمود که برآمدنِ حاجت را مسبعاتِ عشر خواندن هم آمده است۔ بنده عرضداشت کرد که هر روز در وقتِ معین خوانده می شود؟ فرمود که اگر مهمی پیش آید دینی یا دُنیاوی بر نیتِ آن هم علیحده بخوانند آن مهم بکفایت رسد بکرم الله تعالیٰ۔

مجلسِ نهم

پنجشنبه[1] چهارم ماه مبارکِ رمضان سنه مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد۔ سخن در تراویح افتاد و طائفه که ختمِ قرآن[2] می کنند۔ فرمود که وقتی درویشی در خانقاهِ شیخ جنید بغدادی آمد قدس الله سره العزیز، مگر شبِ غرهٔ ماهِ مبارکِ رمضان بود، آن درویش التماس نمود که نمازِ[3] تراویح را امامت من کنم۔ شیخ او را فرمود[4]۔ الغرض در[5] هر شبی یک قرآن ختم می کرد۔ شیخ هر شب می فرمود که یک گردهٔ نان و یک کوزهٔ آب در حجرهٔ او برند، بحکمِ فرمانِ شیخ هر شب یک گردهٔ نان و یک کوزهٔ آب در حجرهٔ او می نهادند۔ القصه چون سی شب تراویح بگزارد و عید شد روزِ عید شیخ او را

---

[1] ن: 'چهارشنبه بست وچهارم' بجای 'پنجشنبه چهارم' دارد
[2] ح و ه: 'قرآن' ندارد
[3] ن و ه: بجای 'نماز تراویح را امامت من کنم' 'نمازِ تراویح من گزارم' دارد
[4] ه: فرمود بگزار
[5] ن و ح: 'در سی شب سی ختم قرآن بکرد' بجای 'در هر شبی ... می کرد' دارد

وداع کرد، او بازگشت؛ چون او برفت در حجرهٔ او تفحص کردند هر سی گردهٔ نان سلامت یافتند همان یک کوزهٔ آب هر شب خورده بود و بس!

بعد ازان حکایت فرمود که امام اعظم ابوحنیفه کوفی رحمته الله علیه در ماهِ رمضان یک ختمِ قرآن در سی شب کردی در گزاردنِ تراویح و یک ختم در هر روز و یک ختم در هر شب فی الجمله در ماهِ رمضان شصت و یک ختم کردی یک ختم در نمازِ تراویح و سی ختم در روز و سی ختم در شب.

مجلس دهم

سه شنبه[1] یازدهم ماهِ مبارک ذی الحجه سنته المذکور چون ایامِ تشریق بود باستانِ آسمان سای مخدومِ جهانیان رفته شد تا نعمتِ مخالطت حاصل آید. چون دولتِ پائبوس میسر شد روی سوی بنده کرد و فرمود که آدینه روزِ عید بود چیزی باهم تهنیتِ موسم گفته شده باشد؟ بنده عرضداشت کرد که پیش ازین بچهار پنج روز که نوروز بود بنده شعری گفته است و دران ذکرِ نوروز و عید یکجا کرده، و گذرانید.

از نسبتِ این معنی حکایت فرمود که وقتی شمس دبیر بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز شعری آورده بود هم در مدحِ شیخ شعری مطوّل و اجازت طلبید تا بخواند. شیخ طیب الله ثراه فرمود که بخوان. شمس دبیر آن شعر ایستاده بخواند. چون تمام شد شیخ نور الله مرقده فرمان داد که بنشین. چون بنشست فرمود که باز

---

[1] ن: 'شنبه' بجای 'سه شنبه' دارد

بخوان۔ شمس باز بخواند۔ بعد ازان شیخ قدس اللہ سرہ العزیز ہر بیتی را آنچہ دران بود بیان می فرمود و در بعضی جا اصلاح می کرد و استحسان می فرمود چنانچہ دلِ شمس خوش می شد۔ درین میان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بر لفظِ مبارک راند کہ مشائخ شعر کمتر شنوند خاصّۃً در مدحِ خویش، کما بیتِ احوالِ شیخ بیین کہ بشنید و استحسان فرمود! الغرض بعد از استماعِ آن شعر فرمود کہ مطلوب[1] چہ داری؟ شمس گفت عمرتی ہست مادری زال دارم کہ در پرورشِ او می باشم۔ شیخ فرمود کہ برو شکرانہ بیار۔ درین میان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بر زبانِ مبارک راند کہ در ہر کاری کہ شیخ الاسلام کسی را فرمودی کہ برو شکرانہ بیار آن کار بالقطع تمام شدی! الغرض شمس برفت چند جیتل بیاورد، دران ایّام جیتلہا یکانی بودہ است بمقدارِ پنجاہ جیتل کم و بیش بیاورد۔ شیخ الاسلام قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ آن را قسمت کنید[2]۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ قسمت[3] کردند مرا چہار درم رسید، فی الجملہ شیخ فاتحہ خواند، شمس را وسعتی و منالی پیدا شد و بر پسرِ سلطان غیاث الدّین دبیر شد امّا درانچہ روزگارِ او بساخت اگرچہ خدمتِ شیخ قدس اللہ سرہ العزیز نقل فرمودہ بود در حقِ فرزندان و اہلِ بیتِ شیخ توفیقِ خدمت نیافت یا ندانست یا کسی او را نگفت۔

بعد ازان در حُسنِ طبع و خُلق او سخن افتاد۔ بندہ عرضداشت کرد کہ بندہ را با او نسبتِ قرابتی ہست۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ وقتی مصاحبِ یکدیگر بودہ اید؟

---

[1] ن: 'مطلوبِ تو چیست' بجای 'مطلوب چہ داری' دارد

[2] ح: کنند

[3] ن: 'مرا ہم چہار جیتل آمد یاد است' بجای 'قسمت کردند.... رسید' دارد

بندہ گفت آری در[1] آن سال کہ سلطان غیاث الدین بہ لکھنوتی رفت[2] دران لشکر بندہ و او هم دراثنای راہ چہ در کشتی و چہ در خشکی یکجا می شدیم۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ معونت[3] متصوفہ هم با هم بود؟ بندہ گفت آری۔ بعد ازان فرمود کہ شمس لوائح قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ بخدمت شیخ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز خواندہ بود۔ بعد ازان حکایت فرمود کہ من و شمس دبیر و شیخ جمال الدین هانسوی علیہ الرحمۃ وقتی یکجا از خدمت شیخ باز گشتیم و چند منزل یکجا بودیم تا بر سر راہی رسیدیم کہ ازانجا دو راہ می شد، او بطرف سنام خواست شدن[4] و ما جانب سرسی، چون وداع می کردیم شیخ جمال الدین روی سوی شمس دبیر کرد و این مصراع بگفت ع ای یار قدیم راست میروی، آن ساعت ذوق این مصراع عظیم درگرفت هم درو و هم در شیخ جمال الدین و هم در من!

مجلس یازدهم

شنبہ بست و نهم ماہ ذو الحجہ سنہ مذکور دولت پایبوس بدست آمد۔ بندہ آن روز اندک مایہ تردّدی داشت گمان آنکہ مگر کسی بدی این بیچارہ پیش مخدوم گفتہ باشد۔ چون دولت مجالست میسّر شد اول این سخن بزبان مبارک اند

---

[1] ح : ازان
[2] ح : رفتہ بود
[3] ن "هم قوم بود" بجای "معونت ..... با هم بود" دارد
[4] ح و ن : رفت

که اگر کسی پیشِ کسی بدیٔ یکی می گوید آن[1] پیشینه را عقلی و تمیزی هست و این قدر می داند که این سخن راست است یا دروغ یا دران[2] غرضی دارد. بنده[3] چون این سخن بشنید عظیم خوش شد، عرضداشت کرد که تجبۂ خدمتگاران هم برین معنی است که باطن مخدوم حاکم است!

لختی سخن در کشف و کرامات اولیا افتاد، ازانجا حکایت شیخ سعد الدّین حمویه فرمود رحمته اللہ علیہ که او پیری بزرگ بود مگر والی آن شهر در حق او اعتقادی نداشت تا روزی آن بادشاه بر درِ خانقاهِ شیخ می گذشت. حاجبی را درون فرستاد و این لفظ گفت که این صوفی بچّه را بیرون طلب تا او را به بینم. حاجب درون آمد و پیغام بادشاه برسانید. شیخ بسخن او هیچ التفات نکرد به نماز مشغول شد. حاجب بیرون آمد و صورتِ حال باز گفت. بادشاه[4] را غصّه فرونشست و بخدمتِ شیخ آمد. شیخ چون دید که او درآمد برخاست و بشاشتی کرد هر دو یکجا نشستند، دران نزدیکی باغچه بود. شیخ سعد الدّین حمویه اشارت کرد تا لختی سیب بیارند. چون بیاوردند شیخ سیب را پاره می کرد. بادشاه و او تناول می کردند، مگر[5] سیبی بزرگ بران طبق بود در دلِ بادشاه گذشت که اگر این شیخ را کرامتی و صفائی هست این سیب را برخواهد گرفت و مرا خواهد داد. همین که این اندیشه در دلِ

---

[1] ح: این [2] ن: درین

[3] ن: 'چون این سخن بشنیدم خاطرم خوش شد' بجای 'بنده چون این سخن . . خوش شد' دارد

[4] ن: 'غضبِ بادشاه فرونشست' بجای 'بادشاه را غصّه فرونشست' دارد

[5] ن و ه: 'مگر' ندارد

بادشاه گذشت شیخ دست دراز کرد و آن سیب برداشت و روی سوی بادشاه کرد و گفت من وقتی در سفر بودم بشهری رسیدم بر در آن شهر جمعیتی[1] دیدم لعّابی بازی می کرد، آن لعّاب دراز گوشی داشت چشم آن دراز گوش بجامه بربسته بود، درین میان انگشتری بدست داشت آن انگشتری را بدستِ یکی از نظارگیان داد، آنگاه روی سوی جمع کرد و گفت این دراز گوش بیرون خواهد آورد که انگشتری بر کیست[2]؛ آنگاه آن دراز گوش در دائرهٔ آن جمع همچنان چشم بسته گشتن گرفت و هر کسی را بوی می کرد تا رسید پیشِ آن مرد که انگشتری بر وی بود، بایستاد و همانجا قرار گرفت، لعّاب بیامد و آن انگشتری ازان مرد بستد۔ الغرض شیخ سعد الدّین حمویه بعد ازین تقریر بادشاه را گفت که اگر مردم چیزی از کشف و کرامت[3] بگوید خود را بآن حمار برابر کرده باشد و اگر نگوید و کرامتی ننماید ترا در خاطر گذرد که درین مرد[4] صفائی نیست، این بگفت و سیب جانبِ او انداخت!

بعد ازان از حالِ نقلِ شیخ سعد الدّین و بزرگیِ شیخ سیف الدّین باخرزی رحمة الله علیهما حکایت فرمود که شبی شیخ سعد الدّین حمویه را در خواب نمودند که برو شیخ سیف الدّین باخرزی را ببین! چون شیخ سعد الدّین بیدار شد از مقام خود روان شد، ازان مقام که او بوده است تا آنجا که شیخ سیف الدّین باخرزی بوده است سه ماهه راه بود و شیخ سیف الدین را نیز در خواب نمودند که شیخ سعد الدّین حمویه را بر تو می فرستیم۔ الغرض چون شیخ سعد الدّین سه ماهه راه قطع کرد

---

[1] ه: جماعتی [2] ح: 'در دستِ کیست' بجای 'بر کیست' دارد
[3] ن و ه: 'و کرامت' ندارد [4] ه: 'در دلِ این مرد' بجای 'درین مرد' دارد

سه منزل ماند که به شیخ سیف الدّین برسد کسی را بر شیخ سیف الدین فرستاد و گفت که من سه ماهه راه برای[۱] دیدنِ تو قطع کرده ام تو سه منزل مرا استقبال کن بیا! چون این پیغام به شیخ سیف الدّین باخرزی رسید گفت او فضول[۲] است مرا نه بیند. بعد ازان خواجه ذکره اللّٰه بالخیر فرمود که شیخ سعد الدّین همانجا که بود برحمتِ حق پیوست و به شیخ سیف الدّین باخرزی نرسید.

بعد ازان خواجه ذکره اللّٰه بالخیر حکایت فرمود که مریدی بود شیخ بهاء الدّین زکریّا را رحمته اللّٰه علیه، ازو شنیدم که یک روز شیخ بهاء الدّین از مقامِ خود بیرون آمد و گفت اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْن ـ پرسیدند که چه حالست؟ گفت شیخ سعد الدّین حمویه این ساعت نقل کرد. بعد از چند گاه تحقیق شد که همچنان بوده است! بعد ازان خواجه ذکره اللّٰه بالخیر فرمود که اوّل شیخ سعد الدّین حمویه نقل کرد بعد از دو سه سال شیخ فرید الدّین رحمته اللّٰه علیهم اجمعین.

مجلس دوازدهم

پنجشنبه یازدهم ماهِ محرّم سنه خمس عشر و سبعمائه[۱۵] بسعادتِ پابوس[۳] رسیده شد. سخن در صفتِ دنیا افتاد. درانچه[۴] چه چیز دنیا هست و چه چیز دنیا نیست،

---

۱ ـ ه: "قطع کردم برای دیدنِ تو آمدم" بجای "برای دیدنِ تو قطع کرده ام" دارد

۲ ـ ه: فضول مرد ۳ ـ ن: دستبوس ۴ ـ ح: درانکه

فرمود کہ یکی صورتاً و معناً دُنیا است و یکی صورتاً و معناً دُنیا نیست و یکی صورتاً دُنیا نیست و معناً دُنیا ہست و یکی صورتاً دُنیا است و معناً دُنیا نیست ۔ بعد ازان بیان فرمود کہ آنچہ صورت و معنی دُنیا است کدام است ہرچہ زائد از کفاف است دُنیا است، و آنچہ صورت و معنی دُنیا نیست آن طاعت با اخلاص است، و آنچہ صورتاً دُنیا نیست و معناً دُنیا است آن طاعتی است کہ بریا کنند برای جذبِ منفعت و آنچہ صورتاً دُنیا است و معناً دُنیا نیست آن ادای حقِ حرمِ خود است یعنی با اہل بیتِ[۱] خود فراہم آید بہ نیتِ آنکہ حقِ او بگزارد اگرچہ این فعل صورتاً دُنیا است امّا معناً دُنیا نیست ۔

مجلسِ سیزدہم

شنبہ[۲] پنجم ماہِ صفر ختمہ اللہ بالخیر والظفر سنۃ المذکور دولتِ پائبوس بدست آمد۔ سخن در اوراد و ادعیہ افتاد، از بندہ پرسید کہ از وردہا چہ میخوانی؟ بندہ عرضداشت کرد کہ آنچہ از لفظِ مبارکِ مخدوم شنیدہ شدہ است خواندہ می شود پنج وقت بعد ادای ہر نمازی سورتی کہ آمدہ است ہم خواندہ می شود، بعد از نمازِ دیگر پنج بار سورہ نباء و سورہ ہای معیّن کہ در سنّتہا فرمودہ آید و در دو وقت مسبّعاتِ عشر و صد بار کلمۂ لا الٰہ الا اللہ وحدہٗ لا شریک لہ لہ الملک

---

[۱] ۵ : 'بیت' ندارد

[۲] ن : یک شنبہ

وَلَہُ الحمدُ وَھُوَ علیٰ کُلِّ شَیٍٔ قدیر بعد ازان فرمود کہ دہ تسبیح دیگر ہم ہست کہ ہر یک را صدگان بار بخواند تا ہزار بار شود و اگر صد بار نتواند خواند دہ بار بخواند کہ مجموع صد بار شود،[1] الغرض ازان دہ تسبیح ہشت تسبیح بندہ را در خاطر ماندہ و آن تسبیحات این است اول لَا اِلٰہَ اِلَّا اللہُ وَحدَہٗ لَا شَرِیکَ لَہٗ لَہُ المُلکُ وَلَہُ الحَمدُ یُحیِی[2] وَیُمِیتُ وَھُوَ حَیٌّ لَا یَمُوتُ ذُو الجَلَالِ وَالْاِکرامِ بِیَدِہِ الخَیرُ وَھُوَ علیٰ کُلِّ شَیٍٔ قَدِیرٌ دوم سبحان اللہِ وَالحَمدُ للہِ ولا الٰہَ الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ اِلّا باللہ العلی العظیم، سوم سبحان اللہ وبحمدہٖ سبحان اللہ العلی العظیم وبحمدہٖ استغفر اللہ من کل ذنبٍ واتوب الیہ، چہارم استغفر اللہ الذی لا الٰہ اِلّا ھُوَ الحیّ القیّوم واسالہ التوبۃ استغفر اللہ من کل ذنب اذ نبتہٗ عمداً او خطاءً سراً او علانیۃً واتوب الیہ، پنجم سبحان اللہ الملک القدّوس سبّوحٌ قدّوسٌ ربّنا وربّ الملائکۃ والرّوح، ششم اللّٰھم لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا راد لما قضیت ولا ینفع ذا الجد منک الجد، ہفتم اللّٰھم اغفرلی ولوالدی ولجمیع المؤمنین والمؤمنات والمسلمین والمسلمات

---

[1] ن: 'واین دہ تسبیح انیست' بجای 'الغرض ازان دہ تسبیح .... این است' دارد

[2] 'یحیی .... الخیر' ندارد

الاحیاء منهم و الاموات، ہشتم اللّٰهم صلّ علی محمدٍ و علیٰ آلِ محمدٍ و بارك و سلم و صلّ علی جمیع الانبیاء والمرسلین دو دیگر کہ یاد نماندہ است اینست، نہم اعوذ باللّٰہ السّمیع العلیم من الشّیطان الرّجیم و اعوذ بك من همزات الشیاطین و اعوذ بك ربّ ان یحضرون، دہم بسم اللّٰہ خیر الاسماء بسم اللّٰہ ربّ الارض والسّماء بسم اللّٰہ الذی لا یضر مع اسمہ شیئٌ فی الارض ولا فی السّماء و هو السّمیع العلیم، بعد از نماز فرمود آن روز کہ شیخ الاسلام فرید الحق والدّین قدس اللّٰہ سرہ العزیز این دہ تسبیح خواندن فرمود وقتی خوش داشت گفت گنج ہا تو بخشیدم مواظبت گیری بخواندنِ این تسبیحِ بزرگوار!

مجلسِ چہاردہم

دوشنبہ[1] بست و ہفتم ماہِ صفر سنہ مذکور دولتِ پائبوس بدست آمد. سخن در عشق و عقل افتاد. فرمود کہ درمیانِ اینہا تضاد است علماء اہلِ عقل اند و درویشان اہلِ عشق، عقلِ علماء بر عشق[2] غالب است و عشقِ این قوم بر عقل غالب،

---

۱ ن: 'یک شنبہ یازدہم' بجای 'دوشنبہ بست و ہفتم' دارد

ؤ: دوشنبہ بست و ہشتم.   ۲ ن: عشقِ درویش

انبیاء را هر دو حال بود۔ بعد ازان در صفت غلبۂ عشق این بیت بر زبان مبارک راند ؎

عقل[1] را با عشق گوشی نیست زودش پنبہ کن
تا چہ خواہی کرد آن اُشتر دلِ جولاہ را!

ملائمِ این معنی حکایت فرمود کہ علی کھوکھری در ملتان بودہ است در بابِ کسی کہ او را دردی و عشقی نبودی اعتقادی نکردی اگرچہ آن کس زاہد و متعبد بودی و گفتی فلان کس ہیچ نیست اشک ندارد! سخن درست از زبانِ او بیرون[2] نیامدی عشق را اشک گفتی۔ ہم برنسبتِ این حروف فرمود کہ یحییٰ معاذ رازی گفتہ است رحمۃ اللہ علیہ کہ یک ذرّہ محبّت بہ از طاعتِ جملہ آدمیان و پریان[3]! مناسبِ این معنی سخن فرمود کہ شیخ الاسلام فرید الدّین قدس اللہ سرہ العزیز بارہا ہر کسی را گفتی خدای عزّ و جلّ ترا دردی دہاد! آن کس حیران ماندی کہ این چہ دُعاست، این ساعت معلوم می شود کہ آن چہ دعا بود!

لختی حکایتِ شیخ جلال الدین تبریزی افتاد رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ درانچہ او در بداؤن رسید روزی در دہلیزِ خانہ نشستہ بود، مردی جغرات فروش خمرۂ جغرات برسر گرفتہ پیشِ آن خانہ[4] بگذشت و آن جغرات فروش از مواسی[5] بود کہ نزدیکِ بداؤن بودہ است و آن را کتیہر[6] گفتندی[7] و آنجا قطّاعِ طریق بسیار بودندی و آن جغرات فروش یکی از ایشان بود۔ الغرض چون نظرِ او بر روی مبارکِ شیخ جلال الدین افتاد ہم در اوّل نقیہ درونۂ او بگشت، چون نیز در رُوی شیخ بدید گفت در دینِ محمد علیہ السّلام این چنین مردمان[8] ہم باشند!

---

[1] در ن این مصرع چنین آمدہ: عقل را با عشق کاری نیست زودش بیشہ کن

[2] ح: بر [3] ح: پر یانست [4] ن: در [5] مواس لفظِ ہندی است بمعنی بیشہ و پناہ گاہ و کمین گاہ [6] ع: کاٹھیر [7] ن: گویند [8] ن: مردان

برقع ایمان آورد۔ شیخ او را علی نام کرد، چون او مسلمان شد در خانہ رفت و ہمان زمان باز آمد و یک لک جیتل در خدمتِ شیخ آورد۔ شیخ قبول کرد و فرمود کہ این سیم را ہمہ[1] تو نگاہدار، آنجا کہ خواہم گفت بہ مصرف رسانی! فی الجملہ ازین سیم بہر کسی کہ می بخشید یکی را صد درم می فرمود یکی را پنجاہ و یکی را کم و بیش، وہر کرا اندک[2] فرمودی پنج جیتل فرمودی، اقل تصدّقِ شیخ پنج جیتل بودی و کم از پنج جیتل ہیچ کس را نفرمودی تا چندگاہ برآمد آن ہمہ سیم خرچ شد یک درم ماند۔ این علی می گوید کہ در دلِ من گذشت کہ برمن از یک درم بیش نماندہ است و اقل بخششِ شیخ پنج درم است، اگر کسی را چیزی خواہند فرمود من چہ خواہم کرد؟ ہمدرین اندیشہ بودم کہ سائلی بیامد و سوال کرد۔ شیخ مرا گفت یک درم او را بدہ!

ہم در مناقبِ شیخ جلال الدین رحمۃ اللہ علیہ حکایت فرمود کہ چون او از بداؤن عزیمتِ لکھنوتی کرد[3] این علی دُنبالِ او روان شد۔ شیخ فرمود کہ تو باز گرد! علی گفت من بر کہ باز گردم من جُز تو کرا دارم و کرا دانم[4]؟ چون قدری برفت باز شیخ فرمود کہ تو باز گرد و باز علی گفت مخدوم و پیرِ من توئی، بی تو اینجا چہ کنم؟ شیخ فرمود کہ[5] باز گرد این شہر در حمایتِ تست!

لختی سخن در احوالِ متعبّدان افتاد کہ طاعت بسیار کنند و شغلِ درونی[6] ایشان

---

[1] ن وح : ہم

[2] ن : قلیل

[3] ن 'عزیمت کرد جانبِ لکھنوتی' بجای 'عزیمتِ لکھنوتی کرد' دارد

[4] ح : دانم کہ برگردم

[5] ح : اطاعت کن

[6] ن : دردلِ

چندان نباشد. فرمود که خلق بر چهار نوع است بعضی آنچنان اند که ظاهرِ ایشان آراسته باشد و باطن خراب و بعضی آنچنان اند که باطنِ ایشان آراسته باشد و ظاهر خراب و بعضی را ظاهر و باطن خراب باشد و بعضی را ظاهر و باطن آراسته، طائفهٔ که ظاهرِ ایشان آراسته باشد و باطن خراب آن قوم متعبدان اند که طاعت بسیار کنند و دلِ ایشان مشغولِ دُنیا باشد و طائفهٔ که باطنِ ایشان آراسته باشد و ظاهر خراب آن مجانین اند که درونهٔ ایشان باحق مشغول باشد و در ظاهر سر و سامانی نباشد و طائفهٔ که ظاهر و باطنِ ایشان خراب باشد آن عوام اند و طائفهٔ که هم ظاهرِ ایشان آراسته باشد و هم باطن آن مشائخ[1] اند!

مجلسِ پانزدهم

پنجشنبه[2] بست و دوم ماهِ ربیع الاوّل سنه مذکور دولتِ پائبوس[3] بدست آمد[4]. فرمود که در راهِ حق بهر لباسی که هست درباید آمد اُمید باشد که عاقبت بر صدق باشد. ملائمِ این معنی حکایت فرمود که وقتی درویشی را نظر بر دخترِ بادشاهی افتاد، دخترِ بادشاه را نیز با او میلی شد و میانِ هر دو معاشقه پیدا شد، دخترِ بادشاه از[5] کسی بر درویش گفتهٔ فرستاد که تو مردِ درویشی ترا با من طریقِ وصلت سخت دشوار

---

[1] ه: مشائخِ طبقات

[2] ن: چهارشنبه

[3] ح و ه: بپاس

[4] ح: آمد

[5] ن و ح: 'کسی را بر آن درویش فرستاد و گفت' بجای 'از کسی ... فرستاد' دارد

می نماید اما یک طریق هست اگر آن بکنی امید باشد که من تو برسم، طریق آنست که تو خود را مردی متعبّد سازی و مسجدی را لازم گیری و در طاعت و عبادت مشغول شوی تا ذکرِ تو شائع شود، چون تو بزہد و پارسائی مشهور شوی من از پدر اجازت طلبم برسمِ[1] تبرک بدیدنِ تو بیائم! آن درویش بحکمِ اشارت ہمچنان کرد، مسجدی را لازم گرفت و بہ طاعت و خلوت مشغول شد۔ چون ذوقِ طاعت دریافت بکلّی دل بر[2] حق بربست، ذکرِ او در افواه افتاد و دخترِ پادشاه از پدر اجازت طلبید و بزیارتِ او آمد، چون بیامد درویش ہمان بود و جمالِ ہمان! این دختر ہیچ حرکتی و میلی درو ندید، گفت آخر نہ من ترا این حیله آموخته بودم اکنون چہ شد که ہیچ التفاتی بمن نمی کنی[3]؟ ہرچند ازین بابت بیشتر گفت درویش گفت تو کیستی من ترا چہ دانم و چہ شناسم؟ ہمچنان از و اعراض کرد و بحق مشغول شد خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر چون برین حرف رسید چشم پُرآب کرد و گفت کسی که این ذوق دریافت پس با غیری چہ الفت نماید[4]!

از نسبتِ این حکایت فرمود که شیخ عبدالله مبارک در ایامِ جوانی با زنی عشق داشت، شبی در زیرِ دیوارِ او آمده بود و آن زن ہم سر از دریچہ بیرون کرده بود و ہر دو بہ محاوره و مکالمه مشغول بودند از اوّلِ شب تا آخرِ شب با ہمدیگر حکایت می کردند تا بانگِ نمازِ بامداد برآمد۔ عبدالله ہمچنین دانست که بانگِ نمازِ خفتن است، و چون نیکو نگاه کرد صبح دمیده بود۔ درین میان ہاتفی آواز داد که ای عبدالله

---

[1] ح د ه : باسمِ [2] ح د ه : در

[3] ه : 'بحسنِ من التفات نمی کنی' بجای 'ہیچ التفاتی بمن نمی کنی' دارد

[4] ه : کند ح : گیرد

در عشق زنی از اوّلِ شب تا آخرِ شب بیدار بودی، هیچ شبی از برای حق همچنین بوده ای؟ عبدالله چون این سخن بشنید ازان حرفت تائب شد و بکلّی بحق مشغول شد[۱]، سببِ توبهٔ او این بود! درین میان طعام پیش آوردند یکی بیامد و سلام کرد و بنشست؛ ازان نسبت خواجه ذکره الله بالخیر حکایت فرمود که وقتی شیخ ابوالقاسم نصرآبادی که پیرِ ابوسعید ابوالخیر بود رحمة الله علیهم اجمعین با یاران بهم طعام خوردن مشغول بوده است[۲]، امام الحرمین که استادِ امام محمّد غزالی بود رحمة الله علیه درآمد و سلام گفت[۳]. شیخ ابوالقاسم و یارانِ او بدو التفاتی[۴] نکردند. چون طعام خورده شد امام الحرمین گفت چون من درآمدم و سلام گفتم شما هیچ جواب ندادید این چه باشد؟ شیخ ابوالقاسم گفت رسم همچنین است که هرکه در جمعی درآید که آن جمع[۵] بطعام خوردن مشغول باشند آن کس را می باید که سلام نکند بیاید و بنشیند و چون از طعام فارغ شوند و دست بشویند آنگاه آن کس برخیزد و سلام گوید[۶]. امام الحرمین گفت این معنی از کجا می گوئی از عقل می گوئی یا از نقل؟ ابوالقاسم گفت از روی عقل زیرا که طعامی که خورده می شود برای قوّتِ طاعت است، پس آن کس که بدین نیّت طعام استیفا می کند گوئی او در عینِ طاعت است پس آنکه[۷] در طاعت مشغول باشد مثلاً در نماز باشد علیک چگونه گوید!

---

۱ ن د ح: 'مشغولِ حق' بجای 'بحق مشغول' دارد

۲ ن: 'طعام می خوردند' بجای 'طعام خوردن مشغول بوده است' دارد

۳ ه: بکرد ۴ ح و ه: التفات

۵ ه: 'وآن قوم' بجای 'که آن جمع' دارد ۶ ح: کند ۷ ه: آن کس که

یکی از حاضران پرسید که هندوی ست که کلمه می گوید و خدای را بوحدانیت یاد می کند و رسول را برسالت امّا همین که مسلمانان می آیند ساکت می شود عاقبتِ او چه باشد، خواجه ذکره الله بالخیر فرمود اینجا معاملهٔ او با حق است "تا حق با او چه کند اِن شاء عفا و اِن شاء عذّب" از نسبتِ این معنی فرمود که بعضی هندوان می دانند که اسلام حق است امّا مسلمان نمی شوند۔

ازین جا حکایتِ ابوطالب در افتاد، فرمود که چون او رنجور شد مصطفی علیه السّلام نزدیکِ او رفت و گفت تو یک بار بوحدانیتِ حق اقرار کن خواه بزبان خواه بصدقِ دل تا من با خدای حجّت گویم که آنچه او ایمان آورده بود۔ هرچند که رسول علیه السّلام این معنی گفت، هیچ اثر نکرد همچنان بر کفر بمُرد تا امیرالمومنین علی رضی الله عنه خبرِ مُردنِ او با رسول علیه السّلام بدین عبارت گفت که عمّک الضّالّ مات یعنی عمِ گمراهِ تو بمُرد۔ بعد ازان رسول علیه السّلام فرمود که او را غسل دهند و در کفن پیچند و گور بکاوند بی لحد و او را از بالا بگور[۲] اندازند یعنی وضع نباشد۔

مجلس شانزدهم

دو[۳] شنبه نهم ماهِ جمادی الاولیٰ سنهٔ المذکور دولتِ پابوس بدست آمد، حکایتِ طائفهٔ افتاد که بر خلق زیادتی کنند در ستدنِ خراج و جزیه و وجه کشتها،

---

[۱] ن: بعد [۲] ن: دران گور [۳] ن: 'شنبه' بجای 'دوشنبه' دارد

درین میان فرمود که پیش ازین در حدودِ لہاور دیہی بود، دران دیہ درویشی ساکن بوده است، او کشت می کرد و بدان روزگار می گذرانید. ہیچ کس از و چیزی نمی ستد تا وقتی شحنۂ نصب شد. او ازین درویش حصہ طلبیدن گرفت و گفت که چندین سال است که تو کشت می کنی و ہیچ[1] حصہ نمی دہی و غلّہ می بری جزیہ سالہای گذشتہ بده یا کرامتی بنماء درویش گفت کرامت چه باشد من مردِ مسکینم! شحنہ استبداد کرد که البتّہ ترا نگذارم تا حاصلِ چندین سال بدہی یا کرامتی بنمائی[2] آنگاه ترا بگذارم! درویش مضطر شده با خود تأمّل کرد۔ بعد ازان روی سوی شحنہ کرد و گفت تو چه کرامت می طلبی بخواه! ہمانا نزدیکِ دیہ آبی روان بود، شحنہ گفت اگر ترا کرامتی ہست بر روی آب بگذر! درویش قدم بر روی آب نہاد ہمچنانکه کسی بر روی زمین بگذرد بگذشت! چون گذارا[3] شد ازگذار کشتی خواست تا باز آید۔ او را گفتند چنان که رفتہ ہمچنان چرا باز نیائی[4]؟ گفت لی که نفس فربہ شود و پندارد که من چیزی شدم!

لختی سخن در اطعام افتاد و مراعاتِ احوالِ مہمانان بدانچه میسّر شود۔ فرمود که حدیث است من زار حیًّا ولم یذق منہ شیئًا فکانما زار میتًا۔ ازین جا حکایتِ شیخ بہاء الدین زکریا افتاد رحمۃ اللہ علیہ که در[6]

---

[1] ه: 'ہیچ حصہ ندادی تمام غلّہ بُرده ای یا عبره سالہای گذشتہ بده' بجای 'ہیچ حصہ نمی دہی ..... گذشتہ بده' دارد ح: 'ہیچ حصہ نداده ای مجاناً غلّہ برده ای یا عبره سالہای گذشتہ بده'

[2] ن و ه: 'ندہی یا کرامتی ننمائی' بجای 'بدہی یا کرامتی بنمائی' دارد [3] ه: گذاره

[4] ن: طلبید [5] ح و ه: 'نمی آئی' بجای 'باز نیائی' دارد

[6] ن: 'برایشان' بجای 'درایشان' دارد [7] ه: 'برو' بجای 'درایشان'

ایشان این معنی نبود، خلق برو بیامدی و برفتی چیزی[1] خوردن درمیان نبودی. یکی ازو سوال کرد که این حدیثِ رسول است که من زار حیًا ولم یذق منه شیئاً فکانما زار میتاً؟ شیخ گفت آری. آن سائل گفت آنگاه شما برین حدیث چرا کار نمی کنید؟ شیخ گفت خلق معنی این حدیث نمی دانند، خلق بر دو نوع اند عوام اند و خواص اند، مرا با عوام کاری نیست امّا خواص چون می آیند من از خدای و رسولِ او و سخنِ سلوک و مانندِ این بایشان می گویم ایشان را فائده می باشند،

از نسبتِ این معنی بر لفظِ مبارکِ خواجه ذکره اللہ بالخیر رفت که یارانِ رسول علیہ السّلام چون بحضرتِ رسالت آمدندی البتّه چیزی بخوردندی آنگاه بازگشتندی، نانی یا خرمائی یا چیزی دیگر تا نخوردندی بازنگشتندی!

بعد ازان فرمود که شیخ بدرالدّین غزنوی رحمتہ اللہ علیہ را رسمی بود تا اگر برو هیچ چیزی نبودی بگفتی تا آب بگردانند!

ازین جا ذکرِ شیخ بهاءالدین رحمتہ اللہ علیہ افتاد،[2] حکایت فرمود که عزیزی بود او را عبداللہ رومی گفتندی، او بخدمتِ شیخ بهاءالدین آمد رحمتہ اللہ علیہ و گفت که من وقتی بخدمتِ شیخ شهاب الدّین بوده ام قدس اللہ سره العزیز و سماع کرده ام. شیخ بهاءالدین گفت که چون شیخ شهاب الدین سماع شنیده است مرا زکریّا را هم باید شنید! بعد ازان این عبداللہ را بداشت تا شب

---

[1] ن: 'چیزی نخوردی و خورش' بجای 'چیزی خوردن' دارد

[2] ن: 'آنگاه در ذکرِ شیخ بهاءالدین حکایت فرمود' بجای 'ازین جا ذکر ...... فرمود' دارد

در آید۔ چون شب شد یکی را گفت که عبداللہ را در حجرہ برید و یک یارِ او را چنانکہ ثالثی نباشد ہمین دو کس را در حجرہ برید! این عبداللہ می گوید ہمچنان کردند مرا و یک یارِ مرا در حجرہ بُردند، چون شب شد و نمازِ خفتن گزاردند و شیخ از اوراد فارغ شد در حجرہ در آمد تنہا ما دو کس بودیم و شیخ و[1] لیس دیگری نبود، شیخ بنشست و باز باوراد مشغول شد مقدارِ نیم سیپارہ بخواند۔ بعدازان درِ حجرہ را زنجیر کرد و مرا گفت چیزی بگوی! من سماع آغاز کردم، ساعتی شد جُنبشی و حرکتی در شیخ پیدا شد، شیخ برخاست و چراغ بکُشت، حجرہ تاریک شد ما ہمچنان سماع می کردیم، این قدر بحس می دانستم کہ شیخ می گردد و چون نزدیکِ ما میآمد دامنِ او می نمود ہمین می دانستم کہ شیخ را جُنبشی و حرکتی ہست امّا چون حجرہ تاریک بود نمی دانستم کہ این ہمہ[2] ضرب است یا بی ضرب، الغرض چون سماع تمام شد۔ شیخ در باز کرد و بمقامِ خود باز رفت، من و یارِ من ہمانجا ماندیم نہ مارا طعام دادند نہ شربتی[3] تا شب بگذشت و روز شد۔ چون روز شد خادمی بیامد و یک جامۂ مہین و بست تنکہ بیاورد و بمن داد و گفت کہ شیخ دادہ است این بستان و باز گرد!

بعد از تقریر این حکایت خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ ہمین عبداللہ بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز بیامد و این حکایت بگفت۔ بعد از مدّتی این عبداللہ را باز عزیمتِ ملتان شد، بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین نور اللہ مرقدہٗ آمد و عرضداشت کرد کہ من عزیمتِ ملتان دارم و راہ عظیم مخوف است دعای بکن تا من سلامت بہ ملتان

---

[1] ن : 'ولیس' ندارد [2] ۵ : با
[3] ن : 'نہ شراب' بجای 'نہ شربتی' دارد

برسم! شیخ فرمود که ازینجا تا بدان موضع که چندین کروه باشد و آنجا حوضی است تا آنجا حدِّ من است بسلامت خواهی رسید و ازانجا تا به ملتان در عهدۂ شیخ بہاء الدین است رحمۃ اللہ علیہ، ابن عبداللہ می گوید که این سخن از شیخ شنیدم و روان شدم تا نزدیکِ آن حوض رسیدم گفتند آنجا دہاری[1] می رسد یعنی قطّاعِ طریق ساختہ شدہ اند تا بیایند مرا نفسِ شیخ یاد آمد بی التفات می رفتم، حق تعالیٰ آن قطّاعِ طریق را ازان راہ دُور انداخت و ایشان راہ گم کردند، من بسلامت بدان حوض رسیدم، چون برسیدم وضو کردم و دوگانہ بگزاردم، بعد ازان خدمتِ شیخ بہاء الدین را یاد کردم و گفتم تا آنجا که حدِّ شیخ فرید الدین بود قدس اللہ سرہ العزیز بسلامت رسیدہ ام ازینجا تا ملتان که حدِّ تست تو دانی! عبداللہ می گوید که من ازان حوض روان شدم مرا ہیچ گزندی نرسید و سلامت بملتان رسیدم! چون بخدمتِ شیخ بہاء الدین رفتم قدس اللہ سرہ العزیز من گلیمِ سودہ پوشیدہ بودم۔ چون شیخ مرا گلیم پوشیدہ دید بر آشفت و گفت این چہ پوشیدہ ای؟ این لباسِ شیطان است و مانند این بسیار گفت۔ من نیک طیرہ شدم گفتم چہ شود اگر گلیم پوشیدم مردمان را چندین زر و سیم و دُنیای و ذخیرہ که ہست من ہیچ نمی گویم، اگر مرا گلیمی شد چندین بر چہ می باید گفت؟ شیخ چون دید که من یکبارگی از پردہ بیرون آمدم رُوی سوی من کرد و گفت چرا چندین می گوئی آخر ازان سرِ حوض یاد کن، ذکرِ ما در بابِ تو چہ تقصیر کرد؟

---

[1] دہار یعنی دھاڑ، لغتِ ہندی است بمعنی قُطّاعِ طریق

مجلس هفدهم

چهارشنبه شانزدهم ماهِ جمادی الآخره سنة المذکور دولتِ پائبوس حاصل شد. سخن در خشم و شهوت افتاد. فرمود چنانکه شهوت بغیرِ محل حرام است خشم هم بغیرِ محل حرام است. بعدازان فرمود که یکی بر یکی غضب می راند و او تحمّل می کند جمالِ آن کس را حاصل می شود که تحمّل می کند نه آن کس را که غضب می راند!

لختی سخن دران افتاد که اگر کسی مر کسی را نصیحت کند باید که در ملاء نکند که آن فضیحت باشد، ملامتی و نصیحتی که خواهد کرد در خلا کند بر ملا نکند!

آنگاه حکایت فرمود که وقتی ابویوسف قاضی رحمتہ اللہ علیہ نشسته بود و یاران را امالی سبق می گفت، کلاهِ صوفیانه بر سر داشت و آن کلاه سپید نبود سیاه بود و لاطیه نبود ناشزه بود، لاطیه آنست که بر سر متّصل باشد و ناشزه آنست که قدری از سر بلند باشد و افراشته. الغرض درین میان یکی بیامد و از ابویوسف قاضی سوال کرد که پیغمبر علیہ السلام این چنین کلاه بر سر نهاده است؟ ابویوسف گفت آری. باز آن سائل پرسید که کلاه سپید نهاده است یا سیاه؟ ابویوسف گفت سپید. باز آن سائل گفت که پیغمبر علیہ السلام کلاهِ لاطیه بر سر نهاده است یا ناشزه؟ ابویوسف گفت لاطیه. سائل گفت تو کلاهِ سیاه و ناشزه بر سر نهاده ای[1]، درین صورت بد وصفت خلافِ سنّتِ رسول کرده ای و امالی

---

[1] ن و ط: کرده ای

کہ احادیثِ او است چگونہ املا میکنی ؟ ابویوسف قاضی متاذی[1] شد، باز آن سائل را گفت این سخن کہ تو با من گفتی از دو حال بیرون نیست یا برای حق گفتہ ای یا برای ایذای من ، اگر برای حق گفتہ ای چون در[2] ملا گفتی ترا درین ہیچ ثوابی نیست و اگر برای ایذای من گفتی فالویل علیک والویل علیک والویل علیک !

مجلس ہجدہم

چہار شنبہ ہفتم ماہِ رجب سنۃ المذکور دولتِ پا بُوس بدست آمد ۔ سخن در توبہ افتاد، فرمود کہ توبہ بر سہ قسم است حال و ماضی و مستقبل، حال آنست کہ پشیمان شود یعنی ندامت آرد از معصیتی کہ کردہ است، ماضی آنست کہ خصمان را خشنود کند و اگر یکی از یکی دہ درم غصب کردہ است وہمین می گوید کہ توبہ توبہ این[3] توبہ نباشد، توبہ آنست کہ دہ درمِ او بدو باز دہد و او را خشنود کند آنگاہ توبۂ او توبہ باشد، و اگر کسی را بد گفتہ است برود و معذرت کند و بحلی خواہد[4] و او را خشنود کند و اگر آن کس را کہ بد گفتہ است او مُردہ باشد چہ کند، چندان کہ او را در حیات بد گفتہ باشد[5] بعدِ مُردنِ او ہم چندان نیکو گوید و بہ نیکی یاد کند، و اگر کسی را کشتہ باشد و او را ولی[6] نماندہ باشد چہ کند، بردہ آزاد کند یعنی مُردہ را زندہ نتواند کرد بردہ آزاد کند، این

---

[1] ہ : متامل [2] ح : بر [3] ن : طلبد

[4] ح دہ : است [5] ہ : وارثی

کس که برده را آزاد کند گوئی احیاء مرده می کند' و اگر کسی بر منکوحهٔ غیری[2] یا بر مملوکهٔ کسی[1] زنا کرده باشد چه کند' این جای نیامده است که برود برود و عذر خواهد اینجا چه کند' بجای گم بزرد! هم ملایم این معنی فرمود که اگر شارب خمری تائب شود چه کند' شربت های لطیف بخلق خدای بدهد و آبهای خنک' مقصود ازین معنی این بود که در حالت انابت معذرت هر معصیتی هم ازان نسبت آمده است' صفت دوم توبه از قسم ماضی این بود که در قلم آمده[3]' قسم سوم توبه که صفت مستقبل وارد آنست که نیت کند که پیش بدان معصیت که کرده باز نگردد۔ آنگاه حکایت فرمود که چون من بخدمت شیخ الاسلام فریدالدین پیوستم قدس الله سره العزیز و انابت آوردم چند کرت بر لفظ مبارک راند که خصمان را خشنود باید کرد' در اثنای صاحب خقان غلو می فرمود' مرا یاد آمد[4] که من بست جیتل وام دادنی دارم و یک کتاب از کسی عاریت خواسته بودم و آن کتاب از من غائب شده بود' در انچه شیخ کبیر نور الله مرقده در باب خشنود کردن خصمان ذکر بلیغ می فرمود من دانستم که مخدوم مکاشف عالم اسرار است' در دل کردم که این بار که در دہلی بروم ایشان را خشنود کنم۔ چون از اجودهن در دہلی آمدم آن مرد که بست جیتل او دادنی داشتم او بزاز بود ازو جامه ستده بودم' الغرض هیچ وقت بست جیتل یک جا جمع نمی شد که بدو رسانم' وجه معاش تنگ بود گهی پنج جیتل بدست آمدی[5] گهی ده جیتل تا یک بار ده جیتل بدست آمد۔ بیامدم بر در آن بزاز و او را آواز دادم' او از خانه بیرون آمد با و گفتم که بست جیتل تو به[6]

---

[1] ه : کسی
[2] ه : غیری
[3] ن : آمده است
[4] ح د ه : آمد
[5] ح د ه : می آمد
[6] ه : در ح : بر

ذمّهٔ منست میسّر نمی شود که بیک دفعت بدهم این ده جتیل آورده ام بستان، ده دیگر هم اکنون برسانم انشاء الله تعالیٰ - آن مرد چون این سخن بشنید گفت آری از پیش شیخ[1] می آئی! آنگاه آن ده جتیل از من بستد و گفت آن ده جتیل باقی ترا بخشیدم! بعد از آن برفتم بر آن مرد که کتاب او آورده بودم، او را دیدم، گفت کیستی[2]؟ گفتم ای خواجه من کتابی از تو بعاریت برده بودم آن از من غائب شده است اکنون نسخه حاصل خواهم کرد همچنان که کتاب تو بود کتابی دیگر خواهم نویسانید و بتو خواهم رسانید - آن مرد چون این سخن بشنید گفت آری از انجاکه تو می آئی همین ثمره[3] باشد! بعد از آن گفت که من آن کتاب بتو بخشیدم!

هم از نسبت توبه این فوائد فرمود که آنکه گناهی می کند روی او جانب معصیت می باشد و قفاء او جانب حق، آن زمان که تائب شد و انابت آورد باید که قفای او جانب معصیت باشد و روی او جانب حق[4]- آنگاه فرمود که آنکه تائب شده است باید که او را در طاعت ذوقی[5] تمام باشد و آنکه به معصیت بازمی گردد نعوذ بالله منها از انست که از طاعت ذوق نمی یابد!

نحتی سخن در انفاق افتاد - فرمود که امیر المؤمنین علی رضی الله عنہ فرموده است که اگر کسی یک درم میان رفقای خود خرچ کند به ازان باشد که ده درم بفقراء[6] دهد، همچنین اگر ده درم در حق رفقای خود صرف[7] کند به ازان باشد که صد درم بفقراء[8] دهد و اگر صد درم با رفقای خود خرچ[8] کند همچنان باشد که بردهٔ آزاد کرده باشد والله[9] اعلم بالصواب،

---

[1] ح: مسلمان، ن: مسلمانان ÷ [2] ح و ه: گفت کیستی، ندارد ÷ [3] ن: ثمره همین، بجای همین ثمره، دارد ح: ثمره آن همین ÷ [4] ن: بکلی جانب حق، بجای جانب حق، دارد ÷ [5] ن و ه: ذوق ÷ [6] ن: صدقه کند، بجای بفقراء دهد، دارد ÷ [7] ح: خرچ ÷ [8] ح: صرف ÷ [9] ن و ح: والله اعلم بالصواب،

مجلس نوزدہم

چہار شنبہ بست و ہفتم ماہِ شعبان سنہ مذکور سعادتِ پائبوس میسر شد۔ سخن درمعاملۂ خلق افتاد کہ نیکان چگونہ اند و بدان چگونہ؟ فرمود درین عہد کہ مائیم اگر یکی را گویند کہ بدنیست ہمان قدر او را نیک توان گفت! آنگاہ فرمود کہ اگر کسی در عیبِ مردمان فرونشود و کسی را بدنگوید اگرچہ او بدباشد ہم او را نیک گیرند بدنگویند[1]! بعد ازان این دو مصراع بر زبانِ مبارک راند ؎

گر با عیبی وعیب نہ جوئی نیکی ور بد باشی و بدنگوئی نیکی!

آنگاہ فرمود کہ اگر یکی بد باشد و خلقِ خدای را بدگوید این بدی را حد کجا ست؟ درین میان روی سوی بندہ کرد و فرمود کہ در لشکر می باشی؟ بندہ گفت آری۔ بعدازان فرمود کہ در شہر راحتی نماندہ است و نبود! ہم[2] ملائمِ این معنی حکایت فرمود کہ در ایامِ قدیم مرا ہم دل بودن درین شہر نبودی تا روزی بر سر حوضِ قتلغ خان بودم[3]، دران ایام قرأت[4] آن یاد می گرفتم، آنجا درویشی دیدم[5] بحق مشغول، نزدیکِ او رفتم از و پرسیدم کہ شما ساکنِ این شہرابد؟ گفت آری۔ گفتم بطبعِ خود ساکن می باشید؟ گفت خیر۔ بعدازان آن درویش حکایت کرد کہ من وقتی درویشی عزیزی را دیدم از دروازۂ کمال بیرونِ در حظیرہ کہ برلبِ خندق است ہم نزدیکِ دروازۂ مذکور زمینی بلند است

---

[1] ن: 'بدنگویند' ندارد
[2] ح و ظ: 'ہم' ندارد
[3] ظ: رسیدم
[4] ظ: قرأت
[5] ن: بود

و دران حظیرہ شہید اند۔ الغرض آن درویش مرا گفت که اگر می خواهی که ایمان خود بسلامت ببری ازین شهر برو! من همان زمان عزیمت کردم که ازین شهر بروم و لی موانع مانده شد امروز مدت بست و پنج سال است که عزیمت من مقرر است و لی رفته نمی شود!
خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که چون من این سخن ازان درویش شنیدم باخود مقرر کردم که درین شهر نباشم، چند جای دل من می شد که بروم الحق دل کردم که در قصبهٔ پتیالی[۱] بروم، دران ایام ترک آنجا بوده است، مقصود ازین ترک امیر خسرو بود عصمہ الله باز فرمود که یک دل کردم که در بسناله بروم که موضعی منزه است، الغرض در بسناله رفتم سه روز آنجا بودم درین سه روز هیچ خانه نیافتم نه کرایه و نه گروی نه بهای، درین سه روز هر[۲] روز مهمان یکی بودم، چون ازانجا باز گشتم این اندیشه در خاطر می بود تا وقتی جانب حوض رانی بودم در باغی که آن را باغ جسرت[۳] گویند، با خدای عزوجل مناجات کردم، وقتی خوش بود، گفتم که خدا[۴] وندا مرا می باید که ازین شهر بروم و جائی باختیار خود نمی خواهم آنجا که خواست تو باشد آنجا باشم! درین میان آواز غیاث پور آمد من هیچ وقت غیاث پور را ندیده بودم و نمی دانستم که غیاث پور کجاست؟[۵] چون این آواز شنیدم بر دوستی رفتم، آن دوست را نقیبی بود نیشاپوری، چون درخانهٔ او رفتم مرا گفتند او در غیاث پور رفته است، من با دل خود گفتم این همان غیاث پور است! الغرض در غیاث پور آمدم، آن روز این مقام چنان

---

۱ یعنی پتیالی
۲ ۵: 'هر روز' ندارد
۳ یعنی جسرتھ
۴ ۵: بار خدایا
۵ ح: 'چه طور است' بجای 'کجاست' دارد

آبادان نبوده است موضعی مجهول بود و خلق اندک، بیامدم و سکونت کردم تا آنگاه که کیقباد در کیلوکهری ساکن شد، دران عهد خلق اینجا انبوه شد از ملوک[1] و امراء و غیر آن آمدو شدِ خلق بسیار شد، من با خود گفتم که ازین جا هم بباید رفت، درین اندیشه بودم تا بزرگی که استادِ من بود در شهر وفات کرد، من با دلِ خود راست گرفتم که فردا که از وفاتِ او سوم خواهد بود من بزیارتِ او بروم و هم در شهر باشم- این عزیمت بر خود مقرّر کردم، همان روز نمازِ دیگر جوانی در آمد صاحبِ حُسنی امّا نزار گشته واللّٰه اعلم از مردان[2] غیب بود یا که بود! الغرض چون بیامد اوّل سخن که[3] با من گفت این بود ؎

آن روز که مه شدی نمی دانستی — کانگشت نمای عالمی[4] خواهی شد
امروز[5] که زلفِ دلِ خلقی بربود — در گوشه نشستنت نمی دارد سود

خواجہ ذکرہ اللّٰہ بالخیر می فرمود که چند سخنی دیگر که او گفت من آن را جائی نبشته ام، بالقصہ بعد ازان این سخن گفت که اوّل باری مشهور نباید شد و چون این کس مشهور شد باید که چنان باشد که فردای قیامت از روی رسول علیه السلام شرمنده نماند! آنگاه این سخن گفت که این[6] چه قوت باشد و چه حوصله که از خلق گوشه گیرند و بحق مشغول شوند یعنی قوت و حوصله آن باشد که با وجودِ خلق بحق مشغول باشند! خواجہ ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که چون

۱؎ ح : ملوک و ، ندارد — ۲؎ ح و ه : 'آن مرد از' بجای 'از' دارد
۳؎ ه : 'با من این بیت بگفت' بجای 'که با من ..... این بود' دارد
۴؎ ن : جهان — ۵؎ ن و ح : این بیت ندارد' — در ه مصرعِ اوّل چنین آمده :
امروز که خلقتِ دلِ خلقی بگرفت — ۶؎ ح : شود
۷؎ ح : 'آن خود چه قوت باشد و چه حوصله باشد' بجای 'این چه قوت ..... حوصله' دارد

این سخنها تمام کردمن قدری طعام پیش آوردم نخورد، من همان زمان این نیت کردم[1] که همین جا ساکن خواهم بود، چون این نیت کردم قدری طعام بخورد و برفت پیش او را ندیدم!

مجلس بستم

دوشنبه[2] دهم ماه مبارک رمضان سنة المذکور بسعادت پابوس رسیده شد۔ سخن در فضیلت سورهٔ اخلاص افتاد ۔ بر لفظ مبارک راند که پیغامبر علیه السلام فرموده است که سورهٔ اخلاص ثلث قرآن است ۔ آنگاه فرمود که اینکه بعد ختم قرآن سه بار سورهٔ اخلاص می خوانند حکمت آنست که اگر در ختم کردن[3] جائی نقصان شده باشد این سه بار که سورهٔ اخلاص بخوانند باری ختم تمام باشد[4]!

بعد ازان فرمود که بعد از ختم قرآن سوره الحمد می خوانند و چند آیت از سورهٔ بقره آن چیست؟ آن اینست که از حضرت رسالت علیه السلام پرسیدند که من خیر الناس؟ مصطفی علیه السلام فرمود که الحال المرتحل، حال کسی را گویند که فرود آینده باشد در منزلی و مرتحل کسی را گویند که روان شود و این اشارت بدان دارد که آنکه قرآن می خواند چون ختم می کند گوئی در منزل فرود می آید و چون باز آغاز می کند گوئی

---

[1] ل : فسخ کردم
[2] ح : سه شنبه
[3] ح : قرآن
[4] ن : شد

باز روان می شود، پس بهترینِ مردمان آن کس باشد که چون قرآن ختم کند باز بر فور آغاز کند، او را رسول علیه السلام این صفت می فرماید که الحال المرتحل؛

لختی سخن دران افتاد که بعضی بر جنازهٔ غائب نماز می گزارند چگونه باشد؟ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که روا باشد مصطفیٰ علیه السلام بر نجاشی همچنین نماز گزارده است او در غیبت[1] مرده بود، و امام شافعی این معنی جائز[2] می دارد، واگر عضوی از میّت می آرند مثلاً دستی و یا پای و یا انگشتی هرچه[3] باشد بران هم نماز بگزارند۔

از نسبتِ این نماز حکایتِ شیخ جلال الدین تبریزی فرمود قدس الله سره العزیز که چون شیخ نجم الدین صغریٰ را که شیخ الاسلامِ دهلی بود با او نقاری افتاد و چنان انگیخت که شیخ جلال الدین را جانبِ هندوستان روان کردند، الغرض چون شیخ جلال الدین نور الله مرقده در بداؤن رسید یک روز بر لبِ آبِ سونهه نشسته بود، برخاست و تجدیدِ وضو بکرد و حاضران را گفت بیائید تا بر جنازهٔ شیخ الاسلامِ دهلی نماز کنیم که او این ساعت نقل کرد، او همچنان بود که بر لفظِ مبارکِ شیخ جلال الدین رفته بود رحمته الله علیه رحمته واسعته، بعد ازان که نماز بکرد روی سوی حاضران کرد و گفت اگر شیخ الاسلامِ دهلی ما را از شهر بیرون کرد، شیخِ ما او را از جهان بیرون کرد!

لختی حکایتِ جماعتِ متحیّران افتاد که بحق تعالیٰ چنان مشغول باشند که از هیچ

---

[1] ہ: غیب

[2] ہ: 'روا می دارد' بجای 'جائز می دارد' دارد

[3] ن د ہ: 'موجود' برای 'هرچه' دارد

آفریده خبر نباشد! یکی از حاضران حکایت کرد که من وقتی جائی رسیدم و این چنین هفت هشت کس را دیدم دو چشم در آسمان داشته و شب و روز متحیّر مانده مگر آنکه چون وقت نماز در می آمد ایشان نماز می گزاردند و باز همچنان متحیّر می ماندند۔ خواجه ذکره اللہ بالخیر فرمود که آری انبیا معصوم اند و اولیا محفوظ، همچنین باشند که گفتی، اگرچه شب و روز متحیّر باشند امّا نمازِ ایشان فوت نشود!

از نسبتِ این تحیّر حکایتِ شیخ الاسلام قطب الدّین بختیار فرمود قدس اللہ سرہ العزیز که او را همچنین چهار شبان روز تحیّر بود در وقتِ نقل، و آنچنان بود که در خانقاهِ شیخ علی سجزی[1] رحمته اللہ علیہ سماعی بود و شیخ قطب الدین نوّر اللہ مرقدہٗ حاضر بود۔ گوینده قصیدهٔ می گفت، چون بدین بیت رسید ؎

کُشتگانِ خنجرِ تسلیم را هر زمان از غیب جانی دیگر است

شیخ قطب الدین را قدس اللہ سرہ العزیز این بیت بگرفت، چون ازان مقام بخانه آمد مدهوش و متحیّر بود، می فرمود که همین بیت بگویند، همین بیت پیشِ او می گفتند او همچنان متحیّر می بود اِلّا آنکه چون وقتِ نماز در می آمد نماز می گزارد و باز همین بیت می گویانید، حالی و حیرتی پیدا می آمد، چهار شبان روز همین حال بود، شبِ پنجم رحلت فرمود۔ شیخ بدر الدّین غزنوی رحمته اللہ علیہ می گوید که من آن شب حاضر بودم، چون وقتِ نقلِ شیخ نزدیک شد مرا اندک غنودگی[2] بود، در خواب دیدم که شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز گوئی ازین[3] مقامِ خود برآمده است و جانبِ بالا می رود و مرا می گوید که بنگر بدر الدّین!

---

[1] سیّر العارفین: سجستانی۔ س: سکزی

[2] ح و ط: غنودنی [3] ح و ط: از

دوستانِ خدای را مرگ نباشد، چون بیدار شدم شیخ بدارِ بقا[1] رحلت فرموده بود رحمۃ اللّٰہ علیہم اجمعین

مجلسِ بست و یکم

دوشنبہ پانزدہم ماہِ شوّال سنۃ المذکور بدولتِ پائبوس رسیدہ شد، سخن در رغبتِ خلق افتاد بخدمتِ مشائخ، فرمود کہ دران کہ مصافِ کیلی شد من چندروزی در شہر بودم، روزِ آدینہ کہ بہ مسجدِ جمعہ رفتمی خلق مرا مزاحمت نمودی تا روزی از مسجد بیرون آمدہ بودم و در کوچہ می رفتم، مردی از پس بیامد و گفت کہ تنگ می آئی؟ گفتم آری۔ بعد ازان آن مرد گفت کہ خسرِ من مریدِ شیخ فریدالدّین بود قدس اللّٰہ سرہ العزیز، درانکہ شیخ در دہلی بود، چون بہ نمازِ جمعہ رفتی پیش از وقت روان شدی تا مزاحمتِ خلق کمتر[2] باشد، خلق ہمچنان پیش می آمدند و دست می بوسیدند تا از خلق یک حلقہ شدی، شیخ ازان حلقہ بگذشتی خلقِ دیگر پیش می آمدند باز حلقہ شدی ہم برین نوع تا تنگ آمدن گرفت۔ بعد ازان خسرِ من گفت کہ این نعمتِ خدا ایست چرا تنگ می آئی؟

ملائمِ این معنی حکایت فرمود کہ درانکہ سلطان ناصرالدّین جانبِ اوچہ و ملتان روان شد درمیانِ اجودھن رفت۔ جملہ لشکر روی بزیارتِ شیخ نہادند تا[3] آن مقام

---

[1] ح و ک: نقل [2] ح: مگر کم

[3] ح و ک: 'تا آن مقام کہ بود' ندارد

کرد، شیخ ازان انبوهی که شد حیران شد[1] و بمقامی رفت. آنگاه آستین شیخ از طرف[2] یا می جانب کوچه بیاویختند، خلق می آمد و می بوسید و می رفت" تا آن همه پاره پاره شد. آنگاه در مسجد آمد و مریدان را گفت شما گرد بر گرد من باشید تا خلق درون نیایند هم از برون[3] سلامی[4] بکنند و باز گردند! مریدان همچنان کردند تا یک فرّاش پیری بیامد و از مریدانی که گرد بر گرد ایستاده بودند بگذشت و در پای شیخ افتاد و پای مبارک شیخ بگرفت و بکشید تا ببوسد. شیخ را دشوار آمد. آن فرّاش گفت شیخ تنگ می آئی شکر نعمت خدای به[5] ازین بگزار! چون فرّاش این سخن بگفت شیخ نعرهٔ بزد. آنگاه آن فرّاش را بنواخت و بسیار معذرت کرد!

لختی سخن دران افتاد که نرم دل باید بود و با خلق به شفقت زندگانی باید کرد. آنگاه فرمود که پیغمبر علیه السلام در باب ابوبکر صدّیق رضی الله عنه فرموده است که انّ ابابکر اسیف یعنی ابابکر اسیف است و اسیف کسی را گویند که سریع البکا باشد یعنی زود زود او را گریه آید.

هم از نسبت خُلقِ خوش و تواضع حکایت فرمود که عمرو عاص در ایّام جاهلیت رسول علیه السلام را هجو کرد. چون حضرت رسالت علیه السلام بشنید گفت الٰهی پسر عاص مرا هجو کرده و من شاعر نه ام ولستُ بشاعرٍ تو او را از قِبل من هجو کن! خواجه ذَکَرَهُ اللهُ بالخیر می فرمود که خدای تعالی عمرو عاص را به جَربه[6] هجو کرد

---

[1] ن و ح: 'و بمقامی رفت' ندارد
[2] ن و ه: 'طرف' ندارد
[3] ن و ه: دور
[4] ن و ح: سلام
[5] ه: بجای 'به ازین بگزار' 'به ازین بجا آر' دارد
[6] ن و ه: جبر بزه

و جُربُزُ کسی را گویند که گُربُز باشد یعنی ذکرِ عمرو عاص بمکّاری و گربزی معروف شد، اگرچه ایمان آورد امّا این ہجو که بمکّاری و گربزی شد[۱] تا قیامت بماند. پس چون این صفتِ مکر و گُربزی ہجو باشد صفتِ نرمی و خوی خوش و تواضع مدح باشد.

مجلس بست و دوم

دو شنبه بست و ہفتم ماہِ ذی القعدہ سنۃ المذکور شرفِ پابوس میسّر شد[۲].

عزیزی فرستادۂ یکی آمده بود بمعذرت، ہمانا که خدمتِ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر بشفاعتِ کسی سخنی گفته بود و او آن را در توقّف داشته، چون آن فرستاده از زبانِ آن کس معذرت کرد و عفو التماس نمود خواجه ذکرہ اللہ بالخیر آن را عفو کرد. بر زبانِ مبارک راند که اگرچه جای رنجیدن ہست امّا من نرنجیدم و عفو کردم! بعد ازان فرمود کسی که بخدمتِ پیر می پیوندد و ارادت می آرد این را تحکیم گویند یعنی پیرِ خود را بر خود حاکم می سازد، پس ہرچه پیر گوید و مرید نشنود تحکیم نشد. آنگاه باز فرمود که اگرچه جای کوفته شدن است و لی من عفو کردم. درین میان بنده عرضداشت کرد که اگرچه پیر از غایتِ کرمی که دارد خطای مرید عفو فرماید امّا حضرتِ عزّت آن خطا چگونه پسندد و چگونه عفو فرماید؟ آنگاه فرمود که عفوِ پیر باذنِ حق باشد حق عفو فرماید!

آنگاه فرمود که ہرچه پیر فرماید مرید را باید که ہمان بکند. بعد ازان فرمود که

---

[۱] ن و ه: جربزه [۲] ن: مشهور شد [۳] ه: 'بدست آمد' بجای 'میسّر شد' دارد

این چنین هم آمده است که پیر اگرچه چیزی فرماید که نامشروع باشد مرید را شاید که آن کار بکند یا نه - این معنی را بیان فرمود که باری پیر آنچنان باید که در احکامِ شریعت و طریقت و حقیقت عالم باشد و چون پیر این چنین باشد او خود هیچ نامشروع نفرماید و اگر چیزی فرماید که آن مختلف فیه باشد یعنی نزدِ بعضی[1] روا باشد و نزدِ بعضی روا نباشد پس مرید را آن باید کرد که پیر فرماید زیرا که او بر قولِ کسی حکم کرده باشد اگرچه بعضی را در او اختلاف باشد امّا مرید را به اشارتِ پیر کار باید کرد۔

آنگاه همدرین معنی فرمود که این کس که با یکی سخنی می گوید یا شفاعتی می کند و آن کس قبول نمی کند این معنی را بر آن حمل باید کرد که وقت نبود یا این کس ندانست، گفت چیزی گنه از طرفِ خود هم باید اندیشید شاید که همچنان باشد!

آنگاه فرمود که در اجودهن عاملی بود مگر والی آن موضع آن عامل را می رنجانید، آن عامل بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین آمد قدس الله سرّه العزیز و شفاعت التماس نمود۔ شیخ کسی را جانبِ والی فرستاد و سخنِ عامل را بگفت، والی همبران کارِ خود بود، بعدازان شیخ آن عامل را گفت که من سخنی گفتم[2] و او نشنید مگر وقت نبود و نیز شاید بود که بر تو هم کسی شفاعتِ کسی کرده باشد و تو آن را نشنیده باشی! آنگاه آن والی بیامد و عذرخواست، شیخ عفو فرمود۔

همدرین معنی عفو کردن و جُرمِ کرده ناکرده انگاشتن حکایت فرمود که شیخ الاسلام فریدالدّین را قدس الله سرّه العزیز نبیسه بود محمّد نام، او را ممن می خواندندی

---

[1] ن: بعضی راویان [2] ه: گفته فرستادم

و در دیه می بود، بخدمتِ شیخ رسانیدند که او شربِ[1] خمر می کند. القصه چون او بخدمتِ شیخ آمد شیخ از وی پرسید که محمد! من همچنین رسانیده اند که تو شربِ خمر می کنی۔ گفت خیر، می کنم این معنی دروغ رسانیده اند۔ شیخ فرمود که همچنین خواهد بود که تو می گوئی؛ ایشان در دروغ[2] رسانیده باشند۔ الغرض با[3] او بخوشی در حدیث آمد و عذرِ او قبول کرد۔

بعد ازان در معنی، حکم کردنِ مشائخ و قبول کردنِ مرید حکایت فرمود که زالی بود هر بار در خانقاهِ شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ در آمدی و صحنِ خانقاه را جاروب زدی۔ چند بار همچنین کرد۔ شیخ از وی پرسید که مقصود ازین خدمت چه داری بگو تا غرضِ تو حاصل کنم۔ زال گفت غرضی[4] دارم چون وقت خواهد آمد عرض خواهم داشت۔ القصه[6] آن زال همچنان خدمتِ خود بجای می آورد تا روزی جوانی صاحب جمالی[5] بخدمتِ شیخ آمد، و[7] آن زال بیامد و بخدمتِ شیخ بایستاد و گفت که این ساعت وقت است که التماسِ خود اظهار کنم۔ شیخ فرمود بگو چه می گوئی؟ زال گفت که این جوان را بگو تا مرا در حبالهٔ خود آرد[8]۔ شیخ متأمل شد با خود گفت که این عورت زال و نازیبا و این مرد جوان و خوب رُوی این معنی چگونه شود[9]؟ درین میان خدمتِ شیخ در خلوت شد، سه شبان روز طعام و

---

[1] ح: 'شاربِ خمر است' بجای 'شربِ خمر می کند' دارد

[2] ف: 'حدیث دروغ می گویند' بجای 'دروغ رسانیده باشند' دارد

[3] ه: 'با او خوش شد در حدیث آمد' بجای 'با او بخوشی در حدیث آمد' دارد

[4] ح: عرضه داشتی [5] ن د ح: جمال [6] ح: القصه

[7] ه: کند، ح: در آرد [9] ه: باشد

شراب نخورد۔ بعد از سہ شبانروز آن جوان را و آن زال را پیش خود[1] طلبید روی سوی آن جوان کرد و فرمود کہ این زال را در حبالۂ خود در[2] آر! جوان بطوع و رغبت قبول کرد۔ بعد ازان آن زال التماس نمود کہ شیخ فرمان دہد تا مرا جلوہ دہند چنانکہ رسمِ عروسان است[3]۔ شیخ فرمود کہ ہمچنان کنند و رسمِ ضیافت بجا آرند و راتبہ کہ می پختند اضعافِ آن بکنند۔ آنگاہ زال التماس نمود کہ شیخ آن جوان را فرمان دہد تا مرا از زمین برگیرد و بدستِ خود بالای تخت برد۔ شیخ آن جوان را فرمود کہ ہمچنان کن، جوان آن زال را از زمین برداشت، درین میان زال خدمتِ شیخ را گفت کہ چون این جوان مرا در نظرِ شما از خاک برداشت شیخ او را فرمان دہد تا مرا باز بر خاک نیندازد یعنی این کار بوفا رساند و پشت ندہد! القصہ شیخ ہمچنان حکم کرد و آن جوان قبول کرد۔ فی الجملہ این حکایت فرمود در معنیٔ قبول کردنِ فرمانِ پیر مریدان را۔

لختی حکایتِ شیخ الاسلام فریدالدین افتاد قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ من بقدرِ[4] دوازدہ سالہ بودم کم و بیش، لغت می خواندم، مردی بود کہ او را ابوبکر خراط گفتندی و ابوبکر قوال ہم گفتندی۔ او بخدمتِ استادِ من بیامد مگر او از طرفِ ملتان آمدہ بود۔ او حکایت کرد کہ بپیشِ شیخ بہاءالدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ سماع کردہ ام، و قتی این قول بخدمتِ او می گفتم ؎

---

[1] ن: 'خود' ندارد

[2] ہ: 'در' ندارد

[3] ن: باشد

[4] ہ: بقیاس

بکُلِّ[1] صبحٍ و کُلِّ اشراقٍ تبکیکَ[2] عینی بدمعِ مُشتاقٍ
قد لسعت حیّۃ الھویٰ کبدی فلا طبیب لھا و لا راقٍ

دو مصراع دیگر یاد نماند، شیخ یاد کرد ؎

اِلّا الحبیبُ الّذی شُغفتُ بہٖ فعِندہٗ رُقیتی و تریاقی

ترجمۂ ابیات اینست ؎

از مارِ غمش گزیدہ دارم جگری کورا نکند ہیچ فسونی[3] اثری
جُز دوست کہ من شیفتۂ عشقِ ویم افسونِ علاجِ من چہ داند دگری!

بعد ازان مناقبِ شیخ بہاء الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ گفتن گرفت کہ آنجا ذکر چنین باشد و تعبّد چنین و اوراد چنین، کنیزکان کہ آرد آس می کنند ہم ذکر می گویند، این و مانند این بسیار می گفت، این معنی ہیچ در دلِ من نہ نشست۔ بعد ازان حکایت کرد کہ ازانجا در اجودھن آمدم شاہی را دیدم چنین و چنین! الغرض چون مناقبِ شیخ فرید الدین قدس اللہ سرہٗ العزیز در گوشِ من افتاد مرا یک محبّتی و ارادتی بصدق در دل متمکّن شد[4] تا چنان شد کہ بعد از ہر نمازی دہ بار می گفتم "شیخ فرید الدین" و دہ بار می گفتم "مولانا فرید الدین" پس این محبّت بغایتی رسید کہ جملہ یاران مرا ازین معنی[5] خبر شد تا چنان شد کہ اگر از من سخنی پرسیدندی و خواستندی کہ سوگند دہند گفتندی سوگندِ شیخ فرید بخور!

---

[1] در ہر سہ نسخہ: کُلّ [2] ن: بکبک ح: تبکی رسالہ سپہ سالار: تبکِ [3] ن: فسونگر
[4] : گشت [5] ح: حال

القصه بعد ازان عزیمتِ دهلی شد، پیری عزیزی بوعوض نام همراه شد. در اثنای راه که اگر جائی خوفِ شیر یا خوفِ دزد[۱] بودی او گفتی ای پیر حاضر باش! ای پیر ما در پناه توایم! من از وی پرسیدم که تو این پیر کرا می گوئی؟ گفت شیخ فریدالدین را نور الله مرقده. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که یک شوقی و قلقی[۲] دیگر مؤکد شد. درین راه مردی دیگر هم[۳] همراه شد که او را مولانا حسین خندان گفتندی، مردی نیک بود. آنگاه چون بدهلی آمده شد قضا را در جوارِ خانهٔ شیخ نجیب الدین متوکل فرود آمده شد رحمة الله علیه. مقصود ازین حکایت این مقرر شد که چون خدا تعالیٰ این دولت روزی می کند[۴] این چنین اسباب پیدا می شود[۵]!

لختی حکایتِ شیخ فریدالدین افتاد قدس الله سره العزیز و ذوق گرفتن ایشان از سماع، فرمود که وقتی ایشان خواستند که سماع بشنوند. گوینده[۶] حاضر نبود. بدرالدین اسحاق را علیه الرحمة والرضوان فرمود که آن مکتوب که قاضی حمیدالدین ناگوری رحمة الله علیه فرستاده است بیار. بدرالدین برفت و خریطهٔ که درو مکتوبات[۷] و رقعات جمع کرده بودند پیش نهاد و دست انداخت. اول همان مکتوب بدست آمد آن را بخدمتِ شیخ آورد، شیخ فرمود که بایست بخوان! بدرالدین بایستاد آن مکتوب خواندن گرفت، در

---

۱ ح: دزدی
۲ ن: ذوقی
۳ ن و ه: 'هم' ندارد
۴ ن و ح: 'خواست کرد' بجای 'می کند' دارد
۵ ن: 'شد' بجای 'می شود' دارد
۶ ه: قوال
۷ ح: مکتوب

مکتوب همچنین نبشته که فقیر حقیر ضعیف نحیف محمدّ عطا که بندهٔ درویشان است و از سر[1] و دیده خاک قدم ایشان شیخ چون این قدر بشنید یک حالی و ذوقی پیدا شد! بعد از ان این رباعی هم یاد کردند که دران مکتوب بود، رُباعی

آن عقل کجا که در کمالِ تو رسد — وان روح کجا که در جلالِ تو رسد

گیرم[2] که تو پرده برگرفتی ز جمال — آن دیده کجا که در جمالِ تو رسد

خواجه ذکره الله بالخیر از نسبتِ این مکتوب فرمود که وقتی شیخ بدرالدین غزنوی رحمته الله علیه هم نامهٔ بخدمت شیخ نبشته بود و نظمی هم در قلم آورده. خواجه ذکره الله بالخیر سه چهار بیت بخواند، بنده را این دو بیت یاد مانده است ؎

فرید دین و ملت یارِ مهتر — که بادش در کرامت زندگانی

دریغا خاطرم گر جمع بودی — بمدحش کردمی شکّر[3] فشانی!

لختی سخن[4] دران افتاد که شیخ قطب الدین بختیار اوشی و شیخ جلال الدین تبریزی رحمته الله علیهما در خانهٔ شیخ قطب الدین مهمان خواست[5] آمد، شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز استقبال نمود از خانهٔ خود بیرون آمد، و خانهٔ شیخ بر سر[6] حد ودِ کهتر بوده است، از انجا بیرون آمد در کوچهٔ شارع نرفت در کوچهای باریک می رفت. شیخ جلال الدین قدس الله سره العزیز نیز که می آمد در شارع نیامد همدرین کوچهای تنگ[7] می آمد هر دو با همدگر[8] ملاقی شدند،

---

[1] ه: از سرتا قدم، بجای 'از سر و دیده' دارد [2] ح: دیدم
[3] ن: گوهر [4] ه: حکایت [5] ن: آمد بخواست
[6] ن: 'سر حدِ کیلوکهری' بجای 'سرحدودِ کهتر' دارد [7] یعنی کا تهیر (کتهیر)
[8] ن: 'بایکدیگر' بجای 'با همدگر' دارد

و یک[1] نوع دیگر ملاقات کردنِ ایشان را نیز حکایت فرمود که وقتی در مسجد ملک عزّ الدین بختیار که هم پیشِ گرمابہ اوست این هر دو بزرگ یکجا شدند رحمۃ اللہ علیہما رحمۃً واسعۃً

مجلس بست و سوم

دو[2] شنبہ یازدہم ماہِ مبارک ذی الحجہ سنۃ المذکور سعادتِ پا بوس[3] بدست آمد چون ایّام تشریق بود در خدمتِ بندگی مخدومِ جہانیان رفتہ شد تا شرفِ مصافحت[4] حاصل گردد۔ چون بخدمتِ مخدوم پیوستہ شد از حالِ نماز پرسید، و درین عید بارانی صعب بود و قدری ژالہ ہم، بیشتر خلق بہ نماز نرسیدہ بود بندہ ہم نرسید۔ القصہ چون خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر این معنی را استطلاع فرمود عرضہ افتاد کہ بندہ بہ نماز نرسیدہ، فرمود کہ آری بیشتر خلق نرسیدند۔ آنگاہ فرمود کہ من ہم یک رکعت گزاردم در دوم رکعت باران گرفت بعد ازان چون نماز تمام شد خطیب ماند و دعاگوی و خلق باز گشتند[5]۔ درین میان بندہ عرضداشت کرد کہ اگر درین عید بمانعی نماز میسّر نشود روا باشد کہ دوم روز بگزارند؟ فرمود آری درین عید اگر نماز میسّر نشود دوم روز بگزارند و سوم روز ہم روا باشد، امّا در عیدِ فطر اگر میسّر نشود دوم روز نگزارند۔ آنگاہ بر لفظِ مبارک

---

[1] ہ، یک نوع ملاقات ایشان را این بود، بجای' و یک نوع دیگر ملاقات کردنِ ایشان را، دارد

[2] ہ: یک شنبہ

[3] ح: دست بوس

[4] ہ: مجالست

[5] ح: گشت

راند که مرا درین عید در خاطر می گذشت که اگر باران بیشتر شود چنانکه نماز نتوان گزارد دوم روز بگزاریم اما چون همه خلق آمده بود و خطیب نماز گزارده شد۔ بعد ازان فرمود که نمازِ استخاره که هر روز می گزارند برای خیریتِ آن روز است و هر جمعه که هم بگزارند برای خیریتِ آن هفته و روزِ عید هم بگزارند برای خیریتِ همه[1] سال؛ بنده عرضداشت کرد که درین عید و با دران عید؟ فرمود تا هر عیدی که هست بگزارند۔

مجلس بست و چهارم

شنبه یازدهم ماهِ محرم سنه ست عشر و سبعمائة (۷۱۶) سعادتِ دست بوس حاصل شد۔ بنده آن روز خردکی را از اعزه پیش برد و عرضداشت کرد که این را به قرآن خواندن می[2] فرستم اول بخدمتِ مخدوم آورده شده است تا ببرکتِ نظرِ مخدوم و نفسِ مبارکِ[3] ایشان خدای تعالی او را قرآن روزی کند؛ دعای خیر ارزانی داشت بعد ازان تخته بدستِ مبارک گرفت و بنوشت بسم الله الرحمن الرحیم رب یسر ولا تعسر آ ب ت ث ج ' آنگاه این حروف را بزبانِ مبارکِ خود تلقین فرمود۔

آنگاه از نسبتِ این حال حکایت فرمود که در حدیث آمده است که قومی باشند که ایشان را زنجیر کشان در بهشت برند! بعد ازان فرمود که درین حدیث سه قول است یک قول اینست که آن قوم همین اطفال اند که ایشان

---

[1] ح: آن
[2] ن: 'فرستاده می شود' بجای 'می فرستم' دارد
[3] ن: 'پاک' بجای 'مبارکِ ایشان' دارد

را بجبر پیش معلّم می برند اگرچه ایشان را بغایت دشوار می آید[۱] بسته در مسجد می برند بعد ازان بتدریج از حروف به معنی می رسند و از معنی به مُخِّ معنی و ازانجا پیشتر[۲]، و یک قول دیگر آنست که آن قوم بندگان اند که ایشان را زنجیر کشان از دارِ[۳] حرب در دارِ اسلام می آرند. آنگاه چشم پُر آب کرد و فرمود که قولِ سوم آنست که فردای قیامت آمنّا و صدّقنا طائفه را از محبّانِ حق فرمان شود که در بهشت در روید! ایشان گویند ما ترا بجهتِ بهشت و دوزخ نه پرستیده ایم ما ترا به محبّتِ تو پرستیده ایم! فرمان آید که همچنین است امّا وعدۂ دیدار و وعدۂ وصال در بهشت است آنجا روید تا وعده بوفا رسد! هم ایشان نروند، بعد ازان ملائکۂ مقرّب[۴] را فرمان شود تا زنجیرهای نور در گردنِ ایشان کنند و کشان در بهشت برند[۵] والحمد لله رب العلمین

مجلس بست و پنجم

سه شنبه سوم ماهِ صفر ختم الله بالخیر والظفر سنة المذکور دولتِ پائبوس بدست آمد. سخن در قناعت افتاد و غُلو نانمودن در طلبِ دُنیا، فرمود که مولانا حافظ الدّین که کتابهای ازو رسیده است چون کافی و شافی درانجا یاد کرده است که سگ را

---

۱ ح: نماید
۲ ح و ه: بیشتر و بیشتر
۳ ح و ه، 'دار' ندارد
۴ ه: مقرّبین
۵ ن و ح: 'والحمد رب العلمین' ندارد

شکار کردن می آموزند چون سه بار شکار می گیرد و خصم را می رسانند[1] آن را معلّم می گویند و یوز را هم شکار می آموزند ولی یوز را بر گذر شکاری می دارند تا چون شکاری نزدیک می آید یوز را می گذارند یوز بر می جهد و شکار می گیرد بر خلافِ سگ که او را دویدنی[2] تمام است و دور و دراز میدود و دنبالِ شکاری! القصّه اینجا آن بزرگ نبشته است که مردم می باید که چند خصلت از یوز بیاموزد یکی آنکه در پیِ رزق همچو سگ ندود اگر چیزی پیشِ او رسد آن را قابض شود دیگر یوز چون قصدِ صید کند اگر شکاری بدست آید بنشیند و اگر نه دنبال نکند و بسیار ندود، مردم هم می باید که اگر طلب نماید بمقدار نماید طلب سخت نکند و دواد و بسیار نکند و دیگر اگر یوز کاهلی می کند سگ را می آرند و در مقابلِ او چوب می زنند تا یوز بترسد، مردم هم می باید که همچنین انتباه از دیگری گیرد، ببیند بر دیگری چه می رود هم از انجا[3] انتباه گیرد از ناکردنیها متنبّه[4] شود!

مجلسِ بست و ششم

شنبه بستم ماهِ ربیع الاوّل سنه مذکور دولتِ پابوس میسّر شد۔ دران روز مردی را در جماعت خانه گرفته بودند با کارد بهم، والله اعلم تا که بود و چه بود ؟ چون خدمتگاران او را بگرفتند و خدمتِ خواجه را ذکره الله بالخیر ازان حال خبر شد

---

[1] ن : آورد

[2] ه : 'دویدنی دور و دراز باشد' بجای 'دویدنی تمام ..... میدود' دارد

[3] ن و ح : 'انتباه گیرد' ندارد [4] ح : تنبیه

نگذاشت که او را جای بزند[۱] کلفتی رسانند. او را پیش طلبید و فرمود که عهدِ خدای بکن که با هیچ مسلمانی غدر نکنی با او عهد کرد. خواجه ذکره الله بالخیر او را آزاد کرد و خرچی هم بداد. چون بنده در روزِ مذکور بخدمت پیوست درین معنی[۲] ذکری افتاد ملائم این احوال حکایت فرمود که روزی شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز نمازِ بامداد گزارده بود، مشغول شده سر بر زمین نهاد و مستغرقِ شغل شد و بدین[۳] هیئات بسیار بودی، الغرض همبران شکل سر بر زمین نهاده بود و مشغول شده، مگر هوای زمستان بود پوستینی بیاوردند و بر وجودِ مبارکِ او انداختند، هیچ خدمتگاری آنجا نبود همین من بودم و بس، درین میان یکی درآمد و باوازِ بلند سلام بگفت چنانکه شیخ را از وقت برد. شیخ همچنان سر بر زمین بود و پوستین در رو پوشانیده گفت اینجا کیست[۴]؟ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که من آواز دادم و گفتم که منم. بعد ازان شیخ فرمود که این کس که آمده است ترکی[۵] هست میانه بالا و زردگونه؟ من دران مرد دیدم همبران هیئات بود! جواب دادم که آری همچنانست، بعد ازان شیخ فرمود که زنجیری در میان دارد؟ من درو دیدم همچنان بود! گفتم آری دارد. باز فرمود که درگوشش چیزی دارد؟ من درو دیدم همچنان بود! گفتم آری حلقه دارد، و درانچه من درو می دیدم و جواب باز می دادم او متغیر می شد. این بار که گفتم آری حلقه در گوش دارد شیخ فرمود که او را بگو که برو پیش ازانکه

۱- ن: 'یا آفتی' بجای 'کلفتی' دارد
۲- ح: معنی
۳- ح: برین
۴- ه: کسی است
۵- ص: تنگی

فضیحت نشده؟ چون این بار جانبِ او دیدم او خود پیش ازان رفته بود!

هم در مجلسِ مذکور این حکایت فرمود که مردی بود در[1] غزنین او را مولانا حسام الدّین گفتندی نبیسۂ شمس العارفین بود رحمته اللہ علیہ او مریدِ خواجہ اجل شیرازی بود قدس اللہ سرہ المبارک روزی این مولانا حسام الدّین و یک مرید[2] دیگر در پیشِ خواجہ اجل ایستادہ بودند۔ خواجہ در ایشان دید و در آسمان نگریست و باز در ایشان دید بر لفظِ مبارک راند کہ این ساعت بر قامتِ یکی از شما دو تن خلعتِ شہادت دوختند! چون ہر دو از پیشِ خواجہ بیرون آمدند با ہمدیگر گفتند کہ داند کہ از میانِ ما دو تن این سعادت کراست؟ این مولانا حسام الدّین مذکّر بود دران چندگاہ روزی تذکیر کردہ بود و از منبر فرود آمدہ بود خلقی گرد آمدند و دست می بوسیدند، یکی بیامد[3] ازان میان و کاردی بکشید و مولانا را شہید کرد و درانچہ او را در خانہ می بردند رمقی ماندہ بود، یکی را جانبِ آن یارِ خود فرستاد و گفت آن خلعت مرا رسید!

مجلسِ بست و ہفتم

شنبہ[4] بست و ہفتم ماہِ ربیع الاوّل سنۃ المذکور بسعادتِ دست بوس رسیدہ شد۔ سخن در برکتِ قرآن افتاد و حفظِ آن، فرمود کہ در بداؤن

---

[1] ہ: از [2] ح: مرد
[3] ح: 'یکی ازان میان' بجای 'یکی بیامد ازان میان' د' دارد ن 'یکی از میان'
[4] ن: یکشنبہ

مردی بود قرآن بهفت قرأت یاد داشت و در غایتِ صلاحیت بود و صاحبِ کرامت و غلامِ هندو[1] بود او را شادی مقری گفتندی، یک کرامتِ او آن بود که هرکه یک تختهٔ از قرآن پیشِ او خواندی خدای تعالیٰ او را تمام قرآن روزی کردی من هم پیشِ او یک سیپاره خوانده ام ببرکتِ آن قرآن یاد شد، الغرض آن شادی مقری را خواجهٔ بود ساکنِ لهاور، او را خواجگی مقری گفتندی، بس بزرگ بود! القصه وقتی یکی از لهاور در بداؤن آمد، شادی مقری از وی پرسید که خواجهٔ من سلامت هست؟ و خواجهٔ او وفات یافته بود آن آینده خبرِ وفات نگفت، گفت آری خواجهٔ تو سلامت است! بعد ازان احوالِ لهاور حکایت کردن گرفت که بارانها سخت بارید و خانه ها خراب شد و یکبار آتش گرفت و چندین خانه ها بسوخت و خرابیها شد. چون آن آینده این حکایت[2] تمام کرد شادی مقری گفت مگر خواجهٔ من نماند! گفت آری پیش ازان برحمتِ حق پیوسته بود واللّٰه اعلم[3]

مجلسِ بست و هشتم

یک شنبه بیستم ماهِ ربیع الآخر سنه مذکور سعادتِ پائبوس حاصل شد سخن در طائفهٔ سُست اعتقاد افتاد و در بابِ کسانی که بزیارتِ کعبه روند

---

[1] ح: هندی [2] ن: خبر [3] ح: "واللّٰه اعلم" ندارد

و چون باز آیند بکارِ دُنیا مشغول شوند. بندہ عرضداشت کرد که بنده را عجب از طائفهٔ آید که بخدمتِ مخدوم پیوند کرده باشند و باز بطرفی[1] روند! آن زمان که این سخن عرض[2] افتاد، ملیح که یارِ بنده است حاضر بود. بنده عرضداشت کرد که این شکسته ازین ملیح که یارِ من است وقتی سخنی شنیده است و آن در دلِ من کار کرده است و آن سخن اینست که او گفته است که حج کسی رود که او را پیر نباشد! خواجه ذکره الله بالخیر، چون این سخن بشنید چشم پُر آب کرد و این مصراع بر زبانِ مبارک راند ع[3] آن ره بسوی کعبه بَرَد و[4] این بسوی دوست،

بعد ازان فرمود که بعد از نقلِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز مرا اشتیاقِ حج عظیم غالب شد. گفتم باری در اجودهن بروم بزیارتِ شیخ، القصه چون بزیارتِ شیخ الاسلام رسیدم آن مقصود مرا حاصل شد مع شیئٍ زائد، بارِ دیگر همین[5] هوس باعث آمد باز بزیارتِ شیخ رفتم آن غرض حاصل شد[6]!

مجلسِ بست و نهم

یک شنبه یازدهم ماه جمادی الاُولی سنه مذکور دولتِ پابوس میسّر شد.

از حضرتِ رسالت حکایت فرمود که شبی رسول علیه السلام در خواب دید که چاهی

---

[1] ه: هر طرفی

[2] ه: 'عرضداشت شد' بجای 'عرض افتاد' دارد ن: 'عرضه می افتاد'

[3] نسخهٔ بدلی: این ره بسوی کعبه رود وان بسوی دوست (اخبار الاخیار)

[4] ح: 'وین' بجای 'واین' دارد

[5] ن: 'همچنین' بجای 'همین هوس' دارد

[6] ح و ه: بود

هست و دلوی بالای آن و آن چاه قلیب بود یعنی همین کافته بودند و آبی پیدا شده و عمارتی نداشت چنانچه گرداگرد چاه از سنگ و خشت عمارت کنند آن نبود و این چنین چاه را قلیب گویند و چاهی که عمارت کرده باشند و تکلفی و احتیاطی درو کرده آن را طوی گویند۔ القصه رسول علیه السلام در خواب آنچنان چاهِ قلیب بدید و دلوی بالای آن، آن دلو بگرفت و قدری آب کشید، بعدازان دست بداشت، بعدازان ابوبکر صدیق را دید رضی الله عنه که بیامد و دلوی دو سه بکشید و ضعفی دید در ابوبکر، بعدازان عمر خطاب را دید رضی الله عنه که بیامد و ده دوازده دلو بکشید و آن دلو بزرگ شد و غرب شد، دلوِ بزرگ را غرب گویند، ازان آب بسیار کشید و مبلغی زمین را آب داد۔ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که مقصود ازین حکایت آنست که غرض از چاه آب است اگر چاه را عمارت کنند یا نکنند و تکلفی کنند یا نکنند مراد از چاه آب باشد یعنی در هر کاری مقصود آن کار باید[1] بود!

درین میان یکی از حاضران سلامی رسانید از مریدی که او را محمد گوالیوری[2] گویند خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که آری می دانم او مردی عزیز است، وقتی از من می پرسید که مجرّد بودن بهتر است یا متاهّل، من گفتم که عزیمت تجرید است و رخصت تاهّل، اگر کسی با حق چنان مشغول باشد که او را ازان احوال هیچ گاه در خاطر نیاید و نداند که آن معنی چیست هر آئینه چشم و زبان و جوارح او محفوظ ماند او را مجرّد باید بود

---

[1] ن: 'باید' ندارد

[2] ن: ترجمهٔ بریان: گوالیری

و اگر کسی نتواند که چنان مشغول باشد و در دلِ او ازان احوال بگذرد او را متأہّل باید شد، اصل درین کار نیّت است چون نیّتِ او مشغول بحق شد در جوارح ہمان اثر کند و چون درونہٗ او دگرگون باشد در جوارح ہمان اثر پیدا آید[1]۔ از ذکرِ ابن محمّد گوالیوری حکایتِ عمرِ او افتاد که چند سال[2] است، ازانجا تاریخ نقلِ سلطان شمس الدّین یاد کردند۔ خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر این بیت بزبانِ مبارک راندہ

بسالِ شش صدو سی و سہ از ہجرت — نماند شاہٗ جہان شمسِ دینِ عالمگیر

لختی سخن در آدابِ مریدان افتاد که چون خدمتِ پیر را وداع کنند بارِ دیگر پیش نروند مگر بعد ازان که ازان مہمّ و ازان سفر باز آیند۔ درین میان حکایت فرمود که یکی خدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس سرہ العزیز وداع کرد، او را علی مکّی گفتندی، چون وداع کرد در سوادِ قصبۂ اجودہن فرود آمد، دوم روز مگر ہمراہانِ او را مقام شد او بخدمتِ شیخ باز آمد۔ شیخ فرمود که تو دیروز وداع کردی و رفتی امروز چه[3] باز آمدی؟ گفت امروز ہمراہان مقام کردند من باز آمدم۔ شیخ فرمود مرحبا! چون شب در آمد باز بیرون رفت و درمیانِ قافله بود۔ دوم روز نیز ایشان را مقام شد[4]، باز این علی بخدمتِ شیخ آمد۔ شیخ فرمود امروز چه[5] باز آمدی؟ علی صورتِ حال باز گفت تا سوم روز ایشان را مقام افتاد و او بخدمتِ شیخ باز آمد۔ روزِ سوم خدمتِ شیخ یکی را فرمود که دو نان بیار۔ چون دو نان بیاوردند

---

[1] ح: 'اثرِ آن پیدا شود' بجای 'ہمان اثر پیدا آید' دارد

[2] ح و ک: ساله

[3] ک: چون

[4] ک: افتاد

[5] ن: 'چرا' بجای 'چه باز' دارد

آن دو نان علی را بداد و او را روان کرد. چون برفت پیش بخدمتِ شیخ نیامد[1]!

لختی حکایتِ این علی مکّی افتاد. فرمود که مردی نیک بود و بابرکت، بارها گفتی که خدایا مرا جائی مرگ دهی که نه در شهرِ خود باشم و نه بدان جائی که نیّت دارم یعنی هم درمیانِ راه چنان که کسی مرا نداند و نشناسد درچنان جای مرا مرگ دهی! بعدازان خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که او بجانبِ بداؤن روان شده بود، در اثنای راه او را زحمتی شد، چون او از قصبۂ بجلانہ[2] بیرون آمد زحمتِ او صعب تر شد، پیش ازانکه به بداؤن رسد همدران حدود برحمتِ حق پیوست و همدران زمین مدفون شد!

هم از تقریرِ این علی مکّی حکایت فرمود که ازو شنیدم که می گفت من وقتی در کرمان غریب[3] بودم و در کرمان قاضی بود، او روزی جمعیتی کرد اکابر و صدورِ شهر و معارف را بطلبید، درویشی زرد حالی ضعیفی دران دعوت حاضر بود، اگرچه او را نطلبیده بودند امّا او شنیده که درخانۂ[4] قاضی دعوتی است، درآمد و بگوشۂ بنشست. چون سماع در دادند آن درویش را جنبشی پیدا شد، برخاست تا رقص کند، قاضی را تصدّر و نفس زحمت داد او می خواست که صاحب صدری یا بزرگی اوّل برخیزد این درویش چرا باید که اوّل برخیزد. بانگ بر درویش زد و گفت

---

[1] ح و ھ : نرسید
[2] ن : بخلانہ، ح : بحلانہ، ترجمۂ بریان : بچلانہ
[3] ن : غریبی
[4] ح و ھ : 'درین خانہ' بجای 'درخانۂ قاضی' دارد

ای درویش بنشین! درویش[۱] در خاطر طیره گونه شده برفور بنشست، ساعتی شد سماع گرم تر شد، قاضی برخاست، همین که قاضی برخاست درویش بانگ بر قاضی زد و گفت قاضی بنشین! این سخن بر نوعی گفت که هیبتی در[۲] دلِ قاضی و در دلِ حاضران در آمد، قاضی بر جای خود نشست. القصه چون آن سماع آخر رسید خلق بازگشتند[۳]، آن درویش هم برفت[۴] قاضی بر جای خود نشسته ماند هرچند که خواست برخیزد نتوانست، مدتِ هفت سال همچنان مقعد بماند. بعد ازان پس از مدتِ هفت سال آن درویش باز آمد، او می دانست که کاری کرده ام بیامد قاضی را دید ضعیف شده و بریخته همین صورتِ مانده است، آن درویش بیامد و پیشِ قاضی بایستاد و گفت قاضی برخیز! قاضی هیچ نجنبید. بارِ دگر گفت قاضی برخیز! قاضی همچنان نشسته ماند. بارِ سوم درویش گفت هلا همچنین نشسته باش و همچنین بمیر! این بگفت و بیرون آمد[۵]. بعد ازان قاضی او را بجای آورد و کسان دوانید تا او را باز آرند، هیچ جا نیافتند و قاضی همبران حال بمُرد!

مجلس سی ام

چهار شنبه بست و هشتم ماهِ جمادی الاولی سنه مذکور سعادت

---

[۱] ه: درویش در نظرِ حاضران طیره گشت هم برفور، بجای 'درویش در خاطر .... برفور' دارد
[۲] ن و ه: 'در دلِ قاضی و' ندارد [۳] ه: بازگشت
[۴] ح: 'همچنان نشسته ماند' بجای 'هیچ' دارد [۵] ح و ه: رفت

پابوس بدست آمد۔ بنده را پرسید که نمازِ جمعه کجا می گزاری؟ بنده گفت که در مسجدِ آدینهٔ کیلوکهری می گزارم ولی بخدمتِ مخدوم مزاحمت نمی آرم چه آن روز غوغای عوام بسیار می[1] باشد۔ فرمود که من گفته ام که یارانِ خاص که بر من در خانه می آیند ایشان را حاجت نیست که در انبوه ها مرا مزاحم شوند۔

از نسبتِ این که در چنین مواضع[2] مزاحمت نباید نمود حکایت فرمود که مولانا برهان الدین نسفی رحمة الله علیه دانشمندی کامل حال بود، اگر شاگردی بخدمتِ او بیامدی تا چیزی بخواند او گفتی که اول با[3] من سه شرط بکن تا ترا چیزی بیاموزم۔ از ان سه شرط شرطِ اول آنست که طعام یک وقت خوری، هر طعامی که ترا خوش آید و آنچه مطبوعِ تو باشد باید که یک[4] بار خوری و یک وقت تا وعای علم خالی ماند۔ شرطِ دوم آنست که ناغه نکنی، اگر یک روز ناغه کردی دوم روز من ترا سبق نگویم، شرطِ سوم آنست که چون در راهی مرا پیش آئی در راه همین سلام کنی و بگذری دست و پای افتادن و تعظیم زیادت درمیانِ راه[5] نکنی!

چون این حکایت تمام شد بعد از ان فرمود که بر من خلق می آید و روی بر زمین می آرد، چون پیشِ شیخ الاسلام فریدالدّین و شیخ قطب الدّین قدس الله روحهما العزیز منع نبود من هم منع نمی کنم۔ درین میان بنده عرضداشت کرد که

---

[1] ح: 'می شود' بجای 'می باشد' دارد

[2] ه: موضعی

[3] ح و ه: بر

[4] ه: 'یک وقت خوری و یک بار نخوری تا شکم خالی ماند' بجای 'یک بار ..... ماند' دارد

[5] ن: 'نباشد' بجای 'راه نکنی' دارد

این کس که پیشِ مخدوم می آید و روی بر زمین می آرد دران او را مزیدی حاصل می شود و نفسِ او می شکند امّا مخدوم بزرگ کردهٔ خدایست عزّ و جلّ - بزرگیٔ او[1] بخدمت کردنِ مرید متعلّق نیست!

بعدازان خواجه ذکره الله بالخیر درین باب حکایت فرمود که درین روزهای گذشته یکی آمده بود، مردی بزرگ زاده بود سیاحت کرده و شام و روم دیده، چون بیامد و بنشست درین میان وحید الدّین قریشی درآمد و چنانچه رسمِ خدمتگارانست خدمتی کرد و سر بر زمین نهاد - آن مرد که نشسته بود بانگ بزد و بگفت که مکن سجده جائی نیامده است! ازین بابت عربده کردن گرفت من نخواستم که با او[2] مجیب شوم - چون سخن بسیار شد و درین باب غلو کرد این قدر با او گفتم که بشنو غلبه مکن که هر امری که فرض بوده باشد چون فرضیّت برخیزد استحباب[3] باقی می ماند چنانچه روزه های ایّامِ بیض و ایّامِ عاشورا بر اُممِ ماضیه فرض بود، در عهدِ رسول علیه السّلام چون روزهٔ ماهِ رمضان فرض شد آن فرضیّتِ ایّامِ بیض و ایّامِ عاشورا برخاست امّا استحباب باقی ماند، آمدیم در سجده درمیانِ اُممِ ماضیه مستحب بود چنانچه[4] رعیّت مر بادشاه را و شاگرد مر استاد را و امّت مر پیغمبر را سجده می کردند، چون عهدِ رسول علیه السّلام شد آن سجده برخاست اکنون اگر استحباب رفت اباحت ماند اگر مستحب نباشد مباح باشد، بر مباح نفی و منع کجا آمده است

---

[1] ن : مخدوم

[2] ح و ه : 'با او' ندارد

[3] ه : استحباب صرف

[4] ن : چنانکه

یکی با من بگو ہمین انکار صرف چه کار است؟ چون این قدر گفتم او ساکت بماند ہیچ جواب نتوانست گفت۔ خواجه ذکره الله بالخیر چون این حکایت تمام کرد فرمود که من پشیمان شدم که چرا این قدر سخن گفتم شاید بود که او[۱] خسته دل شده باشد[۳] مرا نبایستی که بگفتمی، از دو چیز پشیمان شدم یکی آنکه چرا این سخن با او گفتم که او ملزم شد دوم چون او مسافر بود مرا می بایست که چیزی پیش او می آوردم اگر از جامه و سیم چیزی بدو می دادم نیکو بودی[۲] ازین دو چیز مرا پشیمانی آمد۔ بعد از ان در باب چیزی پیش آوردن فرمود که شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز فرمودی که هرکه برین کس آید باید که این کس بچیزی پیش آید!

از نسبت این مباحثه حکایت فرمود که وقتی پیری بخدمت شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز آمد و گفت که من بخدمت شیخ قطب الدین بختیار طیب الله ثراه بوده ام شمارا آنجا دیده ام۔ شیخ اورا نمی شناخت۔ چون او تعریف کرد آنگاه بشناخت۔ الغرض آن پیر یک جوانکی[۴] را برابر خود آورده بود و آن پسر او بود۔ درین میان سخن در سخن افتاد آن پسرک بی ادب وار در بحث درآمد و گستاخ وار با شیخ بحث کردن گرفت چنانکه سخن بلند شد۔ شیخ هم سخن بلند کرد۔ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که من و مولانا شهاب الدین که پسر شیخ بود هر دو بیرون درنشسته بودیم، چون غلبه گونه شد درون آمدیم، آن پسرک همچنان بی ادب وار سخن می گفت، مولانا شهاب الدین درآمد و آن پسرک را سیلی زد۔ پسرک طیره شد خواست که با مولانا

۱ح: آید ۲ح: 'بود' ندارد
۳ه: 'دل او خسته شده باشد' بجای 'او خسته دل شده باشد' دارد
۴ح: جوانی

شهاب الدین بسفاهت درافتد، من دستِ آن پسرک بگرفتم' درین میان شیخ کبیر قدس الله سره العزیز فرمود که صفا کنید، مولانا شهاب الدین جامگی نقر بیاورد و مبلغی سیم بدان پسر و پدر داد هردو خوشنود شدند و بازگشتند، و رسمِ شیخ بزرگ آن بود که هر شب بعد از افطار مرا پیش طلبیدی و مولانا رکن الدین را و مولانا شهاب الدین گهی بودی گهی نبودی الغرض مارا طلبیدی و حکایت و ماجرای آن روز باز پرسیدی که امروز چه گذشت و چه حال بود تا آن روز بعد از افطار مرا و مولانا رکن الدین را طلبید و ماجرای آن روز باز پرسید، حکایتِ آمدنِ پیره بحث کردنِ پسر او و ادب کردنِ مولانا شهاب الدین درافتاد. شیخ کبیر می خندید. بعد از ان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که من عرضداشت کردم که درانچه آن پسرک خو است با مولانا شهاب الدین درافتد من این قدر کردم که دستِ او بگرفتم، شیخ بخندید و فرمود که نیک نیکو کردی!

مجلس سی و یکم

چهارشنبه بست و چهارم ماهِ مبارکِ رجب سنه مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد. در روزهای گذشته بنده را انگشتِ پای پخته شده بود و درد میکرد بسعادتِ آستانه بوسی نمی رسیدم امروز که آمده شد حکایتِ آن زحمت عرض افتاد. فرمود که نارو بود یا زحمتِ دیگر؟ بنده گفت نارو نبود بیک انگشتِ پای

۱؎ ۴: اینکه، بجای اکه نیک' دارد ۲؎ ن: عرضه ۳؎ ن: بوده است

ورم کرده بود و درد سخت [1]می کرد. فرمود که ناروگهی شده است؟ بنده گفت بیش ازین می شد امّا امروز پنج سال باشد که نشده است و آنچنان بود که وقتی بنده را زحمتِ نارو بوده است از حالِ آن زحمت بخدمت [2]عرضداشته بودم برلفظِ مبارک رفته که دفعِ دُنبل را آمده است که اگر در سنّتِ نمازِ دیگر سورهٔ بروج بخوانند دُنبل نشود و چون نارو [3]ازان قبیل است امید باشد که آنهم نشود، بنده ازان روز باز سورهٔ بروج در سنّتِ نمازِ دیگر می خواند درین مدّت آن زحمت نشده است. بعد ازان عرض افتاد که هم از زبانِ مبارک شنیده شده است که در سنّتِ نمازِ دیگر چهار سوره می باید خواند یکی اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ و سه سورهٔ دیگر که متّصلِ آنست بنده آن را می خواند و چون برلفظِ مبارک شما رفته است بنده در رکعتِ اوّل سورهٔ بروج می خواند بعد ازان سورهٔ اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ فرمود که نیکوست! آنگاه این معنی هم فرمود که در سنّتِ نمازِ دیگر ده بار سورهٔ وَالْعَصْرِ هم آمده است در رکعتِ اوّل چهار بار و در رکعتِ دوم سه بار و در رکعتِ سوم دو بار و در رکعتِ چهارم یک بار. بعد ازان فرمود که نماز پیوسته بجماعت می گزاری؟ بنده گفت آری [4]مخلص امامی حاصل شده است که پیوند بخدمتِ مخدوم دارد و جوانی صالح است. فرمود که محلوق است؟ بنده گفت خیر، فرمود که محلوق بهتر باشد زیرا که در غسلِ جنابت آن کس که موی دارد او را [5]احتیاط

---

[1] ح: 'بود' بجای 'می کرد' دارد [2] ح: عرضداشت کرده

[3] ن: 'ازمثالِ آنست' بجای 'ازان قبیل است' دارد [4] ح و ۵: 'مخلص' ندارد

[5] ۵: 'دراحتیاط دشواری باشد' بجای 'احتیاط دشوار باشد' دارد

دشوار باشد کہ گر یک موی تا[1] تر شدہ ماند جنابت باقی باشد امّا مخلوق را نیکوست غسل بی شبہ بجای می آرد!

بعد ازان در منفعتِ مخلوق بودن فرمود کہ مردمان گویند کہ سہ چیز است کہ خود باید کرد و دیگری را نباید آموخت یکی ہمین حلق است خود مخلوق باید شد و دیگری را نباید آموخت یعنی انتفاعِ او ہمین این کس را باشد' دوم شوربا پیش از طعام[2] آشامیدن[3]' سوم کفِ پای چرب کردن۔ بعد ازان فرمود کہ این سخنی است کہ مردمان گویند امّا این چنین نباید بود' مردم باید کہ چنان باشد کہ[4] ہمچنان کہ او انتفاع می گیرد دیگران ہم بگیرند۔

از نسبتِ این معنی حکایت فرمود کہ اعرابی بود کہ پیوستہ دُعا کردی بدین عبارت اللّٰھم ارحمنی و محمداً ولا ترحم معنا احداً'

این خبر بحضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم رسید۔ آن اعرابی را فرمودند تحجّرت واسعًا۔ بعد ازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر شرح فرمود کہ اگر کسی در صحرائی خواہد کہ برای خود خانہ کند تحجّر کند سنگی چند بر طریقِ حد بنہد کہ این مقدار خانۂ من خواہد بود' پس رسول علیہ السلام او را بدین تمثیل آگاہ کرد کہ رحمتِ[5] خدا تعالی عام است چرا ہمچنین دُعا می کنی کہ الٰہی مرا بیامرز و محمّد را و با ما یکی را نیامرز' گوئی تحجّر می کنی و تنگ می گیری' این لفظ بر زبانِ مبارک راند کہ لقد تحجّرت واسعًا۔

---

[1] ن: 'تر نا شدہ' بجای 'نا تر شدہ' دارد

[2] ن: افطار

[3] ھ: خوردن

[4] ھ: 'چنانکہ' بجای 'کہ ہمچنان کہ' دارد

[5] ھ: نعمتِ رحمت

مجلسِ سی و دوم

شنبه دہم ماهِ مبارکِ رمضان سنه مذکور سعادتِ پائبوس میسّر شد. آن زمان خواجه ذکره الله بالخیر از آفتاب در سایه می آمد. بر لفظِ مبارک راند که رسول علیه السلام فرمود عائشه را رضی الله عنها که در مقابلِ آفتاب منشین که طراوتِ رُوی را ببرد!

لختی حکایتِ شمس دبیر افتاد. بنده را پرسید که تو شمس دبیر را دیده بودی؟ بنده عرضداشت کرد آری بنده را با و نسبتِ قرابتی هم بود. فرمود که او لوائحِ قاضی حمید الدّین ناگوری پیشِ شیخ الاسلام فرید الدین قدس الله سرّه العزیز خوانده بود، مردی نیک بود!

بعد ازان فرمود که شیخ کبیر چون افطار کردی بعد ازان مشغول شدی مشغول شدنی عظیم تا آنگاه که نمازِ خفتن در آمدی، از وقتِ افطار تا وقتِ نمازِ خفتن مسافتی[1] هست درین میان شمس دبیر قدری طعام بساختی و دو سه یار را طلب کردی و افطار کنانیدی تا وقتِ[2] شیخ شود، من هم درین میان می بودم. آنگاه فرمود که این در مبدأ حال بود که او مفلس بوده است چون او را روزگاری شد بران آب نماند. بعد ازان بر لفظِ مبارک راند که اقبالِ دُنیا از آنهاست[3]!

---

[1] ح: مسافتی بعید

[2] ن: وقتِ افطارِ شیخ در آمدی، بجای 'وقتِ شیخ شود' دارد ع: 'وقتِ افطارِ شیخ شود'

[3] ن: آبهاست

لختی سخن در نماز تراویح افتاد. بنده را پرسید که نماز در خانه می گزاری یا در مسجد؟ بنده عرضداشت کرد که در خانه می گزارم امّا امامی صالح است. بعدازان فرمود که پیش ازین در مسجد جمعه در تراویح ختم بودی. بنده عرضداشت کرد که مولانا شرف الدین امام هر شب یک سیپاره بخواندی. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که آدمی من هم یک شب در عقبِ او نماز گزارده ام اگرچه آن شب باران بود و کوچها پُر خلاب بودند امّا من برفتم و نماز بگزاردم، نیک با راحت می خواند که مخارجِ حروف را چنانکه حقِ آنست نگاه می داشت. از نسبتِ این معنی حکایت فرمود که دانشمندی بود از سنام او را مولانا دولت یار گفتندی او هم نیک نیکو خواندی آنچنان خود کسی نتواند خواند.

آنگاه فرمود که من شش سیپاره پیشِ شیخِ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز خوانده ام و سه کتاب نیز خوانده ام یکی سماع دارم و دو خوانده ام، آن روز که عرضداشت کردم که من می خواهم تا قرآن پیشِ شما بخوانم[1] فرمود که بخوان، بعدازان روزِ جمعه تا وقتِ دیگر که فرصت بودی چیزی می خواندم، الغرض شش سیپاره پیشِ شیخِ کبیر خوانده شد، چون من خواندن آغاز کردم مرا فرمود که الحمد للہ بخوان، چون بخواندم تا در ولا الضالین رسیدم فرمود که ضاد همچنین بخوان که من می خوانم، هرچند خواستم که آن چنان خوانم که شیخ خواند نیامد. آنگاه فرمود تا چه فصاحت و بلاغت بود خدمتِ شیخ ضاد را بر نوعی ادا[2] خواندی که هیچ کس را میسّر نشود! آنگاه فرمود که ضاد

---

[1] ه: بخوانم و یاد گیرم [2] ن: ادا کردی

خاص بر رسول علیه السّلام فرود آمده است دیگران را نبود. آنگاه فرمود که رسول را علیه السّلام رسول الضّاد گویند. آنگاه این لفظ یاد کرد که رسول الضّاد ای اُرسِلَ[1] علیه الضّاد، واللّٰه اعلم[2]

مجلسِ سی و سوم

پنجشنبه پانزدهم ماهِ مبارک رمضان سنه مذکور بدولتِ پابوس رسیده شد. سخن در تراویح افتاد. فرمود که تراویح سنّت است و یک ختم در تراویح سنّت است خواه در یک شب خوانند[3] خواه در سی شب باید که یک ختم در تراویح بشنود. آنگاه بر لفظِ مبارک راند که تراویح سنّت است و جماعت سنّت است و یک ختم در تراویح سنّت است. بنده عرضداشت کرد که این سنّتِ رسول است علیه السّلام یا سنّتِ صحابه رضوان اللّٰه علیهم؟ فرمود که سنّتِ صحابه است، رسول علیه السّلام بروایتی سه شب گزارده است و بروایتی یک شب امّا مداومت[4] این سنّت عمر خطّاب کرد رضی اللّٰه عنه در عهدِ خلافتِ خود. یکی از حاضران پرسید که سنّتِ صحابه را هم سنّت گویند؟ فرمود که در مذهبِ ما گویند امّا[5] در مذهبِ امام شافعی همان سنّت است که رسول صلی اللّٰه علیه وسلّم می کرد.

---

[1] س: اُنزِلَ
[2] ن و ح: 'واللّٰه اعلم' ندارد
[3] ه: 'خوانند' ندارد
[4] ن: ملازمت
[5] ح: 'امّا امام شافعی همان سنّتِ رسول علیه السّلام را سنّت گویند' بجای 'امّا در مذهب ..... می کرد' دارد

لختی حکایتِ امام اعظم ابوحنیفه کوفی افتاد رحمته الله علیه که او در ماهِ مبارکِ رمضان شصت و یک ختم کردی یک در تراویح و سی در روز و سی در شب. بعد ازان فرمود که او چهل سال نمازِ بامداد با وضوی نمازِ خفتن گزارد. آنگاه برلفظِ مبارک راند که چندین علماء و دانشمندان بوده اند هیچ کس داند کجا[1] شدند و که بودند این حیبت که باقی ماند سبب حُسنِ معامله آنست[2] و این حیاتِ معنوی است این را آسان نمی توان یافت، شبلی و جُنید تا کی بوده اند مردم همچنین دانند که دی و پریروز بوده اند این همه سببِ حُسنِ معامله است والله اعلم بالصواب[3]

مجلسِ سی و چهارم

یک شنبه نهم ماهِ شوّال سنة المذکور دولتِ پابوس میسّر شد. از بنده پُرسید که از[4] کلمات من چنانکه می[5] شنوی می نویسی؟ بنده عرضداشت کرد که آری می نویسم. بر لفظِ مبارک راند که[6] این یاد می ماند عجب است! بنده عرضداشت کرد که همه یاد می ماند و آنجا که یاد نمی ماند و نیکو ضبط نمی شود بیاض می گذارم تا مگر کرّتِ دیگر سماع افتد

---

[1] ه: 'که بوده اند و کی بوده اند' بجای 'کجا شدند و که بودند' دارد

[2] ن: اوست

[3] ح و ه: 'والله اعلم بالصواب' ندارد

[4] ه: این

[5] ه: 'می گویم' بجای 'می شنوی' دارد

[6] ن و ح: 'این که' بجای 'که این' دارد

بنویسیم چنانکه در مجلسِ گذشته می[۱] فرمودند که وقتی رسول علیه السلام عائشه را فرموده است که مقابلِ آفتاب منشین که طراوتِ روی را ببرد. بنده این را در دل داشت که بپرسد که[۲] این حدیث چگونه است؟ بر لفظِ دُرربار راند که من این حدیث در کتابی ندیده ام امّا از مولانا علاء الدّین اصولی که استادِ من بود در بداؤن شنیده ام و او بس بزرگ و کامل حال بوده است!

ازینجا سخن در مناقبِ مولانا علاء الدّین افتاد. فرمود که او در غایت بزرگی بود، همین بود که دستِ کسی نگرفته[۳] بود اگر پیوند باکسی داشتی شیخی کامل حال بودی. بعد ازان فرمود که وقتی که این مولانا علاء الدّین کودک بود در کوچهٔ از کوچهای بداؤن می گذشت شیخ جلال الدّین تبریزی رحمة الله علیه در دهلیزِ خانه نشسته بود، چون نظرِ او بر مولانا افتاد او را بخواند، جامهٔ که خود پوشیده بود او را پوشانید. خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که این همه اوصاف و اخلاقِ او از برکتِ آن بود!

آنگاه حکایت فرمود که این مولانا علاء الدّین کنیزکی داشت نوبره و زال و مواسی است نزدیکِ بداؤن که آن را کاتهیر[۴] گویند مگر این کنیزک ازان مواس بوده است، روزی این کنیزک می گریست، مولانا علاء الدّین پرسید که چرا می گرئی؟ گفت که پسری دارم از وجدا مانده[۵] ام. مولانا گفت اگر ترا بر سرِ حوض برم که یک کروهی ازین شهر است و بر سرِ راهِ کاتهیر است ازانجا تو راهِ خانهٔ خود

---

[۱] ه: 'می فرمودی' بجای 'می فرمودند' دارد
[۲] ه: 'تا' بجای 'که'
[۳] ن: پیری
[۴] ه: کاتهیر (کاتهیرء کتهیرا)
[۵] ح: 'افتاده ام' ف: شدم

بدانی؟ گفت بدانم. مولانا وقتِ سحری او را از خانه بیرون آورد و بر سرِ آن حوض بُرد و بگذاشت. خواجه ذکره الله بالخیر چون برین حرف رسید چشم پُرآب کرد و فرمود که علمای ظاهر این معنی را منکر باشند امّا توان دانست که او چه کرد!

بحثی حکایت در دانشمندی او افتاد و انصاف نگاه داشتن در بحث، فرمود که اگر بحثی مشکل شدی با نکته آن را جواب کردی و این چنین هم گفتی که چنانچه دلاسای من باشد این معنی تمام حل نشده است این را جای دیگر هم بحثی بکنید. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که این چه سخنی با انصاف است!

هم ملائمِ این معنی حکایت فرمود که وقتی این مولانا علاء الدّین نسخهٔ مقابله می کرد یک نسخه بدستِ او بود و یک نسخه بدستِ من، گاه او می خواند من می دیدم و گاه من می خواندم او می دید و آن در بدایت بود تا رسیدم بمصراعی که آن مصراع هم ناموزون بود و هم معنی نمی داد، دران تأمّل بسیار رفت تا آن مشکل حل نشد، دربن میان مردی که او را مولانا ملک یار گفتندی او در آمد. مولانا علاء الدّین گفت صحّتِ این مصراع ازو بپرسیم، بعد ازان این مصراع با مولانا ملک یار گفت و او آن مصراع را هم موزون خواند و هم با معنی چنانکه دلِ ما قرار گرفت، بعد ازان مولانا علاء الدّین با من گفت که ملک یار این معنی را از سرِ ذوق گفته است. خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که من معنیٔ ذوق آن روز دانستم من همین ذوقِ حسّی دانستمی آن روز دانستم که ذوقِ معنوی چیست! آنگاه

ن: داوی ۲ن: پیش

فرمود که این مولانا ملک یار چندان چیزی نخوانده بود اما خدای تعالی او را علمی کرامت کرده بود. بعد ازان فرمود که این مولانا ملک یار را امامتِ مسجدِ جامعِ بداؤن دادند بعضی گفتند که این کار لائقِ اوست یا نیست، ازین باب هرکس چیزی می گفت، این خبر به مولانا علاءالدّین رسید، فرمود که اگر امامتِ مسجدِ جامعِ بغداد به مولانا ملک یار هم دهند بر وحیف کرده باشند در مقابلهٔ اهلیتِ او، واللّٰه اعلم[1].

مجلسِ سی و پنجم

چهارشنبه بست و ششم ماهِ شوّال سنه مذکور سعادتِ پابوس حاصل شد. سخن در صدقه افتاد. فرمود که صدقه است و مروت است و وفابت است. صدقه آنست که چیزی به محتاج بدهد اما مروت آنست که دوستی مردوستی را چیزی بدهد جامه یا هدیه یا چیزی دیگر و آن کس نیز[2] مقابلِ آن چیزی بدهد این را مروت گویند و وفابت نه صدقه است و نه مروت، وفابت آنست که مردم خود را از زخم زبانِ کسی و تشنیع از یکی باز خرد یعنی یکی باشد که اگر او را چیزی ندهد بد گوید و سفاهت کند برای صیانتِ خود او را چیزی بدهد این را وفابت گویند و رسول علیه السّلام این هر سه معنی کرده است. آنگاه فرمود که حضرتِ رسالت

---

[1] ن وح: "واللّٰه اعلم" ندارد

[2] ن: "هم بمقابله" بجای "نیز مقابلِ" دارد

مؤلفۂ قلوب را نیز در اوّلِ عہد چیزی بدادی، چون اسلام قوّت گرفت بعد ازان نداد۔

درین ایام آوازۂ لشکری بوده است، بنده عرضداشت کرد که مصحف در لشکر چگونه توان برد که محافظتِ آن دشوار است۔ فرمود که باید برد۔ آنگاه بر لفظِ مبارک راند که درانچه اسلام ہنوز اوّل عہد بود چون رسول علیہ السلام در لشکری رفت مصحف در لشکر نمی بردند، می ترسیدند که نباید که شکستی شود و مصحف بدستِ کفار افتد، درانچه اسلام قوی شد و لشکر انبوه گشت بعد ازان چون به لشکر روان شدی مصحف می بُردند۔ بنده عرضداشت کرد که جای مصحف در خیمه دشواری دارد۔ فرمود که جانبِ سر[۱] جای باید کرد۔

آنگاه حکایت فرمود که سلطان محمود را بعد از وفاتِ او بخواب دیدند، ازو پُرسیدند که خدای تعالیٰ با تو چه کرد، گفت شبی من در خانۂ بودم آنجا در طاقی مصحف بود، باخود گفتم که مصحف اینجا باشد من چگونه خسپم، باز باخود گفتم که مصحف را ازین موضع بیرون فرستم، باز ہم در خاطر گذشت که برای آسایشِ خود مصحف را ازین جا چگونه بیرون فرستم، الغرض آن شب ہمه شب نشسته بودم و بیدار، چون وقتِ نقلِ من شد[۲] مرا بدان ادبِ مصحف بخشیدند!

بنده عرضداشتِ دیگر کرد که مردم در لشکر می رود در خاطر می گذرد که اگر این کس را واقعه شود خدمتگاران را وصیت کند تا ہمانجا که واقعه شده است ہمانجا دفن کنند مُرده را در شہر آوردن از راهِ دُور و دراز

---

[۱] ن: سرآن [۲] ط: پیدا شد

نیک بی ذوق می نماید۔ فرمود که همچنان نیکوست که همانجا که این کس وفات یابد همانجا دفن کنند اما این که امانت می نهند و باز بر می گیرند پسندیده نیست، زمین ملکِ خدا ایست عزّ و جلّ امانتِ[۱] چه باشد، مگر[۲] از زمینی که ملکِ[۳] دیگری باشد ازانجا روا باشد که ببرند اما آنکه از شهر در لشکر رفت و زمین[۴] بسیار درمیان شد هیچ به ازان نباشد که همانجا که وفات کند همانجا دفن کنند۔ آنگاه فرمود که هرکه درسفری برود و از خانمانِ خود دور افتد بعدازان او را دران غربت وفات رسد او را همانجا دفن کنند، آنقدر مسافت که از خانهٔ او باشد تا آنجا که او را دفن کرده باشد آنقدر او را زمین دهند در بهشت!

لختی سخن در ملوکِ خوب اعتقاد افتاد و امرای صالح۔ فرمود که بادشاهی بوده است در غایتِ صلاحیّت و صاحبِ کشف، روزی در منظرِ خود نشسته بود چنانکه ازانجا نظر جانبِ پایگاه هم می افتاد و حرمِ او نیز پهلوی او بر تخت نشسته بود، درین میان آن بادشاه نظر جانبِ آسمان کرد تا دیری چشم بآن طرف داشت، بعدازان طرفِ پایگاه دید و باز نظر جانبِ بالا کرد و دیرها[۵] طرفِ آسمان بدید، بعدازان طرفِ حرمِ خود نگاه کرد و بگریست، حرمِ او گفت این چه بود که دیری طرفِ آسمان دیدی و باز جانبِ پایگاه دیدی و باز جانبِ آسمان دیدی و باز جانبِ من دیدی و بگریستی؟ بادشاه گفت ازین سوال بگذر که این گفتنی نیست! حرمِ او

---

[۱] ن: چگونه
[۲] ن: آنکه زمین بجای 'از زمینی' دارد ب: 'زمین بجای 'از زمینی'
[۳] ح: در ملکِ
[۴] ن: بسیار مسافت
[۵] ن: 'تا دیری' بجای 'دیرها' دارد

الحاح بسیار کرد که البته بگو، پادشاه گفت اکنون چون الحاح کردی بگویم، بعد ازان گفت که بدان و آگاه باش که این ساعت نظرِ من بر لوحِ محفوظ افتاد آنجا دیدم که نامِ من از دفترِ زندگان[1] پاک کردند من دانستم که مرا رفتنی آمد، باز دیدم که بر جای من که خواهد بود، دیدم حبشی که درین پایگاه است او بجای من خواهد بود و تو در حبالهٔ او خواهی آمد، این بود که من دیدم. حرمِ او چون این بشنید با او گفت اکنون تو چه می اندیشی[2] و چه خواهی کرد؟ پادشاه گفت من چه توانم کرد هرچه خدای عزّ و جلّ حکم کرده همان باشد من بدان رضا دادم. آنگاه آن حبشی را از پایگاه بطلبید و جامه که خود پوشیده بود او را داد و او را ولی عهدِ خود گردانید[3]. آنگاه آن حبشی را لشکری داد و بطرفی نامزد کرد و امرا را به[4] تبعِ او روان کرد. حبشی آنچنان بر حکمِ فرمان برفت و آن کار تمام کرد و دشمنی که بود او را بکشت و اموال و غنیمت بدست آورد و باحصولِ غرض بازگشت و بخدمتِ پادشاه پیوست. آن شب که بخدمتِ پادشاه آمد دوم روز آن پادشاه وفات یافت و درانچه آن حبشی به لشکری رفته بود آنجا با خلق چنان زندگانی خوب کرده بود که دلهای همه به محبّتِ او مائل شده بود. چون پادشاه نقل کرد آن ملک بران حبشی قرار گرفت و حرمِ او نیز در حبالهٔ او آمد!

لختی حکایتِ حکما افتاد. فرمود که فاراب حکیمی بود، روزی در مجلسِ خلیفه درآمد با جامهٔ مختصر و لباسی سهل و او ترک بچّه بود، پیشِ خلیفه سماع می کردند،

---

[1] ح و ع : زندگانی

[2] ن : 'می گوئی' بجای 'می اندیشی' دارد

[3] ت : کرد

[4] ن و ح : 'به' ندارد

او چنگ بستد و بنواخت - این حکیم سماع را سه قسم کرده گفته است که یکی مُضحک است یعنی خنده آرد[۱]، دوم مُبکی است یعنی گریه آرد[۲]، سوم منوّم است که خواب آرد[۳] یعنی بیهوشی - القصه چون چنگ آغاز کرد اوّل همه مجلس بخندیدند، باز چون بنواخت همه های های بگریستند، باز چنان[۴] بنواخت که همه بیهوش شدند[۵] - آنگاه او برجائی این سخن بنوشت و برفت که فَارَابُ قَدْ حَضَرَ هٰهُنَا وَغَابَ یعنی فاراب حکیم تحقیق حاضر شده بود درینجا و غائب شد، چون اهلِ مجلس بهوش آمدند و این سخن نبشته دیدند گفتند که این فاراب حکیم بود درینجا[۶] ما ندانستیم ! ازینجا حکایت فرمود که این[۷] حکیم بود که بر خلیفه آمده بود و خلیفه را بد اعتقاد کرد که حرکتِ فلک ارادی است بر خلافِ مذهبِ اهلِ سنّت و جماعت، و شیخ شهاب الدّین سهروردی رحمته اللہ علیہ در عهدِ[۸] او بود، چون او را معلوم شد که خلیفه بمذهبِ آن حکیم میل کرد شیخ شهاب الدّین بر خلیفه آمد، این حکایت در سیاقِ اوراق آمده است، القصه شیخ بکرامتِ خود آن فتنه را دفع کرد و فرشته که فلک را بفرمانِ خدای تعالیٰ می گرداند خلیفه و حکیم را بنمود !

الغرض خواجه ذَکَرَہُ اللہُ بِالْخَیْر درین حکایت بود که یکی بیامد و عرضداشت

---

۱ ن : آرنده ۲ ن : 'درگریه آرنده' بجای 'گریه آرد' دارد

۳ ن : 'یعنی درخواب آرنده' بجای 'که خواب آرد یعنی بیهوشی' دارد ه : 'یعنی بیهوشی آرد'

۴ ه : 'چون بنواخت' بجای 'چنان بنواخت که' دارد ۵ ن : شده افتادند

۶ ن وه : 'درینجا' ندارد ۷ ه : آن این ۸ ه : وقت

کرد که شب را در خانهٔ من پسری متولّد شده است. خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که او را عمر نام کن و لقب شهاب الدّین زیرا که در ذکر شیخ شهاب الدّین بوده ایم نام و لقب او باید کرد! یکی از حاضران بآن مرد گفت که این پسر را که عمر نام کنی[۱] هرگاه که او را بدین نام بخوانی به تحقیر و تصغیر یاد نکنی. از نسبت این معنی خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که شیخ نجیب الدین متوکّل را رحمة اللّٰه علیه دو پسر بودند یکی را محمّد نام و دوم را احمد، بارها شیخ نجیب الدین متوکّل بر ایشان تفت شدی و در عین غضب بودی همچنین گفتی که ای خواجه محمّد تو چرا چنین کردی و ای خواجه احمد تو چرا چنین کردی؟ اگرچه در غایت خشم بودی نام های ایشان همچنین[۲] گفتی ای خواجه محمّد و ای خواجه احمد!

آنگاه از نسبت نام کردن فرمود که رسول علیه السلام بسیار نامها را تبدیل کرده است، اگر کسی را نام مکروه بودی او را نام دیگری خوب کردی تا وقتی مردی بحضرت رسالت آمد علیه السلام، رسول علیه السلام ازو پرسید که ترا چه نام است؟ گفت عاصی. رسول علیه السلام فرمود که من ترا مطیع نام کردم. وقتی هم مردی بحضرت رسالت آمد و رسول علیه السلام ازو پرسید که ترا چه نام است؟ گفت مُضطجِع و این کسی را گویند که او پهلو بر زمین نهد مصطفی صلی اللّٰه علیه وسلّم فرمود که من ترا مُنبَعِث نام کردم و این کسی را گویند که او پهلو از زمین برگیرد و برخیزد. وقتی عورتی بحضرت رسالت آمد، رسول علیه السلام ازو پرسید

---

[۱] ن: کردی

[۲] ح: 'چنین گرفتی' بجای 'همچنین گفتی.... احمد' دارد

که ترا چه نام است؟ گفت شعب الضّاله[1]. رسول علیه السّلام فرمود که من ترا شعب الهدیٰ نام کردم. وقتی رسول علیه السّلام مردی را جمل نام کرده است و آن چنان بود که آن مرد توانا بود، وقتی خلقی از منزلی بمنزلی می رفتند، یکی بیامد و مطهره بدان مرد داد و گفت این را بمنزلی برسانی و دیگری آمد جامه برو داد و دیگری آمد چیزی دیگر داد، او همه قبول کرد و برداشت. رسول علیه السّلام او را جمل نام کرد. بعد ازان حکایت فرمود که چون امیرالمومنین حسن رضی اللہ عنہ متولد شد مصطفیٰ علیه السّلام به تهنیت آمد و از علی رضی اللہ عنہ پرسید که این را چه نام کرده ای؟ علی گفت حزن[2]. قال لا، فرمود این را حسن نام کن! باز چون حسین رضی اللہ عنہ متولد شد رسول علیه السّلام به تهنیت آمد و از علی رضی اللہ عنہ پرسید که این را چه نام کرده ای؟ علی گفت حرب[3]. قال لا، این را حسین نام کن!

لختی حکایت دران افتاد که بسیار کس بخدمت پیر[4] می پیوندند چون غیبتی درمیان می افتد آن مرید بران مزاج نمی ماند. ملائم این معنی حکایت فرمود که بزرگی بوده است او می گفت هرگاه که کسی بر من بیاید چون باز گردد همین که میان من و او ستونی حائل شود، نه همانا که مزاج او برقرار مانده باشد!

هم ملائم این معنی حکایت فرمود که بزرگی گفته است که اگر مرا مخیّر کنند

---

[1] ن و ح : الضّلاله
[2] ه : حرب
[3] ه : حراب
[4] ن ، پیران

که ترا هم در خانه که هستی جان قبض کنند با ایمان، هم یا بر درِ بیرونی ترا شهادت کرامت کنند، خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که دری که درونِ خانه باشد آن را باب البیت گویند و دری که بیرون باشد آن را باب الدّار گویند[1] آن بزرگ همچنین گفته است که اگر مرا مخیّر کنند و بگویند که جانِ ترا بدین در که باب البیت است قبض کنند با ایمان هم یا بران در که باب الدّار است با شهادت. هم من گویم که همبرین در که باب البیت است قبض کنند با ایمان هم یعنی که داند تا آنجا که باب الدّار است ایمان یا من سلامت ماند یا نه؟

بعد ازان فرمود که تغیّرِ مزاجِ مردم نه این زمان است در عهدِ قدیم هم بوده است. چون حضرتِ رسالت علیه الصلوٰة والسلام از دنیا رحلت کرد چندین هزار مسلمان مرتد شدند تا بخدمتِ ابوبکر صدّیق رضی الله عنه پیغام کردند که اگر[2] تو زکوٰةِ مال از ما برگیری ما بر اسلام می باشیم. ابوبکر رضی الله عنه یاران را طلبید و مشورت کرد. بعضی گفتند که اگر خلیفه با ایشان مسامحت کند و حالی زکوٰة برگیرد تا ایشان از اسلام برنگردند به مصلحت نزدیک باشد. ابوبکر رضی الله عنه تیغ برکشید و گفت آنچه حقِ خدا است اگر عقالی که پای شتر بدان بندند کمتر دهند من بدین تیغ با ایشان حرب کنم! این خبر بر امیر المؤمنین علی رسید رضی الله عنه علی گفت که خلیفه نیکو کرد، اگر او رضا دادی که زکوٰة برگیرند چون خلیفهٔ دیگر شدی گفتندی که نماز از ما برگیری[3]، برین

---

[1] ح د ۵: خوانند

[2] ۵: 'اگر تو زکوٰة از مال یعنی گرفتنِ زکوٰة از مالِ ما موقوف سازی یا بر می گیری' بجای 'اگر تو زکوٰةِ مال از ما برگیری' دارد [3] ح: 'برگیرید' بجای 'برگیری'

هیچ جملهٔ احکامِ اسلام برخاستی!

بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که وقتی شیخ الاسلام فرید الدین قدس الله سره العزیز می فرمود که یکی بود که با من پیوند کرده بود چون از من برفت چند گاه مزاجِ او برقرار بود[1] باز ازان قرار بگشت و یکی دیگر هم بود که از من دور برفت و دیری همانجا بود اگرچه تا دیری مزاجِ او برقرار بود بعد از دیری هم بگشت، آنگاه روی سوی دعاگوی کرد و اشارت سوی من کرد و گفت که این مرد که تا بمن پیوسته است همبران مزاج است و هیچ نگشته است. خواجه ذکره الله بالخیر چون برین حرف رسید بگریست و هم در گریه بر لفظِ مبارک راند که تا امروز محبتِ ایشان برقرار است بلکه مزید بر مزید می شود[2] والحمد لله رب العلمین.

مجلسِ سی و ششم

سه شنبه دهم ماهِ ذی القعده سنه مذکور سعادتِ دست بوس میسر شد. لختی حکایتِ خواجه شاهی موی تاب رحمته الله علیه که در بداون بود[3] درافتاد. فرمود که قاضی حمید الدین ناگوری رحمته الله علیه او را شاهی روشن ضمیر گفتی، درانچه او را خرقه داد کسی را بخدمتِ شیخ محمود موئینه دوز فرستاد

---

1 ن : مانده بود

2 ن : بر مزید ... رب العلمین، ندارد

3 ح : خفته است

و گفت که ما امروز چنین کاری کردیم که شاهی را خرقه دادیم ترا[۱] این معنی پسند می افتد؟ شیخ محمود موئینه دوز فرمود که هرچه شما کنید همه پسندیده باشد و صواب همان باشد!

ازانجا سخن[۲] برادرِ او خواجه ابوبکر موی تاب افتاد رحمة الله علیه، مولانا سراج الدین حافظ بداؤنی که مریدِ خاص است تقریر کرد که شبی خاسته بود بتجدید وضو کرد و رکعتین بگزارد و برحمتِ حق پیوست! خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند کما تعیشون تموتون،

ازینجا ذکرِ شیخ احمد نهروانی افتاد. فرمود که او مردی بزرگ بود، شیخ بهاء الدین زکریا رحمة الله علیه کمتر[۳] کسی را پسندیدی، درباب شیخ احمد نهروانی گفته است که کسی اگر مشغولیِ احمد نهروانی بسنجد مایهٔ ده صوفی باشد و این احمد نهروانی چون به مسجدِ جامع رفتی یارانِ او برابرِ او بودندی او با این انبوهی برفتی، درویشی دیگر بود او را شیخ علی شوریده گفتندی هربار این شیخ احمد نهروانی را منع کردی که تو با این انبوهی در مسجد مرو تا روزی شیخ احمد نهروانی همچنان با یاران بهم در مسجد می رفت، در اثنای راه یکی مریکی را لت می کرد، شیخ احمد با یاران[۴] بهم رسید گرد بر گردِ او حلقه کرده بایستاد و آن مظلوم را ازان لت باز خرید[۵]، درین میان شیخ علی شوریده دررسید، شیخ احمد نهروانی چون او را بدید

---

[۱] ن: "این معنی شما را پسند می افتد" بجای "ترا این معنی پسند می افتد" دارد

[۲] ۵ : ذکر [۳] ن و ح : کم

[۴] ح : "بیامد و یاران گرد بر گردِ او" بجای "با یاران ... بایستاد و" دارد

۵ : "بیامد و یاران گرد بر گرد شدند" [۵] ۵ : خریدند

گفت از برای چنین کارهاست که با یاران[1] بهم از خانه بیرون می آیم!

لختی حکایت درین افتاد که شیخ احمد نهروانی مرید که بود؟ فرمود که واللّٰه اعلم مرید کہ بود. بعد ازان فرمود که چنین گویند که اورا نعمت از فقیه مادھو رسیده بود و این فقیه مادھو امامِ مسجدِ جامع اجمیر بود، روزی شیخ احمد نهروانی هندوی می گفت، در آن[2] آوان جوانی آوازی خوب داشت هندویها خوش گفتی، چون فقیه مادھو بشنید گفت چنین آوازی که تو داری دریغ باشد که در سرود هندوی خرچ کنی، فقیه مادھو فرمود که قرآن یادگیر! شیخ احمد قرآن یادگرفت، مردی[3] اهل بود، خواجه ذکره اللّٰه بالخیر این نیز فرمود که دران سماع که واقعهٔ شیخ قطب الدّین بختیار بود قدس اللّٰه سره العزیز شیخ احمد نهروانی نیز دران مجلس حاضر بود، و حکایتِ واقعهٔ شیخ قطب الدّین در سیاقِ اوراق آمده است.

لختی سخنِ درویشانِ بداؤن افتاد. فرمود در بداؤن درویشی بود که او را عزیز بشیر گفتندی، او از بداؤن در دہلی آمده بود بخدمتِ مولانا ناصح الدّین پسرِ قاضی حمید الدّین ناگوری رحمتہ اللّٰه علیه تا[4] ازو خرقه درخواهد، همبرین نیت

---

[1] ک: 'ما با یاران بهم می رویم' بجای 'با یاران ...... می آیم' دارد

[2] ن: عهد

[3] ه: 'مرد هم اهل' بجای 'مردی اهل' دارد ن: 'مردی اهل هم'

[4] ن: 'خواست تا ازو خرقه بستاند' بجای 'تا ازو خرقه درخواهد' دارد

جمعیتی کرد[1] بر سرِ حوضِ سلطان، بعضی از درویشان درانجا حاضر شدند، درین میان هر کسی صفتِ عذوبتِ آبِ حوضِ سلطان می کرد، آن عزیز لبشیر که به طلبِ خرقه آمده بود چون حوضِ سلطان را بدید گفت این سهل حوضی است حوضِ ساغر که در بداؤن است به ازین حوض است! محمد کبیر آنجا حاضر بود، چون این سخن از وی بشنید مولانا ناصح الدّین را گفت که این[2] را خرقه مده که این گزاف گو یست! مولانا ناصح الدّین همچنان کرد او را خرقه نداد۔

درین میان باز حکایتِ خواجه شاهی مُوی تاب در[3] افتاد۔ فرمود که او را در بداؤن رونقی پیدا شد و همه خلق روی بدو آورد و هر جا[4] که می رفت جمعیتی می شد و این خواجه شاهی مُوی تاب مردی سیه فام بود، همدران عهد درویشی بود در بداؤن او را مسعود نخاسی گفتندی، چون[5] خواجه شاهی را با آن غوغا می دید می گفت ای سیه گرمابه[6] نیک گرم کرده ای سوخته خواهی شد! خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که همچنان شد که او گفته بود، خواجه شاهی هم در جوانی رحلت فرمود رحمته الله علیه

ازینجا حکایتِ خواجه عزیز کوتوالِ بداؤن افتاد۔ فرمود مردی بود مرید درویشان و پیوند شیخ ضیاء الدّین که در بداؤن بود بدو داشت گاه گاه از درویشان

---

[1] ن: 'درویشان را بر سرِ حوضِ سلطان بُرد' بجای 'بر سر حوض ۔ ۔ ۔ ۔ حاضر شدند' دارد
[2] ح: 'این را خرقه نخواهی داد مدّعی گزاف گو یست' بجای 'این را ۔ ۔ ۔ ۔ گو یست' دارد
[3] ن: 'که برادرِ مهتر او بود' بجای 'درافتاد' دارد [4] ن: 'کجا' بجای 'جا'
[5] ح ده: 'وقتی خواجه شاهی را گفت' بجای 'چون خواجه شاهی ۔ ۔ ۔ می دید' دارد
[6] سیر العارفین: 'تُسیی هنگامه را گرم ساخته تو ترسم که سوخته نگردی!' بجای 'گرمابه ۔ ۔ ۔ ۔ خواهی شد' دارد

یاد آوردی و درویشان را در بارگاہ[1] فرستادی و ماجرا کردی و موجّہ گفتی، ہم در بداؤن در جوانی شہادت یافت ۔ در باب او فرمود کہ روزی من بطرفِ انبستانِ بداؤن کہ آن را لکھی[2] الوگو بند رفتہ بودم، این عزیز کو توال زیر درختی نشستہ بود و مایدہ کشیدہ، چون از دور مرا دید فریاد کرد و گفت مرحبا بیائید! من می ترسیدم نباید کہ ایذا کند، چون رفتم مرا بہ تعظیمِ تمام بپہلوی خود بنشاند، طعام خوردم بازگشتم۔

مولانا سراج الدین حافظ بداؤنی حاضر بود۔ او سوال کرد کہ این حدیث است کہ مَنْ لَّیْسَ لَہٗ شَیْخٌ، فَشَیْخُہٗ اِبْلِیْسُ[3]؟ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ قولِ مشائخ است ۔ مولانا سراج الدین باز پرسید من لم یر مفلحا لا یفلح ابدا حدیثِ رسولؐ است؟ فرمود کہ این ہم قولِ مشائخ است۔

آنگاہ ذکرِ درویشی کرد کہ او اگر کسی را دیدی کہ باکسی پیوند ندارد گفتی کہ این در پلۂ کسی نہ نشستہ است! بندہ عرضداشت کرد یعنی وزنی ندارد؟ فرمود کہ خیر، معنی آن باشد کہ ہر کہ بہ پیری پیوند می کند ہر چہ آن مرید کند فردا آن عمل در پلۂ پیرِ او نہند، پس کسی کہ مریدِ کسی نباشد گویند[4] کہ فلانی در پلۂ کسی نہ نشستہ است یعنی پیری ندارد!

---

[1] ہ: 'پایگاہ' بجای 'در بارگاہ' دارد

[2] ہ: 'لکھراتو' بجای لکھی الو۔ تذکرۃ الواصلین (اردو)، تالیفِ محمد رضی الدین فرشوری لکھی آلو والہ

[3] ن: شیطانٌ

[4] ح و ہ: 'ازین جہت گویند' بجای 'پس کسی کہ مریدِ کسی نباشد گویند' دارد

لحتی[1] سخن دران افتاد که اظهارِ کرامت نباید کرد۔ فرمود که کرامت پیدا کردن کاری نیست، مسلمانی روی راستی گدای بیچاره می باید بود! آنگاه حکایت فرمود که وقتی خواجه ابوالحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ برلبِ دجلہ رسید ماہی گیری را دید او را گفت کہ دام درآب انداز و ماہی بگیر، اگر من صاحبِ ولایت خواہم بود دَرِین[2] دام ماہی خواہد افتاد کہ راست دو نیم من باشد نہ چیزی کم نہ زیادت! ماہی گیر دام درآب انداخت، الغرض[3] ماہی در دام افتاد، چون او را وزن کردند راست دو نیم من بود نہ[4] چیزی کم و نہ زیادت۔ این خبر بشیخ جُنید رسانیدند قدس اللہ سرہ العزیز، فرمود کہ کاشکی دران دام ماری سیاہی افتادی تا ابوالحسن را بگزیدی و او را ہلاک کردی! گفتند چرا چنین می فرمائی؟ گفت بادی[5] دراینچہ مار او را بگزیدی و او ہلاک شدی حالی شہید رفتی چون آن نشد چہ دانم کہ ختمِ کارِ او چگونہ باشد؟

ازینجا حکایتِ درویشی فرمود کہ اگر کسی را شکم درد کردی فرمودی سکنبہ بدہید تا بخورد و نیکو شود، اگر کسی را سر درد کردی گفتی سربریان بدہید تا بخورد نیکو شود، ہرچہ او می گفت ہمچنان می شد۔ شیخ علی شوریدہ او را گفت

---

[1] ح: 'آنگاہ در نفیِ اظہارِ کرامت فرمود' بجای 'لحتی سخن فرمود' دارد

[2] ن: 'راست دو نیم من ماہی در دام خواہد افتاد و دو نیم من نہ ہیچ کم و نہ زیادہ' بجای 'دریں دام ...... زیادت' دارد [3] ن و ح: 'الغرض' ندارد

[4] ن: 'نہ کم و نہ زیادہ' بجای 'نہ چیزی کم و نہ زیادت' دارد

[5] ن: 'اگر مار او را ہلاک کردی بادی شہید رفتی چون باز زید کہ داند کہ خاتمتِ کارِ او چگونہ خواہد بود' بجای 'بادی دراینچہ ...... چگونہ باشد' دارد۔

از ینها مکن ترا زیان خواهد شد[1] ! عاقبت همچنان شد او را به بلائی مبتلا کردند، شیخ علی شوریده بر[2] او آمد و گفت من نمی گفتم از ینها مکن ترا زیان خواهد شد[3]، سخنِ من نشنیدی تا بدین بلا مبتلا گشتی، آن درویش گفت من بد کردم اکنون دعا کن تا من نیکو شوم، شیخ علی شوریده دُعای نکرد او هم در[4] آن زحمت بمُرد!

مجلسِ سی و هفتم

پنجشنبه یازدهم ماهِ ذی الحجہ سنہ مذکور بسعادتِ دست بوس رسیده شد۔ چون ایامِ تشریق بود و آمد و شدِ خلق[5] متواتر و طعام زمان زمان می آوردند دران حال بر سبیلِ مطائبہ فرمود کہ درویشی را پرسیدند کہ تو از کلام اللہ کدام آیت را دوست تر دا[6]ری ؟ گفت اُکُلُهَا دَآئِمٌ، آنگاه فائدہ فرمود کہ اَکْلٌ است و اُکُلٌ است و اَکْلَةٌ است و اُکْلَةٌ است ۔ بعد ازان بیانِ این چهار کلمہ فرمود کہ اَکل مصدر است، اُکل آنچہ بخورند، اَکلہ یک بار کرۃ واحده خوردن، اُکلہ یک لقمہ۔

درین میان عزیزی بیامد و پسرکی خُرد پیش آورد با تختہ بهم، آنگاه عرضداشت کرد کہ این پسرکِ منست تختہٴ این بقلمِ مبارکِ خود بنویسید تا

---

[1] ھ : داشت
[2] ن و ح : بدو
[3] ھ : داشت
[4] ھ : بدان
[5] ن : پیشتر بود
[6] ھ : می داری

برکتِ آن خدای تعالیٰ او را قرآن روزی کند. خواجه ذکره الله بالخیر تختهٔ او بدستِ مبارکِ خود بنوشت که بسم اللّٰه الرحمٰن الرحیم ا ب ت ث ج ح خ ۔ آنگاه فرمود که[1] هرگاه که چیزی برای برآمدِ کارِ کسی[2] بنویسند[3] اگر قلم زود زود[4] برود و در جریانِ قلم درنگی نباشد[5] آن مصلحت زود تمام شود و اگر قلم بدشواری رود و مکثی باشد دران کار هم درنگی و مکثی باشد! آنگاه فرمود که این عقلیهاست[6] هرچه ازینهاست از فراست باشد اظهار کردنِ آن روا باشد۔

لختی[7] حکایتِ درویشی افتاد فرمود که درویشی بود در گجرات رفته بود، او حکایت کرد[8] که من در گجرات دیوانهٔ یافتم واصل و صاحبِ کشف، من و آن دیوانه هر دو در یک خانه می بودیم و در یک حجره می غنودیم، وقتی من بطرفِ حوضی رفتم که آن حوض را نگاه می داشتند و[9] نمی گذاشتند که کسی دران حوض پای نهد، مرا با نگاهبانِ آن حوض آشنائی بود او مرا بگذاشت تا دران حوض وضو سازم، بعضی عورات که آب پُر کردن آمده بودند ایشان را نمی گذاشت که پای در حوض نهند تا ازالی[10] برین درویش بیامد و گفت که این سبوی من پُر آب کن

---

[1] ن: 'هرکه' بجای 'هرگاه که' دارد

[2] ح: 'برآمدنِ کاری' بجای 'برآمدِ کارِ کسی' دارد

[3] ن: بنویسد

[4] ن: 'او بآسانی' بجای 'زود زود' دارد

[5] ح: نشود

[6] ح وه: 'عقلهاست' بجای 'عقلیهاست' دارد

[7] ح: 'لختی حکایتِ درویشی فرمود که جانبِ گجرات رفته بود' بجای 'لختی ..... رفته بود' دارد

[8] ن: کرده بود

[9] ه: 'کسی را دران حوض پای نهادن نمی دادند' بجای 'و نمی گذاشتند ..... نهد' دارد؛ [10] ن وه: بدین

و بده! آن درویش می گوید که من سبوی آن زال پُر کردم و دادم، عورتی دیگر بیاید و سبوی بمن داده گفت این را هم پُر آب کن و بده! آن را هم پُر آب کردم، همچنین چهار پنج کس[1] را سبو پُر آب کردم و دادم، الغرض چون ازانجا باز گشتم و به حجره آمدم آن دیوانه دران حجره خفته بود، من[2] درآمدم، وقت نماز درآمده بود خواستم که نماز بگزارم تکبیر بلند گفتم، دیوانه بیدار شد، مرا گفت این چه غلبه و شور آورده ای؟ کار همان بود که سبوی ایشان[3] پُر آب کرده داده ای!

مجلس سی و هشتم

پنجشنبه دوازدهم ماهِ مبارک شعبان سنه سبع عشر و سبعمائه دولتِ پائبوس میسّر شد بعد مدّتِ هشت ماه، و این غیبت بسببِ آن بود که به لشکرِ دیوگیر رفته شده بود. چون پنجشنبهٔ مذکور سعادتِ پائبوس میسّر شد مرحمت و شفقت بسیار فرمود و از شدّت و زحمتِ راه پرسیدن گرفت و بنده نوازی[4] فراوان ارزانی داشت. ملیح که عتیق رفیقِ بنده است اندک مایه زحمت داشت همچنان با زحمت هم به قدم بوس حاضر شده بود[5] و به مصاحبتِ کاتب در بندگی پیوسته، از حالِ مرضِ او پرسید، بنده عرضداشت کرد

---

[1] ن: سبو را، بجای ' کس را سبو ' دارد   [2] ح و ه: ' من درآمدم ' ندارد
[3] ن و ه: ' آن عورت ' بجای ' ایشان ' دارد   [4] ن: ' رفته بود ' بجای ' حاضر شده بود ' دارد
[5] ن: بنده

که بنده را در راه به سببِ زحمتِ او سکونت[1] شده بود. فرمود که نیکو کردی، یاری که برابرِ این کس می رود چون او را رنجی رسد و زحمتی حادث شود او را واجب است تعهّدِ او بجای آوردن و مراعاتِ احوالِ او کردن!

از نسبتِ این حکایت فرمود که ابراهیم خوّاص رحمة الله علیه دائم در سفر بودی و در هیچ شهری چهل روز مقیم نبودی، هرجا که رسیدی کم از چهل روز مقیم بودی باز در موضعِ دیگر رفتی، عمرِ او همبرین نوع مصروف[2] بود تا وقتی جوانی صحبتِ او التماس نمود. ابراهیم خوّاص گفت که تو با من مصاحبت[3] نتوانی کرد من گهی درین شهر باشم و گاهی دران شهر گاهی بی برگ و گاهی با برگ، تو با من نتوانی[4] بود! آن جوان بدان سخن باز نه ایستاد، گفت البتّه برابرِ تو خواهم بود! چون جهد بسیار کرد ابراهیم هم رضا داد. القصه ابراهیم خوّاص هم بران قرار از شهر بشهر می گشت و هرجا که می بود کم از چهل روز می بود تا رسید بموضعی آن جوان را زحمت شد. خواجه ابراهیم رحمة الله علیه سببِ زحمتِ او سه ماه دران موضع بماند. بعدازان روزی آن جوان را آرزوی نان و ماهی شد و با ابراهیم این معنی گفت. ابراهیم را حماری بود که گاه[5] گاه بران سوار شدی جز آن هیچ وجهی[6] نداشت، آن را بفروخت و آرزوی آن جوان مهیا کرد. چون چندگهی بگذشت آن جوان اندک مایه صحّت یافت. خواجه

---

[1] ن و ه: ساکن آمده شد، بجای 'سکونت شده بود' دارد
[2] ح: صرف بوده است، بجای 'مصروف بود' دارد ه: بصرف رسیده است
[3] ن: مصاحب نتوانی بود، بجای 'مصاحبت نتوانی کرد' دارد
[4] ه: موافقت نتوانی کرد، بجای 'نتوانی بود' دارد [5] ه: گاه از گاه [6] ح: وجهی و خرچی

ابراهیم خوّاص رحمته الله علیه عزیمتِ سفر کرد، جوان با او گفت که آن دراز گوشِ خود مرا ده تا بران سوار شوم برابرِ تو بیایم - ابراهیم را ضرورت شد که صورتِ حال باز گوید قصه با[1] او گفت که آن دراز گوش بفروختم دبرای تو نان و ماهی مرتّب کردم - القصه از انجا بطرفی روان شدند خواجه ابراهیم سه روز آن جوان را بر گردنِ خود بر داشته[2] بود و می برد، مقصودِ خواجه ذکره الله بالخیر ازین حکایت حسنِ معیشت بود در بابِ هم صحبتان -

چون این حکایت تمام شد حکایتِ زحمتِ خود تقریر کرد - بنده این خبرِ ناخوشی[3] هم در لشکر شنیده بود، می گفتند که کسی سحر کرده بود - این معنی را عرضداشت کرده شد که چگونه بود، فرمود که آری مدّتِ دو ماه زحمت دیدم زحمتی عظیم نامردی را بیاوردند که او در بیرون آوردنِ علاماتِ سحر مهارتی داشت - القصه آن مرد بیامد پیشِ درِ خانه و حوالیٔ آن می گشت و هر باز قدری گِل از زمین برمی داشت و بوی می کرد و درمیان گِلی را بوی کرد و گفت اینجا بکاوید! بکافتند علامتِ سحر پیدا شد - آنگاه اندک مایه خفّتی ظاهر شد، درین میان آن مرد گفت که من آنقدر مهارت هم دارم که اگر بگویند آن[4] کس که سحر کرده است نام او بگویم! این خبر بمن رسانیدند[5]، گفتم زنهار او

---

[1] ه: 'باز' بجای 'با او' دارد

[2] ح: 'برداشت و برد' بجای 'برداشته بود و می برد' دارد

[3] ن: 'خبر ناخوشِ آنحضرت هم در لشکر شنیده بود که' بجای 'خبرِ ناخوشی ... می گفتند که' دارد

ح: 'خبر ناخوش' بجای 'خبرِ ناخوشی' دارد

[4] ن: 'آن کس را که سحر کرده است نام آنهم بگویم' بجای 'آن کس که ... بگویم' دارد [5] ح: رسید

را منع کنید تا نگوید، هر که کرده بود[1] من ازو عفو کردم ـ درین میان بنده عرضداشت کرد که شیخ الاسلام فرید الدین را قدس اللّٰه سره العزیز نیز سحر کرده بودند ـ فرمود آری آن سحر بدون آمد و طائفه را که آن حرکت کرده بودند دریافتند و ایشان را والیِ اجودهن و متصرفانی که بوده اند[2] بخدمتِ شیخ الاسلام فرید الدین قدس اللّٰه سره العزیز فرستادند و عرضداشت کردند که چه می فرمائی این قوم را چه کنیم؟ فرمود که من ایشان را عفو کردم ایشان را بگذارید!

از نسبتِ این معنی حکایت فرمود که رسول علیه السلام را نیز سحر کرده بودند، چون معوذتین منزل شد شر نفاثات رفع[3] شد. امیر المؤمنین علی رضی اللّٰه عنہ بخدمتِ رسول علیه السلام عرضداشت کرد که اگر فرمان باشد آن عورات را که جادوی کرده است گردن بزنم ـ رسول علیه السلام فرمود که چون خدای عز و جل مرا صحت داد من از ایشان عفو کردم!

ازینجا حکایتِ عمر خطاب فرمود رضی اللّٰه عنہ که روزِ جمعه بر منبر برآمده بود، در اثنای خطبه گفت بدانید که مرگِ من نزدیک رسیده است و این معنی از کرامت نمی گویم ازان می گویم که من در خواب دیده ام که مرغی بیامده است و دوبار مرا نول[4] زده است و مرغ در خواب ملک الموت باشد، بدین دلیل می گویم که مرگِ من نزدیک رسیده است! هفتهٔ دیگر شهادت یافت ـ غلام مغیرهٔ ابنِ لولو نام

---

[1] ن و ط: 'کرد' بجای 'کرده بود' دارد [3] ح: دفع

[2] ح و ط: 'بودند' بجای 'بوده اند' دارد [4] ح: نوک

اورا در محراب تیغ بزد. چون امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ عنہ بدان زخم[1] بیفتاد آن غلام بیرون آمد و نہ تن دیگر را بکشت بعد از ان خود را بکشت، ہنوز رمقی[2] از امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ عنہ ماندہ بود، این خبر بدو رسانیدند کہ آن غلام بعد از انکہ چند کس را بکشت خود را ہم بکشت. امیرالمؤمنین عمر فرمود رضی اللہ عنہ کہ الحمد للہ خود را خود کشت باری او را از برای من نکشتند!

ازینجا حکایت امیرالمؤمنین علی فرمود رضی اللہ عنہ کہ او را عبدالرحمن ملجم کشت و آنچنان بود کہ او با سلاح مرتب دنبال امیرالمؤمنین علی کرد[3] و با علی ہیچ سلاحی نبود. علی بر سید بر کرانہ آبی پایاب طلبیدن گرفت تا بگذرد و بر کرانہ آب بایستادہ، آنجا گورستانی بود، امیرالمؤمنین علی رضی اللہ عنہ روی سوی گورستان کرد و بنام یکی آواز داد کہ ای فلان! ہفتاد تن بدان نام از گورہا آواز دادند، باز امیرالمؤمنین علی ہمچنین آواز داد کہ ای فلان بن فلان! ہفت تن بدان نام آواز دادند، باز ہمچنین آواز داد کہ ای فلان بن فلان بن فلان! یک تن بدان آواز داد. امیرالمؤمنین علی رضی اللہ عنہ ازو پرسید کہ پایاب کجاست؟ آن مرد آواز داد کہ ہمین جا کہ تو ایستادہ ای! پس امیرالمؤمنین علی رضی اللہ عنہ در آب در آمد و گذارا شد. عبدالرحمن ملجم این ہمہ مقالات بشنید و ہمچنان دنبال کرد. چون گذارا شد گفت ای علی نام این ہمہ مردگان و نام

---

[1] ن و ح: 'بدان زخم' ندارد

[2] ن: 'ہنوز از امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ عنہ رمقی دم ماندہ بود' بجای 'ہنوز رمقی ... بود' دارد

[3] ن: افتاد

پدرانِ ایشان بدانستی این[1] ندانستی که پایاب کجاست؟ امیرالمومنین علی رضی اللہ عنه فرمود که من می دانستم و لی نخواستم که تو بر حالِ من مطّلع شوی! القصّه امیرالمومنین علی رضی اللہ عنه در نماز بایستاد و عبدالرحمن بیامد و تیغ گذارد۔ امیرالمومنین علی چون زخم بخورد گفت فُزتُ وربِّ الکعبۃ، آخرین سخنِ امیرالمومنین علی این بوده است رضی اللہ عنه۔ بنده پرسید که این عبدالرحمن مسلمان بود[2]؟ فرمود که آری مسلمان بود و طرفِ معاویه شده بود۔ بنده عرضداشت کرد که اعتقاد در بابِ معاویه چگونه می باید داشت؟ فرمود که او مسلمان بود و از صحابه بود و خسر پورۀ رسول بود علیه السلام او را خواهری بود نام او امّ حبیبه گفتندی او حرمِ رسول بود صلی اللہ علیه وسلم۔

بعد از تقریرِ این حکایت بنده چون بعد مدّتِ هشت ماه بخدمت پیوسته شده بود و اعزّهٔ دیگر از لشکر می رسیدند ذکرِ اشتیاق و فراق بسیار می شد، فرمود که من وقتی عرضداشتی نبشته بودم بخدمتِ شیخ الاسلام فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز و این رباعی در قلم آورده بودم' رباعی

زان روی که بندۀ تو خوانند[3] مرا | برمردمکِ دیده نشانند مرا
لطفِ عامت عنایتی فرمودست | ورنه[4] چه کسم خلق چه دانند مرا

---

[1] ه: 'آب را ندانستی' بجای 'این ندانستی' دارد [2] ن و ح: بوده است

[3] در هر سه نسخه: 'دانند'. سیرالعارفین: خوانند

[4] در ه این مصرع چنین آمده: ورنه کیم از کجا چه خوانند مرا

بعد ازان چون بخدمتِ شیخ پیوستم ازان رباعی یاد کرد و فرمود که من آن را یاد گرفتم والسلام[1]

مجلسِ سی و نهم

دو شنبه بست و سوم ماه مبارکِ شعبان سنه مذکور دولتِ پائبوس بدست آمد۔ بنده را یکی از مریدانِ مخدوم در دیو گیر سه جیتل شش کانی داده بود و گفته که این را بخدمتِ مخدومِ جهانیان برسانی و دعای من عرض داری! بنده بحکمِ وصیّتِ او آن سه جیتلِ او پیش برُد و صورتِ حال باز نمود۔ خواجه ذکره اللہ بالخیر بدستِ مبارکِ خود آن سه جیتل بستد و پیش نهاد۔ بعد ازان حکایت فرمود که شیخ شهاب الدّین سهروردی قدس اللہ سرہ العزیز وقتی از سفرِ حج باز آمده بود و اہلِ بغداد بخدمتِ او آمدند، هر یکی خدمتی آورد از نقد و جنسِ بسیار۔ درین میان زالی بیامد و گرهی از چادرِ کهنهٔ خود بگشاد و یک درم پیش نهاد۔ شیخ شهاب الدّین آن یک درم بستد و بالای آن همه تحفه و هدایا نهاد۔ آنگاه از حاضران هر که بود[2] فرمود که شما را هر چه می باید از تحفه و خدمتی برگیرید! هر یکی برمی خاست و نقدی و صرّه و کالای بهتری[3] برمی گرفت۔ شیخ جلال الدّین تبریزی

---

[1] ن و ح: 'والسلام' ندارد
[2] ه: هر یک را، بجای 'هر که بود' دارد
[3] ح: بهترین

طیب الله ثراه حاضر بود، او را اشارت کرد که تو هم چیزی برگیر. شیخ جلال الدّین برخاست آن یک درم که آن زال آورده بود برگرفت. شیخ شهاب الدّین چون آن بدید گفت این همه تو بُردی! ایرین حرف بنده عرضداشت کرد که شیخ جلال الدین مریدِ شیخ شهاب الدّین بود؟ فرمود که نی او مریدِ شیخ ابوسعید تبریزی بوده است، چون پیرِ او در پرده شد او بخدمتِ شیخ شهاب الدّین آمد و خدمتهای کرد که هیچ بنده و مریدی را میسّر نشود تا همچنین گویند که شیخ شهاب الدین رحمة الله علیه هر سال از بغداد به سفرِ حج رفتی، پیر شده بود و ضعیف، توشه که از برای او بر می داشتند موافقِ[1] مزاجِ او نبود زیرا که او پیر شده بود، توشه سرد شده موافقِ[2] مزاج نبوده است، شیخ جلال الدّین تبریزی نوعی کرده بود که دیگ دانی و دیگی بر سر کرده می بُرد و آتشی دران کرده چنانکه سرِ او نسوزد تا چون شیخ طعام طلبیدی طعامِ گرم پیشِ او بُردی!

ازینجا در بزرگی شیخ ابوسعید تبریزی قدس الله سره العزیز که پیرِ شیخ جلال الدّین بود بیان فرمود که شیخی بس بزرگ بود تارکِ دنیا عظیم[3] چنانکه بیشتر احوال در فاقه بودی و از کسی چیزی نگرفتی تا چنان بود که سه روز در خانقاهِ او هیچ طعام نبود او و یارانِ او بجز پوزه و هندوانه افطار می کردند و می گذرانیدند. این خبر به والیِ آن شهر رسید، گفت چون او از ما چیزی قبول نمی کند نقدانه[4] ببرید و به خادمِ شیخ تسلیم کنید

---

[1] ح د ہ: 'چندان بر' بجای 'موافق' دارد   [2] ح د ہ: او

[3] ح: 'عظیم' ندارد   [4] ن د ح: وام

وخادم را بگوئید که اندک اندک بمصرف رساند و این معنی پیشِ شیخ نگوید ـ حاجی بیامد و سیم بخادم رسانید و وصیت کرد که چنانکه مصلحت بینی خرچ کنی و پیشِ شیخ نگوئی که از کجاست، القصه چون سیم بیاوردند و خرچ کردند آن روز شیخ ذوقی و راحتی که در طاعت می یافت نیافت ـ خادم را پیش طلبید و پرسید که تو این خرچ از کجا می کنی؟ خادم نتوانست که پنهان دارد صورتِ حال باز گفت شیخ فرمود که آن کس که این سیم آورد چگونه آمد و قدمِ او کجاها رسید؟ اشارت کردند که همچنین آمد و همچنین پا نهاد، فرمود که هر کجا که قدمِ او رسیده است آنقدر زمین بکاوند، بکافتند وگِل بیرون آوردند و انداختند و آن خادم را با آن سیم بهم از خانقاه بیرون کرد!

از حالِ ترکِ شیخ ابوسعید تبریزی برین نوع تقریر کرد امّا فرمود که شیخ شهاب الدّین را بسیار فتوح رسیدی و او همچنان خرچ کردی تا وقتِ وفاتِ او آمد، پسری داشت سی ساله او را عماد گفتندی، حالِ او بحالِ شیخ هیچ نمی مانست، بیامد و از خادم کلیدِ خزانه طلبیدن گرفت، خادم دران مضایقت می نمود که این ساعت چه وقت است! شیخ در حالتِ نزع بود که این سخن در گوشِ

---

۱ ن: طعامی که شب بما آوردی از کجا بود، بجای 'تو این خرچ ... کنی' دارد
۲ ه: 'جا' بجای 'کجا' دارد ۳ ح: گِل از زمین
۴ ه: بکاوید
۵ ه: این ساعت وقتِ نقلِ شیخ است، بجای 'این ساعت چه وقت است' دارد ۶ ن: ذوق
۷ ح: 'که شیخ درحالتِ نزع بود این سخن' بجای 'شیخ درحالت ... سخن' دارد

یشیخ رسید، فرمود که کلید او را بده، پسر کلید بُرد و خزانه باز کرد، از شش دینار بیش موجود نبود آن نیز بر شیخ خرج شد!

مجلس چهلم

پنجشنبه[1] چهارم ماه مبارک رمضان عمّت میامنه سنه مذکور بسعادت پائبوس رسیده شد. متعلّمی بیامد، خواجه ذکره الله بالخیر از حال او استکشافی کرد. گفت من تحصیلی کرده‌ام بدر سرای آمد و شدی کنم تا مرا نانی و فراغی حاصل آید. چون او بازگشت خواجه ذکره الله بالخیر این دو مصراع بر زبان مبارک راند ؎

شعر[2] در وصف حال بس سر[3] الیست چون بخواهش رسید مسخره ایست!

آنگاه فرمود که شعر چیزی لطیف است امّا چون مدح می کنند و بر[4] هر کسی می برند سخت بی ذوق است و علم نیز همچنین در نفس خویش بس شریف چیزیست امّا چون آن را کسب می سازند[5] و بدرها می دوند عزّت آن می رود!

درین میان غلامی هم از مریدان برسید و یک هندوی را برابر خود آورده گفت که این برادر من است. چون هر دو بنشستند خواجه ذکره الله بالخیر ازان غلام پرسید که این برادر تو هیچ میل به مسلمانی دارد؟ او عرضداشت

---

[1] ح: یک شنبه چهارد هم، بجای 'پنجشنبه چهارم' دارد
[2] ترجمۂ بریان و مجتبائی: علم
[3] ن: سر
[4] ه: خویش
[5] ه: دانند

کرد که او را هم[1] بجهتِ این معنی بخدمتِ مخدوم[2] آورده ام تا ببرکتِ نظرِ مخدوم مسلمان شود. خواجه ذکره الله بالخیر چشم پُرآب کرد و فرمود که این قوم را چندان بگفتن[3] کسی دل نگردد اما اگر صحبتِ صالحی بیابد[4] امید باشد که به برکتِ صحبتِ او مسلمان شود.

بعد ازان حکایت فرمود که چون خلافت بعمر خطّاب رسید رضی الله تعالی عنه او را با بادشاهِ عراق مصاف شد و دران مصاف بادشاهِ عراق گرفتار شد[5] او را پیش عمر آوردند. فرمود که اگر مسلمان شوی ملکِ عراق هم بتو ارزانی می دارم. آن بادشاه گفت که من اسلام نخواهم آورد. عمر فرمود اِمّا الاِسلام وَاِمّا السَّیف اگر اسلام قبول نکنی ترا بکشم[6]! بادشاه گفت که بکُش من اسلام قبول نمی کنم. عمر فرمود تا تیغ بیاورند و سیّاف را بخواندند. آن بادشاه عظیم کیّس بود و نیک دانا، چون آن حال معائنه کرد روی سوی عمر کرد و گفت که من تشنه ام بگو تا مرا آب دهند! عمر فرمود تا آب بیارند، آب در اوندِ شیشه کرده آوردند. بادشاه گفت که من درین اوند آب نخورم. عمر فرمود که او بادشاه بوده است برای او در اوندِ زر و نقره آب کنید و بیارید. همچنان کردند، هم نخورد گفت برای من آب در اوندِ گلین کنید و بیارید. کوزهٔ گلین پُرآب کردند و بدستِ او دادند. روی سوی عمر کرد و گفت با من معاهده کن که تا من این آب را نخورم مرا نکُشی! عمر فرمود

---

[1] ن: 'تحتِ اقدام بجهتِ این معنی آوردم' بجای 'هم بجهت .... آورده ام' دارد

[2] ح: 'مخدوم' ندارد

[3] ه: باگفتن

[4] ه: بیایند

[5] ح: آمد

[6] ه: 'اسلام قبول کن و اگر نه ترا بکشم' بجای 'اگر اسلام .... بکشم' دارد

من عہد کردم کہ تا تو این آب نخوری من ترا نکُشم! آن بادشاہ کوزہ بزمین زد، کوزہ بشکست و آب ہمہ بریخت۔ آنگاہ عمر را گفت کہ من این آب را نخوردم تو عہد کردہ ای کہ تا تو این آب نخوری ترا نکُشم اکنون مرا امان باشد! عمر رضی اللہ عنہ از کیاستِ او متعجب ماند،[۱] قبول کرد[۲] کہ امان دادم! بعدازان او را مصاحبتِ یاری فرمود کہ آن یار در غایتِ صلاحیت و زہادت بود۔ چون بادشاہِ عراق را درخانۂ آن یار بردند چندگاہ[۳] برآمد صلاحیتِ صحبتِ آن[۴] یار درو اثر کرد و جانبِ عمر پیغام فرستاد کہ مرا پیشِ خود طلب[۵] تا ایمان آرم! عمر او را پیشِ خود طلبید و اسلام عرض کرد، او مسلمان شد، چون اسلام آورد عمر رضی اللہ عنہ فرمود کہ اکنون مملکتِ عراق بتو می دہم! بادشاہ جواب داد کہ[۶] مملکت مرا کار نمی آید مرا از ملکِ عراق یک دیہی بدہ کہ وجہ معاشِ مرا کفاف کند۔ عمر قبول کرد کہ بدہم، درین میان بادشاہ گفت کہ مرا دیہی می باید خراب تا من آن را آبادان کنم۔ عمر کسان را در ولایتِ عراق فرستاد و در جملہ عراق تفحص کردند، ہیچ دیہی خراب نیافتند۔ عمر با آن بادشاہ صورتِ حال باز گفت کہ در جملہ عراق ہیچ دیہی خراب نیافتند۔ آن بادشاہ گفت مقصودِ من ازین حرف آنست کہ من این عراق ہمچنین آبادان بتو تسلیم می کنم اگر موضعی خراب شود فردای قیامت جوابِ آن تو گوئی! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر برین[۷] حکایت چشم پُرآب کرد و بر کیاست و دانائی آن بادشاہ استحسان بسیار فرمود۔

---

[۱] ح د ہ: شد [۲] ن: 'فرمود' بجای 'قبول کرد' دارد [۳] ن: و با او چند گاہ

[۴] ن: 'او' بجای 'آن یار' دارد [۵] ح: بخوان

[۶] ح د ہ: 'مرا مملکتِ عراق' بجای 'مملکت مرا' دارد [۷] ہ: بدین

آنگاه[1] هم از نسبتِ صدق و دیانت در اسلام و اسلامیان حکایت فرمود که جهودی[2] در جوارِ خانۂ خواجہ بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز خانہ داشت ۔ چون خواجہ بایزید نقل کرد آن جهود را گفتند که تو چرا مسلمان نمی شوی ؟ جهود گفت چہ مسلمان شوم اگر اسلام آنست که بایزید داشت آن اسلام از من نیاید[3] و اگر اینست که شما دارید مرا ازین اسلام عار می آید !

مجلسِ چہل و پنجم

شنبہ بست و هفتم ماه مبارکِ رمضان سنہ مذکور دولتِ پابوس بدست آمد ۔ ملیح که عتیق خدمتگارِ من است قدری نبات پیش برد[4] مگر عجوزۂ او را عقدی شده بود ۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر را معلوم بود که این ملیح را چہار عجوزه است ۔ الغرض چون نبات برد فرمود که چیست ؟ بنده عرضداشت کرد که عجوزۂ او را عقدی شده است ، خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر روی سوی او کرد فرمود که هر که را یک دختر باشد او را حجابی باشد از دوزخ ' ترا خود چہار است ! آنگاه بر لفظِ مبارک راند که ابوالبنات مرزوق ' ، گفت پدرِ دختران را وسعتی باشد در رزق ۔ آنگاه حکایتِ مهتر خضر فرمود که چون آن کودک را بکشت و[5] مهتر موسیٰ طعن کرد که چرا نفسی زکیہ[6] را

---

۱ ح و ک : 'هم' ندارد
۲ ک : جهودی بود
۳ ن : نمی آید
۴ ن : آورد
۵ ن : 'و' ندارد
۶ ک : زاکیہ

بکُشتی مهتر خضر را از خاتمتِ حالِ او خبر بود جوابِ آن بگفت. القصّه پدرِ آن کودک را بعد از قتلِ آن پسر حق تعالیٰ دختری داد که هفت پسر صاحب ولایت از و متولّد شدند!

بعد ازان بنده را پرسید که نمازِ تراویح کجا می گزاری؟ بنده گفت در خانه می گزارم امامی هست. فرمود که چه می خواند[1]؟ بنده گفت فاتحه و اخلاص. فرمود که نیکوست! آنگاه فرمود که[2] بر حضرتِ شیخ فرید الدّین قدس اللہ سرہ العزیز همین خواندندی' شیخ پیر شده بود تراویح نشسته گزاردی' همین فرائض ایستاده گزاردی باقی نمازها نشسته گزاردی.

آنگاه نامِ بزرگی گرفت که او گفتی که من یک لقمه خورم[3] و خُسپم بهتر از انکه سیر خورم و شب قیام کنم. بعد ازان فرمود که شیخِ کبیر صوم کمتر[4] افطار کردی اگرچه فصد کردی یا حجامت و یا تپ آمدی البتّه روزه داشتی. بعد ازان حکایتِ شیخ بهاء الدین زکریا فرمود[5] رحمتہ اللہ علیہ که او را صوم کمتر بودی امّا طاعت و عبادت بسیار کردی. آنگاه این آیت برزبانِ مبارک راند که کُلُوْا مِنَ الطَّیِّبٰتِ وَاعْمَلُوْا صَالِحًا و گفت او ازانها بود که این آیت درحقِ او درست آمدی!

---

[1] ح: خوانید

[2] ن: که حضرت شیخ فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز همین خواندی' بجای که بر حضرت ... خواندندی' دارد

[3] ہ: کمتر خورم [4] ن و ح: کم [5] ن: افتاد

مجلس چهل و دوم

شنبه[1] چهارم ماهِ شوّال سنة المذکور دولتِ[2] پابوس بدست آمد. سخن در محبتِ اطفال افتاد. فرمود که رسول علیه السلام اطفال را دوست داشتی و ملاطفت نمودی. آنگاه حکایت فرمود که وقتی رسول علیه السلام امام حسن را بدید در میانِ کودکان، نزدیکِ او شد و یک دست زیرِ زنخِ او نهاد و یک دست برسرِ او کرد فقبّل وجهه. درین میان بنده عرضداشت کرد که حکایتی گویند که رسول علیه السلام برای خاطرِ[3] حسنؓ و حسینؓ آوازِ شتر کرده است. فرمود آری این حکایت مشهور[4] است و مسطور و این لفظ بر زبانِ مبارک راند که نعم الجمل جملکما!

آنگاه حکایت فرمود که امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه در عهدِ خلافتِ خود یاری را بر ولایتی امیر گردانیده بود و مثال بنامِ او در قلم آورده و بدو تسلیم کرده و در اثنای آن امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه خردکی را در کنار گرفته بود و مراعتی[5] و شفقتی می[6] نمود. آن یار روی سوی عمر کرد و گفت من ده فرزند دارم هیچ کدامی

---

[1] ن: شنبه یا جمعه، ح: سه شنبه چهاردهم، بجای «شنبه چهارم»

[2] ه: بدولتِ پابوس رسیده شد، بجای «دولت ..... آمد» دارد

[3] ح و ه: دل

[4] ه: معروف

[5] ه: رغبتی

[6] ه: می فرمود، بجای «می نمود» دارد

را این چنین دوست ندارم و ملاطفت نه نمایم. عمر گفت آن مثالِ اقطاع که ترا داوه ام مرا ده! آن یار مثال بر دستِ عمر داد. عمر رضی اللہ عنه آن کاغذ را پاره کرد و گفت ترا بر خوردگان[1] شفقت نیست بر بزرگان از کجا خواهد بود؟ واللہ اعلم[2]

مجلسِ چهل و سوم

چهارشنبه[3] پنجم ماهِ ذی الحجه[4] سنة المذکور دولتِ پایبوس حاصل شد. آینده[5] بیامد[6]. خواجه ذکره اللہ بالخیر فرمود که از کجا می آئی؟ گفت از دار الخلافه و از لشکرگاهی که در پیری بود از انجا آمده بوده است. چون آن موضع را دار الخلافه نام شده است گفت از دار الخلافه می آیم. از نسبتِ این نام حکایتِ بغداد در افتاد. فرمود که بغداد را اوّل مدینهٔ منصور گفتندی سبب آنکه خلیفه بود منصور نام، بغداد[7] را او بنا کرده است. بعد ازان فرمود که بغداد را مدینة الاسلام هم گویند.

درین میان سخن در اولیای حق افتاد در کمالِ[8] محبتِ ایشان. آنگاه فرمود

---

[1] ن: خردگان

[2] ح و ه: 'واللہ اعلم' ندارد

[3] ح: سه شنبه

[4] ح: ذی القعده

[5] ن: گذشت ح: آمد

[6] ح و ه: برسید

[7] ه: 'بغداد بنا کردهٔ اوست' بجای 'بغداد را ...... است' ندارد

[8] ن: حال

که فردای قیامت معروف کرخی را رحمتہ اللہ علیه در عرصهٔ عرصات حاضر آرند[1] همچنین نماید که مستی است طافح، خلق حیران مانند پرسند که این چه کس است؟ آواز شنوند که این مستِ محبّتِ ماست این را معروف کرخی گویند! آنگاه معروف کرخی را فرمان شود که در بهشت در آ۔ او گوید نی من ترا برای بهشت نه پرستیده ام۔ بعدازان ملائکه را فرمان شود تا سلاسلِ نور در وی کشند[2] و او را کشان در بهشت برند!

یکی از حاضران سوال کرد که حضرتِ عزّت در غایتِ عظمت و پاکی و فرزندِ آدم در مقامِ ادنیٰ اینجا[3] چه نسبتِ محبّت و قربت باشد؟ خواجه ذکره اللہ بالخیر فرمود که این بزبان راست نیاید و این مسئله را بحثی نیست۔ بنده عرضداشت کرد که نظمی مناسبِ این حروف یاد می آید و آن اینست که ع عشق را بوحنیفه درس نگفت[4]، بنده چون این مصراع بگفت خواجه ذکره اللہ بالخیر مصراعِ دوم فرمود که ع شافعی را درو روایت نیست[5]!

---

[1] ن د ح: معروف کرخی رحمۃ اللہ علیه در عرصهٔ عرصات حاضر آید، بجای معروف کرخی … آرند دارد

[2] ن: کنند

[3] ح: ازینجا

[4] ح: نکرد

[5] ح: این بیت اضافه دارد: مالک از کارِ عشق بی خبر است حنبلی را درو روایت نیست

مجلس چهل و چهارم

شنبه[1] هژدهم ماهِ ربیع الاوّل سنه ثمان عشر و سبعمائة[2] دولت پائبوس حاصل آمد. سخن در فضیلتِ حلم افتاد. فرمود که بزرگی بود بصفتِ حلم موصوف، او را گفتند که تو این نعمت از کجا یافتی؟ آن بزرگ گفت که من این معنی از استادِ خود گرفتم استاد عاصم[2] صاحبِ قرأت رحمة الله علیه، از و پرسیدند که چیزی از اوصافِ حلم او بگوی! گفت وقتی او جانبِ صحرائی بود از آبادانی دور، سفیهی با او سفاهت کردن گرفت و ناسزاها می‌گفت، عاصم هیچ نمی‌گفت و جواب هم نمی‌داد تا آنگاه که نزدیکِ شهر رسید، آن سفیه همچنان بد می‌گفت. چون میانِ مردمان رسیدند عاصم روی سوی او کرد و گفت که ای خواجه باز گرد اینجا مرا دوستنان[3] و آشنایان بسیار اند نباید که بدگفتنِ تو بشنوند و ترا ایذائی رسانند! بعده آن بزرگ از حلم او حکایتِ دیگر گفت که وقتی من بخدمتِ او نشسته بودم و شاگردی چند خبری[4] می‌خواندیم، او فائده می‌فرمود و ما تعلّم می‌کردیم، عاصم خود را بجامه گرد[5] گرفته نشسته بود جامه گردِ کمر و زانو در آورده همچنان فائده می‌فرمود

---

[1] ه: پنجشنبه	[2] ح: امام

[3] ح و ه: 'دوست و آشنا بسیار است' بجای 'دوستنان و آشنایان بسیار اند' دارد

[4] ح و ه: 'چیز' بجای 'خبر'

[5] ن: 'گرفته بود و نشسته' بجای 'گرد گرفته . . . . گرد' دارد

درین میان یکی بیامد و گفت که پسر ترا بکُشتند. گفت که کُشت؟ گفت عَم[1] زادگانِ تو، مگر میانِ ایشان خصومتی شد دران خصومت پسرِ تو کُشته شد. عاصم گفت بروید فلان کس نماز گزارد و در فلان موضع دفن کنید! این سه کلمه بگفت باز رُوی سوی شاگردان کرد و گفت هان شما چه می خوانید[2] بخوانید! آن بزرگ می گوید که[3] ما تغیرِ وجه در رُوی او ندیدیم، هیچ تغیّری پیدا نشد و آن جامه که خود را بدان گرد گرفته بود از خود جدا نکرد و بر هیئتِ دیگر نگشت[4] و همچنان به سبق گفتن مشغول شد!

بعد ازان خواجه ذکره اللہ بالخیر فرمود که از میانِ صحابه ابوبکر صدّیق رضی اللہ عنه به حلم منسوب بود تا وقتی یکی فحّاشی با او چیزی گفت و به عیبی طعن کرد. ابوبکر گفت ای خواجه چندان عیبها که در من است ترا چیزی سهل روشن شده است!

چون خواجه ذکره اللہ بالخیر این حکایت تمام کرد وقت آن شد که حاضران برگردند[5]. بنده عرضداشت کرد که در آنچه مُرید[6] بخدمتِ پیرِ خود کمتر رسد و در خانه بیشتر در یادِ پیرِ خود باشد این[7] معنی چگونه باشد؟ فرمود که[8] نیکوتر، اگر کسی از خدمتِ پیرِ خود

---

[1] ه: 'عم زاده' بجای 'عم زادگان' [2] ه: 'می خوانید' بجای 'می خوانید'
[3] ن: 'هیچ تغیّری در روی او پیدا نشد' بجای 'که ما تغیرِ وجه... نشد' دارد
[4] ن و ح: نشد [5] : 'بازگردند' بجای 'برگردند' دارد [6] ن و ح: بنده
[7] ن: بجای 'این معنی... پیر بی خبر' به 'با آنکه همه روز پیشِ پیر باشد و از محبت بی خبر' خواجه ذکره اللہ بالخیر فرمود بهتر آن کسی است که در یادِ پیر و محبتِ پیر بود اگرچه بصورتِ ظاهر دور بود' دارد [8] ن: 'این کار نیکوتر' بجای 'که نیکوتر'

غائب باشد و در یادِ او باشد به ازانکه همه روز در پیشِ پیر باشد و از محبتِ پیر بی خبر. بعد ازان این مصراع بر لفظِ مبارک راند ع بیرون[1] ز درون به که درونی[2] بیرون!

آنگاه حکایت فرمود که شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز بعد از دو هفته بخدمتِ پیرِ خود شیخ قطب الدین رفتی نورالله مرقدهٗ برخلافِ شیخ بدرالدین غزنوی و عزیزانِ دیگر که ایشان پیوسته حاضر بودندی. آنگاه فرمود که چون وقتِ رفتنِ شیخ قطب الدّین نزدیک شد بزرگی را نام گرفت که او در پایانِ شیخ قطب الدّین خفته است و او را تمنای آن بود که بعد از شیخ در مقامِ او بنشیند، شیخ بدرالدّین غزنوی را هم، امّا دران سماع که شیخ قطب الدّین نقل خواهد کرد فرمود که این جامهٔ من و عصا و مصلّا و نعلینِ چوبین به شیخ فریدالدّین دهند. خواجه ذکره الله بالخیر می فرمود که من آن جامه را دیده بودم دوتائی بود سوزنی، الغرض آن شب که نقلِ شیخ قطب الدین بود شیخ فریدالدین در هانسی بود[3] است رحمة الله علیهما اجمعین همان شب شیخ فریدالدّین پیرِ خود را در خواب دید که او را در حضرتِ خود می خواند، دوم روز[4] شیخ از هانسی روان شد چهارم روز در شهر رسید، قاضی حمیدالدّین ناگوری رحمة الله علیه در حیات بود، آن جامه بخدمتِ شیخ فریدالدّین آورد طیب الله ثراه. شیخ دوگانه بگزارد و آن جامه بپوشید و در خانه، که شیخ قطب الدّین می بود بیامد، سه روز بیش آنجا نبود و بروایتی هفت روز، باز

---

[1] در مس این مصراع چنین آمده: بیرونِ درون به که درون بیرون

[2] ن: 'درون بیرون به' بجای 'درونی بیرون' دارد

[3] ه: 'بود' بجای 'بوده است' دارد [4] ن: روز آن ح: آن روز

طرفِ هانسی آمد، وسببِ آمدنِ ایشان آن بود که درین چه شیخ درخانهٔ شیخ قطب الدّین ساکن شد رحمته الله علیهما سرهنگا نام یکی بود از هانسی آمده مگر دو سه بار درین خانه بیامد و دربان رها نکرد، یک روز شیخ از خانه بیرون می آمد آن سرهنگا بیامد و درپای شیخ افتاد و گریستن گرفت. شیخ فرمود که چرا می گرئی[1]؟ گفت سبب آنکه شما در هانسی می بودید ما شما را آسان می دیدیم این ساعت دیدنِ شما دشوار شده است. شیخ همان ساعت با یاران گفت که من باز به هانسی خواهم رفت! حاضران گفتند که شیخ ترا این مقام فرموده است تو چرا جای دیگر می روی؟ شیخ فرمود که نعمتی که پیرِ من[2] بمن روان کرده است در شهر همانست و در بیابان همان!

مجلسِ چهل و پنجم

سشنبه سوم ماهِ ربیع الآخر سنهٔ مذکور بشرفِ دست بوس رسید شد. سخن در حُسنِ عقیدهٔ مریدان افتاد و نگاهداشتنِ نفسِ مبارکِ پیر. درین میان حکایت فرمود که قاضی حمید الدّین ناگوری را رحمته الله علیه نبیسهٔ بود شرف الدّین لقب ساکنِ خطّهٔ ناگور، او را هوای[3] آن شد که بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین

---

[1] ح: زمان
[2] ح: 'مرا' بجای 'من بمن' دارد
[3] ح: هوس

قدّس سرّه العزیز ارادت آرد، بدین نیّت از ناگور روان شد، اورا کنیزکی بود در قیمت عدد تنکه یا کم و بیش، آن کنیزک خواجهٔ خود را گفت که چون بخدمتِ شیخ برسی و ارادت آری بندگی من هم عرض داری و یک دستارچه کشیده بدو داد که این خدمتی من آنجانب برسانی - القصّه چون مولانا شرف الدین بخدمتِ شیخ الاسلام رسید و ارادت آورد بعد از دریافتِ آن دولت عرضداشت کرد که مرا در خانه جاریهٔ است او روی برزمین آورده است، این بگفت و دستارچه که او فرستاده[1] بود پیش نهاد. شیخ الاسلام فریدالدین قدّس سرّه العزیز بر لفظِ مبارک راند که خدایش آزادی دهاد[2]! چون مولانا شرف الدین از پیش برخاست در خاطر کرد که چون بر لفظِ مبارکِ شیخ رفته است حقیقت است که او آزاد خواهد شد امّا این کنیزک قیمتی است من آزاد نتوانم کرد او را بفروشم، باشد که آن کس که[3] بخرد او آزاد کند. چون این اندیشه با[4] خود کرد باز در خاطرِ او گذشت که اگر این کنیزک در خانهٔ دیگری آزاد شود پس ثوابِ آن[5] او را باشد پس[6] من چرا آزاد نکنم؟ این نیّت کرد و بخدمتِ شیخ آمد و گفت من او را آزاد کردم!

---

[1] ه: داده [2] ن: دهد

[3] ه: 'از بیع خود آزاد کند' بجای 'که بخرد ... کند' دارد

[4] ن و ه: 'باخود' ندارد [5] ن د ه: 'آن' ندارد

[6] ن: هم

مجلسِ چہل و ششم

یک شنبه هژدهم ماهِ ربیع الآخر سنه مذکور دولتِ دست بوس بدست آمد. سخن در محبّت و عداوتِ دُنیا افتاد. بر لفظِ مبارک راند که خلق بر سه نوع است یک نوع آنست که دُنیا را دوست دارند و همه روز در یادِ آن باشند و در طلبِ آن[1] و این چنین بسیارند. نوعِ دوم آنست که دُنیا را دشمن دارند و ذکرِ آن به مذمّت[2] کنند و یکبارگی بعداوتِ آن مشغول باشند، نوعِ سوم آنست که دُنیا را نه دوست دارند نه دشمن و ذکرِ آن به محبّت و عداوت نکنند و این قسم به[3] از هر دو قسم.

بعد ازان حکایت فرمود که مردی بر رابعه آمد[4] و بنشست و دُنیا را بسیار بد گفتن گرفت. رابعه او را گفت که تو بارِ دیگر بر من نیائی تو دوستِ دُنیا می نمائی زیرا که ذکرِ آن بسیار می کنی!

ازینجا از نسبتِ ترکِ دُنیا سخنِ درویشی افتاد که طرفِ کیتهل و کهرام بودی، او را شیخ صوفی بدهنی گفتندی، فرمود که او تارکِ عظیم بوده است "تا بغایتی که جامه هم نه پوشیدی! بنده عرضداشت کرد که او

---

[1] ن: 'هم' بجای 'آن و' دارد

[2] ن و ح: مذلّت

[3] ه: 'بهتر از دو قسم است' بجای 'به از هر دو قسم' دارد

[4] ه: درآمد

دستِ کسی گرفته بود؟ فرمود که خیر، بعد ازان فرمود که اگر او را پیری بودی سترِ عورت بفرمودی[1]، ازینجا معلوم می شود که او پیری نداشت. آنگاه فرمود که او نماز بسیار گزاردی و گفتی که چنین خوش جائی که بهشت است دریغا که درو نمازی[2] نیست! درین میان بنده عرضداشت کرد که اگر پیری باشد دنیا دار او را شاید که مریدان را از محبتِ دنیا منع کند؟ خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارک راند که اگر منع کند مؤثر نیاید زیرا که لسانِ قال است و لسانِ حال، پند و نصیحت به لسانِ حال مؤثر آید چون لسانِ حال نباشد لسانِ قال مؤثر[3] نیاید!

لختی حکایتِ شیخ شهاب الدین سهروردی افتاد رحمة الله علیه، فرمود که او وقتی مندیلی از شیخِ خود یافته بود، آن را پیوسته برخود داشتی و ازو[4] برکتها گرفتی تا وقتی درخواب شده بود و آن مندیل جانبِ پای او بود، ناگاه پای او بدان رسید، چون بیدار شد قلق و اضطرابِ بیحد و اندازه نمود تا بغایتی که می گفت که من امید[5] می دارم که فردای قیامت من در بَرزَهٔ آن اندوه و تاسف خواهم بود!

از نسبتِ این معنی حکایت فرمود که وقتی من از خدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز خرقه یافتم از گلیم خرقهٔ چشتی[6] و آن هنوز بامن

---

[1] ح: او را بفرمودی [2] ن و ح: نماز

[3] ن و ح: 'اثر نکند' بجای 'مؤثر نیاید' دارد [4] ن و ح: 'ازو' ندارد

[5] ن: 'می دانم' بجای 'امید می دارم' دارد [6] ح: خشتی

هست' الغرض چون از اجودهن جانبِ دہلی می آمدم آن خرقه را برابرِ خود می آوردم' همین من بودم و یک رفیق' تا رسیدیم به موضعی که آنجا بیم قطّاعِ طریق بود' باران فرو گرفت' من و آن رفیق [1] در زیرِ درختی بایستادیم' درین میان هندوی چند هم ازان بابت که می ترسیدیم پیدا شدند و [2] در مقابلِ ما آمدند' من ملتفت شدم سببِ آن جامه که با من بود و در دل کردم که این جامه دادهٔ شیخ است اینها نتوانند که از من ببرند' باز در خاطر گذشت که اگر ببرند من باری پیش در دیار [3] آبادانی نباشم' ساعتی شد ازان هندوان یکی یک طرف رفت و یکی طرفِ دیگر' همه متفرّق شدند و رفتند و مارا هیچ نگفتند' [4] با سلامت در منزل رسیدیم!

لختی سخن در جمع و خرجِ دُنیا افتاد. فرمود که دُنیا را جمع نباید کرد امّا آنچه [5] لابدّی باشد مثلِ جامه که بدان سترِ عورت باشد [6] روا است امّا زیادتی نمی شاید دیگر هرچه می رسد خرچ کنند و ذخیره نکنند. آنگاه این بیت بر لفظِ مبارک راند [5]

زر از بهرِ [7] داشتن بود ای پسر زبهرِ نهادن چه سنگ و چه زر!

آنگاه مناسبِ این بیت فرمود که خاقانی هم ملائمِ این معنی گفته است [5]

---

[1] ن و ح: 'در' ندارد [2] ن و ح: 'در' ندارد

[3] ن: 'و' ندارد

[4] ن و ح: 'ما سلامت آمدیم' بجای 'با سلامت ..... رسیدیم' دارد

[5] ن: 'لابدبیست چنانکه' بجای 'لابدی باشد مثل' دارد

[6] ح: روا باشد [7] ح: خوردن

چون خواجہ نخواہد راند از ہستی خود کامی
آن گنج کہ او دارد پندار کہ من دارم!

درین میان یکی را مسواک فرمود۔ مناسب این حکایت فرمود کہ[1] دانشمندی بود کہ او را نور ترک گفتندی، ازینجا جانب خانہ کعبہ رفتہ بود و ہمانجا ساکن شدہ، آنجا خانہ کہ ساختہ بود بر درِ خانہ نبشتہ بود کہ ہر کہ در خانۂ من درآید و با او مسواک نباشد آمدنِ او در خانۂ من حرام است!

لختی سخن در مکارمِ اخلاقِ درویشان افتاد۔ فرمود کہ شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ و بوعلی سینا با ہمدیگر ملاقات کردند، چون از یک دیگر جدا شدند بوعلی صوفیی را کہ ملازمِ خدمتِ شیخ بود بر راہ کرد کہ چون من از خدمتِ شیخ باز گردم ہر چہ شیخ در بابِ من گوید بر من بنویسی، چون بوعلی باز گشت شیخ ابوسعید رحمۃ اللہ علیہ ہیچ ذکرِ او بر زبان نراند نہ بہ نیکی و نہ بہ بدی، چون آن صوفی ہیچ ذکرِ او نشنید یک روز از خدمتِ شیخ سوال کرد کہ بوعلی سینا چگونہ مردیست؟ شیخ فرمود کہ مردی حکیم است و طبیب و بسیار علم دارد امّا مکارمِ اخلاق ندارد۔ صوفی صورتِ این حال بر بوعلی سینا نوشت۔ بوعلی از آنجا[2] بخدمتِ شیخ چیزی در قلم آورد و این معنی ہم نبشت کہ من چندین کتاب در مکارمِ اخلاق نبشتہ ام شیخ چرا باید کہ بگوید کہ فلان مکارمِ اخلاق ندارد؟ شیخ تبسّم فرمود و گفت کہ من نگفتہ ام کہ بوعلی

1ـ ۵ : دفتی   2ـ ۵ : از انچہ

مکارمِ اخلاق نداند بل[1] گفته ام که ندارد!

لمعنی حکایتِ قاضی منهاج الدّین درافتاد. فرمود که من هر دوشنبه در تذکیرِ او برفتمی تا روزی در تذکیرِ او بودم این رباعی بگفت، رُباعی

لب[2] بر لبِ دلبرانِ مهوش کردن وآهنگ سرِ زلفِ مشوّش کردن

امروز خوش است لیک فردا خوش نیست خود را چو خسی طعمهٔ آتش کردن

خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که من چون این بیت بشنیدم بی خود گونه شدم[3] ساعتی بایست تا بخود بازآمدم. بعدازان از احوالِ او بیان کرد که مردی صاحبِ ذوق بوده است، وقتی او را در خانهٔ شیخ بدرالدّین غزنوی طلبیدند رحمتہ اللّٰہ علیہ، و آن روز دوشنبه بود، وعده کرد که چون از تذکیر فارغ شوم بیایم، الغرض چون از[4] تذکیر فارغ شد آنجا حاضر شد و در سماع درآمد و دستار[5] و دراع که پوشیده بود پاره پاره کرد، آنگاه نظمِ شیخ بدرالدّین غزنوی که بر ردیفِ آتش گرفت گفته است بگویانید، یک دو بیت بر لفظِ مبارک راند این بیت یاد مانده ؎

نوحه میکرد بر من نوحه گر در مجمعی آه[6] ازین سوزم برآمد نوحه گر آتش گرفت!

---

[1] ن د ہ: 'بل' ندارد

[2] این مصرع در 'اخبار الاخیار' چنین آمده: لب بر لبِ لعلِ دلبران خوش کردن

[3] ن: 'ازخودرفتم بعد ساعتی باز بخود آمدم' بجای 'بی خود گونه ... باز آمدم' دارد

[4] ہ: 'تذکیر بگفت' بجای 'از تذکیر فارغ شد' دارد

[5] ہ: 'دراع و دستاری' بجای 'دستار و دراع' دارد

[6] س: 'دود دل سوزم' بجای 'آه ازین سوزم' دارد

آنگاه فرمود که قاضی منهاج الدین شیخ بدرالدین را شیرِ سرخ گفتی۔

از نسبتِ این تذکیر حکایتِ شیخ نظام الدین ابوالمؤید در افتاد رحمتہ اللہ علیہ۔ بندہ عرضداشت کرد که شما تذکیرِ او شنیده بودید؟ فرمود که آری ولی دران ایامِ کودک[1] بودم درکِ معانی چندان بمرادِ نبوده است، روزی در تذکیرِ او در آمدم او را دیدم که در مسجد در آمد نعلین در پای داشت آن را از پا کشیده بدست گرفت و در مسجد در آمد و دوگانه بگزارد، من هیچ کس را در نماز بر هیئتِ او ندیدم، دوگانه باراحت بگزارد و بالای[2] منبر رفت، مقریٔ بود او را قاسم گفتندی خوش خوان بود، او آیتی بخواند، بعدازان شیخ نظام الدین ابوالمؤید رحمتہ اللہ علیہ آغاز کرد که بخطِ بابای خود نبشته دیده ام! هنوز سخنی دیگر نگفته بود که این سخن در خلق چنان گرفت[3] که همه در گریه شدند، آنگاه این دو مصراع بگفت ؎

بر عشقِ تو و بر تو نظر خواهم کرد جان در غمِ تو زیر و زبر خواهم کرد

این بگفت و نعره ها از خلق برآمد، بعدازان دو سه بار همین دو مصراع بگفت، آنگاه گفت ای مسلمانان دو مصراعِ دیگر یاد نمی آید چکنم[4]! این سخن بر طریقِ عجز چنان بگفت که در همه جمع اثر کرد، آنگاه قاسم مقری آن دو مصراعِ دیگر یاد داد[5]، شیخ آن رباعی تمام بگفت و فرود آمد۔

---

[1] ه: کودکی [2] ن: بربالای

[3] ن: 'درگرفت' بجای 'چنان گرفت که' دارد

[4] ه: چگویم [5] ح و ه: کرد

هم در بزرگی شیخ نظام الدّین ابوالمؤید رحمتہ اللہ علیہ حکایت فرمود که وقتی امساکِ باران شد، او را لازم گرفتند که دُعای باران بگوید[1]، بر سرِ منبر برآمد و دعای باران بخواند، بعدازان روی سوی آسمان کرد و گفت یا اللہ اگر تو[2] باران نفرستی من پیش در هیچ آبادانی نباشم! این بگفت و از منبر فرود آمد، حق تعالی بارانِ رحمت فرستاد، بعدازان سیّد قطب الدین رحمتہ اللہ علیہ با او ملاقی شد و این سخن با او بگفت که مارا اعتقادی[3] در حقِ تو راسخ است و می دانیم که ترا با حق نیازی تمام است امّا این لفظ برچه گفتی که اگر تو باران نفرستی من پیش در هیچ آبادانی نباشم، اگر نفرستادی چه کردی؟ شیخ نظام الدّین ابوالمؤید گفت که من می دانستم که باران خواهد فرستاد، آنگاه سیّد قطب الدّین گفت از کجا می دانستی؟ گفت وقتی مرا با سیّد نورالدّین مبارک نوّراللہ مرقدہٗ در پیشِ سلطان شمس الدّین برای زبردست و زیردست نشستن نزاعی رفته بود، من سخنی گفته بودم که او کوفته شده بود، درانچه مرا دُعای باران فرمودند من برسرِ روضهٔ او رفتم و گفتم که مرا دُعای باران فرموده اند و تو از من کوفته ای اگر تو با من آشتی کنی من دعا بخوانم و اگر آشتی نکنی نتوانم خواند، از روضه، او آواز برآمد که من با تو آشتی کردم تو برو و دُعا بخوان!

---

[1] ن: بگو، ه: بکن
[2] ه: تو امروز
[3] ه: 'درحقِ تو اعتقاد' بجای 'اعتقادی درحقِ تو' دارد

مجلس چهل و هفتم

چهار شنبه پنجم ماهِ جمادی الاُولیٰ سنه مذکور دولتِ پائبوس میسّر شد. سخن در نماز افتاد. بنده عرضداشت کرد که بعد ادای فرض که جای بدل می کنند این چگونه است؟ فرمود که بهتر آنست که جای بدل کنند امام خود اگر جای بدل نکند کراهت باشد امّا مقتدی اگر جای بدل نکند کراهت نباشد امّا بهتر آن باشد که بدل کند، آنگاه فرمود که چون خواهند که جای بدل کنند جانبِ چپای خود باید شد تا مقابلِ راستای قبله باشد.

مجلس چهل و هشتم

پنجشنبه سیزدهم ماهِ جمادی الاُولیٰ سنه مذکور سعادتِ پائبوس بدست آمد. سخن دران افتاد که خلق دستِ درویشان می بوسند و برکت می طلبند. بر لفظِ مبارک راند که مشائخ و درویشان که دست بوسیدن می دهند نیّتِ ایشان این هم می باشد که مگر دستِ مغفوری بدستِ ایشان رسد!

لختی حکایتِ[1] نفسِ درویشان افتاد. فرمود که وقتی یکی از مریدانِ خواجه

---

[1] ن: 'سخن در' بجای 'حکایت' دارد

اجل شیرازی رحمتہ اللہ علیہ پیشِ خواجہ آمد و گفت کہ مرا ہمسایہ ایست کہ نظرِ او در خانۂ من می اُفتد، ہر چند کہ او را منع می کنم نمی شنود و مرا ایذا می رساند۔ خواجہ اجل فرمود کہ او را معلوم است کہ تو با ما پیوند داری؟ گفت آری او را معلوم است کہ من از جملہ پیوستگانِ خواجۂ مخدومم۔ خواجہ اجل گفت آنگاہ چگونہ است کہ گردن مہرۂ او نمی شکند؟ چون خواجہ این چنین نفسی راند آن مرید بخانہ[1] آمد آن ہمسایہ را گردن مہرہ شکستہ دید، پُرسید کہ از کجا افتاد؟ گفتند کہ نعلینِ چوبین پوشیدہ بود بلغزید و بیفتاد این چنین واقعہ شد!

لختی حکایتِ مردانِ حق[2] افتاد۔ فرمود کہ در عہدِ قدیم چہار تن بُرہان لقب از مُلکِ بالا در دہلی آمدند، ازان چہار بُرہان یکی بُرہان بلخی بود دوم بُرہان کاشانی دو بُرہانِ دیگر یاد نمی آیند، الغرض میانِ ایشان موافقتِ تمام بودہ است، طعام و شراب یکجا می خوردند و تحصیل یکجای می کردند، اوّل کہ در دہلی آمدند آن روز قاضیٔ شہر نصیر کاشانی بودہ است، او بُرہان کاشانی را در محفل مسئلۂ[3] پرسید، این بُرہان مردی تنک بود و کوتہ بالا، چون او نکتہ[4] ہا آغاز کرد متعلّمان گفتند کہ این ریزہ چہ خواہد گفت! او را عرف ہمین ریزہ شد کاشانی از میان برخاست ہمین بُرہان ریزہ عرف شد، الغرض این بُرہان مردی عزیز بود در آخر ہا از ابدال شد۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بر لفظِ مبارک راند کہ من او را دیدہ بودم

---

[1] ہ: از آنجا بخانہ [2] ف: سخن۔
[3] ہ: نکتہ فرمود، بجای مسئلۂ پرسید، دارد [4] ہ: نکتہ

هر روز پگاه از خانه بیرون آمدی پیاده و اورا از ده اسپ زیادت بود و ہیچ غلامی را برابرِ خود نه بردی و او را خدمتگاران از صد زیادت بودند[1] او را پسری بود نورالدین محمدؒ لقب، روزی آن پسر پدر را گفت که تو هر روز از خانه بیرون می روی و ما دشمنان بسیار داریم، ہیچ کس برابرِ شما نمی باشد اگر غلامی را برابرِ خود ببری که شما را خدمتی کند و[2] کوزۂ آبی دہد نیکو باشد، مولانا برہان الدین پسر را جواب داد گفت بابا محمدؒ اگر آنجا که من می روم غلام را مدخل باشد اوّل ترا برم که پسرِ منی!

مجلسِ چہل و نہم

یک شنبه بست و نہم ماهِ جمادی الآخر سنه مذکور دو[3] دولتِ دست بوس بدست آمد۔ چون ماهِ رجب نزدیک رسیده بود بنده عرضداشت کرد که خواجه اویس قرنی رضی الله عنه نمازی که فرموده است در سوم ماهِ رجب و چهارم و پنجم بنده را این در خاطر می گذرد که هر بزرگی نمازی و دعائی که فرموده است از حضرتِ رسالت شنیده است یا از صحابۂ کرام، خواجه اویس قرنی رضی الله عنه این نمازها که فرموده است و سورتها تعیین کرده و دعاها مسمّی کرده از کجاست؟ خواجه ذکره الله بالخیر

---

[1] ه: خدمتگاری

[2] ن: «وی را کوزۂ آبی دہی» بجای «وکوزۂ آبی دہد» دارد

[3] ه: سعادت

فرمود که این معانی از الہام ہم باشد۔

بعد ازان حکایت فرمود که پیش ازین چون من از دہلی بخدمت شیخ در اجودہن برفتمی این سہ نام بزرگوار بخواندمی و برفتمی یَا حَافِظُ یَا نَاصِرُ یَا مُعِیْنُ واین دعا من از کسی شنیده بودم، ہمچنین بر نسبت رفتن خود بخدمت ایشان[۱] و یاری خواستن از حق این سہ نام[۲] بگفتمی، بعد ازان بعد از مدتی عزیزی مرا دعائی نبشته داد و آن دعا اینست یَا حَافِظُ یَا نَاصِرُ یَا مُعِیْنُ یَا مَالِکُ یَوْمِ الدِّیْنِ بحق[۳] اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ،

لختی حکایت در احوال مشائخ افتاد۔ بنده عرضداشت کرد که من سخنی شنیده‌ام و ہمچنین می گویند که این کلمات خواجه بایزید بسطامی گفته است و بنده این کلمات را ہیچ تاویلی نمی یابد[۴] و دل قرار نمی گیرد۔ فرمود که چه کلمات است؟ بنده گفت که ہمچنین می گویند که او گفته است که محمّد و من دونه تحت لوائی یوم القیمة، خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که خیر او نگفته است این سخن او نیست۔ بعد ازان فرمود که او وقتی گفته بود که سبحانی ما اعظم شانی بعد ازان در آخر عمر ازان مستغفر شد و گفت که من این سخن نیکو نگفتم، من جهودی بودم این ساعت زنار می گسلم و از سر مسلمان می شوم و می گویم اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِیْکَ لَهٗ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ،

---

۱ ه: خواجه

۲ ن و ح: کلمه

۳ ن: 'بحق' ندارد۔

۴ ه: 'نمی داند' بجای 'نمی یابد' دارد

ازینجا سخن در احوالِ رسول افتاد علیہ الصلوٰۃ والسلام، فرمود که مشائخ را و مردانِ حق را حالی که پیدا می شود از انجاست که رسول را علیہ الصلوٰۃ والسلام نیز احوال بود تامی آرند که روزی رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام در باغی درآمد و دران باغ چاهی بود، رسول علیہ السلام بیامد و برکرانهٔ آن چاه بنشست و پایها جانبِ چاه فروهشت و مشغول شد، ابوموسیٰ اشعری برابر او بود، او را فرمود که کسی را بی اذنِ من درون نگذاری، درین میان ابوبکر صدّیق رضی اللہ عنہ بیامد، ابوموسیٰ اشعری بخدمتِ رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام آمد و از آمدنِ ابوبکر اعلام داد، رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمود که او را درون طلب و بشارت ده به بهشت! ابوموسیٰ رفت و ابوبکر را درون طلبید، ابوبکر بیامد و بر راستای رسول علیہ السلام بنشست و هم بران هیئت پایها در چاه فروهشت، بعدازان عمر خطّاب بیامد رضی اللہ عنہ، ابوموسیٰ از آمدنِ او هم خبر کرد. پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام او را هم بدان بشارت درون طلبید، او هم بیامد و جانبِ چپای رسول علیہ السلام همبران هیئت بنشست، بعدازان عثمان آمد رضی اللہ عنہ، او را هم درون طلبید و بعد از تأمل عثمان رضی اللہ عنہ درمقابلِ رسول علیہ السلام همبران هیئت بنشست [بعده امیرالمؤمنین علی کرم اللہ وجهه آمد بعد از اذن درآمد و بران هیئت بنشست] بعدازان رسول علیہ السلام فرمود که چنین که ما امروز یکجاییم موت هم یکجا خواهد بود و بعث یکجا!

چون این حکایت تمام شد سخن در فقر و خرقه درافتاد. خواجه ذکره اللہ بالخیر فرمود که مصطفیٰ علیہ السلام در شبِ معراج خرقه یافته بود[۲] آن خرقه را خرقهٔ فقر گویند

۱؎ ن: با آن ۲؎ این قسمت که درمیانِ هلالین گذاشته شده از س نقل شده درن و ح د ۵ نیامده

۲؎ ح د ۵: 'یافت' بجای 'یافته بود' دارد

بعد ازان صحابه را طلبید و گفت که من خرقه یافته ام و مرا فرمان است که آن خرقه بیک کس دهم و من سخنی از یاران بخواهم پرسید تا چه جواب دهند و مرا گفته اند که هر که آن جواب دهد این خرقه بدو ده و آن جواب من می دانم تا که خواهد گفت! بعد ازان رُوی سوی ابوبکر کرد که اگر این خرقه ترا دهم تو چه کنی؟ ابوبکر گفت من صدق ورزم و طاعت کنم و عطا دهم! بعد ازان عمر را پرسید که اگر ترا این خرقه دهم تو چه کنی؟ عمر گفت من عدل کنم و انصاف نگاه دارم! بعد ازان عثمان را پرسید که اگر ترا دهم این خرقه را تو چه کنی؟ عثمان گفت انفاق کنم و سخا ورزم! بعد ازان علی را پرسید که اگر ترا دهم این خرقه را تو چه کنی؟ گفت من پرده پوشی کنم و عیب بندگانِ خدای را بپوشم! رسول علیه السّلام فرمود که بستان این خرقه را بتو دادم که مرا فرمان بود هر که این چنین جواب دهد این خرقه بدو دهی!

ازینجا سخن در مناقبِ امیرالمؤمنین علی افتاد رضی الله تعالیٰ عنه و ذکرِ انصاف او و سخاوتِ او۔ بعد ازان فرمود که زرهی ازو غائب شده بود۔ روزی آن زره بدستِ یهودی بدید، او را بگرفت وگفت که این زرهٔ منست، یهودی گفت این را دعوی کن وثابت دار و بستان! و دران ایّام امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه خلیفه بود، گفت من هم خلیفه ام و هم مدّعی این دعوی ثابت چگونه شود! پیشِ شریح رویم و دعوی آخر رسانیم، همچنان کردند و دران عهد شریح نائبِ علی بود، القصّه چون پیشِ شریح رفتند و دعویٔ زره آغاز شد شریح رُوی سوی امیرالمؤمنین علی کرد و

۱؎ ح و ۵: کنم

گفت اگرچہ خلیفہ تو ئی اما این ساعت بحکمِ نیابت حاکم منم، چون بدعویٰ آمدہ ای با[1] این یہودی یکجا بایست! امیرالمؤمنین علی ہمچنان کرد برابر یہودی بایستاد و گفت کہ این زرہ من است و بدستِ این یہودی ناحق است، شریح گفت، بنیہ اقامت کن! علی گفت چہ می طلبی؟ شریح گفت گواہ بیار، امیرالمؤمنین علی حسن را و قنبر را گواہ آورد، شریح گفت حسن پسرِ تست و قنبر غلامِ تو، من گواہیِ ایشان نخواہم شنید۔ امیرالمؤمنین علی گفت من گواہِ دیگر ندارم۔ شریح یہودی را گفت زرہ بردار و ببر تا آنگاہ کہ او دو گواہ بگذراند آنگاہ قابض شود! یہودی چون این معاملہ بدید حیرتی در باطنِ او ظاہر شد با خود گفت دینِ محمد[2] چنین دینی است! در حال اسلام آورد و زرہ بامیرالمؤمنین علی تسلیم کرد و گفت کہ این حق و ملکِ تست بدستِ من ناحق است ۔ امیرالمؤمنین علی آن زرہ را بدو بخشید و یک راس[3] اسپ ہم!

ہم درین مجلس یکی از مریدان بیامد و عرضداشت کرد کہ درخانہٴ بندہ پسری متولد شدہ است خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ چہ نام کردہ ای[4]؟ گفت من خیر نام کردہ آمدہ ام تا[5] مخدوم را عرض دارم مخدوم چہ نام کند! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ چون گفتی من خیر نام کردہ ام نامِ او ہمین[6] باشد!

---

[1] ن و ح: تو با
[2] ھ: محمدی
[3] ھ: سر
[4] ن: "نہادہ" بجای "کردہ ای"
[5] ھ: تا بخدمتِ مخدوم عرض دارم و مخدوم نام کند، بجای "تا مخدوم۔۔۔ کند" دارد
[6] ن: ہمین خیر

ازین نسبت حکایت فرمود که خواجه خیر نساج رحمته الله علیه وقتی از شهر بیرون آمد، عوانی[1] او را بگرفت که تو بندهٔ منی، خیر نساج هیچ نگفت این سخن را تسلیم کرد، مدتی در خانهٔ آن مرد بود، آن مرد را باغی بوده است، او را باغبانی فرمود، بعد از مدتی آن مرد در باغ خود آمد خواجه خیر نساج را گفت یک انارِ شیرین بیار، خواجه نساج یک انار بیاورد و بدستِ او داد، او چون بچشید ترش بود، گفت من از تو انارِ شیرین خواستم، باز خواجه نساج انارِ دیگر آورد و بدو داد، آن انار هم ترش بیرون آمد، باز خصم[2] باغ گفت من از تو انارِ شیرین می طلبم تو همان انارِ ترش می آری، خواجه خیر نساج گفت که من چه دانم شیرین کدام است و ترش کدام؟ او گفت مدتی است تا باغبانی این باغ می کنی انارِ شیرین و ترش را نمی دانی؟ خواجه خیر نساج گفت مرا باغبانی فرموده ای، من امینم من انارِ تو نمی چشم و نمی خورم که بدانم! خصمِ باغ چون این حال معلوم کرد او را آزاد کرد، خواجه خیر نساج را پیش ازین نامِ دیگر بود آن مرد او را خیر نام کرده بود، چون خواجه خیر نساج ازان بندگی آزاد شد گفت نامِ من همان باشد که آن مرد کرده است!

مجلس پنجاهم

شنبه بیست و ششم ماهِ رجب سنة المذکور دولتِ پابوس بدست آمد۔

۱ن ذ ح: اعرابی ۲ح: صاحب

بنده را حدیثی در دل بود تحقیقِ آن باز پرسید و آن حدیث این بود که زُرْ غِبّاً تَزْدَدْ حُبّاً بنده گفت که این حدیثِ رسول است علیه الصّلوٰة والسّلام؟ فرمود که آری این حدیث با ابو ہریرہ گفته است رضی الله عنه و آن چنان بود که او دائم ملازمِ حضرتِ رسالت بودی، رسول علیه الصّلوٰة والسّلام او را فرمود زُرْ غِبّاً، خواجه ذکره الله بالخیر فرمود بینی که یک روز بیاید و یک روز نیاید آن را غِبّ گویند، رسول علیه الصّلوٰة والسّلام فرمود که زُرْ غِبّاً یعنی یک روز بیا و یک روز میا!

لختی حکایتِ درویشانی افتاد که با اہل وعیال گرفتار باشند۔ فرمود که صبر بر سه محل است اوّل الصّبر عنهن بعد ازان الصّبر علیهن بعد ازان الصّبر علی النّار، آنگاه بیان فرمود که اوّل صبر از عورات می باید که اگر کسی را اصلا ازان جانبِ کشش نباشد و ہیچ میلی بدان کار نباشد این صبر نیکو تر است یعنی الصّبر عنهن، و اگر آن میسّر نشود و زن بخواهد و کنیزک بخرد باید که بر بلاهای ایشان صبر کند الصّبر علیهن این باشد و اگر مبادا ازینها بگذرد و در خطاها افتد آن الصّبر علی النّار باشد، پس صبر سه نوع یافتم اوّل الصّبر عنهن دوم الصّبر علیهن سوم الصّبر علی النّار، والسّلام

۱؎ ن: آن، بجای ازان، دارد

۲؎ ن و ح: آن

۳؎ ن: نیاید

۴؎ ن: والله اعلم بالصّواب

مجلسِ پنجاه و یکم

سه شنبه سیزدهم ماهِ شعبان سنه مذکور لسعادتِ دست بوس رسیده شد. حکایتِ مولانا نور ترک افتاد. بنده عرضداشت کرد که بعضی علمای حضرتِ دهلی در بابِ دینِ او چیزی گفته اند، فرمود که نی او از آبِ آسمان پاکیزه تر بود[1]! بنده عرضداشت کرد که در تاریخ طبقاتِ ناصری همچنین نبشته دیده ام که او علمای شریعت را ناصبی و مرجی گفتی، فرمود که او را با علمای شهر تعصّبی[2] تمام بود[3] سبب آنکه ایشان را آلودۀ دُنیا دیدی، ایشان بدان سبب او را بدان چیزها منسوب کردند. بنده عرضداشت کرد که مرجیان و ناصبیان کیانند؟ فرمود که ناصبی رافضی را گویند و مرجی طائفۀ را گویند که همه[4] از رجا گویند، آنگاه فرمود که مرجی بر دو نوع است یکی مرجیٔ خالص است و یکی مرجیٔ غیرِ خالص، مرجیٔ خالص آنست که همه از رحمت گوید و مرجیٔ غیرِ خالص آنست که هم از رحمت گوید و هم از عذاب، و مذهب اینست.

بعد ازان حکایتِ مولانا نور ترک اُفتاد که او را سخنی گیرا بود امّا دست بکسی نداشت هرچه گفتی به قوّتِ علم گفتی و قوّتِ مجاهده، او را غلامی بود نداف هرروز

---

[1] ح و ه: 'پاک تر' بجای 'پاکیزه تر' [2] ه: 'بُغضی' [3] ح: 'بوده است'

[4] ن: 'هرجا رجا کنند' بجای 'همه از رجا گویند' دارد ح: 'از همه رجا گویند'

یک درم مولانا[1] بدادی، وجه معاش او همان بودی. بعدازان حکایت فرمود که چون او به مکه رفت همانجا ساکن شد، مردی ازین دیار آنجا رسید دو من برنج برد[2] بُرد، او بستد و دعا کرد، و آن چنان بود که وقتی سلطان رضیه برد[3] زری منقد فرستاده بود، پرکاله بود از زر، او آن را رد کرده بود[4] چوبی بدست داشت آن چوب بران زر می زد و می گفت این چیست از پیش من ببرید! الغرض چون آن مرد آن دو من برنج در مکه برد[5] بُرد و او بستد در دل گذرانید که این همان بزرگ است که در دهلی آنقدر زر را رد کرده[6] بود این ساعت این قدر برنج قبول می کند! مولانا نور ترک گفت ای خواجه تو مکه را با دهلی قیاس مکن و نیز آن روز جوان بودم آن قوت و حدت کجا مانده است این ساعت پیر شده ام و حبوب اینجا عزیز است!

بعدازان فرمود که وقتی این بزرگ در هانسی رسید و تذکیر کرد، از شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز شنیده ام که من بسیار تذکیر او شنیدم[7]، چون او به هانسی رسید و تذکیر آغاز کرد من رفتم تا تذکیر او بشنوم و من جامه رنگین داشتم و پاره پاره، هیچ وقتی میان ما ملاقات نبود، همین که من در مسجد در آمدم و نظر او بر من افتاد آغاز کرد که ای مسلمانان صراف سخن رسید!

---

[1] ح د ه : مولانا را

[2] ن د ح : بردو داد، بجای برد بُرد، دارد

[3] ن د ه : بدو

[4] ن : کرد، بجای کرده بود،

[5] ن : بدو

[6] ح د ه : رد می کرد، بجای رد کرده بود، دارد

[7] ح : شنیده بودم

بعد ازان چندان مدّاحی کرد[1] که هیچ پادشاهی را نکنند!

بعد ازان حکایت در نبشتن و در دادنِ تعویذ افتاد۔ فرمود که شیخ فریدالدین قدس سرّه العزیز وقتی بخدمتِ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار نورالله مرقدہٗ عرضداشت کرد که خلق[2] ازمن تعویذ می طلبند فرمان چیست، بنویسم بدهم؟ شیخ قطب الدین فرمود که کار نه بدستِ تست و نه بدستِ من، تعویذ نامِ خدایست و کلامِ خدای می نویس و بده! بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که مرا بارها در خاطر بودی که اجازتِ تعویذ نبشتن بطلبم بفرصتی صالح تا وقتی بدرالدین اسحاق که تعویذ او نوشتی حاضر نبود و خلقی بجهتِ تعویذ بُردن آمده بودند، مرا اشارت کرد که تو بنویس من تعویذ می نبشتم تا خلق انبوه شد، کتابتِ من بسیار شد و مزاحمتِ خلق بیشتر شد، درین میان شیخ روی سوی من کرد و فرمود که ملول شدی؟ من گفتم که وقتِ شیخ حاضر است! بعد ازان فرمود که من ترا اجازت دادم که تعویذ بنویسی و بدهی! بعد ازان فرمود که مساسِ دستِ بزرگان هم کاری دارد[3]! والله اعلم[4]

---

[1] ه: 'بعد ازان تذکیر کرد و مدّاحی کرد' بجای' بعد ازان چندان مدّاحی کرد' دارد

[2] ن: خلقی

[3] ن: می دارد

[4] ن و ه: 'والله اعلم' ندارد

مجلس پنجاه و دوم

دوشنبه یازدهم ماهِ رمضان سنه مذکور بدولتِ دست بوس رسیده شد، از آیندگان هرکه می آمد چیزی برسم سلامی می آورد، یکی آمد هیچ نیاورد، چون او بازگشت خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که چیزی او را بدهند. بعد ازان فرمود که شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللّٰہ سرہ العزیز فرمودی که هرکه برمن می آید چیزی می آرد اگر مسکینی بیاید و چیزی نیارد هر آئینه مرا چیزی بدو باید داد!

آنگاه فرمود که صحابه که بحضرتِ رسالت می آمدند به طلبِ علم می آمدند و احکامِ شرع، چون ازانجا باز می گشتند ادلّه می بردند یعنی دیگران را رهنمونی می کردند بدان فوائد که می گرفتند، چون متفرقه[1] شدندی تا چیزی نخوردندی باز نگشتندی. آنگاه فرمود که امیرالمومنین علی رضی اللّٰہ عنه روزی در خطبه می گفت که من هرگز یاد ندارم که رسول علیه السلام تا شب برخود[2] چیزی داشت، از بامداد تا وقتِ قیلوله هرچه بودی بدادی و بعد از قیلوله هرچه بودی تا شب بدادی!

درین میان بنده عرضداشت کرد که اسراف کدام است و حدِّ اسراف چیست؟ فرمود که هرچه بی نیّت بدهند و برای خدا ندهند اسراف است اگر هم دانگی بدهند

---

[1] ن و ح: تفرقه

[2] ن: 'چیزی برخود گذاشته باشد' بجای 'برخود چیزی داشت' دارد

اسراف باشد[1] و آنچه بجهتِ رضای حق دهند اگر همه عالم بدهند اسراف نباشد[2]!
آنگاه فرمود که شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمته الله علیه انفاقی عظیم داشت، یکی بخدمتِ او این حدیث فروخواند که لاخیر فی الاسراف، شیخ ابوسعید جواب فرمود که لااسراف فی الخیر!

ازینجا سخن درهمت افتاد. فرمود که هم مختلفه[3] است، بزرگی بود که او را یک پسر بود و یک غلام، درغلام رُشدی بوده است، آن بزرگ هردو را پیشِ خود بنشاند، اوّل از پسر پرسید که همتِ تو درچیست؟ پسر گفت که همتِ من در آنست که مرا اسپان باشد و بندگان بسیار، آنگاه از[4] غلام پرسید که همتِ تو درچیست؟ غلام گفت همتِ من در آنست که هر بنده که مرا باشد آزاد کنم و آزادان را باحسان بندهٔ خود سازم. آنگاه فرمود که یکی را همت دران باشد که دُنیا طلبد و یکی را همت دران باشد که دُنیا گردِ او نگردد، از هر دو قسم این همت بهتر باشد که اگر برسد مرحبا و اگر نرسد هم مرحبا در هر دو حال خوش باشد، آنگاه فرمود آنکه می گوید که مرا می باید که دُنیا باشد این نا بایست هم بابستِ اوست، می باید که بر خواستِ حق خوشش[5] باشد اگر برسد انفاق کند و اگر نرسد صبر کند و خوش باشد!

درین میان روی سوی بنده کرد و فرمود که صدقهٔ فطر می دهی؟ بنده عرضداشت کرد بر طریقِ استفهام که بر من واجب هست؟ فرمود که اگر نصاب

---

[1] ن: است
[2] ن و ح: نیست
[3] ح و ف: مختلف
[4] ن، 'آن غلام را' بجای 'ازغلام' دارد
[5] ف: 'خوش' ندارد

کامل باشد[1] و خارج ازانچه لابدی است از پوشش و اسپ و آنچه بدان احتیاج است آن در حساب نیست و اگر نقدانه باشد بباید داد. بنده عرضداشت کرد که اگر نقدانه نمی باشد؟ درین صورت حکمی نفرمود، آنگاه فرمود که مرا این ساعت بسیاری هست درانچه مرا دانگی هم نبودی وام می کردم می دادم، چون این حدیث بمن رسید که صیامِ ماهِ رمضان موقوف است بصدقۂ فطر صدقۂ فطر دادن گرفتم. بنده روی بر زمین آورد و گفت که من قبول کردم بعد ازین صدقۂ فطر بدهم! فرمود که صدقہ، خود بدهی و صدقہ ازان عبید و صغار[2].

آنگاه بنده را عرضداشتی بود، در مجلسِ مذکور آن عرض[3] نه افتاد برین نوع که بنده در دیوگیر بود ملیح که عتیق خدمتگارِ من است کنیزک بچہ خریده بود به پنج تنکہ، چون لشکر بجانبِ شهر بازگشتن گرفت آن کنیزک بچہ را مادر و پدر پیدا شدند و بعجز و زاری و شکستگی بسیار بر خدمتگار آمدند و ده تنکہ آوردند که این بستان و دخترک بما ده! بنده را بر زاری ایشان دل بسوخت ده تنکہ از خاصۂ خویش ملیح را دادم و گفتم که این را تو به پنج تنکہ خریده بودی بده تنکہ بدستِ من بفروش، او بفروخت من خریدم، بعد ازان من آن دخترکِ ایشان را بدیشان باز دادم و آن تنکہ که ایشان آورده بودند هم بدیشان باز دادم، بنده این چنین کاری کرد تا مخدوم چه فرماید[4]؟ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر

---

[1] ن و ح : شود

[2] ح : فرزندان

[3] ن و ح : عرض

[4] ن : می فرماید

چشم پُرآب کرد و گفت نیکوکردی، آنگاه بنده عرضداشت کرد که درانچه بنده این کنیزک بچه بدو تسلیم کرد تمسک این فعل به فعلِ مولانا علاءالدین اصولی کرد رحمته الله علیه که حکایتِ او هم از خدمتِ مخدوم سماع افتاده است. خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که آری همچنان بود که او کنیزکِ زالی داشت نو برده در بداؤن، سحرگاهی مولانا بیدار شد آن کنیزک آرد آس می کرد و می گریست، مولانا پُرسید که چرا می گرئی؟ گفت پسرکی در مواسِ کاتهیر گذاشته ام درجدائیِ او می گریم، مولانا گفت اگر من ترا نزدیکِ نمازگاه برم ازانجا راهِ خانه خود بدانی؟ او گفت آری ازانجا راهِ خانه خود بدانم، مولانا علاءالدین نانی چند بدو داد و او را برسرِ راهِ کاتهیر بُرد و بگذاشت.

چون این حکایت تمام کرد[1] دانشمندی حاضر بود او گفت که چون رسول علیه السلام دخترِ حاتم طائی را اسیر کرد آن دختر محامد و مناقبِ پدرِ خود[2] بگفت، رسول علیه السلام چون اوصافِ پدرِ او بشنید او را آزاد کرد.

بعدازان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که هر طاعتی که بنده بکند مالی یا بدنی یا خُلقی از اخلاقِ پاکیزه اگر یک چیز ازان قبول افتد همه کارهای بنده در پناهِ آن ساخته شود. آنگاه فرمود که قفلِ سعادت را کلیدهاست، نتوان دانست که به کدام کلید کشاده شود، پس[3] تمسک به همه کلید می باید کرد که اگر بدین کلید کشاده نشود باشد که بدان کلیدِ دیگر کشاده شود و اگر ازان نشود بدان دیگر شود.

---

[1] ح و ه: شد [2] ح و ه: آغاز کرد، بجای 'خود گفت' دارد

[3] ن: پس به همه کلید تمسک باید کرد، بجای 'پس تمسک ... کرد' دارد

مجلسِ پنجاه و سوم

شنبه بست و سوم ماهِ رمضان سنه مذکور بسعادتِ دست بوس رسیده شد. سخن در احتیاطِ وضو افتاد. فرمود که احتیاط شرط است آنقدر که دلِ آن کس بیارامد بعضی چند گام بشمرده می گردند بعضی بهم[1] می غلطند این بشمار راست نیاید. آنگاه فرمود که مولانا علاء الدین اصولی رحمته الله علیه فرموده است که این معنی به مکان تعلق ندارد و به زمان تعلق دارد یعنی آنکه چند گام بشمرده می گردد معتبر نیست، اعتبار آنست آن زمان که دلِ او بیارامد بسنده باشد[2].

آنگاه سخن دران افتاد که اگر کسی را سلسلِ بول بوده باشد یا رعافِ دائم یا علتی بر مثلِ آن چه کند؟ فرمود که عورتی بحضرتِ رسالت آمد صلی الله علیه وسلم احوالِ خود باز گفت که این عورت را دائم خون روان می[3] شود چه تدبیر سازم؟ رسول علیه السلام فرمود که وقتِ هر نمازی وضو بساز اگرچه خون بر حصیر روان باشد.

لختی سخن در نماز افتاد و حضوری که در نماز می باشد. بنده عرضداشت کرد که شنیده شد که شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز بارها در مقامی که نشسته بودی هر بار سجده می کردی خارجِ نماز، فرمود آری. آنگاه فرمود که شیخ وقتی در حجره

---

[1] ح و ه: 'بهم' ندارد

[2] ن و ح: کند

[3] ه: 'می باشد' بجای 'می شود'

بود [1] در بسته کرده بودند من بنوعی نظر کردم دیدم که هر بار ایستاده می شد و در سجده می رفت و این مصراع می گفت ع ازبهر تو میرم [2] آنْ زبرای تو زیم

آنگاه حکایت نقلِ ایشان افتاد که شبِ پنجم ماهِ محرّم زحمتِ ایشان [3] غالب شد، نمازِ خفتن بجماعت بگزارد، بعدازان بیهوش شد، ساعتی بهوش باز آمد پرسید که من نمازِ خفتن گزارده ام؟ گفتند آری. گفت یک بار دیگر بازگزارم که داند چه شود؟ چون دوم بار نماز بگزارد باز بیهوش شد، این بار بیهوشی بیشتر شد، باز بهوش آمد پرسید که من نمازِ خفتن گزارده ام؟ گفتند که دو بار گزارده اید، فرمود که یک بار دیگر باز بگزارم که داند چه شود؟ آنگاه سوم بار بگزارد، بعدازان برحمتِ حق پیوست قدس الله سره العزیز

مجلسِ پنجاه وچهارم

یک شنبه سیزدهم ماهِ ذی القعده سنه مذکور دولتِ پائبوس میسّر شد. سخن درباب اصحابِ شغل افتاد و مردانِ چاکرپیشه، بر لفظِ مبارک راند که در ستدنِ شغلها و تعلّق به چاکری کم می باشد که در آخرِ آن سلامتی باشد!

آنگاه حکایت فرمود که در ایّامِ گذشته مردی بود حمید لقب، او در بدایتِ حال در دهلی بود چاکرِ طغرل که در آخرِ حال به لکهنوتی خود را بادشاه ساخته،

---

[1] ۵: پرده درپیش، بجای 'در بسته' دارد [2] اخبار الاخیار: و

[3] ن: برایشان

القصه این حمید چاکرِ آن طغرل بود و مدّام[1] در خدمتِ او بودی تا روزی پیشِ او ایستاده بود صورتی را بدید که می گفت ای حمید تو پیشِ این مرد چه می ایستی؟ این بگفت و غائب شد و این خواجه حمید حیران ماند که این چه بود تا بارِ دیگر هم پیشِ او ایستاده بود باز آن صورت را بدید که می گفت ای حمید تو پیشِ این مرد چه می ایستی؟ حمید متحیّر شد تا کرتِ سوم باز آن صورت را بدید و همین می گفت ای خواجه حمید تو پیشِ این مرد چه می ایستی؟ این بار حمید گفت چرا نه ایستم که من چاکرم و او خداوندگارِ منست[2] مرا مواجب می دهد من چگونه نه ایستم؟ آن صورت گفت تو عالمی و او جاهل، تو حرّی و او بنده، تو صالحی و او فاسق! این بگفت و غائب شد. چون حمید این معنی معائنه کرد بر ملکِ خود رفت و گفت اگر بر[3] من حسابی هست یا داد و ستدی داری آخر رسان که من پیشِ تو چاکری نخواهم کرد. آن ملک گفت این چه سخن است که تو می گوئی مگر دیوانه شده ای؟ خواجه حمید گفت خیر من بر تو نخواهم بود[4] مرا باز می دارند[6]. چون خواجه ذکره الله بالخیر برین حرف رسید بنده عرضداشت کرد که آن صورت مگر از مردانِ غیب کسی بوده باشد؟ فرمود که خیر هرگاه که درونِ مرد از کدورتها صاف شد ازینها بسیار بیند، مثلِ این اوصاف درین کس بسیار است اما به سببِ افعالِ قبیح که درین کس است[5] ازان مستور می ماند چون درونه صفای کامل پذیرفت بسیار مثلِ این معائنه

---

[1] ن د ه: ملازم
[2] ن د ه: 'منست' ندارد
[3] ح د ه: 'با من' بجای 'بر من'
[4] ن: است
[5] ح: آمد
[6] ن: 'بُردی قناعت دادند' بجای 'باز می دارند' دارد

کند، آنگاه این بیت بر زبانِ مبارک راند ؎

آن[1] نافہ کہ می جستی ہم با تو در گلیم است
تو از سیہ گلیمی بوی ازان نداری!

آنگاه حکایتِ آن خواجہ حمید باز فرمود کہ چون از خدمتِ آن ملک بیرون آمد بخدمتِ شیخ الاسلام فرید الدّین بپیوست قدس سرّہ العزیز و ارادت آورد، من او را دیدہ بودم مردی اہل بود و گاه[2] از گاه تذکیر ہم گفتی و در درویشی و طاعت مستقیم الاحوال شد تا او را شیخ الاسلام فرید الدین قدس سرّہ العزیز فرمود کہ تو در اندپت رو ساکن شو کہ تو این زمان مثلِ ستارہ شدہ ای امّا ستارہ در مقابلِ مہتاب نور[3] ندہد تو در اندپت رو ساکن شو! خواجہ حمید چون این سخن بشنید حالی قبول کرد مگر ہمدران شب ہفت یاری عزیمتِ حج کردند، این حمید بیامد و در پایگاه شد و خدمتِ شیخ را گفت من در پایگہ شدہ ام ترکِ فرمانی می کنم مخدوم مرا فرمودہ است کہ در اندپت رو ساکن شو من اندپت و کیلوکہری بسیار دیدہ ام یاران من بحج می روند مخدوم مرا اجازت فرماید تا بمصاحبتِ ایشان بہ حج روم، شیخ فرمود کہ برو، القصّہ بمصاحبتِ ایشان بہ حج رفت و بدان دولت رسید، چون بازگشت در راه برحمتِ حق پیوست!

جوانی آن روز بیعتی تجدید کرد مگر او را ہمدران نزدیکی از طرفی ایذائی

---

[1] ح و ط: 'آن نافہ کہ جستی' بجای 'آن نافہ کہ می جستی' دارد

[2] ن، م 'گاه گاہی' بجای 'گاه از گاه' دارد　[3] ح: 'ندارد'

رسیده بود، درباب او این بیت فرمود ؎

ای بسا شیر کان ترا آهوست ای بسا درد کان ترا داروست!

مجلس پنجاه و پنجم

دوشنبه بست و یکم ماهِ ذی القعده سنه مذکور بسعادتِ دست بوس رسیده شد۔ سخن در استغفار و توبه افتاد و استقامتِ بیعت، فرمود که این کس که دستِ شیخ می گیرد و بیعت می کند آن عهد به خداوند است باید که بران ثابت باشد و اگر او را ازان پریشانی میسّر است همچنان که هست همچنان باشد که دست برچه می گیرد؟

آنگاه فرمود که چون من بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدّس سرّه العزیز پیوستم و بیعت کردم چون بازگشتم در اثنای راه تشنگی اثر کرد، هوای گرم بود و آب دُور، درین میان بر سرِ راهی رسیدم علوی را دیدم که من او را شناختم[1] او را سیّد عماد گفتندی، مردی خوش باش بود، چون بدو رسیدم با او گفتم جائی آب باشد که من نیک تشنه ام؟ یک مطهره پیشِ او بود، گفت نیکو آمدی اینک مطهره باز کن و بخور! همانا که دران مطهره شراب بود و یا بنگی و مرا معلوم شد گفتم من هرگز این نخورم! آن علوی گفت درین نزدیکی هیچ جا

---

[1] ن و ح: نمی شناختم

آب نیست ما از بی آبی این را برداشته ایم و پیش هم تا دُوری آب نیست اگر تو این نخواہی خورد ہلاک خواہی شد! گفتم خیر ای خواجه ہمین خواہد بود که بخواہم مُرد هرچه هست می شود که من دستِ شیخ گرفته ام و عهد کرده ام که من هرگز این نخورم! این بگفتم و از انجا بگذشتم چون قدری برفتم بر آب[1] رسیدم الحمدُ لله

بعدازان حکایت فرمود که خواجه حمید سوالی[2] مرید شیخ معین الدّین بود هم خرقهٔ شیخ قطب الدّین رحمۃ الله علیهم اجمعین، چون او تائب شد و خرقه یافت حُرفاد و قُرنادِ پیشینه بر و آمدند که بیا باز سرِ آن ذوق شویم! خواجه حمید گفت هرگز این معنی نشود، ایشان غُلو کردند، خواجه حمید گفت هرگز این معنی نشود! ایشان باز غلو کردند، خواجه حمید گفت که بروید و گوشه بنشینید که این ازار بندِ خود را من چنان محکم بسته ام که فردای قیامت به حورانِ بهشت هم نکشایم! والله اعلم[3] بالصّواب

مجلسِ پنجاه و ششم

شنبه یازدهم ماهِ ذی الحجّه سنه مذکور بسعادتِ دست بوس رسیده شد- بنده عرضداشت کرد که سیزدهم این ماه افطار کرده می شود بسببِ ایام

---

[1] ح ده: 'بآب' بجای 'برآب' دارد

[2] ه: 'خواجه حمید الدّین صوفی السوالی' بجای 'خواجه حمید سوالی' دارد

[3] ح ده: 'والله اعلم بالصّواب' ندارد

تشریح حالِ روزۂ ایامِ بیض چہ شود؟ فرمود کہ تا شانزدہم روزہ باید داشت۔ آنگاہ فرمود کہ امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پیوستہ چہاردہم و پانزدہم و شانزدہم روزہ[1] فرمودہ است باید داشت ایامِ بیض می دارد امّا درین ماہ باتّفاق تا شانزدہم باید داشت۔

درین میان طعام پیش آوردند برنج ہم بود، بندہ عرضداشت کرد کہ اَلْاَرُزُ مِنّی حدیث است؟ فرمود کہ آری و آن چنان بود کہ وقتی صحابہ طعامی موجود می کردند، ہر کسی چیزی قبول می کرد یکی گفت اللّحمُ مِنّی دیگر گفت الحوائجُ مِنّی ہر کسی ہمچنین می گفت رسول علیہ الصّلوٰۃ والسّلام فرمود اَلْاَرُزُ مِنّی۔

مجلسِ پنجاہ و ہفتم

دوشنبہ بستم ماہِ ذی الحجّہ سنۃ المذکور سعادتِ دست بوس حاصل آمد، طعامی آوردہ بودند، چون بہ مصرف[2] رسید طشت و آفتابہ آوردند۔ آن زمان تبسّم فرمود و گفت کہ در عرب طشت و آفتابہ کہ بعد از طعام می آرند آن را ابوالیاس گویند یعنی مایۂ نومیدیست زیرا کہ بعد ازان ہیچ طعامی نخواہند آورد۔ آنگاہ

---

[1] ک: روزۂ ایامِ بیض می داشتند، بجای "روزہ . . . می دارد" دارد

[2] ح: صرف

برطریقِ طیبت فرمود که در هندوستان گوئی ابوالیاس تنبول است که بعدازان هیچ طعامی نیارند! بعدازان فرمود که در عرب تنبول نباشد ازین معنی طشت و آفتابه بازپسین را ابوالیاس گویند، آنگاه فرمود که این[1] را آنجا ابوالیاس گویند و نمک را ابوالفتح!

مجلسِ پنجاه و هشتم

دوشنبه بست و هفتم ماهِ ذی الحجّه بشرفِ دست بوس رسیده شد. سخن در طعام افتاد، فرمود که حدیثِ رسول است علیه الصلوٰة والسلام طعامی که بخورند ازانِ متقی بخورند[2] و بکسی که طعام دهند او هم باید که متقی باشد. آنگاه فرمود که طعامِ متقی خوردن هرگونه که هست جهد توان کرد امّا طعام بمتقی دادن[3] دشواری دارد زیرا که ده کس مهمان می آیند مردم چه داند که میانِ ایشان متقی کیست؟ بعدازان فرمود که حدیثی دیگر یافته ام در مشارق و این امیدوار تر است، آنجا فرموده است که طعام بدهید بهرکه هست خواه او را شناسید خواه نشناسید و سلام بگوئید هرکه پیش آید خواه او را شناسید یا نه[4]!

---

[1] ن: 'ازآنجا' بجای 'این را آنجا' دارد   [2] ح: بخورید

[3] ن: 'خورانیدن دشواری تمام' بجای 'دادن دشواری' دارد

[4] ه: 'خواه نشناسید' بجای 'یا نه' دارد

آنگاه حکایت فرمود که در بداؤن مردی بود صائم الدهر همین که نمازِ شام شدی در دهلیزِ خانهٔ خود بیامدی و بنشستی غلامان پیشِ در بایستادندی از آینده و رونده هر که بیامدی او را درون طلبیدی افطار کردی۔

بعد ازان حکایتِ مهتر ابراهیم فرمود صلوات اللّٰہ علیہ وسلامہ که او طعام نخوردی مگر مع الضیف تا روزی مُشرکی مهمانِ او شد، مهتر ابراهیم چون دید که او بیگانه است او را طعام نداد، فرمان رسید[1] که ای ابراهیم ما او را جان می[2] توانیم داد تو نان نمی توانی داد!

آنگاه حکایت فرمود که پیش ازین من در شهر می بودم، وقتی صوفیٔ چند از یارانِ شیخ بهاءالدّین درآمدند رحمتہ اللّٰہ علیہ، دران میان سعید قریشی[3] و علی کهوکهری و متعلّمانِ[4] دیگر هم بودند، مجلس خوش بود، طعامی پیش آورده شد[5]، همه برغبت در[6] آمدند، مردی بود درجوارِ من او را شرف پیاده گفتندی، او درآمد و هم به طعام خوردن مشغول شد و آن شرف پیاده مجعّد بود، چون او در آمد و طعام خوردن گرفت سعید قریشی و چند کس دیگر دست[7] از طعام بکشیدند و ایشان را دشوار آمد با او طعام خوردن، سعید قریشی خود از مجلس بیرون رفت، خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود که من حیران

---

[1] ه: آمد

[2] ه: دادیم، بجای 'می توانیم داد' دارد

[3] ح: قرشی

[4] ن: 'متعلّقان' بجای 'متعلّمانِ دیگر هم' دارد

[5] ه: 'آوردند' بجای 'آورده شد'

[6] ح: 'خوردند' بجای 'در آمدند'

[7] ن: 'از طعام خوردن دست بکشیدند' بجای 'دست ..... بکشیدند' دارد

ماندم که اینها را چه شد که ترکِ طعام گرفتند! آنگاه پرسیدم که سببِ تفرقه[1] چیست؟ گفتند سبب آنکه این مرد که طعام با ایشان خوردن گرفت مجعّد است. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که مراخذه آمد که کجا آمده است که با مجعّد طعام نخورند و این چه استنکاف است بدین غایت؟ درین میان بنده عرضداشت کرد که من سعید قریشی را در آخرہا دیده بودم و بسیار یکجا بوده[2] ایم، دران حالی که من او را دیده بودم آن حال، هیچ[3] بدین حال نمی مانست. فرمود که آری از شومتِ آن غایت طلبی بود[4] که بدان چیزها مبتلا شده!

لختی ذکرِ معراج[5] افتاد۔ عزیزی حاضر بود عرضداشت کرد که معراج بر چه نوع بود؟ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که از مکّه تا بیت المقدّس اسراء بود و از بیت المقدّس تا فلکِ اوّل معراج بود و از فلکِ اوّل تا مقامِ "قاب قوسین" اعراج بود۔ باز آن عزیز برین سوال زیادت کرد و گفت می گویند قالب[6] را هم معراج بود و روح را هم هر یکی را چگونه بوده باشد؟ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر این مصراع برزبانِ مبارک راند ع فظُنَّ خیراً ولا تسئل عن الخبر، یعنی گمانِ نیک بدار و از تحقیقِ حال مپرس! آنگاه فرمود که بدینها هم ایمان

---

[1] ح و ۵: نفرت [2] ن و ۵: 'بودیم' بجای 'بوده ایم'

[3] ن: 'بدین حال هیچ' بجای 'هیچ بدین حال' دارد

[4] ن: 'که بود' بجای 'بود که'

[5] ۵: 'شبِ معراج درافتاد' بجای 'معراج افتاد' دارد

[6] ن و ح: 'قلب را هم معراج بود و قالب را هم' بجای 'قالب را هم معراج بود' دارد

باید داشت امّا در تحقیق و تفتیشِ آن غلو نباید کرد، آنگاه این دو بیت تمام فرمود و گفت که یکی را محبوبی در شب حاضر شده بود، او آن حال را نظم کرده است ؎

جاءنی فی قمیص اللّیل مستترا | یقارب الخطو[۱] من خوف و من حذر
فکان ماکان ممّا لست اذکره[۲] | فظنّ خیراً و لا تسئل عن الخبر

مجلسِ پنجاه و نهم

دوشنبه هژدهم ماهِ محرم سنه تسع عشر و سبعمائة[۷۱۹] بسعادتِ دست بوس رسیده شد۔ آن روز از عزیمتِ بداؤن مراجعت شده بود۔ ذکرِ بزرگانی افتاد که در حوالیٔ آن شهر خفته اند۔ بنده عرضداشت کرد که درین لشکر راحتی که دیده شد همین دریافتِ زیارتِ بزرگان بود چنین[۳] که والدِ بزرگوارِ مخدوم و مولانا علاء الدّین اصولی و مولانا سراج الدّین ترمذی و خواجه شاهی مُوی تاب و خواجه عزیز کرکی و خواجه عزیز کوتوال و خواجه شادی لکهنوتی و قاضی جمال ملتانی، بنده اسامیٔ این عزیزان می گفت خواجه ذکره اللّٰه بالخیر چشم پُر آب کرد و هر یکی را بخوبی نام می[۴] گرفت تا چون ذکرِ قاضی جمال ملتانی کرده شد فرمود که این بزرگ شبی[۵] در خواب دید حضرتِ[۶] رسالت را صلی اللّٰه علیه وسلم

---

[۱] ح: 'الخطو من شوق' بجای 'الخطو من خوف' دارد
[۲] ن د ه: اظهره
[۳] ن: 'چنان که' بجای 'چنین که'
[۴] ه: 'می گفت' بجای 'می گرفت' دارد
[۵] ه: 'در شبی' بجای 'وقتی در' دارد
[۶] ن: 'که حضرت رسالت' بجای 'حضرت رسالت را' دارد

در سوادِ بداؤن گوئی در موضعی نشسته وضو می سازد[۱]، چون بیدار شد بر فور بدان موضع رفت زمین تر شده دید گفت گورِ من همین جابگا[۲] ویدا چون او وفات یافت همچنان کردند و همدران مقام دفن کردند!

مجلسِ ششم

سه شنبه بست وششم ماهِ محرّم سنه مذکور بدولتِ دست بوس رسیده شد. سخن در فضیلتِ صوم افتاده و این حدیث که لِلصَّائم فرحتانِ فرحۃٌ عِندَ الاِفطارِ وَ فرحۃٌ عند لِقاءِ المَلِکِ[۳] الجبّار، بعدازان فرمود که این فرحتِ صایم عندالافطار فرحتِ اکل و شرب نیست این فرحت بر اتمامِ صوم است یعنی صوم چون تمام کند او را فرحتی آید که اَلحمدُ لِلّٰہ این از من تمام شد و امیدوارِ نعمتِ رویت شدم! بعدازان فرمود که هر طاعتی را جزای معیّن است، چون جزای روزه نعمتِ رویت[۴] است هر آئینه صائم باتمامِ صوم شاد شود بامیدِ آن نعمت! درین میان ذکرِ این حدیث درافتاد که اَلصَّومُ لِی وَاَنا اَجزِیْ بہٖ، یکی از حاضران گفت که این حدیث چنین[۵] هم شنیده شده است که الصائمُ لِی - خواجه ذکره اللّٰه بالخیر تبسّم فرمود و گفت انا اجزی لہٗ

---

۱ ح: 'می سازند' بجای 'می سازد' ۲ ہ: بکاوند

۳ ترجمۂ بریان: 'الرحمٰن' بجای 'الملک الجبار' دارد

۴ ہ: دیدار ۵ ن: 'ہم چنین' بجای 'چنین ہم' دارد

باید گفت، بعد ازان سخن او را اصلاح کرده فرمود که این باد اجزی بمعنی لام آمده است.[1]

از نسبتِ روزه سخن در صبر افتاد۔ فرمود که صبر بمعنی حبس آمده است چنانکه پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام فرموده است اصبروا الصّابر واقتلوا القاتل، بعد ازان فرمود که این حدیث را شانی هست و آنچنان بود که در عهدِ رسول علیه الصلوٰة والسلام مردی تیغ کشیده دُنبالِ مردی کرده بود، آن مرد از پیشِ این مردِ تیغ کشیده می گریخت، یکی بیامد و آن را که گریخته می رفت[2] بگرفت و بایستانیده تا آن مردِ تیغ کشیده بیامد و آن مرد را که می گریخت بکُشت، این خبر به رسول علیه الصلوٰة والسلام رسانیدند، حکم فرمود که آن مرد که آن گریخته را بگرفت و بایستانید حبس کنند و آن کُشنده را بکُشند، این[3] حکم را بدین عبارت فرمود که اصبروا الصّابر واقتلوا القاتل.

لختی سخن دران افتاد که رسول علیه الصلوٰة والسلام بسیار جا وعده فرموده است که هرکه چنین کاری کند فردا با من در بهشت یک جا باشد و در بیانِ این حدیث اشارت بدو انگشت بکجا کرده انگشتِ شهادت و انگشتِ میانه[4] فرمود کهما تنین، خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که این اشارت همبرین بسند نیست که من و او یکجا باشم همچنین که این دو انگشت یکجا است این اشارتِ[5] درجه است یعنی همچنین

---

[1] ن: باشد

[2] ن: می گریخت، بجای 'گریخته می رفت' دارد

[3] ن: آن حکم باین عبارت، بجای 'این حکم رابدین عبارت' دارد

[4] ه: وسطی

[5] ح: بشارت

درجه که مرا باشد، همچنین درجه او را دهند زیرا که انگشتانِ خلق که هستند انگشتِ میانه بلندتر از مسبّحه است اما رسول را علیه الصلوٰة والسلام انگشتِ مسبّحه و میانه هر دو برابر بود!

مجلسِ شصت و یکم

پنجشنبه سیزدهم ماهِ صفر ختم الله بالخیر والظفر سنة المذکور بسعادتِ پابوس رسیده شد. سخن در عصمت و توبه افتاد که پیرِ هری[1] گفته است که عنایت بدو چیز است و آن عزیز است یا عصمت در اوّل یا توبه در آخر!

از ینجا سخن در توبه و تقویٰ افتاد. فرمود که متّقی آنست که به لوثی ملوّث نشده باشد و تائب آنست که شده باشد و انابت آورده، درین اقاویل گفته اند بعضی گفته اند که متّقی و تائب هر دو برابر باشند[2] بعضی گفته اند که تائب فاضل تر است از متّقی زیرا که این تائب شده و[3] ذوقِ معصیت گرفته است آنکه ذوق گرفته باشد و باز آید قوی تر ازان باشد که اصلا هیچ ذوقی نگرفته باشد و بعضی گفته اند که متّقی فاضل تر است[4] از تائب، در صحّتِ این قول حکایتی

---

[1] ح: 'پیرِ هریو' بجای 'پیرِ هری' دارد، ه: 'پیرِ هریوی شیخ عبدالله انصاری'

[2] ه: اند [3] ح و ه: است

[4] ه: 'از تائب باشد' بجای 'است از تائب' دارد

فرمود که وقتی میانِ دو کس مباحثه شد یکی می گفت که متقی فاضل تر است از تائب و دیگری می گفت که تائب فاضل تر از متقی، این سخن میانِ ایشان به تطویل کشید ایشان هر دو پیشِ پیغمبرِ آن عهد رفتند[1] و این راحکم[2] طلبیدند، پیغمبرِ آن عهد گفت که من از خود حکم نتوانم کرد منتظرِ وحی خواهم بود تا چه فرمان رسد، همدرین میان بدان پیغمبر فرمان آمد که این[5] هر دو را باز گردان و بگو که شما هر دو بروید امشب یکجا باشید فردا چون از خانه بیرون آئید هر که اوّل پیشِ شما آید حکمِ این مسئله ازو بپرسید، آن هر دو تن بحکمِ فرمان برفتند، روزِ دیگر هر دو از خانه بیرون آمدند، مردی پیش آمد ایشان ازو پرسیدند که ای خواجه ما را مشکلی شده است تو حل کن، او گفت چه[6] مشکل شده است؟ ایشان گفتند که ما را می باید معلوم شود که آنکه هیچ وقتی معصیتی نکرده باشد او بهتر یا آنکه او[7] معصیت کرده باشد و تائب شده، آن مرد گفت ای خواجگان من مردی جولاهه ام علمی[3] نخوانده ام این مشکل را چگونه حل کنم امّا این قدر می دانم که جامه که[8] می بافم تاری بسیاری می گسلد من آن را پیوندی می کنم او محکم تری آید از آن تاری که نه گسسته باشد! ایشان هر دو بازگشتند و بخدمتِ

---

[1] ه: آمدند

[2] ن: 'این حکم را دلیل' بجای 'این راحکم' دارد

[3] ح: عکمی

[4] ه: رسید

[5] ه: 'آن هر دو تن' بجای 'این هر دو' دارد

[6] ن: 'بگوئید' بجای 'چه مشکل شده است' دارد

[7] ن و ح: 'او معصیت' ندارد

[8] ه: 'که من می بافم دران تار بسیاری می باشد بعضی تار که می گسلد من باز پیوندی می کنم نزدیکِ من تار که نگسسته باشد بهتر از تاری که گسسته باشد و باز پیوند کنم' بجای 'که می بافم بسیار...... باشد' دارد

آن پیغمبر آمدند و صورتِ حال باز گفتند، آن پیغمبر گفت جوابِ شما همین بود!

لختی حکایتِ دُنیا افتاد و مغرور شدنِ خلق بروی، درین محل حکایت فرمود که وقتی مهتر عیسیٰ علیه السلام عورتی را دید زالی بدحالی سیاهی کریه لقائی؛ ازو پرسید که تو کیستی؟ گفت من دُنیا ام. مهتر عیسیٰ علیه السلام گفت چند[1] شوهر کرده‌ای؟ گفت بی حد و بی اندازه، اگر چیزی معدودی و محصوری باشد بگویم. بعد ازان مهتر عیسیٰ علیه السلام گفت که ازین شوهران هیچ کدامی ترا طلاق[2] گفته است؟ گفت نی همه را من کُشتم[3]. از نسبتِ این معنی فرمود که درویشی[4] راحتی تمام است و از آفتها ایمن. غایتِ سختیٔ کارِ درویش آن باشد که شبی او را فاقه باشد و آن[5] شب که او را فاقه باشد او را معراجی باشد!

لختی سخن در مردمانِ مالدار افتاد و محبتِ ایشان بمال، بعد ازان حکایت فرمود که وقتی یکی بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین آمد قدس الله سره العزیز و حکایت کرد از شیخی که دران عهد بود و مال بسیار داشت، گفت آن شیخ مال بسیار دارد امّا می گوید که مرا در دادنِ مال اذن نیست. شیخ الاسلام فریدالدین قدس سره، چون این سخن بشنید تبسّم فرمود و گفت که این بهانها ست!

---

[1] ح: چندین
[2] ح: طلاقی
[3] ح: کُشته ام
[4] ح: درویشی را
[5] ن: "آن معراجی باشد" بجای "آن شب که ... معراجی باشد" دارد

آنگاه گفت که اگر آن شیخ مرا وکیلِ خرچ[1] کند من در دو سه روز تمامی خزانهٔ او خالی کنم و یک درم بی اذنِ او ندہم!

لختی سخن دران افتاد که مُعطی خدا یست چون خدای تعالی کسی را بدہد مانع که تواند بود؟ درین میان حکایت فرمود که سلطان شمس الدّین در بداؤن میدانی کرده بود با دو دروازه آنجا گوی می باختی، روزی در میدان گوی می باخت نزدیکِ یک دروازه رسید آنجا پیری خمیده[2] قامتی را دید، آن پیر چیزی سوال کرد و سلطان ہیچ نداد، باز بدروازهٔ دوم رسید آنجا جوانی را دید تندرست و توانا، سلطان شمس الدّین کیسهٔ داشت بیفشاند، مبلغی تنکه زر بیرون کشید و بدان جوان داد، آنگاه گفت که آن پیر چیزی خواست من ندادم و این جوان را ناخواسته دادم اگر خواستِ من بودی[3] آن پیر را دادمی پس ہر کرا می دہد خدا می دہد من چه کنم!

حکایتِ دیگر ازان سلطان شمس الدّین فرمود که او وقتی در بداؤن آمد نغزکی چند پیشِ او آوردند و آنجا نغزک نیک[4] شیرین باشد، چون بخورد گفت این را چه گویند؟ گفتند این را آتب[5] گویند که بزبانِ ترکی آتب چیزی قبیحی را گویند، سلطان فرمود که این را نغزک باید گفت، چون این نام بر لفظِ او رفت

---

[1] ح: خود [2] ه: منحنی

[3] ع: این جوان را ناخواسته ندادمی، بعد از 'بودی' دارد

[4] ن: بیشتر [5] ه: ام

همین نام شد۔ بعد ازان هم حکایتِ او فرمود که او خدمتِ شیخ شهاب الدّین سهروردی و شیخ اوحد کرمانی را رحمة الله علیهما دریافته بود دیگی ازینها او را گفته بود که تو بادشاه خواهی شد!

لختی سخن در ترکِ دُنیا افتاد فرمود که پیری بود در کیتهل او را شیخ صوفی بدهنی می گفتند[1] او تارکِ عظیم بود تا بغایتی که سترِ عورت هم نبود آنگاه فرمود که اگر کسی سدِّ جوع را که بدان قوامِ بدن باشد تارک شود هلاک گردد و معاقب باشد و ستری که بدان عورت را پوشند تارک شود هم معاقب باشد او ازانها بود که ازینها هم دُور بودی!

هم از نسبتِ ترکِ دُنیا حکایتِ شیخ الاسلام فریدالدّین فرمود قدس الله سره العزیز که زر و نعمت که بر و آمدی او آن همه را نفقه کردی تا وقتِ[2] نقلِ او وجهِ تجهیز و تکفین متعذر بود[3] چنانکه خشتِ[4] خام که بجهتِ لحد باید نبود دری که به خشتِ خام برآورده بودند آن در را فرود آوردند تا آن خشتها در لحد خرچ شد!

---

[1] ا: 'گفتندی' بجای 'می گفتند'

[2] ن: 'وفتی که فوتِ او شد' بجای 'وقتِ نقلِ او' دارد

[3] ن: بعد از 'بود' این بیت دارد: بندۀ حلّاج را رسمِ کفن داری نبود
خانه بردوشِ فنا سامان داری هم نداشت

[4] ن: 'به خشتِ خام لحد را موجود می خواستند که امّا نبود دری در خانه را برآورده بودند به خشتِ خام' بجای 'خشتِ خام که . . . برآورده بودند' دارد

مجلسِ شصت و دوم

یک شنبه[1] بست و هشتم ماهِ ربیع الاوّل سنه مذکور دولتِ دستبوس بدست آمد - حکایت درباب بادشاهان افتاد که ایشان را در شعر شنیدن رغبتی بود - فرمود که سلطان شمس الدّین وقتی بار[2] داده بود، ناصری شاعر شعری ادا کرد مطلعِ آن شعر این بود ؎

ای فتنه از نهیبِ تو زنهار خواسته تیغِ تو مال و پیل[3] ز کفّار خواسته

سلطان در اثنای این شعر شنیدن بچیزی دیگر مشغول شده بود، درین میان ناصری چند بیتی خوانده بود، باز سلطان بشنیدنِ آن مَیل کرد و ناصری را گفت ؎

ای فتنه از نهیبِ تو زنهار خواسته تیغِ تو مال و پیل ز کفّار خواسته

هم ازینجا باز بخوان، غرض آنکه زهی حافظهٔ قوی داشت که با چندان اشتغال[4] مطلعِ شعر یاد مانده بود! بعد ازان از عقیدهٔ خوبِ او حکایت فرمود که شبها بیدار بودی و چون از خواب بیدار شدی وضو ساختی دوگانه بگزاردی و باز در خواب شدی و هیچ کس را بیدار نکردی -

---

[1] ه: 'شنبه بست و هفتم' بجای 'یک شنبه بست و هشتم' دارد

[2] ن: بارِ عام [3] سیر العارفین: 'خیل' بجای 'پیل' دارد

[4] ه: 'چندین اشتغالِ مُلک' بجای 'چندان اشتغال' دارد

مجلسِ شصت وسوم

چهارشنبه شانزدهم ماهِ ربیع الآخر سنه مذکور دولتِ پائبوس میسّر شد۔ سخن در روزه و سحر افتاد۔ فرمود که یکی از شیخ جلال الدّین تبریزی پرسید رحمة اللہ علیہ که مردی روزه می دارد و سحری خورد چگونه باشد؟ شیخ جلال الدّین فرمود که سحر هم بخورد شام هم چاشت هم باید که قوّتی که بدان حاصل آید[1] در طاعتِ خدای تعالیٰ صرف کند و معصیتی[2] نکند۔ بنده بر وفقِ[3] این معنی این آیه یاد داد که کُلُوْا مِنَ الطَّیِّبٰتِ، خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که کُلُوْا مِنَ الطَّیِّبٰتِ وَاعْمَلُوْا صَالِحًا۔ از نسبتِ این طیّبات بنده عرضداشت کرد که اصحابِ کهف در آنچه گفتند که اَزْکٰی طَعَامًا مقصود ازان چه بود[4]؟ فرمود که طعامی خواستند که طبائع بدان مائل باشد۔ آنگاه بر لفظِ مبارک راند که بقولِ بعضی مقصود ازان طعام برنج بوده است واللہ اعلم[5]۔

---

[1] ه: شود

[2] ه: 'معصیت نیاید' بجای 'معصیتی نکند' دارد

[3] ه: موافق

[4] ن: باشد

[5] ن و ح: 'واللہ اعلم' ندارد

مجلس شصت و چهارم

یک[1] شنبه دوازدهم ماهِ جمادی الاُولی سنه مذکور سعادتِ پائبوس بدست آمد. سخن در کسانی[2] افتاد که پیوسته مستغرقِ یادِ حق باشند. بعدازان حکایت فرمود که یکی از درویشی صاحبِ حالی درخواست کرد که آن ساعت که ترا با حق تعالیٰ نیازی[3] باشد اگر از[4] من یاد آید دعائی بکنی! آن درویش جواب داد که وای بران وقتی که مرا از تو یاد آید!

درین میان حکایتِ خواجه عزیز کرکی که[5] در بداؤن خفته است افتاد، در بزرگیٔ او مبالغت بسیار فرمود. بنده عرضداشت کرد که همچنین گویند که او گنجشکانِ زنده فرو بردی[6] باز ساعتی دیگر یگان یگان همچنان زنده از حلق بیرون کشیدی و پرانیدی! خواجه ذکره اللّٰہ بالخیر فرمود که من[7] ندیده ام ولی شنیده ام آنگاه فرمود که همچنین هم گویند که شبهای زمستان در تنورِ گرم در رفتی بامداد

---

[1] ه: 'چهار شنبه چهاردهم' بجای 'یک شنبه دوازدهم' دارد

[2] ه: بزرگانی [3] ن: 'شغلی' ه: اشغالی

[4] ه: 'تو مارا بدعا یاد کنی نیکو باشد' بجای 'از من یاد ... بکنی' دارد

[5] ه: 'افتاد که در بداؤن بود' بجای 'که در بداؤن ..... افتاد' دارد

[6] ه: می بُردی [7] ن: من آن را

بیرون آمدی۔ آنگاه فرمود که او ساکنِ کرک بود اوّلِ حال او فیروزه فروش بوده است از جنسِ بنگری[۱] که عورتان پوشند می فروختی و دران وقت ہم مشغول بودی، مگر والیٔ کرک او را برنجانید و حبس کرده بود، بعد ازان والی را گفتند که این جوانِ صالح است و مشغول، گفت او را خلاص دہند[۲]، چون او را گفتند که ترا والی خلاص فرموده است بیرون آی گفت من ہرگز بیرون نیایم تا او را از خان و مان بر نیندازم۔ القصہ آن والی را آفتی سخت[۳] رسید آنگاه او ازین[۴] حبس بیرون آمد!

مجلسِ شصت و پنجم

پنجشنبہ[۵] بست و سوم[۶] ماهِ جمادی الاُولیٰ سنہ مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد۔ سخن در سفرِ حج و زیارتِ کعبہ افتاد۔ فرمود که مردمان که بزیارتِ کعبہ می روند چون باز می آیند ذکرِ آن در ہر مقامی می کنند و بیشتر[۷] در یادِ آن

---

۱ بنگری (یا بنگڑی) لفظِ ہندی است بمعنی دست برنجن که آن حلقهٔ طلا و نقره و امثالِ آن باشد که زنان بر دست کنند (برہان)

۲ ح و ه : دہید

۳ ه "نکبتی سختی" بجای "آفتی سخت" دارد

۴ ه : "ازان محبس" بجای "ازین حبس" دارد

۵ ه : آدینہ

۶ ح : دوم

۷ ه : پیش

می باشند و آن نیکو نیست. یکی از حاضران گفت که در راهِ حج[1] گاه گاه نماز از وقت فوت می شود به سببِ تنگیِ آب و مشقتِ منازل، آنگاه خواجه ذکره الله بالخیر حکایت فرمود که مذکری بود در لهاور، تذکیر خوب گفتی، سخنِ گیرا داشت، خلق را در سخنِ او رقتی و راحتی بودی تا او به حج رفت، چون باز آمد آن ذوق و راحت در کلامِ[2] او نمانده بود! با او گفتند که سخنِ تو بدان چاشنی که[3] بود نمانده است. گفت آری من هم می دانم که بسببِ کدام شومت است، سبب آنست که مرا درین سفر در[4] راه دو نمازی از وقت بشد!

مجلسِ شصت و ششم

سه شنبه[5] پنجم ماهِ جمادی الآخره سنه مذکور بدولتِ[6] دست بوس رسیده شد. سخن در آدابِ پیری و مریدی افتاد و در معنی آنکه پیر را به هیچ نوع از مرید طمع نشاید کرد. آنگاه حکایت فرمود که وقتی مریدی بخدمتِ پیرِ خود خربزه[7] چند پیش آورد،

---

[1] ع: 'گاه از گاه' بجای 'گاه گاه'   [2] ع: سخن

[3] ع: بجای 'که بود نمانده است' 'بود نیست که اول بوده است' دارد

[4] ن: 'دو نماز فوت شد' بجای 'در راه ..... بشد' دارد ح: 'دو نماز از وقت شد'

[5] ن: 'پنجشنبه هفتم ماه رجب' بجای 'سه شنبه پنجم ماه جمادی الآخره' دارد

[6] ن: 'دولتِ پابوس بدست آمد' بجای 'بدولتِ دست بوس رسیده شد' دارد

[7] ن و ح: 'خورده' بجای 'خربزه چند' دارد

پیر ازو[1] نستند و باز بدو داد، یکی سوال کرد که چرا باید پیر خدمتی مرید ردّ کند؟ پیر جواب داد چنانکه پیر در کارِ دین نشاید که هیچ نوع محتاجِ مرید باشد در کارِ دُنیا هم نشاید که محتاج مرید باشد!

لختی سخن دران اُفتاد که مریدان بخدمتِ مخدوم می آیند و سر بر زمین می نهند۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که من می خواستم که خلق را منع کنم امّا چون پیشِ شیخ من همچنین کرده اند منع نکردم۔ بنده برین حرف عرضداشت کرد بندگانی که بخدمتِ مخدوم[2] پیوسته اند و ارادت آورده اند و بیعت کرده اند این ارادت و بیعت عبارت است از عشق و محبّتِ پیر، پس آنجا که عشق و محبّت آمد دران صورت سر بر زمین نهادن سهل خدمتی باشد۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بر وفقِ این[3] سخن فرمود که شنوده[4] ام از خدمتِ شیخ الاسلام فرید الدّین قدّس اللہ سرّہ العزیز که وقتی شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ در راهی سوار می رفت، مریدی[5] پیش آمد و آن مرید پیاده بود و زانوی شیخ بوسید۔ شیخ فرمود که فروتر، مرید پای شیخ بوسید، شیخ فرمود فروتر، مرید زانوی اسپ بوسید۔ شیخ فرمود فروتر، مرید سُم اسپ بوسید، شیخ فرمود فروتر، مرید زمین بوسید۔ آنگاه شیخ فرمود که درین چه تُرا فرمودم که فروتر فروتر مقصودِ من نه بوسیدن[6] زمین بوده است

---

[1] ه: 'قبول نکرد' بجای 'ازو نستند' دارد [2] ن د ه: 'مخدوم' ندارد
[3] ح: این معنی [4] ه: 'شنودم' بجای 'شنوده ام'
[5] ن: 'مریدی پیاده بود بیامد' بجای 'مریدی پیش ... بود' دارد
[6] ح: 'پابوس' بجای 'بوسیدنِ زمین' دارد ن: بوسِ خود

تو هرچه فروتر می شدی درجهٔ[1] تو بالاتر می شد!

لختی حکایتِ درویشانی افتاد که شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز ایشان را خلافت فرموده بود، بر لفظِ مبارک راند که یکی از ایشان درویشی بود که او را عارف گفتندی، او را جانبِ سیوستان و آن حدود فرستاد و اجازتِ بیعت داد، و آنجا آن بود که ملکی بود طرفِ اُچّہ و ملتان و این عارف بران ملک امامت داشت یا تعلقی باسمِ دیگر، الغرض وقتی آن ملک صد تنکه بدستِ این عارف بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز فرستاد، او ازان پنجاه تنکه بر خود نگاه داشت و پنجاه تنکه بخدمتِ شیخ[2] آورد، شیخ تبسم فرمود و گفت که قسمتِ برادروار کردی! آن عارف شرمنده شد بر فور آن پنجاه تنکه بخدمتِ شیخ آورد و عجز و عذر بسیار کرد و ارادت التماس نمود، شیخ دستِ بیعت بدو داد و او محلوق شد، بعدازان چنان در خدمت راسخ شد که استقامتِ تمام حاصل کرد تا آخرالامر شیخ او را اجازتِ بیعت داد و جانبِ سیوستان فرستاد۔

مجلسِ شصت و هفتم

دوشنبه بست و سوم ماهِ رجب سنه مذکور بدولتِ دست بوس

---

[1] ح: تو در دین [2] ح: خدمتِ شیخ

رسیده شد. سخن در باب پندار افتاد و اهلِ رعونت و طائفۂ که خود را چیزی دانند. فرمود که عائشه را رضی اللہ عنها پرسیدند که مرد کی بد شود؟ گفت هرگاه که خود را نیکو داند! ملایمِ این معنی حکایت فرمود که فرزدق نام شاعری بود، وقتی او و خواجه حسن بصری رضی اللہ عنه در جمعی یکجا افتادند، ازان جمع یکی به آوازِ بلند گفت که بهترینِ مردمان درین جمع حاضر است و بدترینِ مردمان! همدرین حال فرزدق رُوی سوی خواجه حسن بصری کرد و گفت شنیدی[1] که چه می گوید؟ خواجه حسن بصری گفت چه معلوم است که بهترینِ مردمان کیست این را خدا داند! فرزدق گفت ای خواجه بهترینِ مردمان توئی و بدترینِ مردمان منم! چون فرزدق وفات یافت او را در خواب دیدند و از احوالِ او پرسیدند. فرزدق گفت چون مرا پیشِ کرسیِ قضا بُردند من ترسیدن گرفتم، مرا فرمان رسید که ما ترا همان روز آمرزیده بودیم که خود را بدترینِ مردمان دانستی!

بنده را سخنی در دل بود آن روز عرضداشت کرد و آن این بود که گوری که برآورده می باشد چون خراب شود باز عمارت کردن آمده است؟ فرمود که خیر، هرچه خراب شود[2] بیش عمارت نباید کرد، هرچه اندراس بیشتر[3] اُمید رحمت بیشتر!

ازینجا حکایتِ مردانی افتاد که خود را در پایانِ بزرگان و پیران جای

---

[1] ح: 'چه معلوم است که بهترینِ مردمان کیست و بدترینِ مردمان کیست. خواجه حسن بصری گفت: این را خدای تعالیٰ داند' بجای 'شنیدی که ..... خدا داند' دارد

[2] ح: 'شد باز' بجای 'شود بیش' دارد [3] ح: پیشتر

خواهند بجهتِ دفن، آنگاه حکایت فرمود که در بداؤن بزرگی بود او را مولانا سراج الدّین ترمذی گفتندی، او جانبِ مکّہ رفت بدین[1] عزیمت که اگر قضای اجل در رسد مدفنِ او همانجا باشد، چون بزیارتِ کعبه رفت بدان سعادت رسید باز آمد و در بداؤن ساکن شد، او را گفتند نه تو بدان[2] نیت رفته بودی که چون بمیری همانجا دفن کنند؟ گفت آری ولی من[3] شبی در خواب دیدم که جنازها از اطراف می آوردند و مُردگانی که بران جنازه می بودند ایشان را در حوالیٔ مکّہ دفن می کردند و بعضی مُردگان که گرد اگردِ مکّہ مدفون بودند ایشان را ازانجا برمی داشتند و می بُردند، من پُرسیدم که این چه حال است؟ گفتند که طائفهٔ که اهلیّتِ این موضع دارند اگرچه جایهای دُور وفات یافته اند ایشان را فرمان است که اینجا آریم و طائفهٔ که نه شائستهٔ این مقام اند اگرچه اینجا خفته اند ایشان را فرمان است که باطراف بریم، مولانا سراج الدّین گفت که چون مرا این معنی تحقیق شد باز در بداؤن آمدم بنا[4] بر آنکه اگر لائقِ آن موضع خواهم بود غرض من حاصل خواهد شد ان شاءالله تعالیٰ

---

[1] ط: 'برین نیّت' بجای 'بدین عزیمت' دارد

[2] ط: بران

[3] ط: 'شبی من در' بجای 'من شبی در' دارد

[4] ح: 'بدان بناکه' بجای 'بنا بر آنکه' دارد ط: بران بنا

تمام شد دیباچۂ چہارم از کتابِ فوائد الفواد بعونِ اللّٰہ وحُسنِ توفیقہٖ ـ

ختم شد این صُحفِ صدق وصفا / که ازو جانِ حسن راست[1] طرب

در سه شنبه دوم از ماهِ شوّال / هفصد و نوزده تاریخِ[2] عرب

از انگاه[3] باز که این کلمات را بدایت کرده[4] شد تا امروز که به نهایت رسیده است راست دوازده سال می شود و این نقدِ[5] دوازده ساله که بوته بوته را زرِ دوازده ماه است در نظرِ صرّافانِ وقت داشته آمد امید که سکۂ دلها را بمهرِ[6] مهر ایمان عیاری کامل و رواجی تمام حاصل آید انشاء اللّٰہ تعالیٰ واللّٰہُ اَعلم بالصواب

---

[1] ح : داشت

[2] ه : بتاریخ

[3] ن: 'ازان' بجای 'ازانگاه'

[4] ن: کرده آمد بجای کرده شد دارد ح : کردم

[5] ح : نقدانه

[6] ن: 'بهرهٔ مهر' بجای 'بمهرِ مهر' دارد

جلدِ پنجم از فوائد الفواد
متضمّن بر سی و دو مجلس

بسم اللہ الرّحمن الرّحیم

حمدِ بی حدّ و ثنای بی عدّ مر حضرتِ صمدیّت را که از فیضِ فضلِ او سلکِ سلوک دُرّ عقدِ عقائد نظامی یافت بوجودِ صاحب المکارم والجود مستنبطِ رموز الدّقائق مستکشفِ کنوز الحقائق سلطان الاولیاء قطب العالم سلطان المشائخ والعارفین نظام الحقّ والشّرع والدّین متّع اللہ المسلمین بطول بقائه آمین ؎

یکی از امّتِ ختم النبیّین ۔ نشد جزوی کسی ختم المشائخ

می گوید بنده حسن علاء سجزی که چون توفیقِ ازلی موافقِ احوالِ این ضعیف شد و سعادتِ ابدی مساعدِ اوقاتِ این شکسته گشت الهامِ فطرت رهنمونِ فکرت آمد تا از کلماتِ جان پرورِ ایشان مجموعات جمع کرده آمد، پیش ازین جلدی تمام شده است نبشته دوازده سال مشتمل بر چهار دیباچه، اکنون این جلدِ دوم آغاز کرده آید حق تبارک و تعالی

۱ح د ۸ : د ۔ ۲ن و ح : حال ۔ ۳ح : شد

۴ن : بنوشته ۔ ۵ن : ساله

ذاتِ ملک[1] صفاتِ خواجه ذَکَرَهُ اللّٰهُ بِالخَیرِ را عُمری[2] چون عمرِ خضر دهاد تا ازین شربت که عین آبِ حیات است خواص و عوام سیراب گردند! اُمید که جرعۀ ازین جامِ جان بخش این معنی که راحِ ارواح است راحتها بگوینده و شنونده و نویسنده و خواننده برساند[3] انشاء اللّٰه تعالےٰ

مجلسِ اوّل

یک شنبه بست و یکم ماهِ مبارکِ شعبان سنه تسع عشر و سبعمائة[۷۱۹] دولتِ پائبوس بدست آمد - بنده را حدیثی در دل بود بخدمتِ مخدوم بازخوانده شد که مَنْ اَحَبَّ الْعِلْمَ وَالْعُلَمَاءَ لَمْ یُکْتَبْ خَطِیْئَتُهٗ آنگاه عرض[4] افتاد که پس اُمیدوار[5] حدیث است که[6] از سببِ محبّتِ علم و علماء گناهِ این کس نوشته نمی شود! فرمود که صدقِ محبّت متابعت[7] است، چون کسی محبِّ ایشان شد هرآئینه متابعتِ ایشان کند و از ناشائسته[8] دُور باشد،

---

[1] ح: ملکی [2] ن: 'عمری چون' ندارد [3] ه: برساناد [4] ه: عرضه
[5] ن: امیدواری [6] ه: 'اینکه' بجای 'که از' - ح: 'اینکه از'
[7] ح: 'آنست که متابعتِ ایشان کنند چون کسی محبِّ ایشان شد لابد از ناشایسته' بجای 'متابعت است ..... از ناشائسته' دارد
[8] ه: 'ناشائستہ' بجای 'ناشائستہ'

چون این چنین شود ہر آئینه گناهِ او را ننویسند۔ آنگاه فرمود که تا محبّتِ حق در غلافِ قلب باشد امکانِ معصیت ہست امّا چون محبّت در سُویداء[1] قلب در آید پیش امکانِ معصیت نباشد۔

آنگاه فرمود که توبه و انابت در حالِ[2] جوانی نیکو می آید، در پیری چه کند که تائب نشود[3]! آنگاه این دو بیت بر زبانِ مبارک راند ؎

چون پیر شوی و بر سرِ انجام آئی — آئی سرِ حرفِ خویش ناکام آئی
سازی حق[4] را ز تیره رائی — معشوقهٔ خود[5] در[6] بی نوائی

بعد ازان فرمود که حق تعالیٰ از[7] بندهٔ خود از جوانیٔ او خواهد پرسید یُسال المرء مِن شبابِہٖ۔

درین میان دانشمندی در رسید و سر در قدمِ خواجه ذَکَرَہُ اللّٰہُ بِالخیر آورد و عرضداشت کرد که من بخدمت[8] که ارادت آورده ام باعثِ آن عرضه[9] می دارم و آنچنان بود که من وقتی در افغان پور بودم[10] برکنارهٔ آب وقتِ نمازِ شام در رسید، من به نماز مشغول شدم صورتِ مبارکِ شما را معائنه کردم ہم در نماز مرا حیرتی پیدا شد و پیش ازان این بنده را

---

[1] ح: سواد [2] ہ: حالت [3] ہ: 'توبه نکند و تائب نشود' بجای 'تائب نشود' دارد [4] ن: خود [5] ن: او [6] ن: ز
[7] ہ: 'بندهٔ خود را از جوانی' بجای 'از بنده ... او' دارد
[8] ن: 'نیّت' بجای 'بخدمت که' دارد [9] ن و ح: عرض
[10] ح: 'بوده ام بکنارهٔ' بجای 'بودم برکنارهٔ' دارد

بخدمت پیوندی نبوده است، الغرض چون روی مبارکِ شما را دیدم نزدیک بود که هم در نماز درهم شوم و از دست بروم، بعدازانکه نمازِ شام گزاردم با دل گفتم که مرا بخدمتِ مخدومِ عالمیان می باید رفت و در سلکِ بندگان می باید پیوست، آنگاه بخدمتِ مخدوم آمدم[1] و بیعت کردم!

چون آن دانشمند این حکایت تمام کرد خواجه ذَکَرَهُ اللّٰهُ بِالْخَیْرِ فرمود که وقتی مردی از دهلی روان شد تا در اجودهن رود و بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدّس اللّٰه سرّه العزیز تائب شود، دراثنای راه مطربهٔ پریشان قدمی با او همراه شد و آن مطربه بسیار در بندِ آن می بود که با آن مرد تعلّق کند[2]، آن مرد چون نیّتِ صادق داشت هیچ بدان زانیه میل نمی کرد تا در منزلی از منازل چنان افتاد که آن مرد و آن مطربه هردو دَر یک[3] گردون سوار شدند، آن مطربه بیامد و نزدیکِ آن مرد نشست چنانکه میانِ ایشان هیچ حجابی و مانعی نبود مگر دران حال اندک مایه دلِ آن مرد میل کرد تا سخنی گفت یا دستی جانبِ او دراز کرد، دران حال مردی را دید که بیامد و طپانچه بر روی او زد و گفت که بخدمتِ فلان[4] می روی بنیّتِ توبه این چیست؟ آن مرد برفور متنبّه شد و پیش جانبِ آن زن ندید، القصّه چون بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدّس اللّٰه سرّه العزیز رسید اوّل سخن که شیخ

---

[1] ن: آمده ام، بجای 'آمدم و بیعت کردم' دارد

[2] ه: تعلّق سازد، بجای 'تعلّق کند' دارد

[3] ه: یکجا، بجای 'دریک' دارد [4] ح: فلان کس

با او گفت این بود که خدای تعالیٰ ترا آن روز نیک قوی نگاه داشت!

لختی سخن در کمالِ فصاحتِ حضرتِ رسالت افتاد علیہ الصلوٰۃ والسلام، فرمود که یاری بود از صحابہ مگر او گوسفندی فروختہ بود و پشیمان شدہ بخدمتِ رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام آمد و حکایتِ خود باز گفت، پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام ایشان را کہ آن گوسفند خریدہ بودند بطلبید و گفت یاری کہ آن گوسفند را فروختہ است پشیمان شدہ است شما باز دہید، آن یار را نعیم نام بودہ است، مقصود آنکہ رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام صورتِ آن حال بدین عبارت فرمود نعیم بعتم و بغنم بعتم فرُدُّوہ الیہ یعنی چہار تصحیف متصل بدین فصاحت بیان کرد! بعتم فرمود کہ شما خریدہ اید بیع بمعنی شراء و شراء بمعنی بیع آمدہ است۔

مجلسِ دوم

پنجشنبہ نہم ماہ مبارکِ رمضان سنۃ المذکور بشرفِ دست بوس رسیدہ شد، ایّامِ زمستان بود، از حالِ آوازۂ اطراف و تشویش استطلاع می فرمود، عرض افتاد کہ نگرانی کہ سببِ ملاعین خاستہ بود این ساعت کمتر است، نسبتِ این معنی حکایت فرمود کہ شیرخان والئ اُچّہ و ملتان بود در حقِ شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز چندان اعتقادی نداشت تا بارہا شیخ الاسلام در بابِ او

ل ن وہ: معنی

این دو مصراع بگفتی ؎

افسوس کہ از حالِ منت نیست خبر　　　وانگہ خبرت شود کہ افسوس خوری!

بعدازان فرمود کہ چون شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز از دُنیا برفت ہمان سال کافران دران دیار رسیدند!

لحتی حکایت[1] شیخ بہاءالدین زکریّا افتاد و بزرگی[2] او رحمتہ اللہ علیہ[3] فرمود کہ دانشمندی از بخارا آمدہ بود با وفورِ علم، بزیارتِ شیخ بہاءالدین رفت شیخ[3] او را دید دستاری بستہ و دُنبالہ آویختہ و مجعدّ، شیخ گفت با دو مار بہم چہ آمدہ ای یعنی یکی دنبالہ[4] دستار دیگر[5] جعد! آن دانشمند برفور بخدمت شیخ[6] محلوق شد۔

خواجہ ذکرہُ اللہُ بِالخَیر فرمود کہ شیخ بہاءالدین رحمتہ اللہ علیہ قوی نفسی گیرای داشت، دیگر فرمود کہ مردی متعبّدی بود در ملتان کہ او را سلیمان[4] گفتندی، پیشِ شیخ ذکرِ او بسیار شد، شیخ بہاءالدین رحمتہ اللہ علیہ برو رفت او را گفت برخیز دوگانہ بگزار تا ترا بہ بینم چگونہ می گزاری؟ آن مرد برخاست دوگانہ بگزارد مگر ہر دو قدم چنانکہ آمدہ است نہ نہاد و فرجہ بیشتر گذاشت یا کمتر، شیخ او را گفت کہ این مقدار فرجہ بگذار ازین بیشتر[5] و کمتر مگذار، باز آن مرد نماز[6] آغاز کرد ہم قدم ہمچنان نہ نہاد کہ شیخ فرمودہ بود، بارِ دیگر او را فرمود، الغرض ہرچند کہ او را می گفت کہ پای ہمچنین بنہ او نتوانست، شیخ فرمود

---

[1] ن: سخن در ذکر
[2] ۵: و دوم
[3] ن و ح: 'ایشان' بجای 'شیخ'
[4] ۵: شیخ سلیمان
[5] ح: بیش
[6] ح: 'نماز' ندارد

برو در اُچّہ ساکن شو! او در اُچہ برفت۔

لختی سخن در نقلِ شیخ بہاءالدّین زکریّا افتاد رحمۃ اللہ علیہ، فرمود کہ روزی مریدی نامۂ بیاورد و بدستِ شیخ صدرالدّین داد علیہ الرحمۃ والرضوان و گفت کہ این نامہ را یک مردی دادہ است و گفتہ کہ این را بخدمتِ شیخ بہاءالدّین برسان[1]، شیخ صدرالدّین چون عنوانِ نامہ بخواند متغیّر شدہ برفت و آن نامہ را بدستِ شیخ بہاءالدّین داد رحمۃ اللہ علیہ، شیخ چون آن نامہ را بخواند، بپیچید و نعرہ ہا برخاست[2] و[3] شب را واقعۂ شیخ شد رحمۃ اللہ علیہ

ازینجا فرمود کہ چہ عہدی خوش بود آن عہد[4] کہ این پنج بزرگ[5] درحیات بودند، شیخ ابوالغیث یمنی و شیخ سیف الدّین باخرزی و شیخ سعدالدّین حمویہ و شیخ بہاءالدّین زکریّا و شیخ الاسلام فریدالدّین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

ازینجا حکایتِ شیخ سیف الدّین باخرزی فرمود کہ رسمِ او ہمچنین بود کہ چون نمازِ شام بگزاردی ہمان زمان در خواب شدی تا ثُلثی از شب بگذرد، چون ثُلث شب بگذشتی برخاستی امام و مؤذّن حاضر بودندی نمازِ خفتن بگزاردی و بیدار بودی تا صبح، ہمہ عمرِ او ہمچنین گذشت۔ بندہ عرضداشت کرد کہ او سماع شنیدی؟ فرمود کہ آری ولی ہمچنین نی[6] کہ مردمان مجلس مرتّب می کنند و

---

[1] ھ: برسانی [2] ن: خاست، بجای، برخاست،

[3] ح: شبِ آیندہ این واقعۂ شیخ شدہ بود، بجای، و شب ...... شد، دارد

[4] ح: کہ دران عہد، بجای، آن عہد کہ، دارد

[5] ھ: شیخانِ بزرگوار، بجای، پنج بزرگ، دارد [6] ھ: ن-ن: نی، ندارد

خلق را می طلبند و بر رسمِ دعوت جمع می شوند آنگاه سماع می کنند، برو ہمچنان نبودی، او نشسته بودی و حکایت می گفتی و سخنی برداشتی، درین میان وقتِ او خوش شدی، چون پرُ شدی گفتی اینجا کسی ہست که چیزی بگوید؟ آنگاه گوینده بیامدی وچیزی بگفتی، حالِ سماعِ او ہمچنین بوده است!

بعدازان از حالِ نقلِ او حکایت فرمود که مردی بود در بخارا، شبی در خواب دید که مشعلهٔ[1] سوزان از دروازهٔ بخارا بیرون می برُدند، چون بیدار[2] شد بخدمتِ بزرگی آمد و خوابِ خود بگفت، آن بزرگ گفت وَلیٔ[3] صاحب نعمتی از بخارا نقل خواہد کرد! ہمدران نزدیکی شیخ سیف الدّین نقل کرد، و حکایتِ دیگر فرمود که ہمدران ایّام پیرِ خود را درخواب دید که اورا می گوید که اشتیاق بسیار شد بیا، چون شیخ سیف الدّین این خواب بدید دران ہفته تذکیر کرد، در تذکیر ہمه ذکرِ فراق و وداع بود، خلق حیران شد[4] که ہمه سخن در فراق می گوید! آنگاه نشید خواند بر ردیفِ خیرباد ؎

رفتم ای یاران بسامان خیرباد　　نیست آسان دردِ ہجران خیرباد!

چون نشید[5] تمام کرد بعدازان روی سوی جمع کرد و گفت ای مسلمانان! بدانید و آگاه باشید که پیرِ من مرا درخواب گفته است که بیا من میروم خیرباد! این بگفت و ازمنبر فرود آمد، ہمدران نزدیکی نقل فرمود رحمته الله علیه۔

---

[1] ن: شعله　[2] ۵: روز　[3] ح و ۵: وای

[4] ن: شدند، ۵: مانند　[5] ن و ۵: تسمیه

مجلسِ سوم

سه شنبه بست و هشتم ماهِ رمضان سنه مذکور دولتِ پائبوس بدست آمد الحمد لله، عزیزی برسید و خدمتِ یکی برسانید. خواجه ذکره الله بالخیر او را بجای نیاورد فرمود که آن کس کیست؟ آن آینده او را تعریف[1] کرد، هم خواجه ذکره الله بالخیر بجای نیاورد، بعد ازان فرمود که بسیار کس را من می دانم چون به بینم بشناسم امّا بنام و لقب گفتنِ ایشان نشناسم۔

از نسبتِ این معنی حکایت فرمود که یکی از پسرانِ شیخ الاسلام فرید الدّین قدس الله سرہ العزیز نظام الدّین لقب بود و خدمتِ شیخ از جملۀ پسران او را دوست تر داشتی و او لشکری بود و بخدمتِ شیخ عظیم گستاخ بود، هرچه او گفتی[2] شیخ از غایت آنکه او را دوست داشتی بخندیدی و ازانچه او گفتی نرنجیدی، الغرض آن پسر وقتی بسفری رفت، بعد از چندگاه بدستِ یکی بخدمتِ شیخ الاسلام سلام گفته فرستاد، آن[3] کس بیامد و بخدمتِ شیخ الاسلام عرضداشت کرد بدین عبارت که مخدوم زاده نظام الدّین سلام رسانیده است. شیخ فرمود که کدام کس؟ آن مرد گفت مخدوم زاده نظام الدّین، باز شیخ فرمود که کرامی گوئی؟ باز آن مرد گفت

---

[1] ح: تعریف بسیار

[2] ن: 'نه رنجیدی از آنکه او را دوست داشتی' بجای 'شیخ از غایت .... نرنجیدی' دارد

[3] ن: 'چون آن آینده سلام رسانید' بجای 'آن کس .... کرد' دارد

کہ مخدوم زادہ نظام الدین پسرِ شما' آنگاہ شیخ فرمود آری او چگونہ است او سلامت هست؟ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر برین حرف رسید می فرمود کہ بنگر[1] بد دریا دِ حق چگونہ مستغرق بودہ[2] است کہ پسر خود را بعد از چندین تفهیم و تعریف بجای آورد!

ازینجا حکایتِ شیخ بہاءالدین زکریا فرمود علیہ الرحمۃ والغفران کہ یکی بخدمتِ او آمد و[3] سلامِ یکی رسانید[4]، شیخ بہاءالدین پرسید کہ کدام کس است؟ آن آیندہ تعریف کرد، شیخ بجای نیاورد، آن آیندہ نشانیها بسیار گفتن گرفت، شیخ بہاءالدین گفت چندین گفتن چہ حاجت است او مرا وقتی دیدہ است؟ آن مرد گفت آری او بندۂ شماست و[5] مریدِ شما، شیخ گفت تمام است!

بعد ازان خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر حکایتِ[6] شیخ بہاءالدین زکریا فرمود رحمۃ اللہ علیہ کہ اگر کسی را چیزی بدادی نیکو دادی، معلمانی کہ فرزندانِ او را تعلیم می کردند ایشان را کرمها[7] کردی و سیم و زر در دامنِ ایشان ریختی۔ آنگاہ حکایت فرمود کہ وقتی والئ ملتان را غلہ حاجت شد، از شیخ بہاءالدین رحمۃ اللہ علیہ توقع کرد، شیخ فرمود یک[8] انبار بدو دهند، والی متعلقان را فرستاد تا غلہ از انبار بیرون کشند، درمیانِ غلہ سبوئی پُر نقرہ پیدا آمد، والی را خبر کردند، گفت شیخ ما را غلہ فرمودہ است این نقرہ نفرمودہ است این را بخدمتِ شیخ باز باید برد، چون

---

[1] ن و ح: ببنگر
[2] ه: بود، بجای بودہ است'
[3] ح: سلام کرد و سلام کسی' بجای' و سلامِ یکی' دارد
[4] ه: عرضداشت
[5] ه: و مریدِ شما' ندارد
[6] ح: حکایت از احوالِ
[7] ح: اکرامها ه: کرمها بسیار
[8] ه: انباری اورا' بجای' یک انبار بدو' دارد

این معنی بخدمتِ شیخ باز گفتند، شیخ گفته فرستاد که زکریّا را ازین حال معلوم بود تُرا آن غلّه با آن نقره بهم داده است!

لختی سخن در ترکِ دنیا اُفتاد، درین باب حکایت فرمود که وقتی مهتر عیسیٰ علیہ السّلام بر سرِ خفتهٔ رسید، آن خفته را آواز داد و گفت که برخیز خدای را عبادت کن! آن مرد گفت که من خدای را عبادت کرده ام که احسنِ عبادات است: مهتر عیسیٰ علیہ السّلام گفت چہ عبادت کرده ای؟ گفت ترکت الدُّنیا لأھلہا، آنگاه فرمود مَن رضی اللہ تعالیٰ بقلیلٍ مِّن الرِّزق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بقلیلٍ مِن العمل، بعد ازان فرمود که هر که از دُنیا برود و ازو هیچ چیزی نماند لا درهمًا ولا دینارًا فلیس فی الجنّۃ اغنیٰ منہ،

مجلسِ چہارم

شنبہ بست و چہارم ماہِ شوّال سنہ مذکور سعادتِ دست بوس بدست آمد۔ سخن در قرأتِ قرآن افتاد، فرمود که این دو فائده در کتابی دیده ام جای دیگر کم دیده ام، یکی درین آیه وَ اِذَا رَاَیْتَ ثَمَّ رَاَیْتَ نَعِیْمًا وَّمُلْکًا کَبِیْرًا، امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ مَلِکًا کَبِیْرًا می خواند، دوم درین آیه لَقَدْ جَآءَکُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ اَنْفُسِکُمْ این را هم

ن و ک: داده ام
ک: باهلها

مِنْ اَنْفسِکُم خوانده اند و این انفس[1] افعل است از نفیس ـ

لختی حکایت دران افتاد که وردی و طاعتی که از متعبّدی فوت شود گوئی[2] آن برابرِ مرگست ـ آنگاه فرمود که یک لشکری بخدمتِ شیخ بهاءالدین آمد رحمة الله علیه و گفت که من شب[3] چنین خوابی دیده ام که نمازِ من فوت شده است. شیخ فرمود که فنای تو نزدیک است[4] بتوبه بپیوند! چون او برخاست صوفیئی هم از خانقاهِ ایشان بیامد، او هم همان خواب دیده بود، چون او خوابِ خود تقریر کرد شیخ متحیّر شد که آن مرد خود لشکری است شاید که به جنگی کشته شود و این صوفی سلامت است و هیچ اثرِ ملالتی ندارد این را چه گویم! همدرین بود که خبر آوردند که آن لشکری کشته شد و آن صوفی را نمازِ بامداد فوت شده بود ـ خواجه ذَکَرَہُ اللّٰہُ بِالْخَیْر چون برین حرف رسید چشم پُرآب کرد و فرمود بنگرید[5] فوتِ نماز را[6] برابرِ مرگ داشته اند!

لختی سخن[7] در ملازمتِ اوراد افتاد ـ فرمود که هرکه چیزی برخود ورد میکند اگر به سببِ زحمتی یا علّتی خوانده نشود آن را در دفترِ معامله او بنویسند، امّا بعضی چیزی ورد نکنند گویند آنچه میسّر شود بخوانیم[8] درین صورت آنکه صاحبِ ورد است

---

[1] ن: 'افضل نفیس است' بجای 'افعل است از نفیس' دارد

[2] ن: 'بلا بد ورسد' بجای 'گوئی آن برابرِ مرگست' دارد [3] ہ: اِمشب

[4] ہ: آمده است [5] ن و ح: بنگر

[6] ہ: 'او را برابرِ مرگ داشته بود' بجای 'را برابرِ مرگ داشته اند' دارد

[7] ن و ح: حکایت [8] ہ: بخوانند

بهتر زیرا که به سببِ علّتی وردی که فوت شود از آن او بنویسند امّا آنکه وردی معیّن ندارد از آنِ او چه نویسند؟

درین میان در فضیلتِ مسبّعاتِ عشر غلو فرمود، آنگاه فرمود مردی بود که پیوسته مسبّعاتِ عشر بخواندی، وقتی او در راهی افتاد[1] طائفۂ رہزنان برخاستند تا او را ہلاک کنند، درین میان ده سوار پیدا شدند با سلاح مرتّب، این مرد را ازان طائفہ خلاص دادند، و آن ده سوار که پیدا شده بودند سر برہنہ بودند، این مرد ازیشان پرسید که شما کیانید؟ گفتند که مسبّعاتِ عشریم، ما آن ده دُعائیم که تو ہر روز ہفتگان بار می خوانی! آنگاه این مرد گفت که سر برہنہ چرا اید؟ گفتند ازانکه بر سرِ دُعاہا[2] بسم اللہ الرحمٰن الرحیم نمی گوئی! درین حال بنده عرضداشت کرد که تسمیہ کجا گویند؟ فرمود بر سرِ ہر سُوره ۔

آنگاه فرمود که قاضی کمال الدّین جعفری که حاکمِ[3] بداؤن بود او را اوراد[4] بسیار بود با چندان شغلِ قضا و کارہای دیگر قرآن ہم بسیار خواندی، الغرض چون پیر شد ازان خواندنہا بماند، ازو پرسیدند که چہ حالست[5]؟ گفت بر مسبّعاتِ عشر بسنده کرده ام که جامعِ اوراد است ۔ بعد ازان فرمود که ابراہیم تیمی رحمۃ اللہ علیہ یکی از واصلان بود، او در کعبہ مہتر خضر را دریافت و ازو بخششی طلبید، مہتر خضر مسبّعاتِ عشر او را بیاموخت و گفت من این از حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلّم روایت می کنم۔

---

[1] ح: 'د' ندارد [2] ح: 'ہر دعا' بجای 'دعاہا' [3] ح: قاضی [4] ح: 'شغل' ن: کارہا
[5] ن: 'احوال چیست' بجای 'چہ حالست' دارد ۔ ح: 'حال چیست'

مجلسِ پنجم

چهارشنبه بست و هشتم ماهِ شوّال سنه مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد. سخن دران افتاد که هر رنجی و مشقّتی که بدین کس می رسد می باید که بداند که از کجاست گوئی خیریتِ این کس دران باشد که بدان مشقّت متنبّه شود، و آن کس که بر سرِ بطالت باشد[1] او را هیچ مکروهی نرسد که او را ازان باز آرد و آن خذلانِ اوست[2] نعوذ باللہ منہا که او را رشتهٔ دراز داده باشند. درین میان حکایت[3] فرمود که عورتی صالحه بود و بزرگوارِ من ازو شنیده ام که او می گفت اگر خاری در پای من بخلد من بدانم که ازکجاست!

آنگاه فرمود که چون عائشه را رضی اللہ عنہا آن اتّهام کردند و آن قصّهٔ دور[4] و دراز است القصّه عائشه بعد ازان در مناجات می گفتی الٰهی من می دانم که این اتّهام بر من از چه[5] نشست، ازان معنی که رسول علیه الصّلوٰة والسّلام دعویٔ محبتِ تو می کرد

---

[1] ن : بود

[2] ع : 'که آن خذلان باشد' بجای 'و آن خذلانِ اوست' دارد

[3] ه : حکایت

[4] ن و ع : 'دور دراز' بجای 'دور و دراز'

[5] ح : 'از چه نسبت شده' بجای 'از چه نشست' دارد - ه : 'ازکجاست'

و اندک[1] میل محبّت با من هم داشت این قدر تهمت[2] بر من از آنجا بود ! درین میان عزیزی برسید و قدری گُل آورد، از نسبت این فرمود که پیغمبر علیه السلام فرموده است حُبِّبَ اِلَیَّ مِنْ دُنْیَاکُمْ ثَلٰثٌ اَلطِّیْبُ وَالنِّسَآءُ وَقُرَّةُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوةِ، بعد ازان فرمود که مقصود ازین نساء عائشه است رضی الله عنها به سبب[3] آنکه از حرمهای دیگر میلِ رسول علیه السلام جانبِ او بیشتر بود و مقصود از قرة عینی فی الصلوٰة فاطمه است رضی الله عنها که آن ساعت او در نماز بود، بعد ازان فرمود که بعضی گویند که مقصود ازین نماز است۔ آنگاه فرمود که اگر مقصود ازین صلوٰة بودی صلوٰة را مقدّم داشتی برین[4] دو چیز، آنگاه فرمود که خلفای راشدین چون ابوبکر صدّیق و عمر خطّاب و عثمان و علی رضی الله عنهم اجمعین بروفقِ لفظِ مبارکِ رسول علیه الصلوٰة والسلام سه گان چیز را[5] گفته اند که دوست می داریم، آنگاه فرمود که مهتر جبرئیل علیه السلام بیامد و او نیز از حضرتِ عزّت فرمان رسانید که من نیز سه چیز را دوست می دارم و آن اینست که شَابٌّ تَائِبٌ وَعَیْنٌ بَاکِیَةٌ وَقَلْبٌ خَاشِعٌ۔

لختی سخن دران اُفتاد که خلقی[6] پیشِ بزرگان سلامی و خدمتی که می آرند چه بهتر؟

---

[1] ه: اندک میلی محبت جانبِ من داشت، بجای 'اندک میل ... داشت' دارد

[2] ه: وُ سمت

[3] ه: زیراکه، بجای 'به سبب آنکه' دارد

[4] ن: 'بران سه' بجای 'برین دو' دارد

[5] ح ده: 'گفتند' بجای 'را گفته اند' دارد

[6] ه: خلق

درین معنی حکایت فرمود که یکی بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدس الله سره العزیز کاردی خدمتی آورد، شیخ آن کارد بدو باز داد و گفت برمن کارد میارید سوزن آرید که کارد آلتِ قطع است و سوزن آلتِ پیوند۔

لختی سخن دران افتاد که خلق یکدیگررا عیب کنند، برلفظِ مبارک راند که اگرکسی یکی را به عیبی طعن کند اوّل باید که بیندیشد که آن عیب درمن هست یا نه؟ اگرآن عیب دروباشد او را شرم نباید[1] که او به عیبی که بدان مبتلا باشد دیگری[2] را بدان طعن کند، واگر[3] آن عیب درو نباشد شُکرانهٔ خدای عزّ و جلّ آرد که اورا ازان عیب نگاه داشته است دیگری[4] را بدان عیب طعن نشاید کرد۔

لختی سخن درسماع افتاد۔ یکی ازحاضران گفت که مگر درین وقت حکم شده است که خدمتِ مخدوم هروقت که باید سماع بشنود او را حلال است۔ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که چیزی که حرام است بحکمِ کسی حلال نشود و چیزی که حلال است بحکمِ کسی حرام نشود، آمدیم درمسئلهٔ مختلف فیه مثلاً همین حکمِ سماع، امام شافعی رحمته الله علیه سماع رامباح می دارد و با دف و چغانه برخلافِ علمای ما، اکنون درین اختلاف برهرچه حاکم حکم کند همان باشد یکی ازحاضران گفت که همدرین روزها بعضی ازدرویشانِ آستانه دار

---

[1] ن: نباید [2] ه: دیگران
[3] ه: 'ونیز اگرکسی راعیب نباشد که آن دیگری راهست' بجای 'واگرآن عیب درو نباشد' دارد [4] ح و ه: دیگران

در مجمعی کہ چنگ و رباب و مزامیر بود رقصہا کردند[1] ۔ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ نیکو نکردہ اند آنچہ نامشروع است ناپسندیدہ است! بعد ازان یکی گفت کہ چون آن طائفہ ازان مقام بیرون آمدند با ایشان گفتند کہ شما چہ کردید دران جمع[2] مزامیر بود سماع چگونہ شنیدید و رقص کردید؟ ایشان جواب دادند کہ ما چنان مستغرقِ سماع بودیم کہ ندانستیم کہ آنجا مزامیر ہست یانہ! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر چون این سخن بشنید فرمود کہ این جواب ہم چیزی نیست این سخن در جملہ معصیتہا بباید[3] نبشت! درین میان بندہ عرضداشت کرد کہ صاحبِ مرصاد درین معنی[4] رباعی نبشتہ است و این دو مصراع عرض افتاد ؎

گفتی کہ بہ نزدِ من حرامست سماع　　گر بر تو حرامست حرامت بادا

خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ آری، آنگاہ این رباعی را تمام بر زبانِ مبارک راند

رباعی

دنیا طلبا جہان بکامت بادا　　و این جیفۂ مردار بدامت بادا
گفتی کہ بہ نزدِ من حرامست سماع　　گر بر تو حرامست حرامت بادا

باز بندہ عرضداشت کرد کہ اگر علماء درین باب بحث کنند و در نفئ سماع سخنی گویند نیکو نماید امّا آنکہ در جامۂ فقر باشد او چگونہ نفی کند و اگر ہم بہ نزدِ او حرام باشد آنقدر کند کہ خود نشنود امّا با دیگران خصومت نکند

---

[1] ح : کردہ اند　　[2] ن : مجلس

[3] ہ : نباید ۔ س : 'بباید' بجای 'بباید نبشت' دارد　[4] ح : باب

کہ می‌شنوید، خصومت صفتِ درویشان نیست ـ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر تبسم فرمود ملائمِ این معنی حکایت کرد کہ چندین علماء ہستند و چیزی می‌گویند و یکی نادانستہ عربدہ می‌کند۔ حکایت فرمود کہ وقتی متعلمی امامت می‌کرد و جماعتی از علماء بوی اقتدا کردہ بودند و یکی عامی ہم، و آن نماز چہار گانی بود مگر امام[1] را قعدۂ اُولیٰ سہو شد سوم رکعت متصلِ دوم رکعت برخاست، چون او دانشمند بود دانست و در دل کرد کہ این را چگونہ تمام باید کرد، علماء کہ اقتداء کردہ بودند ایشان نیز ساکت بودند، آن عامی غلبہ آغاز کرد کہ سبحان اللہ سبحان اللہ، چندان بگفت کہ نمازِ خود را باطل کرد! چون امام سلامِ نماز بداد رُوی سوی آن عامی کرد و گفت ای خواجہ ترا چہ شد چندین دانشمندان حاضر بودند ایشان دانستند کہ اتمامِ این نماز چگونہ خواہد شد ایشان ہیچ نہ گفتند، تو کیستی کہ چندین غلبہ کردی و نمازِ خود را باطل کردی؟

باز بندہ عرضداشت کرد کہ بندہ این طائفہ را کہ منکرِ سماع اند نیکو می‌داند و بر مزاجِ ایشان وقوفی تمام دارد، غرض آنکہ ایشان کہ سماع نمی‌شنوند ہمچنین می‌گویند کہ ما از آن نمی‌شنویم کہ حرام است، بندہ سوگند نمی‌خورد امّا راست عرض[2] می‌دارد کہ اگر سماع حلال بودی ہم ایشان نشنیدندی! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر برین سخن[3] تبسم فرمود و گفت آری چون در ایشان ذوقی نیست چگونہ شنیدندی و بر چہ شنیدندی؟ واللہ اعلم[4]

---

[1] ن و ح: آن متعلم [2] ح: 'می گوید' بجای 'عرض می دارد' ن: 'عرضداشت می دارد'
[3] ن: حرف [4] ح و ق: 'واللہ اعلم' ندارد

مجلس ششم

دوشنبه دهم ماهِ ذوالقعده سنة المذکور دولتِ دست بوس میسر شد۔ سخن در جماعتی افتاد که اگرچه[1] بیمار می شوند البتّه ناممکن است طاعتِ معهودِ خود می گذارند۔ درین باب حکایت فرمود که بزرگی بود بر لبِ آب خانه داشت، او را زحمتِ عارضهٔ شکم شد، هر بار که بقضای حاجت برفتی بعد از قضای حاجت در آب در آمدی و غسل کردی و دوگانه بگزاردی تا زحمت قوی تر شد مثلاً[2] بست بار یا سی بار حاجت بودی همچنان در آب برفتی و غسل بکردی و دوگانه بگزاردی تا شبی شصت کرّت او را حاجت شد، هر شصت بار در آب برفت و غسل کرد و دوگانه بگزارد تا در[3] آخرین بار هم در آب بود که جان بحق تسلیم کرد! خواجه ذکره اللّٰه بالخیر برین حرف رسید چشم پُر آب کرد و فرمود که زهی رسوخی[4] در کارِ طاعت که تا نفسِ آخرین[5] ازان قاعده نگشت!

بعد ازان فرمود که مردم را که زحمتی می شود آن دلیلِ خیر[6] اوست او نمی داند!

---

[1] ن و ح: اگر [2] ن و ح: مثل

[3] ح و ه: 'در' ندارد [4] ن و ح: رسوخ

[5] ن و ح: آخر [6] ه: خیریت

آنگاه فرمود که اعرابی بحضرتِ رسالت آمد صلی اللہ علیہ وسلم و ایمان آورد، بعد از چندگاه باز بخدمتِ رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام آمد و گفت یا رسول اللہ از[1] آنگاه که من ایمان آورده ام هم مالِ مرا نقصانی پیدا شده است و هم نفسِ مرا زحمتی می باشد، رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمود که چون مومن را در مال قصوری پیدا شود و در نفس مرضی[2] دلیلِ صحتِ ایمان او باشد! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که فردای قیامت آمنّا وصدّقنا فقراء را چندان درجه خواهد بود که جمیع خلائق آرزو برند[3] و گویند[4] ای کاش ما در دنیا فقیر می بودیم! و طائفه که در دنیا بیشتر حال مریض می باشند[5] ایشان را هم فردای قیامت چندان درجه خواهد[6] بود که جمیع[7] خلائق آرزو کنند که ای کاش ما در دنیا رنجور حال می بودیم!

واللہ[8] اعلم

---

[1] ه: 'تا' بجای 'از' [2] ن: مرض بود [3] ه: خواهند بُرد

[4] ح: 'که' بجای 'و گویند' دارد - ه: 'و گویند' ندارد

[5] ح و ه: 'باشند' بجای 'می باشند' دارد

[6] ن و ه: 'باشد' بجای 'خواهد بود' دارد

[7] ن: 'خلق همه گویند کاشکے' بجای 'جمیع خلائق ...... ای کاش' دارد

ه: همه خلق گویند ای کاش' [8] ح و ه: 'واللہ اعلم' ندارد

مجلسِ هفتم

دوشنبه دوم ماهِ ذی الحجه سنه مذکور سعادتِ دست بوس بدست آمد، درویشی جوالقی نشسته بود، وقتِ خاستن تکبیر[1] گفت و برخاست و رفت - بنده عرضداشت کرد که تکبیری که درویشان می گویند از کجاست؟ فرمود که بعد از طعام خوردن تکبیر آمده است و آن تکبیر بمعنی حمد است یعنی بشکرِ[2] آن نعمت حمد می گویند - بعد از ان فرمود که وقتی رسول علیه الصّلوٰة والسّلام صحابهٔ خود را فرمود که امید می دارم که فردای[3] قیامت رُبعی از اہلِ بہشت شما خواہید بود و ثلث ار باع[4] اُمّتانِ[5] دیگر! یاران بر شکرِ این نعمت تکبیر گفتند، باز رسول علیه الصّلوٰة والسّلام فرمود که ثُلثی از اہل بہشت شما خواہید بود و ثُلثان امتانِ دیگر! باز صحابه تکبیر گفتند، باز رسول علیه الصلوٰة والسلام فرمود که نصفی از اہلِ بہشت شما خواہید بود و نصفی امتانِ دیگر! باز صحابه تکبیر گفتند - آنگاه خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که درین محلها این تکبیر گفتن بجای حمد است امّا اینکه بعضی درویشان ہر بار بہر مصلحتی[6] گویند که تکبیر گوییم جای نیامده است -

---

1 ه: تکبیری

2 ه: 'شکرانهٔ آن نعمت' بجای 'بشکرِ آن نعمت' دارد - ن: 'بجای شکران نعمت'

3 ح: 'فردا از اہلِ بہشت ربعی' بجای 'فردای ..... بہشت' دارد 4 ه: اربع

5 ن و ح: از امتان 6 ن و ح: مصلحت

بعد ازان بندہ عرضداشت کرد کہ ذکری کہ بلند می گویند مشائخ گفتہ اند ؟ فرمود کہ گفتہ اند۔ بعد ازان بندہ گفت کہ اگر آہستہ گویند چگونہ باشد؟ فرمود کہ آہستہ گفتن بہتر[1]، آنگاہ فرمود صحابہ کہ قرآن خواندندی چنان خواندندی کہ کسی معلوم نکردی، چون آیۂ سجدہ رسیدی ایشان سجدہ کردندی آنگاہ معلوم شدی کہ ایشان قرآن می خوانند !

مجلسِ ہشتم

پنجشنبہ بست و ششم ماہِ ذی الحجّہ سنہ مذکور دولتِ پائبوس میسّر شد۔ سخن در سلام و جواب افتاد، فرمود کہ چون مہتر آدم را حق تعالیٰ بیافرید شصت گز بالای او بود، او را فرمان شد کہ ملائکِ مقرّب را سلام کن و جوابِ سلام بشنو تا میانِ فرزندانِ تو سلام و جوابِ سلام ہمچنان باشد! مہتر آدم علیہ السّلام ملائک را سلام گفت السّلام علیکم، ملائک گفتند علیک السّلام و رحمۃ اللہ و برکاتہ، این حکم میان[2] فرزندانِ آدم بماند، بعد ازان فرمود کہ اگر یکی بیاید و ہمچنین بگوید کہ السّلام علیک و رحمۃ اللہ و برکاتہ جوابِ او چگونہ باید گفت، جوابِ او ہمچنین باید گفت کہ علیک السّلام و رحمۃ اللہ و برکاتہ۔

---

[1] ح : 'بہتر باشد' بجای 'گفتن بہتر' دارد۔ ن : 'گویند بہتر'

[2] ن و ح : درمیان

آنگاه حکایت فرمود که وقتی صحابهٔ رسول علیه السلام نشسته بودند، یکی در آمد و همچنین سلام گفت که السّلام علیکم ورحمة الله و برکاته، یکی از حاضران جواب سلام همچنین باز داد که علیک السّلام ورحمة الله و برکاته و مغفرته، ابن عبّاس رض حاضر بود او گفت که همچنین نباید گفت جواب سلام تا برکاته پیش نیست۔

بنده عرضداشت کرد که اگر یکی نمازِ نفل می گزارد و بزرگی در رسد این مصلّی ترکِ نماز کند و بدو مشغول شود چگونه باشد[1]؟ فرمود که نماز خود تمام باید کرد۔ بنده عرضداشت کرد کسی که نمازِ نفل می گزارد برای ثواب و دریافتِ سعادت می گزارد درین میان اگر پیرِ او در رسد او را در قدم بوسِ پیر سعادتها بسیار است و اعتقادِ مرید آنست که این دولت صدبار به از آن ثواب باشد، فرمود که حکمِ شرع همچنان است! آنگاه حکایت فرمود که وقتی شیخ بهاء الدّین زکریّا رحمة الله علیه بر کرانهٔ آبی رسید، مریدان را دید که وضو می ساختند، چون شیخ را دیدند همه تعظیم کردند و[2] وضو نیم کرده برخاستند مگر یک صوفی وضوی[3] خود تمام کرد، آنگاه بخدمتِ شیخ آمد و تعظیم کرد، شیخ فرمود که میانِ ایشان درویش همین است که وضو تمام کرد آنگاه مرا تعظیم[4] کرد! بنده عرضداشت کرد که اگر کسی نمازِ نفل ترک گیرد و به تعظیمِ پیر مشغول شود او را تکفیر توان کرد؟ فرمود که خیر،

---

[1] ن: است

[2] ہ: 'از وضو نیم کلہ برخاستند' بجای 'و وضو نیم کرده برخاستند' دارد

[3] ن و ہ: 'تمام وضو کرد' بجای 'وضوی خود تمام کرد' دارد

[4] ہ: 'به تعظیم پیش آمد' بجای 'مرا تعظیم کرد' دارد

آنگاه[1] بر وفقِ عرضداشتِ بنده و رسوخِ اعتقادِ مرید در حقِ پیر بر لفظِ مبارک راند که وقتی شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز بدرالدین اسحٰق را آواز داد، بدرالدین در نماز بود، ہم در نماز جواب داد بلند گفت لبیک! بعد ازان حکایت فرمود که وقتی رسول علیه السلام طعام می خورد، یکی را آواز داد، آن یار در نماز بود، در آمدن درنگی کرد، رسول علیه السلام فرمود که چرا زود نیامدی؟ گفت در نماز بودم، رسول علیه السلام فرمود که چون خدای و رسولِ خدای بخواند بر فور اجابت باید کرد، بعد ازان خواجه ذکرہ اللہ بالخیر بر لفظِ مبارک راند که فرمانِ شیخ ہمچو فرمانِ رسول است علیه الصلوٰۃ والسلام۔ آنگاه حکایت فرمود که یکی[2] بخدمتِ شیخ شبلی آمد و گفت که من مریدِ تو می شوم، شبلی گفت بشرطی ارادتِ تو قبول کنم که آنچه فرمایم ہمان کنی! مرید گفت ہمچنان[3] کنم، شبلی گفت تو کلمۂ طیبہ چگونہ می گوئی؟ مرید گفت من ہمچنین می گویم لا الٰه الا اللہ محمد رسول اللہ، شبلی گفت ہمچنین بگو لا الٰه الا اللہ شبلی رسول اللہ مرید بر فور ہمچنان گفت، بعد ازان شبلی گفت رحمۃ اللہ علیه که شبلی یکی از چاکرانِ کمینۂ آنحضرت است رسول اللہ ہمان است[4] من اعتقادِ ترا امتحان می کردم!

لختی سخن[5] در نمازِ جمعه افتاد که در نا رفتنِ[6] نمازِ جمعه تا ویلی آمده است، فرمود که

---

[1] ۵: پس
[2] ن: 'وقتی مردی' بجای 'یکی'
[3] ن: ہمچنان
[4] ح: 'رسول ہمو نیست' بجای 'رسول اللہ ہمان است' دارد
[5] ن و ۵: حکایت
[6] ن: ناگزاردنِ

هیچ تاویلی نیست مگر آنکه[1] کسی بنده باشد یا مسافر یا مریض امّا آنکه بتواند که برود و نرود قوی سخت دلی باشد، آنگاه فرمود که اگر کسی یک جمعه نرود یک نقطهٔ سیاه بر[2] دلِ او پیدا شود و اگر دو جمعه نرود دو نقطهٔ سیاه پیدا[2] شود و اگر سه جمعه نرود تمام دلِ او سیاه شود نعوذ بالله منها،

درین میان حکایتِ سلطان غیاث الدّین بلبن در افتاد و مداومتِ[3] او در نمازِ جمعه و اوقاتِ خمسه و عقیدهٔ خوبِ او، آنگاه فرمود که وقتی با قاضیٔ لشکر می گفت که شبِ گذشته چه شبِ بزرگوار بود! قاضیٔ لشکر گفت که شما را هم روشن شده[4] است؟ سلطان گفت آری، درین میان بنده عرضداشت کرد که مگر شب قدر بوده باشد؟ فرمود که باری شبی بزرگوار بود که ایشان دریافتند و بر احوالِ یکدیگر مطّلع شدند!

مجلس نهم

سه شنبه دوم ماهِ جمادی الاُولی لسنه عشرین[20] و سبعمائة سعادتِ دست بوس میسّر شد. سخن در نماز افتاد و در آنچه بر سرِ هر رکعت تسمیه می باید گفت یا بر سرِ هر سوره، فرمود که امام اعظم رضی الله عنه فرموده است که در رکعتِ اُولی یک بار

---

[1] ن و ح: 'کسی که' بجای 'آنکه کسی' دارد

[2] ن: 'در دلِ او پیدا آید' بجای 'بر دلِ او پیدا شود' دارد

[3] ن: آید [3] ن د ه: ملازمت [4] ح د ه: 'شد' بجای 'شده است' دارد

تسمیه گوید [۱] و بس، برخلافِ ایمهٔ دیگر که بعضی [۲] بر سرِ ہر رکعت می گویند و بعضی بر سرِ ہر سوره، آنگاه فرمود که با امام اعظم سفیان ثوری و یک یارِ بزرگوارِ [۳] دیگر مدّعی گونه شدند، وقتی در جمعی یکجا افتادند [۴] سفیان ثوری و آن یارِ دیگر از امام اعظم سوال کردند که مصلّی تسمیه کی گوید بر سرِ ہر رکعت یا بر سرِ ہر سوره؟ مقصودِ ایشان آن بود که اگر نفی خواہد کرد که نگوید حالی در نفیِ تسمیه مواخذه بکنند، الغرض چون ایشان سوال کردند که چه می فرمائی تسمیه بر سرِ ہر رکعت و یا بر سرِ ہر سوره که [۵] گویند چند بار بگویند؟ از کمالِ علمی که در امام اعظم بود و نگاہداشتِ ادب گفت یک بار گوید، خواجه ذکرهٔ الله بالخیر فرمود که مقصودِ او ہمان حکمِ او بود ایشان ہر گونه که خواہند تصوّر کنند خواه بر سرِ ہر رکعت و [۶] خواه بر سرِ ہر سوره۔

لختی سخن در نفسِ مشائخ افتاد و دعای ایشان، آنگاه فرمود که یاری بود از یارانِ شیخ الاسلام شیخ فریدالدّین قدس الله سره العزیز، او را محمّد شه غوری گفتندی، مردی [۷] صادق بود و معتقد، وقتی او بخدمتِ شیخ آمد مضطر [۸] گونه و حیران، شیخ پرسید که چه حال است؟ گفت برادری دارم رنجور و درہم چنانکه درو [۹] رمقی بیش نمانده است این ساعت که من بخدمت آمدم [۱۰] چه عجب که تمام شده باشد بسببِ آن

---

۱ ه: 'و بس' ندارد ۲ ن و ح: بعضی علماء ۳ ن: 'بزرگوار' ندارد

۴ ه: 'بودند' بجای 'یکجا افتادند' دارد

۵ ه: 'گوید و چند بار گوید' بجای 'که گویند چند بار بگویند' دارد ۶ ن و ح: 'و' ندارد

۷ ح: مرید ۸ ح: 'مضطرانه' بجای 'مضطر گونه' دارد۔ ه: مضطر

۹ ن و ح و ہ: 'درو' ندارد ۱۰ ه: آمده ام

من ہم درہم و زبر و زبر ہستم[۱]۔ شیخ الاسلام فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ ہمچنین کہ تو این ساعت ہستی من ہمہ عمر ہمچنین ام ولی باکسی پیدا[۲] می کنم، آنگاہ اورا گفت کہ برو برادرِ تو صحت خواہد یافت! محمد شہ برخاست و بخانہ آمد[۳] برادر[۴] را دید نشستہ است و طعام می خورد واللہ اعلم[۵]

مجلس دہم

یک شنبہ ہفتم ماہِ جمادی الاُولیٰ سنہ مذکور بدولتِ پائبوس رسیدہ شد۔ بندہ عرضداشت کرد کہ یکی آب می خورد و دیگران دست پیش می دارند[۶] این سنت است؟ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر در تامل شد۔ یکی از حاضران لفظی چند فروخواند و گفت این حدیث است کہ ہر کہ دست پیش کند در وقتِ آب خوردنِ دیگری او آمرزیدہ شود البتہ، خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بر لفظِ مبارک راند کہ این حدیث در کتبِ احادیث کہ مشہور است و معتبر نیامدہ است شاید کہ بودہ باشد حدیثی کہ مردم بشنوند ہمچنین نتوان گفت کہ این حدیثِ رسول نیست امّا این توان گفت کہ

---

۱ ہ: شدہ ام
۲ ہ: 'نمی گویم' بجای 'پیدا می کنم' دارد
۳ ہ: رفت
۴ ن و ح: 'دید کہ برادر نشستہ است' بجای 'برادر ..... است' دارد
۵ ح و ہ: 'واللہ اعلم' ندارد
۶ ن: 'می آرند' بجای 'می دارند' دارد

در کتبی که احادیث جمع کرده اند و اعتبار یافته نیامده است۔

ازینجا ذکرِ احادیث افتاد۔ آنگاه فرمود که وقتی قاضی منہاج الدّین سراج علیہ الرحمۃ والغفران تذکیر می کرد، در اثنای تذکیر گفت که شش حدیث متواتر است یکی اینست که اَلْغِیْبَۃُ اَشَدُّ مِنَ الزِّنَا، دوم اینست مَنْ شَمَّ الْوَرْدَ وَلَمْ یُصَلِّ عَلَیَّ فَقَدْ جَفَانِیْ سوم اینست اَلْبَیِّنَۃُ عَلَی الْمُدَّعِیْ وَ الْیَمِیْنُ عَلٰی مَنْ اَنْکَرَ، آنگاه خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر تبسّم فرمود و گفت که قاضی منہاج الدّین چون این سه حدیث بگفت بعدازان گفت که آن سه حدیثِ دیگر می دانم و اگر کسی مرا طعنه[1] کند و گوید[2] که چرا نمی دانی من گویم که این سه حدیث تو از من آموختی تو ہم نمی دانستی!

آنگاه در فضیلتِ حدیثِ رسول علیہ السّلام حکایت فرمود که وقتی مولانا رضی الدّین نیشاپوری رحمۃ اللہ علیہ رنجور شد و رنجوریِ او دراز کشید، دانشمندی در جوارِ او بوده است او بعیادت آمد، آن ساعت مولانا رضی الدّین در عینِ بحران بود، آن دانشمند بر سرِ بالینِ او بنشست[3] و این حدیث بگفت که قال النّبی صلی اللہ علیہ وسلم اَلْغِیْبَۃُ اَشَدُّ مِنَ الزِّنَا، مولانا رضی الدّین اگرچه در غلباتِ مرض بود آن دانشمند را گفت که توجیه چه بود در تقریرِ این حدیث که این ساعت نه ذکرِ زنا بود و نه ذکرِ غیبت بچه توجیه این حدیث گفتی؟ آن دانشمند

---

[1] ہ: طعن [2] ن و ہ: وگوید، ندارد

[3] ح: رسید

جواب داد که مرا مقصود توجیه و غیر توجیه نبود من شنوده ام که هر که بر سر رنجوری حدیثی از احادیث صحیح پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بخواند آن مریض صحت یابد و من این حدیث که متواتر است و صحیح بر[1] نیت صحت تو خوانده ام مولانا رضی الدین پیش چیزی نگفت و ازان زحمت صحت یافت!

لختی سخن در تسلیم افتاد و رضا دادن به قضا، آنگاه حکایت فرمود که درویشی نشسته بود مگسی بیامد و بر بینیٔ او بنشست، آن درویش مگس از بینیٔ خود براند، باز مگس بیامد و بر بینیٔ او بنشست، باز براند، باز بیامد و نشست، باز براند، درویش گفت بارِ خدایا من می خواهم که مگس بر بینیٔ من نه نشیند و تو می خواهی که بنشیند من خواستِ خود را بگذاشتم و هرچه خواستِ تست بران ساختم، بعد ازین مگس از بینیٔ خود نخواهم راند۔ چون این بگفت پیش مگس بر بینیٔ او نه نشست!

مجلس یازدهم

شنبه بستم ماهِ جمادی الاُولیٰ سنه مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد۔ سخن دران افتاد که بعضی تائب را بعد از توبه لغزشی می افتد، چون سعادت باقی باشد باز بدولتِ توبه می رسد۔ ملائمِ این حال حکایت

---

[1] ه: 'بدان نیت خوانده ام' بجای 'برنیتِ ... خوانده ام' دارد

فرمود که مطربہ بود قمر نام، حُسنی و جمالی بکمال داشت، در آخرِ عمر با نابت پیوست و ارادت بہ شیخ الشیوخ شیخ شہاب الدّین عمر محمد سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز آورد، ازانجا بزیارتِ کعبہ رفت، چون باز گشت بہ ہمدان رسید والیٔ ہمدان را از آمدنِ او خبر شد، کس بر و فرستاد و گفت بیا پیشِ من سماع کن[۱]! آن عورت جواب داد کہ من ازین کار توبہ کردہ ام و زیارتِ کعبہ دریافتہ پیش این کار نخواہم کرد، والیٔ ہمدان استبداد کرد و نشنید، آن عورت درماند و بخدمتِ شیخ یوسف ہمدانی رفت و صورتِ حال باز نمود[۲]، شیخ فرمود ہلا باز گرد من امشب بجہتِ کارِ تو مشغول خواہم شد و بامداد جواب خواہم داد۔ چون بامداد شد آن عورت بخدمتِ شیخ آمد۔ شیخ فرمود کہ ہنوز در خزانۂ[۳] تقدیر یک معصیتِ تو باقیست۔ عورت درماند و کسانِ ملکِ ہمدان او را نگذاشتند پیشِ ملک بُردند، چون چنگ بیاوردند و بدو دادند آن عورت چنگ ساز کرد و سماع آغاز کرد، بیتی چند انشاد کرد کہ جملہ[۴] را درگرفت، اوّل ملکِ ہمدان تائب شد بعد ازان[۵] ہر کہ در مجلس بود تائب شد وَالحمد للہ ربّ العٰلمین،

---

۱ ن: کو

۲ ح و ہ: گفت

۳ ح: خانۂ

۴ ہ: 'در جملہ' بجای 'جملہ را' دارد

۵ ن: بعدہ جمیع واللہ اعلم' بجای 'بعد ازان ..... رب العٰلمین' دارد

مجلس دوازدہم

سہ شنبہ[1] ششم ماه مبارکِ رجب سنة المذکور سعادتِ دست بوس میسّر شد۔ سخن در علم و دیانتِ قاضی قطب الدّین کاشانی افتاد رحمۃ اللہ علیہ، فرمود که او در ملتان بوده است و او را مدرسۂ بود علیحده، شیخ بهاء الدّین زکریّا علیه الرحمۃ هر روز بامداد آنجا حاضر شدی و نماز آنجا گزاردی تا مولانا قطب الدّین از و پرسید که[2] از مقامِ خود چرا چندین دُور می آئی و اقتداء می کنی؟ شیخ جواب داد که من برین حدیث کار می کنم که مَنْ صَلّٰی خَلْفَ عَالِمٍ تَقِیٍّ فَکَاَنَّمَا صَلّٰی خَلْفَ نَبِیٍّ مُرْسَلٍ، بعد ازان خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که من همچنین شنیده ام العهدة علی الراوی که روزی شیخ بهاء الدّین زکریّا بدان مقام حاضر شد، قاضی قطب الدّین در نمازِ بامداد امامت می کرد، یک رکعت گزارده بود، شیخ به دوم رکعت رسید و پیوست، چون قاضی قطب الدّین به تشهّد بنشست پیش ازانکه سلام گوید شیخ بهاء الدّین برخاست و نمازِ خود تمام کرد، چون از نماز فارغ شدند قاضی قطب الدّین شیخ را گفت که چرا پیش از سلامِ نماز برخاستی شاید که امام را

---

[1] ن: "دوشنبه" بجای "سه شنبه" دارد

[2] ن: "چه سبب که هر روز از مقامِ خود چندین دُور می آئی" بجای "که از مقام ... می کنی" دارد

سهوی افتاده باشد و خواهد که سجده سهو کند چون تو پیش از سلام برخاستی سجده سهو نتوانی کرد۔ شیخ فرمود که اگر کسی را به نورِ باطن معلوم شود که امام را هیچ سهوی نیفتاده است روا باشد که برخیزد۔ قاضی قطب الدّین گفت هر نوری که موافقِ احکامِ شرع نیست آن ظلمت است۔ القصّه همچنین گفته اند که بعد ازان شیخ آنجا حاضر نشد۔

همچنین هم حکایت کردند که قاضی قطب الدّین را گفتند که تو بر درویشان اعتقاد نمی کنی؟ گفت آن درویشان را که من دیده ام دیگران را همچنان نمی یابم، آنگاه گفت که من وقتی در کاشغر بودم کاردی خُرد داشتم، قلم تراشِ آن بشکست، آن را در بازار بُردم و به کاردگران نمودم و گفتم که این کارد را درست کنید همچنان که بوده، همه گفتند که همچنان نخواهد شد[1] عاقبت قدری کم خواهد شد یعنی چون چیزی از[2] دُنباله بیرون کشند و در دسته استعمال کنند هرآئینه چیزی ازان کم شود، من گفتم نی البتّه می باید که چنانکه بود[3] همچنان شود، ازایشان نشد تا ایشان مرا نشان دادند که درفلان دکان برو آنجا پیری است کاردگر مردِ بزرگ درغایتِ صلاحیت، برو بر[4] گمر از و غرضِ تو حاصل شود، قاضی قطب الدّین گفت من به نشان برو رفتم، پیری دیدم حکایتِ کارد با[4] او گفتم،

---

[1] ح د ه: آمد

[2] ن د ه: برای

[3] ن: 'آنچنان باشد که بود' بجای 'چنانکه بود همچنان شود' دارد

[4] ه: 'برو' بجای 'باو'

او نیز همان جواب داد که ایشان گفته بودند که چیزی کم خواهد شد، من گفتم مرا همچنان می باید که بر هیئات اوّل شود، پیر ساعتی تامّل کرد و مرا گفت هلا چشم پیش کن! قاضی قطب الدّین گفت من چشم پیش کردم امّا بدنبالهٔ چشم می دیدم که آن پیر کاردِ شکسته را برداشت و نزدیکِ محاسنِ خود بداشت روی سوی آسمان کرد و آهسته چیزی بگفت، باز مرا گفت که چشم بکشای! من چشم بکشادم، آن کارد پیشِ من انداخت هم بران هیئات که اوّل بود همچنان درست و تمام شد!

هم حکایتی دیگر فرمودند ازان قطب الدّین کاشانی که چون او بحضرتِ دہلی آمد وقتی او را بدرِ سرای سلطان شمس الدّین طلبیدند[۱] برفت، آن زمان سلطان در خرّم گاهی نشسته بود، سیّد نورالدّین مبارک علیه الرحمته بر یک جانبِ خرّم گاه نشسته بود و قاضی فخرالائمّه بر طرفِ دیگر و هر دو بیرونِ خرّم گاه بودند، چون قاضی قطب الدّین درآمد او را گفتند که تو کجا خواهی نشست؟ او گفت زیردستِ علوی، القصّه چون نزدیکِ سلطان رسید و سلام گفت سلطان برخاست و دستِ او بگرفت و درونِ خرّم گاه بُرد و نزدیکِ خود بنشاند!

لختی حکایتِ شیخ جلال الدّین تبریزی افتاد قدس الله سرّه العزیز، فرمود که چون او در بداؤن رسید چندگاه آنجا ساکن بود مگر روزی به مصلحتی بر[۲] درِ قاضی کمال الدّین جعفری که حاکمِ[۳] بداؤن بود بیامد، خدمتگارانی که پیشِ در نشسته بودند گفتند که

---

۱ ح د ۵: "درخانه" بجای "بردرِ" داد ۲ ح : قاضی

قاضی این ساعت در نماز است، شیخ تبسّم فرمود و این سخن بگفت که قاضی نماز گزاردن می داند ؟ الغرض چون شیخ باز گشت این خبر به قاضی رسانیدند که شیخ چنین سخنی گفت، دوم روز قاضی کمال الدین بخدمتِ شیخ آمد و معذرت کردن[1] گرفت و این سخن باز پرسید که شما چگونه فرمودید که قاضی نماز گزاردن می داند، من چندین کتاب نوشته ام در نماز و احکامِ آن شیخ گفت آری نمازِ علماء دیگر است و نمازِ فقراء دیگر! قاضی گفت فقراء رکوع و سجود نوعِ دیگر می کنند یا قرآن نوعِ دیگر می خوانند؟ شیخ فرمود که خیر، نمازِ علماء همچنین است که نظر بر کعبه دارند و نماز گزارند و اگر کعبه در نظر نباشد روی بدان جهت کنند و اگر در محلی باشند که جهت هم معلوم نباشد تحرّی کنند قبلهٔ علماء ازین سه نوع بیرون نیست امّا فقراء تا عرش نه بینند نماز نکنند! قاضی کمال الدّین را اگرچه این سخن گران آمد هیچ نگفت، ازانجا باز گشت، چون شب درآمد قاضی را در خواب نمودند که شیخ جلال الدّین تبریزی قدس الله سره العزیز مصلا بر عرش انداخته نماز می گزارد ! دوم روز این هر دو بزرگ در جمعی حاضر شدند، شیخ جلال الدّین آغاز کرد ای فلان کارِ[2] علماء و مرتبهٔ ایشان معلوم است! ایشان را همت و نهمت بر تدریس باشد و خواهند که مدرس شوند یا قاضی شوند یا صدر جهان شوند[3] مرتبهٔ ایشان ازین برتر نباشد امّا درویشان را مراتب بسیار است

---

[1] ن و ه : 'کرد' بجای 'کردن گرفت' دارد

[2] ه : 'قدرِ کار'

[3] ن : گردند

پایهٔ اوّل این بود که شبِ گذشته بر قاضی نمودند! قاضی کمال الدّین چون این سخن بشنید برخاست و بمعذرتِ تمام پیش[1] آمد و از شیخ عفوطلبید و پسرِ خود را که برهان الدّین لقب داشت در پای شیخ انداخت و مرید کرد و کلاه از خدمتِ شیخ بستد!

مجلسِ سیزدهم

شنبه[2] دهم ماه مبارکِ رجب سنه مذکور دولتِ[3] پائبوس حاصل شد، سخن در تحمّل افتاد، فرمود که معاملهٔ خلق بر سه قسم است قسمِ اوّل آنست که ازین کس بدیگری نه منفعت رسد و نه مضرّت، حکمِ این چنین کس حکمِ جماد باشد، قسمِ دوم آنست که ازین کس بدیگری منفعت رسد و مضرّت نه، این[4] بهتر است، قسمِ سوم ازین هردو بهتر و آن آنست که ازین کس بدیگری منفعت رسد و اگر کسی او را مضرّت رساند او مکافات آن[5] نکند و تحمّل کند[6] و این کارِ صدّیقان است!

---

[1] ه: 'از شیخ عذرطلبید' بجای 'پیش آمد و از شیخ عفوطلبید' دارد

[2] ن: 'چهارشنبه چهاردهم' بجای 'شنبه دهم' دارد

[3] ح: 'دولتِ دستبوس میسّر شد' بجای 'دولتِ پائبوس حاصل شد' دارد

[4] ن و ه: 'این بهتر است' ندارد [5] ن و ح: 'آن' ندارد [6] ه: 'ورزد'

مجلسِ چهاردهم

دو[1] شنبه هژدهم ماه مبارکِ شعبان سنة المذکور دولتِ پایبوس حاصل شد۔ سخن دران افتاد که از نامها بهتر کدام است؛ خواجه ذکره الله بالخیر بر لفظِ مبارک راند که احب الاسماء عند الله عبد الله وعبد الرحمٰن و بعد ازان فرمود که اصدق الاسماء الحارث آنگاه فرمود که راست ترینِ نامها حارث است زیرا که هر که هست حرث[2] می کند خواه بطاعت خواه بمعصیت!

بعد ازان فرمود که اکذب الاسماء المالک والخالد زیرا که مالک خداوند تعالیٰ است و جاوید هم[3] همونست!

مجلسِ پانزدهم

پنجشنبه پنجم ماه مبارکِ رمضان سنة المذکور بسعادتِ دست بوس رسیده شد۔ سخن در اثرِ صحبت افتاد۔ فرمود که وقتی متعلمی نصیر لقب بخدمتِ

---

[1] ه: سه شنبه۔ ح: 'شنبه پانزدهم' بجای 'دوشنبه هژدهم' دارد

[2] ح و ه: کشتی

[3] ن: نیز همانست' بجای 'هم همونست' دارد

شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز آمد و این متعلم مگر نیّت تجارت[1] داشت القصه چون بخدمتِ شیخ رسید ارادت آورد و بیعت کرد و او موی سر ارسال کردی تا یک روز بجوگیئی رسید این متعلم ازان جوگی پرسیدن گرفت که موی سر از چه دراز شود؟ خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که چون من شنیدم که او از جوگی برای دراز شدنِ موی سر می پرسد و داروٗ می طلبد در درونهٔ من کراهت آورد بنابرآنکه[2] هر که بیعت کند او بجهتِ درازئ موی برای چه داروٗ طلبد و نیز از موی سر انداختن غرض آنست که رعونت ازو برود پس درازئ موی چه کار آید؟ الغرض چون چندگهی بگذشت خواجه وحیدالدین نبیسهٔ شیخ معین الدین سجزی رحمته الله علیه بخدمتِ شیخِ کبیر آمد و اجازتِ ارادت و بیعت طلبید و دستورئ حلق خواست[3] شیخ فرمود که من این معنی ازخانوادهٔ شما دارم مرا واجب نکند که ترا دست دهم' خواجه وحیدالدین الحاح بسیار کرد که البتّه من مرید شوم' خدمتِ شیخ دست داد و فرمود که سر حلق کن! القصّه آن روز که خواجه وحیدالدین محلوق شد مولانا نصیرالدین که بجهتِ دراز شدنِ موی سر داروٗ می طلبید او نیز محلوق شد بموافقتِ او!

لختی سخن در دُعای اموات افتاد- بنده عرضداشت کرد که بر تُربت ها قرآن و دُعای می نویسند چگونه است؟ فرمود که نمی باید نبشت و برجامهٔ کفن نیز نمی باید نبشت.

---

[1] ن د ه : تجارتی

[2] ه : 'بران بناکه' بجای 'بنابرآنکه' دارد

[3] ح : بعداز 'خواست' این جمله دارد : 'ومحلوق شدن التماس نمود'

مجلس شانزدهم

پنجشنبه[1] هژدهم ماهِ شوّال سنة المذکور دولتِ پائبوس بدست آمد.

سخن در بزرگیِ مولانا برهان الدّین بلخی افتاد علیه الرحمة حکایت فرمود که مولانا برهان الدّین بلخی حکایت کرده است که من خرد بودم بقیاس پنج شش ساله کم و یا بیش، برابرِ پدرِ خود در راهی می رفتم، مولانا برهان الدّین مرغینانی صاحبِ هدایه پیدا شد، پدرِ من از وی تحاشی کرده در کوچۀ دیگر رفت مرا برجای بگذاشت، چون کوکبۀ مولانا برهان الدّین مرغینانی نزدیک رسید من پیش رفتم و سلام کردم، در من تیز بدید و این سخن گفت که من درین کودک نورِ علم می بینم! من این سخنِ او بشنیدم پیشِ رکابِ او روان شدم، باز بر لفظِ مبارک راند که خدای تعالی مرا همچنین می گویاند که این کودک در روزگارِ خود علّامۀ عصر[2] خواهد شد! مولانا برهان بلخی می گوید که من این سخن شنیدم و همچنان پیش می رفتم، باز مولانا برهان الدّین مرغینانی فرمود که خدای تعالی از من[3] همچنین می گویاند که این کودک چنان بزرگ شود که بادشاهان بر درِ او بیایند[4]! خواجه ذکره الله بالخیر چون این حکایت تمام کرد بر لفظِ مبارک راند که مولانا برهان الدّین بلخی را با وفورِ علم کمالِ صلاحیت هم

---

[1] ل: 'چهارشنبه هفدهم' بجای 'پنجشنبه هژدهم' دارد

[2] ح و ل: عهد

[3] ل: 'مرا' بجای 'از من' دارد

[4] ح: بار نیابند

بوده است چنانکه بارها گفتی که خدای عزّ و جلّ مرا از هیچ کبیره نخواهد پرسید! آنگاه خواجه ذکره الله بالخیر تبسم فرمود و گفت که مولانا برهان الدّین چون این سخن بگفتی که خدای عزّ و جلّ مرا از هیچ کبیره نخواهد پرسید این هم بگفتی مگر از یک کبیره! از وی پرسیدند که آن کبیره کدام است؟ گفت سماعِ چنگ که آن بسیار شنیده ام و این ساعت بشنوم اگر باشد!

از نسبتِ این حکایت سخن در سماع افتاد. فرمود که سکۀ سماع درین شهر قاضی حمید الدّین ناگوری نشانده است رحمۃ اللہ علیہ و قاضی منہاج الدّین هم چون او قاضی شد و صاحبِ سماع بود بسببِ ایشان این کار استقامت پذیرفت امّا قاضی حمید الدّین ناگوری با آنکه مدّعیان با او منازعت کردند و خصومتِ بسیار قاضی همبران حرف ثابت بود تا وقتی نزدیکِ کوشکِ سفید او را در خانۀ[1] دعوت کردند، شیخ قطب الدّین بختیار قدّس اللہ سرّہ العزیز هم آنجا بود و بزرگانِ دیگر، مولانا رکن الدّین سمرقندی را خبر شد[2] که این جا سماع است، او مدّعی عظیم بود، از خانۀ خود با خدمتگاران و متعلّقانِ خود روان شد تا دران خانه رود و سماع را منع کند، قاضی حمید الدّین ناگوری را ازین حال خبر کردند، او خصمِ خانه را گفت که تو بروجائی پنهان شو هر چند ترا بطلبند تو پیدا مشو! او همچنان کرد بعد ازان قاضی حمید الدّین فرمود که در باز کنید[3]، در باز کردند و سماع را در دادند، مولانا

---

[1] س: خانۀ یکی - سیر العارفین: خانۀ درویش [2] ن: کردند

[3] ہ: کنند

رکن الدین سمرقندی چون با اعوانِ خود بر درِ خانه رسید پرسید که خصمِ خانه کجاست؟ گفتند که خصمِ خانه حاضر نیست. باز پرسید و تاکید[1] و تفحّص بسیار کرد که خصمِ خانه کجاست. گفتند ما چه دانیم که کجاست! رکن سمرقندی چون خصمِ خانه را ندید از در بازگشت. خواجه ذکرہ اللہ بالخیر چون برین حرف رسید تبسّم کرد و فرمود که قاضی حمید الدّین ناگوری نیکو تدبیری کرد که خصمِ خانه را غائب کرد یعنی بی اجازتِ خصم درخانه در آمدن نیامده است و اگر رکن الدّین سمرقندی بی اجازت در آمدی برو مؤاخذه بودی!

بعد ازان فرمود که بحریان نیز با قاضی حمید الدّین ناگوری منازعت کردندی تا وقتی مولانا شرف الدّین بحری رنجور شد. قاضی حمید الدّین از صفائی که درویشان را باشد بعیادت بر درِ مولانا شرف الدّین آمد، او را خبر کردند که قاضی حمید الدّین ناگوری آمده است رحمتہ اللہ علیہ، او گفت آنکه او خدای را معشوق می گوید او آمده است من روی او نه بینم! القصّه او را بار نداد[2] درین حال بنده عرضداشت کرد مقصود[3] ازین معشوق محبوب است؟ خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که درین بسیار سخنهاست[4]، مردم آنچه می دانند جواب می گویند امّا اگر یکی در خانه خود چیزی می[5] گوید مردم آن را چه گویند!

بعد ازان فرمود که وقتی قاضی حمید الدّین ناگوری و قاضی کبیر و مولانا برہان الدّین بلخی در محلّی هر سه یکجا می رفتند، قاضی حمید الدّین ناگوری بر اشتری

---

[1] ن و ح: 'تاکید' ندارد [2] ﻫ: نداد [3] ﻫ: نه مقصود

[4] ح و ﻫ: 'بحثها بسیار است' بجای 'بسیار سخنهاست' دارد

[5] ح: 'بگوید' بجای 'می گوید'

سوار بود و ایشان بر اسپانِ بلند و پاکیزه، القصه درین میان مولانا کبیرالدین قاضی حمیدالدین را گفت که مولانا مرکبِ شما نیک صغیر است! قاضی حمیدالدین گفت به از کبیر است! خواجه ذکره الله بالخیر تبسم فرمود و گفت ببین چه[1] جواب داد چنانکه بر وی هیچ اعتراضی نیامد!

بعد از ان فرمود[2] که چون ذکرِ سماع[3] قاضی حمیدالدین بسیار شد مدعیانِ آن وقت فتوی بسیار کردند و جوابها ستدند و همه نبشتند که سماع حرام است، فقیهی بود که با[4] قاضی حمیدالدین آمد و شد داشت مگر او هم دران فتوی چیزی[5] نبشت، این خبر به قاضی حمیدالدین رسانیدند، درین میان آن فقیه بخدمتِ قاضی حمیدالدین آمد، قاضی روی سوی او کرد و گفت تو هم جوابِ آن نبشته ای؟ فقیه شرمنده گونه شد گفت آری نبشته ام، برین حرف خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که آن روز قاضی حمیدالدین هم چیزی از سرِ خود بیرون داد، الغرض چون آن فقیه گفت آری نبشته ام قاضی حمیدالدین فرمود که آن همه مفتیان که جواب نبشته اند نزدیکِ من ایشان هنوز در شکمِ مادر اند امّا تو زاده شده ای ولی هنوز طفلی!

ازینجا حکایتِ قاضی حمیدالدین ناگوری افتاد علیه الرحمة فرمود که او گفتی

---

[1] ه: 'چگونه جوابی داد' بجای 'چه جواب داد' دارد

[2] ه: حکایت فرمود

[3] ح: سماع شنیدن

[4] ن: 'او را با قاضی حمیدالدین اختلاط بود' بجای 'با قاضی ..... داشت' دارد

[5] ن: 'جواب نوشته' بجای 'چیزی نبشت' دارد

من که[1] درین شهر آمده ام بهوای قاضی حمیدالدّین ناگوری آمدم، چون برسیدم او پیش ازان نقل کرده بود، روزی مجموعاتِ قاضی حمیدالدّین را پیش طلبید و آن[2] کتب که او در سلوک نبشته است مطالعه کردن گرفت، بعد از مطالعه رُوی سوی متعلّمان کرد که گردِ او حاضر بودند و گفت که آنچه شما می خوانید همه درین کاغذها هست و آنچه نخوانده اید هم درین میان هست و آنچه من خوانده ام هم درین میان هست و آنچه نخوانده ام آن هم هست!

مجلسِ هفدهم

سه شنبه[3] هفتم[4] ماهِ ذی القعده سنه مذکور دولتِ پابوس بدست آمد، سخن در اولیای حق افتاد و راستیٔ ایشان با معاملۂ خلق و ثمرۂ آن، آنگاه حکایت فرمود که در نیشاپور بزرگی بود او را ابوالعبّاس[5] قصّاب گفتندی، وقتی پدرِ این ابوالعبّاس بطرفی سفر کرد، گوسپندی چند در خانه بود، ابوالعبّاس را گفت که تو این گوسپندان را بکُشی و گوشتِ ایشان بفروشی و سیم جمع کنی تا آمدنِ من باشد، القصّه بعد از

---

[1] ح: 'درین شهر که' بجای 'که درین شهر' دارد

[2] ن: 'از کتبِ او که' بجای 'آن کتب که او' دارد

[3] ن: 'شنبه بیست و هفتم ماه شوّال' بجای 'سه شنبه هفتم ماه ذی القعده' دارد

[4] ه: هشتم

[5] ن: ابوالغیاث

چند گاه پدرِ او بیامد انباری از استخوان بدید، از پسر پرسید کہ این انبارِ[1] استخوانہا چیست؟ ابوالعبّاس[2] جواب داد کہ استخوانِ گوسپندانست کہ فرمودہ بودی کہ بکشتی و گوشتِ ایشان بفروشی ہمچنان کردم۔ پدرش گفت استخوانہا چرا نفروختی؟ گفت خلق از من بگوشت خریدن می آمدند استخوان چگونہ فروشم؟ پدرش ازین سخن برنجید و گفت این چہ کردی مبلغی سیمِ من بزیان آوردی، این و مانندِ این بسیار می گفت، درین میان ابوالعبّاس گفت چہ مقدار سیم زیان[3] شدہ باشد؟ پدرش از سرِ تفتی و غضبی کہ داشت[4] گفت مقدارِ بیست ہزار دینار کم کردی۔ ابوالعبّاس چون این بشنید دست بدعا برداشت در زمان صُرّہ از غیب بدستِ او آمد، آن را پیشِ پدر نہاد، چون بکشادند بیست ہزار دینار بود! چون این حکایت تمام شد بندہ عرضداشت کرد کہ جلال قصّاب از متقدّمان بود؟ فرمود کہ خیر، جلال قصّاب از متاخّران بود۔ بندہ[5] عرضداشت کرد کہ این بیت ے

من پورِ قصّابم سخنم پوست کشندہ[6] است من پوست کشم ہرکہ ببازارِ من آید!

از جلال[7] قصّاب است؟ فرمود آری، آنگاہ بر لفظِ مبارک راند کہ در دہلی ہم قصّابی بود

---

[1] ۂ: 'انبار' ندارد [2] ن: ابوالعباث

[3] ح: 'زیانِ تو شد' بجای 'زیان شدہ باشد' دارد

[4] ن: 'زر تعیّنی کردہ' بجای 'از سرِ تفتی و غضبی کہ داشت' دارد

[5] ۂ: 'یعنی بر لفظِ مبارک راند' بجای 'بندہ ... بیت' دارد

[6] ح و ۂ: کشیدہ

[7] ۂ: 'بندہ عرضداشت کرد کہ این نظمِ جلال قصّاب است؟' بجای 'از جلال قصّاب است!' دارد

از اولیای حق نزدیک نوہٹہ[1]، خلق از وی نعمتہا یافتند، قاضی فخر الدّین ناقلہ در اوّل حال بر وی بسیار رفتی تا وقتی آن قصّاب گفت کہ توچہ می خواہی؟ قاضی فخر الدّین گفت مرا می باید کہ قاضی شوم، گفت برو قاضی خواہی شد! او قاضی شد۔ بعد ازان فرمود مردی دیگر ہم برین قصّاب آمدی، وقتی از وی ہم پرسید کہ ترا ہم[2] چیزی می باید؟ گفت مرا می باید کہ امیرداد شوم، آن مرد را ہم[3] گفت برو امیرداد خواہی شد! او ہم امیرداد شد۔ آنگاہ فرمود کہ مولانا وجیہ الدّین حسام در مبدا وحال ہم بر وی آمد و شد داشت، وقتی از وی پرسید کہ ترا چہ می باید؟ مولانا وجیہ الدّین گفت کہ مرا علم می باید، او نیز بہ نفس او عالم شد۔ مردی دیگر ہم بود کہ برین قصّاب آشنائی داشت، روزی ازان مرد پرسید کہ ترا چہ می باید؟ آن مرد گفت مرا تعلّق بہ محبّتِ حق می باید۔ آن مرد ہم از جملہ واصلان[4] شد! آنگاہ خواجہ ذکرہ اللّٰہ بالخیر فرمود کہ من آن قصّاب را دیدہ بودم۔

مجلس ہژدہم

چہار[5] شنبہ بست و دوم ماہِ ذی القعدہ سنہ مذکور سعادتِ پائبوس

---

[1] یعنی نوہٹہ، (ح : نوہٹہ)

[2] ہ : 'چہ' بجای 'ہم چیزی' [3] ہ : 'ہم' ندارد

[4] ح : واصلانِ حق

[5] ن وہ : 'سہ شنبہ' بجای 'چہار شنبہ' دارد

حاصل شد۔ سخن در علویان افتاد۔ بنده را دیرباز سخنی در خاطر بود آن روز عرضداشت کرده شد و آن سخن این بود که از بعضی علویان شنیده شده است که مصطفیٰ علیه السلام خطی نبشته بود که فرزندانِ من بعد از من مسلمانان را اگر خواهند بفروشند، ابوبکر صدّیق و با عمرِ خطّاب رضی الله عنهما آن خط را پاره کرد این سخن راست است؟ فرمود که خیر، این معنی در هیچ کتابی نیامده است امّا عزیز داشتنِ ایشان و گرامی کردنِ فرزندانِ رسول علیه الصّلوٰة والسّلام واجب است، بعد از آن فرمود که آنکه از آلِ رسول است از و ناشائستی[1] در وجود نیامده است و نیاید[2]!

آنگاه حکایت کرد که در سمرقند علویٔ بود صحیح النّسب، او آنجا سیّدِ اجلّ بود و صاحبِ کتابِ "نافع" همونست، الغرض او جاریهٔ در خانه داشت، آن[3] جاریه پسری آورد،[4] آن پسر پنج ساله و یا شش ساله شد کم و بیش تا روزی سقّائی در آمد مشکی پُرآب کرده، چون آب بریخت بیرون رفت و باز آمد همچنان مشک پُرآب کرده آورد، این بار مشک را رخنه شده بود اندک اندک آب بیرون می تراوید، سیّدِ اجلّ پرسید که این مشک را چه شد؟ سقّا گفت من این مشک را پُرآب کرده می آوردم پسرِ شما تیر و کمانی خُرد ساخته است او تیر زد این مشک را قدری سوراخ شد۔ سیّدِ اجلّ چون این سخن بشنید درونِ خانه آمد جاریه را بگرفت و تیغ برکشید و گفت

---

[1] ن: ناشایستگی [2] ن وه: "و نیاید" ندارد

[3] ن: از

[4] ن: بعد از "آورد" این عبارت دارد: "همچنین پسری که تا الی الآن نیامده است و نیاید تا قیامت"

سخنی از تو خواهم پرسید اگر راست نخواهی گفت تُرا بکُشتم[1] و آن سخن اینست که راست بگو که تو این پسر از که آورده ای؟ جاریه اوّل پنهان[2] داشت و آخر بترسید و گفت این پسر از فلان غلام آورده ام، سیّد اجلّ چون این سخن بشنید بیرون آمد آن پسر را که دو جعد کرده بود یک جعد کرد، الغرض یعنی آنکه از آلِ پیغامبر است علیہ السلام از و مثلِ این حرکت نباید۔

باز حکایتِ دیگر فرمود که در بداؤن علوی بود در خانۀ او پسری متولّد شد، مگر آن روز ماه در عقرب بود، چنانکه رسمِ عوام باشد ولادتِ آن پسر را نحس و کراهت داشتند و او را بیک کنّاسی دادند، آن کنّاس او را بُرد و بپرورد تا بعد از چهار پنج سال دران پسر نوری و جمالی پیدا شد تاکسی[3] بیامد و مادر و پدرِ او را گفت که باری ببینید[4] که پسر چگونه شده است! مادر و پدر آن پسر را باز بر خود آوردند و تعلیمِ قرآن کردند و علم و ادب آموختند القصّه خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که من آن علوی را دیده بودم در و فرّی و حُسنی تمام بود، آنگاه او علوی عالمی شد متبحّر[5] تا بیشتر اہلِ بداؤن شاگردی بو کردندی، ادبی و صلاحیتی تمام داشت چنانکه ہر که بدیدی تحقیق[6] کردی که این از آلِ رسول است علیہ السلام

---

[1] ه: بخواهم کُشت [2] ن: 'نهان کرد' بجای 'پنهان داشت' دارد

[3] ح: 'شخصی' بجای 'تاکسی' دارد۔ ه: یکی

[4] ح وه: ببینند

[5] ه: مجتهد [6] ح: تصدیقِ وی

لختی حکایتِ درویشانِ مشغول افتاد، فرمود که از بدرالدّین اسحٰق شنودم او گفت که وقتی صوفیی بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین قدس اللہ سرہ العزیز آمد، درویشی بس عجیب بود و شب و روز با حق مشغول بودی چنانکه جامهای او بغایت رنگین شد، او را گفتم چرا جامها نمی شوئی؟ هیچ جواب نداد، بعداز چند روز باز[1] گفتم که جامها چرا نمی شوئی و این بار سخت تر گفتم، مرا گفت فرصتِ جامه شُستن کجاست و این سخن بعجزی تمام گفت، آنگاه بدرالدّین اسحٰق گفت هربار که مرا آن جوابِ او یاد آمدی[2] بدان بیچارگی که او گفت که فرصتِ جامه شُستن کجاست مرا بیهوشی گونه آمدی[2]!

لختی سخن در ذوق و شوقِ درویشان افتاد و غلبهٔ اشتیاقِ سالکان، آنگاه حکایت فرمود که در لهاور دانشمندی بود مذکّر، سخنی گیرائی داشت، یک روز بر قاضیِ لهاور آمد و گفت مرا آرزوی زیارتِ کعبه است اجازت ده تا بروم، قاضی گفت که کجا خواهی رفت حالی از[3] سخنِ تو و نصایحِ تو مر خلق را نفع می آید، آن دانشمند از رفتن بایستاد و چون سالِ دیگر شد باز آن دانشمند بر قاضی بیامد و اجازت طلبید، قاضی او را چیزی داد و گفت کجا خواهی رفت؟ باز آن دانشمند ساکن شد، سالِ سوم باز بر قاضی آمد و گفت مرا اشتیاقِ کعبه عظیم غالب است اجازت ده تا بروم، این بار قاضی گفت ای خواجه اگر ترا

---

[1] ح و ہ: ہم [2] ح: می آید

[3] ح و ہ: 'سخن و نصایحِ تو خلق را نافع می آید' بجای 'از سخن ... نفع می آید' دارد

اشتیاقِ کعبه غالب بودی نه اجازت طلبیدی و نه مشورت کردی می رفتی.
آنگاه خدمتِ خواجه ذکره الله بالخیر به لفظِ مبارک راند که در عشق مشورت نیست!

مجلسِ نوزدهم

یک شنبه[1] یازدهم ماهِ مبارکِ ذی الحجه سنه مذکور بدولتِ پابوس رسیده شد، سخن در کشف و کرامت افتاد[2]، فرمود که پیش ازین در اندرپت عورتی بود او را بی بی فاطمه سام گفتندی، در غایتِ صلاحیت[3] و بزرگی معمّر شده بود، من او را دیده بودم بس عزیز عورتی بوده است، بیت های بسیار در حسبِ حال هرچیزی گفتی[4] این دو مصرع ازو یاد دارم ؎

هم عشق طلب کنی و هم جان خواهی هر دو طلبی ولی میسّر نشود!

آنگاه فرمود که شیخ نجیب الدّین متوکّل را رحمته الله علیه با این بی بی فاطمه مودّت بوده است رحمته الله علیهما بر طریقِ خواهر و برادر خواندگی، شبها بودی که شیخ نجیب الدّین را فاقه بودی و بسببِ او اهلِ بیتِ او را نیز فاقه بودی، بارها بودی[5] چون چنین شب[6] بگذشتی دوم روز پگاه این بی بی فاطمه یک قرصِ بزرگِ یک منی یا نیم منی[7]

---

[1] ح: 'پنجشنبه پانزدهم' بجای 'یک شنبه یازدهم' دارد
[2] ه: بود [3] ن: صلاح [4] ن: یاد داشت
[5] ح و ه: 'بارها بودی' ندارد [6] ح و ه: شبی
[7] ح و ه: 'نیم منی و یا یک منی' بجای 'یک منی یا نیم منی' دارد

بدستِ یکی دادی و به تعجیل بر شیخ نجیب الدّین فرستادی و گفتی که شب ایشان را فاقه بود، وقتی همچنین قرصی فرستاده بود، شیخ نجیب الدّین بر طریقِ طیبت می گفت الٰهی چنین که این عورت را از حالِ ما[1] می آگاهانی[2] بادشاهٔ شهر را هم بیاگاهان تا چیزی با برکت فرستد، باز تبسّم کردی و گفتی که بادشاهان را آن صفا کجا باشد که آگاه شوند!

بعدازان خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که من وقتی پیشِ این بی بی فاطمه بودم، رُوی سوی من کرد و گفت که مردی است او دُختری دارد اگر تو آن دختر را بخواهی نیکو باشد، خواجه ذکرہ اللہ بالخیر گفت من جواب دادم که وقتی بخدمتِ شیخ الاسلام فریدالدّین بودم قدس اللہ سرہ العزیز، آنجا جوگیی حاضر بود، سخن دران افتاد که بعضی فرزندان که بی ذوق بیرون می آیند از آنست[3] که مردمان وقتِ مباشرت نمی دانند، بعدازان جوگی آغاز کرد که مهی سی روز می باشد یا بست و نُه روز، هر روزی را خاصیتی است مثلاً اگر روزِ اوّل مباشرت کنند فرزند چنین آید و اگر روزِ دوم کنند چنین آید[4] تا هر روزی را حکمی[5] تعیّن می کرد، چون آن جوگی سخن تمام کرد خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود من اثرِ آن روزها پرسیدن گرفتم تا آن جوگی همه روزها را تفصیل می گفت، من آن همه روزها را یاد می گرفتم، آنگاه آن جوگی را گفتم نیکو بشنو و ببین که من نیکو یاد کردم! چون

---

[1] ح و ه: من

[2] ن و ح: 'آگاهی دادی' بجای 'می آگاهانی' دارد

[3] ه: 'این زمانه بی ذوق بیرون می آیند' بجای 'که بی ذوق ... از آنست' دارد

[4] ن: باشد

[5] ن: 'حکم می کرد' بجای 'حکمی تعیّن می کرد' دارد

این سخن بگفتم شیخ فریدالدین قدس الله سره العزیز روی سوی من کرد و گفت تو از ین چیزها بهر چه می پرسی که ترا هرگز کار نخواهد آمد! خواجه ذکره الله بالخیر گفت چون من این حکایت پیشِ بی بی فاطمه بگفتم گفت معلوم کردم که چه حالست! آنگاه گفت آری نیکو کردی که آن دختر نخواستی من هم برای دلِ آن مرد می گفتم!

مجلس بستم

دوشنبه[1] نوزدهم ماهِ ذی الحجه سنه مذکور سعادتِ دست بوس حاصل شد۔ دران ایام یکی از مدعیان درِ خصومت کشاده بود و در منعِ سماع کلماتِ ناگفتنی می گفت و عداوتی سخت پیدا کرد۔ خواجه ذکره الله بالخیر برلفظِ مبارک راند که خدای تعالیٰ دشمن دارد اَلَدّ الخصام را و اَلَدّ الخصام آنست که سخت خصومت گر باشد۔ بعدازان در بابِ سماع فائده فرمود و گفت هرگاه که چند چیز موجود شود آنگاه سماع شنود و آن چند چیز چیست مُسمِع و مسموع و مُستمِع و آلهٔ سماع، آنگاه این تقسیم را فائده فرمود و گفت مُسمِع گوینده است آدمی باید که مرد باشد و مرد تمام باشد کودک نباشد و عورت نباشد، مَسموع آنچه می گویند باید که هزل و فحش نباشد، امّا مُستمِع آنکه می شنود او باید که بحق شنود

---

[1] ح: 'یک شنبه سوم ماهِ محرّم سنه احدی عشرین و سبعمائه' بجای 'دوشنبه نوزدهم ماهِ ذی الحجه سنه مذکور' دارد

و مملو از یادِ حق باشد، امّا آنکه سماع آن مزامیر است چون چنگ و رباب و مثلِ آن باید که درمیان نباشد، این چنین سماع حلال است[1]۔ آنگاه فرمود که سماع صوتی است موزون آن چرا حرام باشد و آنچه می گویند کلامیست مفهوم المعنی آن چرا حرام باشد، دیگر تحریکِ قلب است اگر آن تحریک بیادِ حق باشد مستحب است و اگر میل به فساد باشد حرام است!

مجلسِ بست و یکم

یک شنبه[2] بست و سوم ماهِ محرّم سنه احدی وعشرین وسبعمائة[721] دولتِ پابوس میسّر شد۔ سخن دراخلاقِ درویشان افتاد و معاملۂ ایشان با اہلِ خصومت، فرمود که بادشاہی بود که او را تارانی می گفتند مگر او را بغوغائی بکشتند و این تارانی را باشیخ سیف الدّین باخرزی رحمتہ اللہ علیہ محبتی عظیم بود، بعدازان که او کشته شد دیگری را بادشاه کردند، این بادشاه که بجای بادشاہِ پیشینہ نشسته بود منجّی ساعی با او متقرّب شد و آن ساعی باشیخ سیف الدّین خصومت داشت، چون ساعی را محلِّ سخنی شد با بادشاه گفت اگر می خواہی که مُلک بر تو مقرّر باشد شیخ سیف الدّین را از میان برگیر که ہمه تبدیل و تحویلِ مُلک ہا از و می شود ،

---

[1] ق : بعداز 'است' این جمله دارد : 'وحدیث نیز برین نوع که السّماع مباح لمن کان قلبه حيٌّ ونفسه ميت'

[2] ح : 'شنبه' بجای 'یک شنبه'

بعد از استماعِ این کلمات بادشاه همان ساعی را گفت که هم تو برو و هرگونه که دانی شیخ را بیار، ساعی برفت و شیخ سیف الدین را پیش بُرد مگر بی ادبانه بُرد و دستار در گردن کرده یا باستخفافِ[1] دیگر، الغرض چون شیخ سیف الدین رحمۃ اللہ علیہ درآمد همین که نظرِ بادشاه بر او افتاد تا او را چه نمودند در حال از تخت فرود آمد و با معذرتِ بسیار دست و پای شیخ بوسیدن گرفت، اسپ و خدمتی دیگر بسیار[2] پیش آورد و عذرها خواست و گفت من همچنان آوردن نگفته بودم، فی الجمله شیخ از پیش بادشاه باز گشت و بخانه آمد، دوم روز آن بادشاه آن ساعی را دست و پا بسته بخدمتِ شیخ فرستاد و گفت من حکم کرده ام که این ساعی کشتنی است اکنون او را بر تو فرستاده ام هر نوع که ترا خوش آید بکش، شیخ چون ساعی را بدید در حال دست و پای او باز کرد و جامهٔ که خود پوشیده بود او را پوشانید و گفت امروز برابرِ من در تذکیر بیا، آن روز دو شنبه بود۔ بوعدهٔ تذکیر شیخ[3] در مسجد در آمد و این ساعی را برابرِ خود آورد، آنگاه بالای منبر رفت و این بیت گفت ؎

آنانکه بجای من بدیها کردند گر دست دهد بجز نکوئی نکنم!

بعد از تقریرِ این حکایت فرمود که هر فعلی که از بنده در وجود می آید از خیر و شر، خالقِ آن خداوند تعالیٰ است پس هر چه می رسد از انجا می رسد از کسی بهر چه باید رنجید! ملائمِ این معنی حکایت فرمود که وقتی شیخ ابو سعید ابوالخیر قدس اللہ سرہ العزیز

---

[1] ح: باستخفار

[2] ح و ۵: 'بسیار' ندارد

[3] ح: 'وعدهٔ تذکیرِ شیخ بود' بجای 'بوعدهٔ تذکیر شیخ' دارد

در راهی می رفت، سفیهی از عقب بیامد و دستی بر قفای او فرود آورد، شیخ سر پس کرد و آن سفیه را دید، سفیه گفت در من چه می بینی نه شما می گوئید که هر خیر و شر که می رسد از انجاست؟ شیخ فرمود آری همچنین است ولی آن می بینم که کدام بدبخت[1] را نامزدِ این کار کرده اند!

مجلس بست و دوم

پنجشنبه هفدهم ماهِ ربیع الاوّل سنه مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد. سخن در رُویت افتاد. بنده عرضداشت کرد نعمتِ رویت که مر مومنان را وعده است[2] آن نعمت فردای قیامت خواهد بود؟ فرمود آری. آنگاه بنده گفت بعد از آن که مومنان چنین[3] نعمت ببینند باز به نعمتهای دیگر نه بینند؟ فرمود که آمده است چون آن نعمت مشاهده کنند چندین هزار سال در حیرت بمانند، آنگاه بر لفظِ مبارک راند سخت کوته نظری باشد که بعده[4] به چیزی دیگر نگرد! بنده عرضداشت کرد که شیخ سعدی را بیتی است و آن اینست ؎

افسوس بران دیده که رُوی تو ندیده[5] است
یا دیده و بعد از تو برُوی[6] نگریده است!

---

[1] ح: سیاه بخت [2] ح: کرده است

[3] ن و ه: چون چنان [4] ه: بعد ازان [5] در هر سه نسخه: بغیری

خواجه ذکره الله بالخیر برین سخن استحسان فرمود و گفت که نیکو گفته است!

مجلسِ بست و سوم

دوشنبه بست و ششم ماهِ ربیع الآخر سنه مذکور بدولتِ پائبوس رسیده شد۔ سخن در صلابت و مهابتِ امیر المؤمنین عمر افتاد رضی الله عنه فرمود که وقتی مردی بخدمتِ او آمد و گفت من زنی خواسته ام مدّتِ شش ماه باشد امروز بچهٔ آورده است درین باب حکمی فرمائی[1]. فَامَرَ بِرَجْمِهَا، امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه حکم کرد که او را سنگسار کنند[2]؛ دران مجلس امیر المؤمنین علی رضی الله عنه حاضر بود، در تامّل شد، امیر المؤمنین عمر روی سوی علی کرد و گفت ماتقولُ تو درین باب چه می گوئی؟ علی گفت که چون حضرتِ عزّت در قرآن فرموده است که وَحَمْلُهٗ وَفِصَالُهٗ ثَلٰثُوْنَ شَهْرًا، مدّتِ حملِ بچه و شیر خوردنِ او سی ماه می فرماید پس دو سال مدّتِ شیر شد[3] روا باشد که مدّتِ حمل شش ماه باشد بعدازان عمر رضی الله عنه آن حکم را فسخ کرد و گفت لَوْلَا عَلِیٌّ لَهَلَكَ عُمَرُ

حکایتِ دیگر فرمود که وقتی زنی پیشِ عمر آمد رضی الله عنه و گفت یا امیر المؤمنین من حملی دارم از زنا، عمر رضی الله عنه اَمَرَ بِرَجْمِهَا آنجا هم حکم کرد که آن زن را سنگسار کنند[2]؛ امیر المؤمنین علی نیز دران مجلس حاضر بود، فرمود که

---

[1] ح: بفرما [2] ن: کنید [3] ن: شیر خوردن باشد بجای 'شیر شد' دارد

درین حکم تاملی می باید کرد، عمر گفت چگونه ؟ علی گفت اگر گناه کرده است آن عورت کرده است طفلی که در شکم اوست اوچه گناه کرده است ؟ بعدازان امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ عنہ فرمود که آن زن را نگاه دارند تا وضعِ حمل شود، آنگاه هم این لفظ برزبانِ مبارک راند که "لَوْ لَا عَلِیٌّ لَهَلَكَ عُمَرُ"

بعدازان از رعایتِ اسلام که در دلِ عمرؓ بود حکایت فرمود که وقتی شاعری در شعر مدحِ امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ عنہ کرده بود و دران شعر بر سبیلِ وعظ و نصیحت بیتی گفته بود، ازان یک مصراع اینست ع کَفَی الشَّیْبُ وَالْاِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِیًا یعنی بسنده است پیری و اسلام مرد را باز دارنده از معاصی، چون آن شاعر این شعر را اداکرد امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ عنہ، هیچ صله نفرموده، شاعر گفت من مدحی گفته ام عطیه چرا نمی دهی ؟ عمرؓ فرمود تو شیب را بر اسلام مقدّم داشتی اگر اسلام را مقدّم داشتی ترا چیزی بدادمی !

ازینجا حکایت در شعر اُفتاد - بنده عرضداشت کرد که بارها از لفظِ مبارکِ مخدوم شنیده شده است می باید که قرآن خواندن بر شعر گفتن غالب آید، به برکتِ نفسِ مخدوم بنده هر روز قرآن می خواند اُمید آنکه ازانچه گفته شده است و می شود هم توبه کرده آید ان شاء اللہ تعالیٰ، این عرضداشت پسندیده افتاد، آنگاه بنده عرضداشت کرد که وَالشُّعَرَاءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ، معنی همچنان باشد که آنانکه متابعِ شعراء اند گمراه اند؟ و بارها از لفظِ مبارک شنیده شده است که این حدیث است اِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِکْمَةً، پس چون اهلِ شعر اهلِ حکمت باشند آنانکه متابعتِ ایشان کنند چرا گمراه باشند ؟ فرمود که شعرائی که هزل و حشو و

ہجو گویند متابعانِ[1] ایشان را آن[2] حکم است امّا صحابۂ کرام شعر گفته اند چنانکه امیر المؤمنین علی رضی الله عنه و دیگران ہم گفته اند، آنگاه دو بیت از گفتۂ امیر المؤمنین علی رضی الله عنه بر زبانِ مبارک راند در معنی آنکه چون زنان بر اسپ سوار شوند خروجِ دجّال را بیم باشد یک قافیه سروج بود دوم خروج سوم عروج، مصراعِ اوّل این بود ع اذا رکب الفروج علی السروج، بنده عرضداشت کرد مبالغتی که در شعر می باشد حالِ آن چگونه باشد؟ فرمود در کتابی مشهور دیده شده است که کذب را اثمی است امّا کذبی که در شعر گویند در آن[3] اثمی نیست۔

مجلسِ بست و چهارم

دوشنبه ہفدہم ماہِ جمادی الاُولیٰ سنه مذکور دولتِ پائبوس بدست آمد۔ سخن در حسد افتاد، فرمود که پیغمبر علیه السلام دعا کرده است اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِیْ مَحْسُوْدًا وَّلَا تَجْعَلْنِیْ حَاسِدًا، آنگاه فرمود که حسد است و غبطه است، حسد آنست که یکی مریکی را نعمت[4] بیند آن نعمت را زوال خواهد حسد اینست، امّا غبطه آنست که یکی مریکی را نعمت بیند و خود را ہم بر مثلِ آن خواہد این غبطه است، پس حسد حرام است و غبطه نه۔

---

[1] ن: متابعت
[2] ه: این
[3] ح: 'آن را' بجای 'دران' دارد
[4] ه: نعمتی

مجلسِ بست و پنجم

چهارشنبه هفتم ماهِ مبارک رمضان سنة المذکور سعادتِ پائبوس بدست آمد. سخن در احوالِ حیدر زاویه افتاد، بر لفظِ مبارک راند که بعد از صد سال دری به[1] و بکشادند. بنده سر بر زمین نهاد و گفت که بس امیدوار سخنی است این! فرمود که آری.

لختی سخن در بابِ شیخ قطب الدّین بختیار افتاد قدس اللّٰه سره العزیز. فرمود که روزی عید بود، شیخ قطب الدّین رحمة اللّٰه علیه از نمازگاه باز گشته[2] آنجا آمد که این زمان روضهٔ مبارکِ ایشان است، زمین صحرا بود و هیچ گوری و گنبدی نبود، حضرت شیخ بیامد و بایستاد و در تامّل شد، عزیزانی که برابر بودند عرضداشت کردند که امروز روزِ عید است و خلق منتظر آنکه مخدوم در خانه آیند طعامی بخورند شما اینجا چه درنگ می کنید؟ شیخ فرمود که مرا ازین زمین بُوی دلها می آید! در زمان خصمِ آن زمین را طلبیدند، شیخ آن زمین را از مالِ خود بخرید و بجهتِ خود مدفن همانجا فرمود. خواجه ذکره اللّٰه بالخیر، چون برین حرف رسید چشم پُر آب کرد و فرمود که آنکه می گفت اینجا بُوی دلها می آید به بینید که آنجا کیان خفته اند!

لختی حکایتِ شیخ محمود موئینه دوز افتاد رحمة اللّٰه علیه، فرمود که در زمانِ او هر کرا بردهٔ بگریختی خصمِ برده بخدمتِ شیخ محمود آمدی و گفتی که بردهٔ من گریخته است. شیخ محمود نامِ آن برده پُرسیدی و ساعتی تامّل کردی و بدان خصم گفتی که بخواهی یافت، بعد ازان

---

[1] ح: بردی [2] ح: 'برگشته' بجای 'بازگشته'

این قدر ہم بگفتی کہ چون بیابی مرا خبر کنی، الغرض وقتی مردی بیامد و گفت کہ غلامِ من بگریختہ است۔ شیخ نامِ او را پرسید و ساعتی تامّل کرد و گفت بخواہی یافت امّا چون بیابی مرا خبر کنی۔ آن مرد بخانہ رفت، بعد از چند روز آن غلام را بیافت امّا نیامد و شیخ را خبر نکرد، چون چند روز بگذشت باز آن غلام بگریخت، خصمِ او بیامد و صورتِ حال بخدمتِ شیخ محمود عرضداشت کرد، شیخ محمود فرمود اینکہ من می گویم کہ بیائید و مرا از یافتنِ بردہ خبر کنید نہ آنست کہ من از شما چیزی خواستہ دارم برای آن می گویم کہ چون مرا خبر کنید کہ بردہ یافتم بار از دلِ من برخیزد، الحال تو دانی و کارِ تو! خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر بر[1] این حرف رسید و تبسّم فرمود و گفت کہ شیخ محمود با خصمِ غلام گفت کہ چون تو غلام یافتی و شرط کردہ بودی کہ چون بیابم خبر خواہم کرد[2] نکردی، این بار کہ بگریختہ است باز[3] نخواہی یافت!

لختی حکایتِ شیخ الاسلام فرید الدین افتاد قدس اللہ سرہ العزیز۔ فرمود کہ وقتی تنی چند درویش بخدمتِ شیخ رسیدند، درویشان درشت مزاج بودند و سخت، چون از پیشِ شیخ برخاستند گفتند ما چندین گشتیم ہیچ جا درویشی نیافتیم، شیخ فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ بنشینید تا شما را درویشی بنمایم، ایشان استبداد[4] کردند و روان شدند، شیخ فرمود کہ چون می روید باید کہ راہِ بیابان مروید راہِ دیگر بروید، ایشان سخنِ شیخ را خلاف کردند و راہِ بیابان گرفتند[5]، شیخ کسی را در عقب دوانید تا تفحّص کند کہ ایشان کدام راہ رفتند،

---

[1] ن و ہ: 'برین حرف رسید و' ندارد [2] ح: 'کنم' بجای 'خواہم کرد' دارد
[3] ہ: پیش [4] ح: استبعاد [5] ہ: پیش گرفتند

خبر آورد که ایشان را و بیابان رفتند، شیخ چون این خبر بشنید های های بگریست چنانکه کسی ماتم کسی دارد[1] القصه[2] بعد از آن خبر آوردند که آن هر پنج تن را باد سموم زد چهار تن بر جای هلاک شدند یک تن بر سر چاهی رسید آب بسیار خورد و هم آنجا هلاک شد. درین میان خواجه ذکره الله بالخیر که بسبب زحمت بر کهت[3] نشسته بود حاضران را عذر می خواست و می فرمود که من اندک مایه زحمت پای دارم سبب آن بر کهت نشسته ام تا شما عیب نگیرید، حاضران همه دعا کردند و گفتند که حیات شما می باید حیات ما متعلق بحیات شماست! بنده را این بیت یاد آمد و گفت

جان جهانیان تو ئی دشمن جان بود کسی

ای همه دشمنان تو دشمن جان خویشتن!

خواجه ذکره الله بالخیر مطلع این قصیده یاد داشت بر لفظ مبارک راند ؎

دوش صبوحی بزد بلبل مست در چمن از خوشی صبوحیش گل بدرید پیرهن!

بعدٔ حکایت خواجه فریدالدّین عطّار افتاد رحمته الله علیه، فرمود که شیخ جلال الدّین تبریزی طیب الله ثراه خواجه فریدالدّین عطّار رحمته الله علیه را در نیشاپور دیده بود، مگر وقتی با شیخ بهاء الدّین زکریّا رحمته الله علیه حکایت کرد که من خواجه فریدالدّین عطّار را در نیشاپور دیده بودم با من می گفت که مرا مردِ خدا نشان ده، نتوانستم که کسی را نشان دهم، شیخ بهاء الدّین چون این بشنید گفت درین محل چرا از شیخ شهاب الدّین نشان ندادی ؟ شیخ جلال الدّین گفت که من مشغولیئی که در خواجه فریدالدّین عطّار دیدم مشغولئ دیگران

---

[1] مع: "بر ماتم کسی بگرید" بجای "کسی ماتم کسی دارد" دارد [2] ن و ح: القصّه

[3] یعنی کهٹ، رجوع شود به حاشیه صفحه ۸۷

به جنبِ آن معزولی است! درین میان خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که من پیری را دیدم او گفت که من خواجه فریدالدّین عطّار را دیده بودم در اوّل حال عظیم پریشان قدم بود. آنگاه خواجه ذکره الله بالخیر فرمود که چون عنایتِ حق در آید چنین چیزها شود بعد ازان از واقعهٔ او حکایت فرمود و گفت او شهید شد و آنچنان بود که کفّار در نیشاپور رسیدند و او با هفده یار بهم مستقبلِ قبله نشسته بود منتظر آنکه کافران بیایند و ایشان را شهید کنند، همان زمان کافران در رسیدند و تیغ در نهادند و کُشتن آغاز کردند، دران وقت خواجه فریدالدّین عطّار رحمة الله علیه چون دید که یارانِ او را کُشتن گرفتند دران حال می گفت این چه تیغِ قهّاری است و این چه تیغِ جبّاری است! چون او را کُشتن گرفتند آن زمان می گفت این چه کرم است و این چه مکرمت است و این چه احسان است!

لحنی حکایتِ خواجه حکیم سنائی در اُفتاد طیّب الله ثراه، فرمود که شیخ سیف الدّین باخرزی نوّر الله مرقده بارها گفتی که من مسلمان کردهٔ یک قصیدهٔ سنائی ام! عزیزی حاضر بود بیتی از قصیدهٔ او فرو خواند و چنان نمود که این بیت ازان قصیده است، بیتی که آن عزیز گفت این بود ؎

برسرِ طورِ ہوا طنبورِ شہوت می زنی — عشقِ مردِ لن ترانی[1] را بدین خواری مجوی!

بعد ازان خواجه ذکره الله بالخیر بزبانِ مبارک راند که این بیت متّصل آن بیت است ؎

خارِ پای راہِ عیّارانِ این درگاه را — در کفِ دستِ عروسِ مہدِ عماری مجوی!

---

[1] ن: خداوندی ۲ھ ۵: 'مردانِ خدای' بجای 'مردِ لن ترانی' دارد ۳ ح ۵: این

بندہ عرضداشت کرد این عماری چه چیز است ؟ فرمود که آنکه مردمان عماری می گویند نسبت عمار است که نام مردی بود که این عماری ساختهٔ اوست' مردمان این عماری را عناری می گویند' از نسبت این ابیات که می خوانند فرمود که شیخ سیف الدین باخرزی رحمته الله علیه بارها گفتی که ای کاش مرا باد آنجا بُرد که خاک سنائی است یا خاک او بیارد که من آن را سُرمه کنم!

مجلس بست و ششم

چهارشنبه چهاردهم[1] ماهِ مبارک رمضان سنة المذکور دولت دست بوس بدست آمد' حکایتِ قاضی منهاج سراج افتاد[3] علیه الرحمة والرضوان و ذوقِ تذکیر او' فرمود که من هر دوشنبه در تذکیر او برفتمی بی ناغه تا چه راحت بود در تذکیر او! فرمود که از سخنِ او و از خواندن مقربانِ او و دخالان[4] می گفتند ؎

تو زلب سخن گُشادی همه خلق بی زبان شد

تو بره خرام کردی همه دیده ها روان شد!

آنگاه فرمود که روزی من در تذکیرِ او از غایتِ ذوق بیخود گونه شدم گوئی که من مُرده ام و یا چه شده است' پیش ازان من خود را آنچنان در سماعی و در هیچ حالی نیافته و این معنی پیش ازان بود که بخدمتِ شیخ پیوستم ۔ بعد ازان فرمود که عزیزی او را گفت

---

[1] ن : کسی [2] ه : بست و هفتم

[3] ه : در افتاد [4] ح : مقربانِ او دوحالان' بجای 'مقربانِ او و دخالان' دارد

که تو لائقِ قضائهٔ تو لائقِ آنی که شیخ الاسلام باشی !

بعد ازان سخن در اولیاء و ابدال و اوتاد اُفتاد' بنده عرضداشت کرد که بنده[1] اکنون سخنی از مردی صوفی گونه شنیده ام[2] و آن سخن بر دلِ من عظیم گران آمده است ۔ فرمود که چه سخن است ؟ بنده گفت که آن مرد همچنین گفت که عالم قائم است به برکتِ قطب که یکی است و اوتاد که چهار تن اند و ابدال که چهل تن اند و اولیاء که چهار صد تن اند در میانِ خلق' همچنین است که چون قطب بمیرد یکی از اوتاد بجای او نشیند و یکی از ابدال بجای اوتاد و یکی ازان چهار صد تن که اولیاء اند بجای ابدال و یکی از[3] عامهٔ خلق بجای اولیاء' گفت این حکم همچنین نیست حکم چنین است که چون ازان چهار صد کس که اولیاء اند یکی کم شود پیش دیگری را مدخل[4] نباشد ایشان سی صد و نود و نه تن بمانند و اگر یکی دیگر ازیشان کم شود سی صد و نود و هشت تن بمانند' امکان ندارد که کسی پیش درین[5] چهار صد تن که اولیاء اند در آید زیراچه درِ ولایت بسته اند[6] ۔ چون خواجه ذکره اللّٰه بالخیر این سخن بشنید فرمود که خیر' ولایت بر دو نوع است ولایتِ ایمان و ولایتِ احسان' ولایتِ ایمان آنست که هر که مومن است ولی تواند بود' آنگاه این آیت یاد کرد اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا یُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَی النُّوْرِ' امّا ولایتِ احسان آنست که کسی را کشفی و کرامتی و مرتبهٔ عالی حاصل آید ۔

---

[1] ن و ه : من بنده [2] ه : 'شنودم' بجای 'شنیده ام'

[3] ه : 'ازین عامهٔ مومنان' بجای ' از عامهٔ خلق' دارد

[4] ه : تداخل [5] ن و ح : ازین

[6] ه : 'بسته شده است' بجای 'بسته اند' دارد

مجلسِ بست و هفتم

چهارشنبه چهارم ماهِ صفر سنه اثنی و عشرین و سبعمائة[22] شرفِ دست بوس حاصل شد، ذکرِ مشائخ می کردند، بنده عرضداشت کرد که سیّدی احمد چگونه کسی بود؟ فرمود بزرگ[1] کسی بود، او از عرب بوده[2] است و رسمِ عرب آنست که چون کسی را به بزرگی یاد کنند سیّدی گویند، بعد ازان فرمود که او در عهدِ شیخ حسین منصور حلّاج بود رحمة الله علیهما، در انچه حسین منصور را بسوختند و خاکسترِ او را در آبِ دجله روان کردند سیّدی احمد قدری ازان آب که در و خاکستر بود به تبرّک برداشت و بخورد، آن همه برکتها ازانجا بود!

مجلسِ بست و هشتم

سه شنبه هفدهم ماهِ صفر سنه مذکور دولتِ دست بوس میسّر شد، سخن در مکارمِ اخلاقِ[3] درویشان و حُسنِ اخلاقِ ایشان افتاد. فرمود که شبی دُزدی در خانهٔ شیخ احمد نهروانی در آمد علیه الرحمة والرضوان و این شیخ احمد مردی بافنده بود، دُزد در تمام خانه بگشت هیچ نیافت، خواست که باز گردد، شیخ احمد آواز داد و سوگند داد که ساعتی باید بست!

---

[1] ح و ق: بزرگوار   [2] ق: رسیده است، بجای 'بوده است'، ن: است،

[3] ق: 'اخلاق' ندارد

آنگاه دست در کارگاهٔ خود زد، ریسمانی که در کارگاهٔ خود ترتیب کرده بود از آن هفت گز جامه بافته شده بود، آن هفت گز جامه از آن ریسمان جدا کرد و جانبِ دزد انداخت و گفت ببر، دزد جامه ببند و برفت، دوم روز آن دزد و مادر و پدرِ او همه بیامدند و سر در قدمِ شیخ احمد آوردند و از آن کار توبه کردند!

مجلسِ بست و نهم

یک شنبه ششم ماه مبارکِ ربیع الاوّل سنه مذکور سعادتِ پائبوس بدست آمد۔ آن روز بنده خُردکی را از اقربا برابرِ خود بُرده بود سبب آنکه آن خردک را گاه[1] گاه خیالی می رنجانید واللّٰه اعلم آسیبِ پری بود یا چیزی دیگر، بنده او را بخدمتِ خواجه ذکرہ اللّٰہ بالخیر بُرد و صورتِ حال باز گفت، خواجه بنظرِ رحمت درو دید و بر نفسِ مبارک راند که بهتر خواهد شد!

از[2] نسبتِ این معنی حکایت فرمود که در بخارا کودکی بود او را طائفهٔ پریان یا جنّی[3] می رنجانیدند، هر نمازِ شامی از مقامی که او می بود در[4] می ربودند و درختی بود درمیانِ خانهٔ ایشان آن کودک را بران درخت می نشاندند و می رفتند تا مادر و پدرِ او در محافظتِ آن کودک احتیاط کردند و در حجره پنهان کردند و بر[5] درِ حجره قفل نهادند، چون نمازِ شام شد آن کودک را همبران درخت دیدند، چون عجز و اضطرارِ[6] ایشان بسیار شد

---

[1] ہ: 'گاه از گاه' بجای 'گاه گاه' دارد [2] ہ: بر [3] ہ: جنّی دیگر [4] ن: 'در' ندارد
[5] ہ: 'درِ حجره قفل کردند' بجای 'بر درِ حجره قفل نهادند' دارد [6] ح: اضطراب

او را بخدمتِ شیخ سیف الدّین باخرزی بردند رحمۃ اللہ علیہ و صورتِ حال باز گفتند شیخ فرمود تا سرِ آن کودک را بتراشیدند، کلاهی بر سرِ او نهاد و او را تلقین کرد که اگر بارِ دیگر آن طائفه بر تو آیند تو بگوئی که من مریدِ شیخ شدم و محلوق شدم و کلاه بنما و بگوی که این کلاه از شیخ یافته ام، چون آن کودک را در خانهٔ خود آوردند آن طائفه بیامدند، کودک آنچه شیخ گفته بود گفت که من پیشِ شیخ محلوق شدم و کلاه بنمود، ایشان باهمدگر گفتند که کدام بدبخت این را پیشِ شیخ بُرد، این بگفتند و برفتند پیش نیامدند! خواجه ذکره اللہ بالخیر چون بدین حرف رسید چشم پُر آب کرد و حاضران نیز بگریستند که وقتی خوش بود اَلْحَمْدُ لِلّٰہ

بعد ازان حکایتِ شیخ سیف الدّین باخرزی فرمود رحمۃ اللہ علیہ که در اوّلِ حال در آنچه او جوان بود مشائخ و اهلِ فقر را عظیم دشمن داشتی، تذکیر می کردی و در تذکیر این طائفه را بسیار بد گفتی تا این خبر بخدمتِ شیخ نجم الدّین کبریٰ رسانیدند قدس اللہ سرہ العزیز، شیخ نجم الدّین فرمود که مرا در تذکیرِ او برید، خدمتگاران که حاضر بودند گفتند مصلحت نیست که در تذکیرِ او روید، او درویشان و مشائخ را بسیار بد می گوید، نباید که در حضورِ شیخ سفاهتی کند. هرچند ازین بابت بیشتر گفتند شیخ نجم الدّین فرمودی مرا در تذکیرِ او برید ضرورت، چون بسیار جهد کرد او را در تذکیرِ شیخ سیف الدّین آوردند، شیخ نجم الدّین کبریٰ در مجلس در آمد و بنشست، شیخ سیف الدّین چون شیخ نجم الدّین را بدید ازان بدها

---

۱ ھ: آوردند ۲ ح: که ۳ ح: بتراشید

۴ ن: "فعلی تلقین کرد" بجای "تلقین کرد" دارد ۵ ح: شده ام ۶ ھ: هم

۷ ھ: "که" ندارد ۸ "بگفتی" بجای "می کردی" دارد ح: بکردی

که می گفت بیشتر بدگفتن گرفت، هرچند که او ناگفتنیها می گفت شیخ نجم الدّین سری می جنبانید و آهسته می گفت سُبحان اللہ چه قابلیت دارد[1] این جوان! القصّه چون شیخ سیف الدّین از منبر فرود آمد شیخ نجم الدّین از تذکیر برخاست و بیرون آمدن گرفت، چون نزدیک درِ مسجد رسید سر پس کرد و گفت که هنوز این صوفی نمی آید! همان ساعت[2] شیخ سیف الدّین از میانِ خلق[3] نعره زنان و جامه دران بیامد و در پای شیخ نجم الدّین افتاد، شیخ شهاب الدین سهروردی رحمتہ اللہ علیہ همدران جمع حاضر بود، او نیز بیامد و در پای شیخ نجم الدّین افتاد، فی الجمله هر دو مریدِ شیخ نجم الدّین کبریٰ شدند، گویند که چون شیخ نجم الدّین قدس اللہ سرہ المبارک از مسجد بخانه آمدی شیخ سیف الدّین باخرزی پیاده جانبِ راستای شیخ می رفت و شیخ شهاب الدّین جانبِ چپ، الغرض آن روز هر دو بخدمتِ شیخ نجم الدّین کُبریٰ ارادت آوردند و محلوق شدند، آنگاه شیخ نجم الدّین شیخ سیف الدّین را گفت که ترا از دُنیا نصیبِ تمام خواهد بود و در عقبیٰ بیش ازان و شیخ شهاب الدّین را گفت که ترا هم در دُنیا و عقبیٰ راحت خواهد بود امّا[4] شیخ سیف الدّین را بیشتر خواهد بود! خواجه ذکرہ اللہ بالخیر فرمود که چون شیخ نجم الدّین از مسجد بخانه روان می شد شیخ سیف الدّین باخرزی جانبِ راست پیاده[5] می رفت و شیخ شهاب الدّین جانبِ چپ، همچنین شیخ سیف الدّین موزه از پای راستِ شیخ کشیدی و شیخ شهاب الدّین از پای چپ و این اشارتِ مشائخ است، بعدازان شیخ سیف الدّین را گفت تو در

---

[1] ح و ع: 'دارد' ندارد [2] ه: زمان

[3] ه: 'جمع نعره زد و جامه چاک کرد و بیامد' بجای 'خلق نعره .... بیامد' دارد

[4] ن: 'امّا شیخ .... بود' ندارد [5] ن و ح: 'پیاده' ندارد

بخارا رو و ساکن شو بخارا ترا باقطاع[1] دادیم، شیخ سیف الدین عرضداشت کرد که آنجا علماء بسیار اند و غلبه و تعصبِ ایشان با اہلِ معرفت[2] و فقر معلوم است حالِ من چگونه[3] شود؟ شیخ نجم الدین فرمود رفتن از تو دیگر ما دانیم!

مجلسِ سی ام

سه شنبه ششم ماهِ ربیع الآخر سنه مذکور دولتِ دست بوس میسّر شد۔

حکایتِ شیخ احمد[4] ابواسحٰق گازرونی درافتاد، فرمود که او را شهریار نام بود و ابواسحٰق کنیت، آنگاه از کیفیتِ او بیان فرمود که او جولاه بچه بود، در دہی ساکن بود[5] مگر وقتی در ایامِ صغرِ سن[6] ریسمانی تنسته[7] می کرد، شیخ عبدالله خفیف قدس الله سره العزیز برو بگذشت و درو نظری کرد تا چه دید در سیماء او، ابواسحٰق را گفت بیا مریدِ من شو! ابواسحٰق حیران بماند گفت من چه دانم که مرید چگونه می شوند؟ شیخ عبدالله فرمود که تو دست بر دستِ من نه و بگو که من مریدِ تو شدم! ابواسحٰق ہمچنان کرد، دستِ شیخ بگرفت و مرید شد، آنگاه پرسید که من چکنم؟ شیخ عبدالله فرمود که ہرچه بخوری چیزی ازان نصیبِ دیگران[8] کن[9]، ابواسحٰق این معنی قبول کرد، آنگاه چون طعام بیافتی چیزی ازان بدیگری دادی تا روزی سه درویش

---

[1] ح و ۵: انقطاع
[2] ۵: 'معرفت و' ندارد
[3] ۵: چه
[4] ح و ۵: 'احمد' ندارد
[5] ۵: بوده است
[6] ۵: 'صغر' بجای 'صغرِ سن' دارد
[7] ح: 'رِستنه' س: تنه شہ ن: دیگری
[9] ح: کنی

دران دیہ رسیدند و از پیشِ او بگذشتند، او بدید با خود گفت کہ این سہ درویش درین دیہ رسیدند و مقام نکردند و بگذشتند مرا خدمتی بباید کردن[1]، آن زمان بَر دی[2] سہ تا نان موجود بود، ہمان[3] بستد و بدوید و از پس در نبامد کہ بی ادبی[4] باشد از پیش درآمد و آن سہ تا نان پیشِ ہر سہ مرد بداشت، ایشان ہر سہ صاحب[5] دل بودند آن نانہا بستدند و بخوردند و بایکدگر[6] گفتند کہ این خردیک[7] کارِ خود کرد ما را عذرِ این بباید خواست[8]، یکی از ایشان گفت کہ دُنیا او را بخشم[9] دوم گفت بسببِ دُنیا او در فتنہ اُفتد عقبیٰ دہیم[10]، سخن درین بود کہ سوم گفت درویشان جوانمرد باشند ہم دُنیا و ہم عقبیٰ او را بخشیدیم! آنگاہ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ این ابواسحٰق یک شیخی کامل حال شد کہ در صفت درنیاید، تا این ساعت کہ او[11] نقل کردہ است در حظیرۂ او چندان نعمت و راحت باشند کہ حد نیست یک جمعیتی و زر[12] و سیم و الوانِ نعم بی اندازہ است!

لختی حکایتِ شیخ احمد معشوق[13] علیہ الرحمۃ والرضوان افتاد، فرمود کہ او وقتی در عینِ چلۂ سرمائیم شبی از مقامِ خود بیرون آمد و در آبی روان کہ جای تہلکہ[14] بود قرار گرفت و می گفت الٰہی من از اینجا بیرون نیایم تا نگوئی کہ من کیستم! آوازی شنید کہ تو آنی کہ فردای قیامت چندین کس از شفاعتِ تو از دوزخ خلاص خواہند یافت! شیخ احمد گفت برین بسندہ نکنم،

---

[1] ن و ح: 'ابواسحٰق را در دل بگذشت کہ خدمتِ ایشان مرا بباید کرد' بجای 'مرا خدمتی بباید کردن' دارد [2] ح: 'پیشِ وی' بجای 'بر وی' دارد [3] ہ: 'ہر سہ نان بدست گرفت' بجای 'ہمان بستد' دارد [4] ہ: 'ترکِ ادب' بجای 'بی ادبی' دارد [5] ن: اہلِ [6] ن: 'با ہمدیگر' بجای 'بایکدگر' دارد [7] ح و ہ: 'خردیک' ندارد [8] ہ: ساخت [9] ن: بخشیدم [10] ن: دادم [11] ح: 'نقلِ اوست' بجای 'او نقل کردہ است' دارد [12] ن: 'بی اندازہ زر و سیم و الوانِ نعمت' بجای 'زر و سیم ... است' دارد [13] ہ: معشوق طوسی

باز آوازی شنید که تو آنی که فردای قیامت چندین کس به عنایت[1] تو در بهشت خواهند رفت! شیخ گفت برین هم بسنده کنم مرا می باید که بدانم که من کیستم۔ آنگاه آوازی شنید که ما حکم کرده[2] ایم که درویشان و عارفان عاشق[3] ما باشند و تو معشوق ما باشی! آنگاه خواجه احمد رحمۃ اللہ علیہ چون ازان مقام بیرون آمد و در شهر می رفت هر[4] که پیش می آمد می گفت السلام علیک یا[5] شیخ احمد معشوق! خواجه ذکرہ اللہ بالخیر چون برین حرف رسید بسیار گریه کرد، یکی از حاضران گفت که او نماز نکردی[6]؟ فرمود که آری، او را چون بسیار[7] گفتند که چرا نماز نگزاری گفت نماز بگزارم ولی فاتحه نخوانم، گفتند آن چه نماز باشد که فاتحه نخوانید، چون الحاح بسیار کردند گفت هلا فاتحه بخوانم امّا اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْن نخوانم، باز گفتند این آیت هم بخوان، القصّه بعد از گفتگوی بسیار در نماز ایستاده فاتحه خواندن گرفت، چون اینجا رسید که اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْن بر اعضای مبارک او از زیر هر بُن[8] موی خون روان شد، آنگاه روی سوی حاضران کرد و گفت من زنی حائضم بر من نماز روا نیست!

---

[1] ح: حمایت

[2] ح: کردیم، بجای کرده ایم،

[3] ن: عاشقان

[4] ن: هر کس

[5] ح: خواجه، بجای یا شیخ، دارد ہ: با،

[6] ہ: بگزاردی

[7] ح: جهد کردند، بجای بسیار، دارد

[8] ہ: تار، بجای بُن،

مجلسِ سی ویکم

سه شنبه یازدهم ماهِ مبارکِ رجب سنه مذکور سعادتِ پایبوس حاصل شد، دران ایّام امساکِ باران بود، ازنسبتِ آن وقت حکایت فرمودکه وقتی در دهلی آغازِ قحطی[1] بود، اتّفاق کردند که شیخ نظام الدّین ابوالمؤید رحمة الله علیه دُعای باران بخواند، خلقِ شهر همه بیرون آمدند، شیخ نظام الدّین ابوالمؤید بر منبر برآمد و در اثنای تذکیر دست درآستین کرد و جامهٔ بیرون آورد و رُوی سوی آسمان کرد ولب جُنبانیدن گرفت، قطراتِ باران آغاز شد[2]، باز بسخن پیوست، باران بایستاد، باز شیخ نظام الدّین ابوالمؤید آن جامه را از آستین بیرون کشیده رُوی سوی آسمان کرد، باران قوی حال بارید، فی الجمله چون درخانه آمد از و پرسیدند که آن جامه چه بود؟ گفت دامن[3] والدهٔ من بود!

حکایتِ دیگر هم از بزرگیٔ او فرمود که او را برادران بودند عم زادگان یا نوعِ دیگر، گاه گاه[4] از برای نگاهداشتِ صلهٔ رحم برایشان برفتی و ایشان

---

[1] ن و ح: قحط

[2] ح: شدند

[3] ه: دامنی

[4] ه: 'گاه از گاه' بجای 'گاه گاه'

بامزاح بودند، با هر کسی مزاحِ فراخ[1] کردند تا یک بار شیخ نظام الدین المؤید رحمۃ اللہ علیہ بر ایشان رفت، ایشان با او کلماتی مزاح آمیز گفتن گرفتند، شیخ گفت مرا بگذارید تا ساعتی پهلوی شما بنشینم یا آواره و بدراه[2] و روسیه بروم! این سخن با چنان شکستگی گفت که ایشان درگریه شدند۔

مجلسِ سی و دوم

دوشنبه بیستم ماهِ مبارکِ شعبان سنۃ المذکور دولتِ پائبوس بدست آمد۔ وقتی از خدمتِ ایشان حکایتِ شیخ احمد معشوق سماع شده بود[3]، از بیشتری خلق همچنین شنیده شد[4] که او را محمدؐ معشوق گویند تا درین روز پرسیده آمده که او را محمدؐ معشوق گویند یا احمد معشوق؟ فرمود که احمد محمد معشوق، او را احمد نام بود و پدرِ او را محمدؐ۔

این بود مُشکِ مشامِ رُوحانیان که در مدّتِ سه سال
جمع کرده آمد بعد از ترتیبِ فوائدِ پیشینه که آن در مدّتِ دوازده

---

[1] ه، 'فراخ' ندارد
[2] ن: 'پُرمزاح' بجای 'بدراه' دارد
[3] ه: 'افتاده بود' بجای 'شده بود'
[4] ه: شده است

سال تمام شده است این هر دو نسخه مجموع[1] پانزده سال است اگر بعد ازین چندگاه گوهر جان را در صدف سینه قراری باشد دُرهای که ازان دریای رحمت بدست آیند در سلکِ کلک[2] کشیده شوند[3] و بنده ازان جواهر مایه دار شود انشاء الله تعالی

چون بهفصد فزود بست و دو سال ‌‌ ‌ بیستم روز از مه شعبان
از اشاراتِ خواجه جمع آمد ‌ ‌ این بشارت دهِ فتوحِ جهان[4]
شیخِ ما چون محمّد آمد نام ‌ ‌ حسن اندر ثنای او حسّان

تمام شد[5]

الحمد لله ربّ العٰلمین

وصلّی الله علی خیرِ خلقه محمّدٍ وّآلهٖ واصحابهٖ اجمعین

---

[1] ه : مجموعه

[2] ح و ه : 'کلک' ندارد

[3] ه : آید

[4] ن : جنان

[5] ح : 'الحمد لله که کتاب فوائد الفواد با تمام رسید' بجای 'تمام شد ..... اجمعین' دارد

فہرست رجال

(۲)

فہرستِ بلاد و اماکن

فہرستِ قبائل وفرق واقوام

فہرستِ آیات

وَحَمْلُهٗ وفِصٰلُهٗ ثلٰثون شہراً (سورۂ احقاف) ۴۲۲

وَلقد جاءکم رسول من انفسکم (سورۂ توبہ) ۳۷۹

وَمَا ارسلناک اِلّا رحمۃً للعالمین (سورۂ انبیاء) ۱

وَمَا خلقت الجن والانس اِلّا لیعبدون (سورۂ ذاریات) ۱۱۹

ومامن دآبۃٍ فی الارض اِلّا علی اللہِ رزقہا (سورۂ ہود) ۱۷۶

ومن یتق اللہ یجعل لّہٗ مخرجاً و یرزقہُ
مِن حیثُ لایحتسِبُ (سورۂ طلاق) ۱۷۶

فہرستِ احادیث

فہرستِ ابیاتِ متنِ کتاب

فارسی

یکی از اُمتِ ختمِ النبیّین — نشد جز وی کسی ختم المشائخ ۳۶۹
هرکه مارا یار نبود ایزد او را یار باد — و آنکه مارا رنجه دارد راحتش بسیار باد
هرکه او خاری نهد در راهِ ما از دشمنی — هرگُلی کز باغِ عمرش بشگفد بی خار باد! ۱۴۸
رفتم ای یاران بساتان خیر باد — نیست آسان دردِ هجران خیرباد! ۳۷۶
مجموعهٔ که بندهٔ حسن نو بنا نهاد — هم وقتِ پاکِ شیخش جمعیتی دهاد! ۱۵۵
گرچه ایزد دهد هدایتِ دین — بنده را اجتهاد باید کرد
نامهٔ کان بحشر خواهی خواند — هم ازین جا سواد باید کرد ۴
بر عشقِ تو و بر تو نظر خواهم کرد — جان در غمِ تو زیر و زبر خواهم کرد ۳۲۳
افسوس دلم که هیچ تدبیر نکرد — شبهای وصال را بز بخیر نکرد
گر وصلِ تو یاری کند و یا نکند — باری که فراق باهیچ تقصیر نکرد ۸۰
آن عقل کجا که در کمالِ تو رسد — وان روح کجا که در جلالِ تو رسد
گیرم که تو پرده برگرفتی ز جمال — آن دیده کجا که در جمالِ تو رسد ۲۵۵
تو سایهٔ دشمنی کجا در گنجی — جائی که خیالِ دوست زحمت باشد! ۱۵۷
بزبانِ هرکه جُز من برود حدیثِ عشقت — چو معامله ندارد سخن آشنا نباشد! ۱۲۸
تو زلب سخن کشادی همه خلق بی زبان شد — تو بره خرام کردی همه دیده ها روان شد ۴۲۹
کردی صنما بر سرِ ما بارِ دگر — ما هیچ نکردیم خدا می داند! ۱۷۴
ع مردان هزار دریا خوردند و تشنه رفتند ۱۹
قُوتِ عیسیٰ چو ز آسمان سازند — هم بدان جاش خانه پردازند ۲۱
گر نیک آیم مرا ازیشان گیرند — ور بد باشم مرا بدیشان بخشند ۳۶
او سخن از کُشتنِ من می کند — من بهمین خوشم که سخن می کند! ۲۱۶
خانه را گر برای قُوت کنند — مور و زنبور و عنکبوت کنند ۲۱
شکرانهٔ چهل هزار دینار دهند — با میخ و گلیم عشق را بار دهند ۶۱، ۶۲
ع تا خاک نگردی تو آبش ندهند ۲۰۰

ع ناپاک نگردی تو آتش ندهند		۲۰۰
آن روز که مه شدی نمی دانستی	کانگشت نمای عالمی خواهی شد	
امروز که زلفت دلِ خلقی ببرد	در گوشه نشستنت نمی دارد سود	۲۴۳
هم عشق طلب کنی و هم جان خواهی	هر دو طلبی ولی میسر نشود!	۴۱۶
من پور فقصابم سخنم پوست کشیده است	من پوست کشم هر که ببازارِ من آید	۱۱۴
در عشقِ تو کارِ خویش هر روز	از سر گیرم زهی سر و کار!	۱۴۱
زر از بهرِ دادن بود ای پسر	ز بهرِ نهادن چه سنگ و چه زرا	۳۲۰
بسالِ ششصد و سی و سه از هجرت	نماند شاهِ جهان شمسِ دینِ عالمگیر	۲۶۵
در کوی خرابات و سرای اوباش	منعی نبود بیا و بنشین و بباش!	۱۶۹
نظامی این چه اسرار است کز خاطر عیان کردی	کسی سرش نمی داند زبان درکش زبان درکش!	۱۷۴
دشت و کهسار گیر همچو وحوش	خانمان را بمان بگربه و موش	۲۱
بار وغنِ گاو اندرین روزِ خنک	نیکو باشد هریسه و نانِ تنک!	۹۱
آنم که به نیم ذره ناخوش گردم	وز نیم نیم ذره دلکش گردم	
از آب لطیف تر مزاجی دارم	درباب مرا وگرنه آتش گردم	۲۰۶
چون خواجه نخواهد راند از هستی خود کامی	آن گنج که او دارد پندار که من دارم	۳۲۱
آنانکه بجای من بدیها کردند	گر دست دهد بجز نکوئی نکنم	۴۲۰
ع از بهرِ تو میرم از برای تو زیم		۳۴۲
حق بشبان تاجِ نبوت دهد	ورنه نبوت چه شناسد شبان!	۵۳
چو بهفصد فزود بست و دو سال	بیستم روز از مهٔ شعبان	
از اشاراتِ خواجه جمع آمد	این بشارت دهِ فتوحِ جهان	
شیخِ ما چون محمد آمد نام	حسن اندر ثنای او حسان	۴۴۰
ترا دشمنانند این دوستان	که یارند در باده و بوستان!	۱۴۹
صحفی که جمع کرده تحفیست پیشِ یاران	حسنِ علاء سجزی یکی از امیدواران	۶۹

آیم بسرِ کوی تو پویان پویان | رخساره بآبِ دیده شویان شویان |
---|---|---
بیچاره رهِ وصلِ تو جویان جویان | جان می دہم و نامِ تو گویان گویان | ۳۵
جانِ جهانیان توئی دشمنِ جان بود کسی | ای ہمه دشمنانِ تو دشمنِ جانِ خویشتن ! | ۴۲۷
لب بر لبِ دلبرانِ مهوشِ کردن | و آهنگِ سرِ زلفِ مشوّش کردن |
امروز خوشست نیک فردا خوش نیست | خود را چو خسی طعمۀ آتش کردن | ۳۲۲
لفظِ متینِ خواجه را حبلِ متین گرفته ام | کس نرہد ز چاهِ غم جز بسعیِ این رسن |
گفتهٔ شیخ کرده جمع و امید آنکه حق | درگذراند از کرم گفته و کردهٔ حسن | ۱۹۷
بحقیقت چراغ کشته شود | چون برون رفت از سرش روغن! | ۲۴
ای باغبان بیا و درِ باغ باز کن | چون من در آیم و بُتِ من در فراز کن ! | ۲۳

ع بیرون ز درون به که درونی بیرون ۳۱۵

دوش صبوحی بزد بلبلِ مست در چمن | از خوشیٔ صبوحیش گُل بدرید پیرهن | ۴۲۷
با عاشقان نشین و غمِ عاشقی گزین | با ہر که نیست عاشق کم شود باو قرین | ۳۶
تا من بمیان رسول باشم با تو | تنها ز ہمه جهان من و تنها تو |
خورشید نخواهم که برآید با تو | آئی برِ من سایه نباشد با تو | ۱۴۶
بیش منما جمالِ جان افروز | چون نمودی برو سپند بسوز |
آن جمالِ تو چیست مستیٔ تو | وان سپندِ تو چیست هستیٔ تو | ۵۴
لنگهنت گر کند ترا فربه | سیر خوردن ترا ز لنگهن به! | ۱۴۶
ای فتنه از نهیبِ تو زنهار خواسته | تیغ تو مال و پیل ز کفّار خواسته | ۳۵۹
ای آتشِ فراقت دلها کباب کرده | سیلابِ اشتیاقت جانها خراب کرده! | ۵۰

ع ای دوست بدستِ انتظارم کُشتی ۱۰۸

ع ای دوست به تیغِ انتظارم کُشتی ۱۰۸

ع ای دوست بزخمِ انتظارم کُشتی ۱۰۸

| صدرا کنون بکامِ دلِ دوستان شدی | مستوفیٔ ممالکِ هندوستان شدی | ۱۱۶ |

مخرام بدین صفت مبادا — کز چشم بدت رسد گزندی! ۱۶۶

آن نافه که می‌جستی هم با تو در گلیم است — تو از سیه‌گلیمی بوی ازان نداری! ۳۴۲

از مارِ غمش گزیده دارم جگری — کورا نکند هیچ فسونی اثری

جز دوست که من شیفتهٔ عشقِ ویم — افسونِ علاجِ من چه داند دگری ۲۵۳

افسوس که از حالِ منت نیست خبر — وانگه خبرت شود که افسوس خوری! ۳۷۴

ز هر بادی چو کاهی گر بلرزی — اگر کوهی بکاهی هم نیرزی! ۲۱۴

گر با عیبی و عیب نه جوئی نیکی — در بد باشی و بد نگوئی نیکی! ۲۴۱

فریدِ دین و ملت یارِ مهتر — که بادش در کرامت زندگانی

دریغا خاطرم گر جمع بودی — بمدحش کردمی شکّر فشانی! ۲۵۵

بر سرِ طورِ هوا طنبورِ شهوت می‌زنی — عشقِ مردِ لن ترانی را بدین خواری مجوی

خارِ پائی راهِ عیارانِ این درگاه را — در کفِ دستِ عروس مهد عزت مجوی! ۴۲۸

آخر کم ازان که گاه گاهی — آئی و بما کنی نگاهی! ۱۱۵

چون پیر شوی و بر سرِ انجام آئی — آئی سر حرفِ خویش ناکام آئی

سازی حق را ز تیره رائی — معشوقهٔ خود در بی نوائی! ۳۷۱

عربی

ع کفی الشیب والاسلام للمرء ناهیا ۴۲۳

ع اذا رکب الفروج علی السروج ۴۲۴

ع فظنّ خیراً ولا تسئل عن الخبر ۳۵۰

جاءنی فی قمیص اللیل مستتراً — یقارب الخطو من خوف و من حذر

فکان ما کان مما لستُ اذکره — فظنّ خیراً ولا تسئل عن الخبر ۳۵۱

بکلّ صبح و کلّ اشراقِ — تبکیک عینی بدمع مشتاقِ

قد لسعت حیّة الهوی کبدی — فلا طبیب لها و لا راقی

الا الحبیب الذی شغفت به — فعنده رقیتی و تریاقی ۲۵۳

فہرستِ کُتب